

ΔΠΜΣ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ» ΕΜΠ
Β' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ :

«Αειφόρος ανάπτυξη, Αξιοποίηση και προστασία των Παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας, για το νησί των Κυθήρων»

Επιτροπή Επίβλεψης και Υποστήριξης

Καθ. Α. Μοροπούλου, Σχ. ΧΜ ΕΜΠ (Επιβλέπουσα)

Καθ. Κ. Καραδήμας, Σχ. ΑΜ ΕΜΠ (Επιβλέπων)

Αναστασία Βυθούλκα- Αρχιτέκτονας Μηχανικός Πανεπιστημίου Πατρών

Αθήνα, Ιούλιος 2021

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ

«Αειφόρος ανάπτυξη, Αξιοποίηση και προστασία των Παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας, για το νησί των Κυθήρων»

Αναστασία Βυθούλκα- Αρχιτέκτονας Μηχανικός Πανεπιστημίου Πατρών

Επιτροπή Επίβλεψης και Υποστήριξης

Ομ. Καθ. Α. Μοροπούλου, Σχ. ΧΜ ΕΜΠ (Επιβλέπουσα)

Καθ. Κ. Καραδήμας, Σχ. ΑΜ ΕΜΠ (Επιβλέπων)

Ομότ. Καθ. Ε. Μαΐστρου, Σχ. ΑΜ ΕΜΠ

ΕΔΙΠ Αικ. Δελέγκου, Σχ. ΧΜ ΕΜΠ

Δρ Ε. Τσιλιμαντού, Σχ. ΑΤΜ ΕΜΠ

Επιτροπή Εξέτασης

Ομ. Καθ. Α. Μοροπούλου, Σχ. ΧΜ ΕΜΠ

Καθ. Κ. Καραδήμας, Σχ. ΑΜ ΕΜΠ

Καθ. Χ. Ιωαννίδης, Σχ.Αγ.Τ.Μ. ΕΜΠ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

1. ΓΕΝΙΚΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Κυκλική οικονομία & Αειφόρος ανάπτυξη

1.1.1 Κυκλική οικονομία	σελ.10
1.1.2 Κυκλική οικονομία & πόλη.....	σελ.12
1.1.3 Κυκλική οικονομία & επανάχρηση κτηρίων κληρονομιάς.....	σελ.13
1.1.4 Αειφορία- βιώσιμη ανάπτυξη.....	σελ.15
1.1.5 Βιώσιμη ανάπτυξη & πολιτιστική κληρονομιά.....	σελ.16
1.1.6 Βιώσιμος τουρισμός.....	σελ.18

1.2 Βασικές αρχές ανάδειξης και προστασίας παραδοσιακών οικισμών

1.2.1 Πολιτιστική κληρονομιά : το αντικείμενο τς προστασίας.....	σελ.20
1.2.2 Διεθνείς φορείς προστασίας.....	σελ.22
1.2.3 Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στα διεθνή κείμενα.....	σελ.23
1.2.4 Δράσεις : Πολιτιστική, περιφερειακή, χωροταξική ευρωπαϊκή.....	σελ.26
1.2.5 Εθνικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας-φορείς προστασίας.....	σελ.28
1.2.6 Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	σελ.29
1.2.7 Νομικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	σελ.30

2. ΕΙΔΙΚΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

2.1.1 Διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	σελ.36
2.1.2 Χρηματοδότηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	σελ.43
2.1.3 ΣΔΙΤ-ρόλοι & αρμοδιότητες.....	σελ.46
2.1.4 Τυπικές δομές ΣΔΙΤ.....	σελ.48
2.1.5 ΣΔΙΤ & Ελληνικό Δίκαιο.....	σελ.51

2.2. Διεθνή παραδείγματα ανάδειξης, αξιοποίησης και προστασίας των Παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας

2.2.1 Η περίπτωση του Cinque Terre στην Ιταλία: ανάδειξη του ανθρωπογενούς φυσικού περιβάλλοντος.....σελ.54

2.2.2 Η περίπτωση της πόλης Baena στην Ισπανία : ανάπτυξη βασισμένη στην αγροτική οικονομία.....σελ.58

2.2.3 Η περίπτωση του χωριού Pedralva στην Πορτογαλία : ανάπτυξη βασισμένη στην επανάχρηση παραδοσιακού οικισμού.....σελ.60

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....σελ.66

4.ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ & ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

4.1 Αναγνώριση της περιοχής μελέτης

4.1.1 Φυσικό περιβάλλον

4.1.1.1 Γεωγραφική θέση, επικοινωνία, προσβάσεις.....σελ.67

4.1.1.2 Φυσικογεωγραφικές παρατηρήσεις.....σελ.69

4.1.1.3 Χλωρίδα και πανίδα.....σελ.73

4.1.1.4 Προστατευόμενες περιοχές NATURA 2000.....σελ.76

4.1.1.5 Καλύψεις γης.....σελ.78

4.1.2 Ιστορία

4.1.2.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή.....σελ.80

4.1.2.2 Δημογραφικά ιστορικά στοιχεία.....σελ.85

4.1.3. Δομημένο περιβάλλον- η χωροταξική οργάνωση των Κυθήρων

4.1.3.1 Οι οικισμοί και η οργάνωση τους.....σελ.88

4.1.3.2 Δίκτυο δρόμων.....σελ.89

4.1.3.3 Δίκτυο μονοπατιών.....σελ.91

4.1.3.4 Δημόσια κτίρια και δημόσιοι χώροι.....σελ.96

4.1.3.5 Το ισχύον πολεοδομικό σχέδιο των Κυθήρων.....σελ.98

4.1.3.6 Οι κηρυγμένοι παραδοσιακοί οικισμοί.....σελ.111

4.1.3.7 Το πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών των Κυθήρων σελ.128

4.1.4 Πολιτιστική κληρονομιά

4.1.4.1 Η τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική και οι καταβολές της.....σελ.131

4.1.4.2	Μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία.....σελ.	133
4.1.4.3	Τα μνημεία κάθε ιστορικής φάσης.....σελ.	135
4.1.4.4	Κηρήξεις προστατευόμενων μνημείων και τοποθεσιών στα Κύθηρα...σελ.	143
4.1.4.5	Άυλη κληρονομιά.....σελ.	145
4.1.4.6	Πολιτιστικά δρώμενα.....σελ.	146
4.1.4.7	Φορείς πολιτισμού.....σελ.	148
4.1.4.8	Πρωτοβουλίες ανάδειξης του φυσικού περιβάλλοντος & της πολιτιστικής κληρονομιάς των Κυθήρων.....σελ.	150
<u>4.1.5 Κοινωνική και οικονομική οργάνωση</u>		
4.1.5.1	Δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία των Κυθήρων.....σελ.	154
4.1.5.2	Ο πρωτογενής τομέας.....σελ.	156
4.1.5.3	Ο τριτογενής τομέας.....σελ.	164
4.1.5.4	Πρωτοβουλίες κατοίκων-συνεταιρισμοί.....σελ.	166
4.1.5.5	Ο θεσμός της Εγχωρίου Περιουσίας.....σελ.	166
4.2 Κριτική Θεώρηση- Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης		
4.2.1	Διερεύνηση των απόψεων των κατοίκων των Κυθήρων για την αναπτυξιακή προοπτική τους.....σελ.	170
4.2.2	Διερεύνηση των απόψεων των επισκεπτών των Κυθήρων για την αναπτυξιακή προοπτική τους.....σελ.	173
4.2.3	Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης.....σελ.	183
4.2.4	Στόχοι παρέμβασης.....σελ.	186
4.3 Προτάσεις ανάδειξης.....σελ.		
4.3.1 Εγχώριος Περιουσία.....σελ.		
4.3.2 Παραδοσιακοί Οικισμοί.....σελ.		
4.3.3 Καταλύματα αγροτουρισμού στα Μαυρογιωργιάννικα.....σελ.		
Συμπεράσματα- Παρατηρήσεις.....σελ.		228
Βιβλιογραφία.....σελ.		231

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία συντάχθηκε στα πλαίσια ολοκλήρωσης των σπουδών μου στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Προστασία Μνημείων» του Ε.Μ.Π., Β' Κατεύθυνση «Υλικά & Επεμβάσεις Συντήρησης». Αντικείμενο της εργασίας είναι η προστασία και αξιοποίηση του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος των Κυθήρων για την κοινωνική και οικονομική αναβάθμιση του νησιού, μέσω διαφορετικών αναπτυξιακών μοντέλων.

Η έννοια της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ένα επιθυμητό μοντέλο οργάνωσης και ανάπτυξης που να συνυπολογίζει την περιβαλλοντική, την οικονομική και την κοινωνική της υπόσταση. Το μοντέλο της κυκλικής οικονομίας εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο, προωθώντας λύσεις που έχουν να κάνουν με την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων αλλά και τη ρύθμιση συνολικά των ανθρώπινων δραστηριοτήτων με τρόπο τέτοιο ώστε να περιορίζεται όσο το δυνατόν περισσότερο τον περιβαλλοντικό τους αντίκτυπο. Τα τελευταία χρόνια, η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς εντάσσονται στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, με την περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική έκφανση που αυτή έχει. Ο τομέας του τουρισμού, ως άμεσα συνυφασμένος με την ανάδειξη των μνημείων αλλά και ως μια απ' τις σημαντικότερες πηγές εσόδων για μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού στη χώρα μας, σε παγκόσμιο επίπεδο κατευθύνεται σε ένα βιώσιμο μοντέλο, με στόχο την εξυπηρέτηση των αναγκών κατοίκων και επισκεπτών με τρόπο που θα σέβεται και θα διαφυλάσσει το περιβαλλοντικό και πολιτιστικό απόθεμα κάθε περιοχής. Οι αρχές της κυκλικής οικονομίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, η σχέση τους με την πόλη, την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και τον τουρισμό σε συνδυασμό με την αναγνώριση του νησιού αποτελούν τη βάση για τη διαμόρφωση των προτάσεων.

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε ως πτυχιακή στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών « Προστασία Μνημείων» του ΕΜΠ στην Κατεύθυνση Β' «Υλικά και Επεμβάσεις συντήρησης». Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επιβλέποντες καθηγητές κυρία Αντωνία Μοροπούλου και κύριο Κωνσταντίνο Καραδήμα καθώς επίσης και την ομότιμη καθηγήτρια κυρία Ελένη Μαιέστρου για την καθοδήγηση, την υποστήριξη και το χρόνο που μου αφιέρωσαν ώστε να ολοκληρώσω την εργασία μου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην ΕΔΙΠ κυρία Αικατερίνη Δελέγκου για τη συνεργασία, τις υποδείξεις και την άμεση ανταπόκριση καθώς χωρίς τη βοήθειά της δεν θα είχα καταφέρει να φέρω εις πέρας αυτή τη μελέτη.

Λόγω των δύσκολων συνθηκών κατά τις οποίες πραγματοποιήθηκε αυτή η εργασία, καθοριστική στην εκπόνηση της ήταν η συμβολή του αρχιτέκτονα μηχανικού και αντιδημάρχου Κυθήρων, κυρίου Χαράλαμπου Σούγιαννη, που μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω στοιχεία της αποτύπωσης και της μελέτης του για τα Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά καθώς επίσης και της κυρίας Χρυσούλας Σοφίου, τοπογράφου μηχανικού, εργαζόμενης στην Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας για τις πολύτιμες πληροφορίες. Καθοριστική επίσης ήταν οι βοήθεια του Κυθηραϊκού Ιδρύματος Πολιτισμού, που πρόθυμα μου παρείχε τα σχέδια των Αγγλικών Σχολείων και χρήσιμες πληροφορίες για το νησί. Ευχαριστίες επίσης οφείλω στην κυρία Ελένη Χάρου και τον κύριο Μανώλη Καλλίγερο για τις πληροφορίες και τις φωτογραφίες που μου παρείχαν. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κυρία Δροσιά Μολλά και τον κύριο Ανδρέα Μαριάτο, αρχιτέκτονες μηχανικούς που εργάζονται στα Κύθηρα. Η συζήτηση μαζί τους μου επέτρεψε να κατανοήσω τα προβλήματα, τις προοπτικές και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Κυθήρων.

Τελευταίο και σημαντικότερο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, στους γονείς και την αδελφή μου για την κατανόηση και την υποστήριξη, στις φίλες και τους φίλους μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι η προστασία και αξιοποίηση του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος των Κυθέρων για την κοινωνική και οικονομική αναβάθμιση του νησιού, μέσω διαφορετικών αναπτυξιακών μοντέλων. Για την επίτευξή του, χρησιμοποιήθηκαν οι βασικές αρχές της κυκλικής οικονομίας σε σχέση με την πόλη και την επανάχρηση κτηρίων κληρονομιάς, καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης σε συνδυασμό με τον βιώσιμο τουρισμό. Μελετήθηκε επίσης το αντικείμενο της μνημειακής προστασίας, οι φορείς, το διεθνές και ελληνικό πλαίσιο προστασίας καθώς και οι ευρωπαϊκές δράσεις που τη διασφαλίζουν. Εστιάζοντας στους παραδοσιακούς οικισμούς, εξετάστηκαν τα διάφορα μοντέλα διαχείρισης και χρηματοδότησης της πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτό το ζήτημα. Για την καλύτερη κατανόηση των παραπάνω, στη συνέχεια εξετάστηκαν τρία παραδείγματα Ευρωπαϊκών πόλεων που στοχεύοντας στη βιώσιμη ανάπτυξη, αφάρμοσαν πρακτικές ανάδειξης του πολιτιστικού τους αποθέματος, του φυσικού και ανθρωπογενούς τους περιβάλλοντος.

Παράλληλα, με βιβλιογραφική έρευνα και επικοινωνία με τους τοπικούς αρμόδιους φορείς μελετήθηκαν τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος, της ιστορίας και της χωροταξικής οργάνωσης των Κυθέρων. Εξετάστηκαν τα στοιχεία που συγκροτούν την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική αλλά και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά του νησιού, οι παραδοσιακοί οικισμοί και το πλαίσιο προστασίας τους, οι υποδομές, τα δίκτυα δρόμων και μονοπατιών. Βαρύτητα δόθηκε στην κατανόηση της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης των Κυθέρων, στην καταγραφή των τοπικών φορέων πολιτισμού και των πρωτοβουλιών των κατοίκων. Μελετήθηκαν επίσης οι πρωτοβουλίες ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού όπως επίσης και το ιδιαίτερο για τα ελληνικά δεδομένα νομικό καθεστώς της Εγχωρίου Περιουσίας.

Οι σχετικές με τα παραπάνω παρατηρήσεις, συνδυάστηκαν με την άποψη κατοίκων και επισκεπτών για τα Κύθηρα ώστε να συμπεριληφθεί η τοπική κοινωνία και το τουριστικό δυναμικό στην περιγραφή των προβλημάτων αλλά και των προοπτικών ανάπτυξης του νησιού. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η έρευνα του προγράμματος Increate-Καταγραφή των πολιτιστικών χαρακτηριστικών του νησιού, που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2016, με συμμετέχοντες κατοίκους του νησιού ενώ για τη διερεύνηση των απόψεων των επισκεπτών, συντάχθηκε ερωτηματολόγιο για τη συγκεκριμένη εργασία. Η ανάλυση της περιοχής μελέτης, σε συνδυασμό με τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων που απευθύνονται σε κατοίκους και επισκέπτες αποτέλεσαν τις πηγές απ' τις οποίες μπορούν να διεξαχθούν συμπεράσματα τόσο για τα προβλήματα όσο και για τις προοπτικές ανάπτυξης του νησιού. Τα θετικά στοιχεία του νησιού που επισημάνθηκαν είναι το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα, το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και η ήπια τουριστική ανάπτυξη που χαρακτηρίζει τα Κύθηρα. Τα αρνητικά στοιχεία είναι η ελλιπής συγκοινωνία και η δύσκολη προσβασιμότητα, η ύπαρξη περιοχών άναρχης ανάπτυξης, η συνεχής μείωση των μόνιμων κατοίκων, η μικρή διάρκεια της τουριστικής περιόδου, η ανεπαρκής ενασχόληση με τη βιολογική γεωργία καθώς και η έλλειψη ενημέρωσης και συνεργασίας σε τοπικό επίπεδο.

Για να τονιστούν τα θετικά στοιχεία και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα, προτάθηκαν παρεμβάσεις με στόχο την ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών και τη δημιουργία νέων σημείων ενδιαφέροντος, τη ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και τη

βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων. Οι προτάσεις χωρίζονται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη αφορά το θεσμό της Εγγωρίου Περιουσίας και τα Αγγλικά Σχολεία, η δεύτερη τους μικρότερους κηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς και η τρίτη τον εγκαταλελειμένο οικισμό Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά. Για τα Αγγλικά Σχολεία, προτείνεται η διαχείριση τους μέσω ΣΔΙΤ ως τοπόσημα ανάδειξης φυσιολατρικών δραστηριοτήτων, άυλης πολιτιστικής κληρονομιά και ως αγροτουριστικά κέντρα. Για τα κτίσματα εντός παραδοσιακών οικισμών που δεν έχουν χρήση προτείνεται Δημοτική διαχείριση, με κύρια χρήση τη μόνιμη κατοικία ενώ στα Μαυρογιωργιάννικα προτείνεται Ιδιωτική επένδυση και διαμόρφωσή τους σεκαταλύματα αγροτουρισμού μαζί με την Πατρίκια Γεωργική Σχολή στον Καραβά.

Στην περίπτωση των Κυθήρων, η έλλειψη ΣΧΟΑΑΠ, η απουσία χαρτογράφησης της Εγγωρίου Περιουσίας και η μη επικαιροποίηση του πολεοδομικού σχεδίου δυσχεραίνουν τη χάραξη ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ανάπτυξης για το νησί, με επίκεντρο το πολιτιστικό και περιβαλλοντικό απόθεμα του νησιού. Την ίδια στιγμή όμως, η διάθεση των κατοίκων για την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και οι κατάλληλες πρωτοβουλίες για την ανάδειξη της μπορούν να οδηγήσουν στην αύξηση των μόνιμων κατοίκων και στη βελτίωση των όρων ζωής τους.

ABSTRACT

The purpose of this master thesis is the protection and utilization of the cultural and environmental reserve of Kythera for the social and economic upgrade of the island, through different development models. To achieve this, the basic principles of the circular economy were used in relation to the city and the reuse of heritage buildings as well as the theoretical framework of sustainable development in combination with sustainable tourism. The object of monument protection, the international and Greek protection framework as well as the European actions that ensure it were also studied. Focusing on traditional settlements, the various models of cultural heritage management and financing as well as the role of local self-government in this issue were examined. In order to better understand the above, three examples of European cities were examined, which, aiming at sustainable development, applied practices to highlight their cultural heritage, natural and man-made environment.

At the same time, through bibliographic research and communication with the local competent bodies, the characteristics of the natural environment, the history and the spatial organization of Kythera were studied. The elements that make up the local traditional architecture but also the intangible cultural heritage of the island, the traditional settlements and their protection framework, the infrastructure, the networks of roads and paths were examined. Emphasis was given to the understanding of the social and economic organization of Kythera, to the recording of the local cultural institutions and the initiatives of the inhabitants. The initiatives for the promotion of the cultural heritage and the natural environment of the island were also studied, as well as the special legal status of the Domestic Property.

The relevant remarks were combined with the opinion of residents and visitors about Kythira in order to include the local community and the tourist potential in the description of the problems and the development prospects of the island. Specifically, the research of the Increate-Recording program of the cultural characteristics of the island was used, which took place in the summer of 2016, with participating residents of the island while to investigate the views of visitors, a questionnaire was prepared for this work. The analysis of the study area, in

combination with the answers to the questionnaires addressed to residents and visitors were the sources from which conclusions can be drawn about both the problems and the development prospects of the island. The positive elements of the island that were highlighted are the rich cultural reserve, the special natural environment and the mild tourist development that characterizes Kythira. The negative elements are the lack of transport and difficult accessibility, the existence of areas of unbridled development, the continuous decrease of permanent residents, the short duration of the tourist season, the insufficient engagement with organic agriculture as well as the lack of information and cooperation at local level.

In order to emphasize the positive elements and to address the problems, interventions were proposed with the aim of highlighting the traditional settlements and creating new points of interest, strengthening the local economy and improving the living conditions of the inhabitants. The proposals are divided into three sections. The first concerns the institution of Domestic Property and the English Schools, the second the smaller declared traditional settlements and the third the abandoned settlement Mavrogiorgiannika in Karavas. For the English Schools, it is proposed to manage them through PPPs as landmarks for highlighting nature-loving activities, intangible cultural heritage and as agro-tourism centers. For the buildings within traditional settlements that have no use and their formation in agritourism accommodation together with the Patrikia Agricultural School in Karavas.

In the case of Kythera, the absence of mapping of the Domestic Property and the non-updating of the urban plan make it difficult to draw up a comprehensive development plan for the island, focusing on the cultural and environmental stock of the island. At the same time, however, the disposition of the inhabitants for the protection of their cultural heritage and the appropriate initiatives for its promotion can lead to the increase of the permanent inhabitants and to the improvement of their living conditions.

Γενικό θεωρητικό πλαίσιο

1.1.1 Κυκλική οικονομία

Η κυκλική οικονομία είναι ένα ένα μοντέλο οικονομικής οργάνωσης το οποίο βασίζεται στην αύξηση του χρόνου ζωής των πρώτων υλών με την παράλληλη μείωση χρήσης φυσικών πόρων. Προωθεί τη βιώσιμη ανάπτυξη έχοντας ως βάση την οικολογική και περιβαλλοντικά φιλική διαχείριση των πρώτων υλών. Όπως επιγραμματικά περιγράφεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η αλλαγή προϋποθέτει τη στροφή από το μοντέλο «προμήθεια, παραγωγή, κατανάλωση και απόρριψη» σε ένα μοντέλο που βασίζεται στο τετράπτυχο «επαναχρησιμοποίηση, επισκευή, ανακαίνιση και ανακύκλωση».(www.europa.europa.eu)

Ο όρος αυτός, δεν αφορά αμιγώς την ανακύκλωση των πρώτων υλών αλλά ένα νέο μοντέλο διαχείρισης τους. Σύμφωνα με τον Φρανσουά Μισέλ Λαμπέρ, πρόεδρου του Γαλλικού Ινστιτούτου Κυκλικής οικονομίας « (...) ανακυκλώνω σημαίνει ότι βλέπω τα πράγματα σαν μελλοντικά σκουπίδια και όχι σαν μια ευκαιρία για να δημιουργήσω αξία. Θα πρέπει να αρχίσουμε να βλέπουμε τα πάντα γύρω μας σαν μια ευκαιρία για τη δημιουργία αξίας, όχι στο τέλος του κύκλου της ζωής τους αλλά σε κάθε φάση της χρήσης του κάθε προϊόντος.» (Πλιάκος, 2017)

Οι αρχές του μοντέλου την κυκλικής οικονομίας, θα μπορούσαν επιγραμματικά να περιγραφούν απ' τα παρακάτω:

- *Διατήρηση των φυσικών πόρων*
- *έλεγχος αποθεμάτων*
- *εξισορρόπηση των ροών ανανεώσιμων πόρων*
- *Βελτιστοποίηση των πόρων με τον σχεδιασμό για ανακατασκευή, επαναχρησιμοποίηση και ανακύκλωση για τη διατήρηση των υλικών που κυκλοφορούν και συμβάλλουν στην οικονομία*
- *Ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του συστήματος με την καλύτερη αξιοποίηση αγαθών όπως η τροφή, η στέγαση, η εκπαίδευση, η υγεία και η ψυχαγωγία και με την καλύτερη διαχείριση εξωτερικών παραγόντων, όπως η χρήση γης, η ατμοσφαιρική ρύπανση, η έκλυση τοξικών ουσιών και η κλιματική αλλαγή. (Λαβούτα,2017)*

Σύμφωνα με το Β. Λιόγκα, το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για την Κυκλική Οικονομία περιλαμβάνει μια σειρά μέτρων για τη διατήρηση αξιών προϊόντων, υλικών και πρώτων υλών και τη μείωση παραγωγής αποβλήτων. Τα μέτρα αυτά, εξειδικεύονται σε διάφορους τομείς την ανθρώπινης δραστηριότητας:

- ΠΑΡΑΓΩΓΗ. Έξυπνος Σχεδιασμός, Κίνητρα, Παραγωγική Διαδικασία, Καινοτόμες διαδικασίες
- ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ. Ενθάρρυνση επαναχρησιμοποίησης, ενεργειακή απόδοση, ecodesign, διάρκεια
- ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ. Αύξηση Ανακύκλωσης ,Διαλογή στην Πηγή, Μείωση ταφής
- ΝΕΟΙ ΠΟΡΟΙ. Προώθηση αγοράς με δευτερογενείς πρώτες ύλες, βιομηχανική συμβίωση

- ΤΟΜΕΙΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ: Πλαστικά, Τρόφιμα, Κρίσιμες πρώτες ύλες, ΑΕΚΚ,Βιομάζα
- ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΔΡΑΣΗ: Καινοτομία, Χρηματοδότηση με 650 εκ. Horizon (διαχείριση αποβλήτων, σπατάλη τροφίμων, αειφόρες παραγωγικές διαδικασίες, ανακατασκευές ,βιομ.συμβίωση)
- ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΠΡΟΟΔΟΥ ΚΥΚΛΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ (Επιδόσεις αποτελεσματικότητας, Επιδόσεις Πρώτων Υλών) από Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία και ΕΟΠ (Λιόγκας, 2018)

Για την προώθηση των στόχων αυτών η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προωθεί έναν αριθμό μέτρων που περιλαμβάνουν νέες προτάσεις για τη διαχείριση των αποβλήτων, δείκτες για την παρακολούθηση της αποδοτικότητας των πόρων, πολιτικές για την προώθηση της ανακύκλωσης και την ενίσχυση της βιωσιμότητας των κύκλων ζωής των προϊόντων, πρωτοβουλίες για τη δημιουργία πράσινων θέσεων εργασίας και κίνητρα για την υποστήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. «Χαρακτηριστικές ευφάνταστες προτάσεις που προκύπτουν από τις νέες αυτές προσεγγίσεις είναι η ανακύκλωση των υφασμάτων, η δημιουργία συστημάτων κοινής χρήσης αυτοκινήτων και τα «καφενεία επισκευών» (repair cafés) και η εισαγωγή νέων επιχειρηματικών μοντέλων που θα μας μετατρέπουν από «καταναλωτές» σε «χρήστες» και θα στρέφουν τη ζήτηση από τα προϊόντα μίας χρήσης στις υπηρεσίες μίσθωσης και επισκευής.» (Κυπριανίδου, 2015)

Η επιτυχία ή μη του μοντέλου της κυκλικής οικονομίας έχει σε μεγάλο βαθμό να κάνει με τον αν αυτό θα υιοθετηθεί από μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών φορέων. Σύμφωνα με τη Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «η γρήγορη ανάληψη των ευκαιριών - και η αντιμετώπιση των προκλήσεων - της κυκλικής οικονομίας εξαρτάται από τη διευρυμένη υποστήριξή της από την κοινωνία. Η συμμετοχή των ΜΚΟ, των επιχειρηματικών και καταναλωτικών οργανώσεων, των συνδικάτων, του ακαδημαϊκού κόσμου, των ερευνητικών ιδρυμάτων και άλλων ενδιαφερόμενων είναι άκρως απαραίτητη σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης. Όλοι αυτοί οι φορείς μπορούν να λειτουργήσουν ως μοχλοί διευκόλυνσης, ηγεσίας και πολλαπλασιασμού κατά τη μετάβαση σε μια κυκλική οικονομία. Απαιτείται επίσης δράση προκειμένου να κοινοποιηθούν οι ιδέες και τα οφέλη της κυκλικής οικονομίας στους πολίτες στην καθημερινή ζωή τους - στο χώρο εργασίας, στα σχολεία, στις τοπικές κοινωνίες. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και τα ψηφιακά μέσα μπορούν να κινητοποιήσουν πολυάριθμους καταναλωτές γύρω από τα νέα κυκλικά προϊόντα και τις υπηρεσίες.» (ορ.europa, 2014)

Οι ιδέες που διέπουν το μοντέλο της κυκλικής οικονομίας δείχνουν να έχουν απήχηση στους πολίτες της Ε.Ε. Μία πρόσφατη δημοσκόπηση του Ευρωβαρόμετρου (publications.europa.eu, 2014) αποκάλυψε ότι σημαντική πλειοψηφία των πολιτών πιστεύει ότι ο αντίκτυπος της πιο αποδοτικής χρήσης των πόρων θα είχε θετικές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής στη χώρα τους (86 %), στην οικονομική ανάπτυξη (80 %), καθώς και στις ευκαιρίες απασχόλησης (78 %). Επιπλέον, βλέπουν τη μείωση και την ανακύκλωση αποβλήτων, τόσο στο σπίτι (51 %) όσο και στη βιομηχανία και τον κατασκευαστικό κλάδο (51 %), ως τον σημαντικότερο τρόπο ενίσχυσης της αποδοτικής χρήσης των πόρων.

Στην Ελλάδα, το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας δημοσίευσε τον Δεκέμβριο 2018 την Εθνική Στρατηγική για την Κυκλική Οικονομία, που συνάδει με την ευρωπαϊκή στρατηγική. Σύμφωνα μ' αυτή, η κυκλική οικονομία μπορεί να αποτελέσει καταλύτη για την παραγωγική ανασυγκρότηση και έχει σαφή περιφερειακή διάσταση. Σύμφωνα με

τη συγκεκριμένη έκθεση, « η ενσωμάτωση της πρωτοβουλίας και στην Ελλάδα με στόχο την επανεκκίνηση των επενδύσεων στην ελληνική βιομηχανία, η παροχή πληροφόρησης, η θέσπιση κινήτρων και καθοδήγηση των ελληνικών επιχειρήσεων, η μετατροπή της διαχείρισης των αποβλήτων και των δευτερογενών υλών και η ανάγκη νομοθετικής μεταρρύθμισης αποτελούν μονόδρομο για τις πολιτικές δράσεις.» (ΥΠΕΝ, 2018)

Εικόνα 1.1-Κυκλική Οικονομία-πηγή ilab.city

1.1.2 Κυκλική οικονομία & πόλη

Η εφαρμογή του μοντέλου της κυκλικής οικονομίας στο επίπεδο της πόλης, μπορεί να φέρει μια σειρά βελτιώσεις σε διάφορους τομείς. Μπορεί να συμβάλει στη βιωσιμότητα και την αειφορία τους, στην ανάπτυξη νέων θέσεων εργασίας, στη διασφάλιση υγιότερων συνθηκών διαβίωσης για τους ίδιους τους κατοίκους. Ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού σε μια τέτοια στροφή είναι κομβικός. (Ellen Macarthur Foundation ,2019) Απ'την πολεοδομική οργάνωση ως την ορθολογική διαχείριση του δομημένου περιβάλλοντος, ο σωστός σχεδιασμός αποτελεί απαραίτητο εργαλείο ώστε αυτά τα οφέλη να λειτουργήσουν προς όφελος των ίδιων των κατοίκων. Σύμφωνα Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, « (...) ο χωροταξικός σχεδιασμός και η λήψη αποφάσεων για μια κυκλική οικονομία αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, ρυθμιστή της επιτυχίας ενός τέτοιου εγχειρήματος. Αντιστοίχως, αναγκαία προϋπόθεση, για τη δυνατότητα κατασκευής τους, αποτελεί η πρόβλεψη των υποδομών αυτών στα πολεοδομικά σχέδια των Δήμων. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητη η συμπλήρωση/ ολοκλήρωση του πολεοδομικού σχεδιασμού των Δήμων με τη θεσμοθέτηση περιοχών και χρήσεων γης που θα επιτρέπουν την ανάπτυξη συναφών υποδομών.» (Ε.Τ.Α., 2020)

Σε επίπεδο πόλης, πέρα απ'το ζήτημα της ανακύκλωσης, της διαχείρισης αποβλήτων και της εξοικονόμησης φυσικών πόρων, κομβικά είναι τα ζητήματα της διαχείρισης της κινητικότητας αλλά και του κτηριακού αποθέματος. Η βιώσιμη κινητικότητα, αποτελεί βασικό συστατικό διαμόρφωσης της ποιότητας ζωής των πολιτών. «Για τους αστικούς και περιαστικούς δήμους, η βιώσιμη κινητικότητα γίνεται ακόμα πιο επιτακτική λαμβάνοντας υπόψη τις αυξανόμενες ροές μεταφοράς αγαθών και προϊόντων από και προς τα αστικά κέντρα και τις πόλεις.» (Ε.Τ.Α., 2020) Η προώθηση δράσεων αστικής κινητικότητας που προάγουν ήπιες μορφές κυκλοφορίας, ενισχύουν τις μετακινήσεις μηδενικού αποτυπώματος CO₂ (ποδήλατο/ περπάτημα), προωθούν δομές βιώσιμης δημόσιας συγκοινωνίας και χρήση πράσινων οχημάτων, συντελούν στη βελτίωση του

μικροκλίματος στο αστικό/ περιαστικό ιστό και μειώνουν το φαινόμενο της αστικής θερμικής νησίδας.

Αντίστοιχα, η διαχείριση των υφιστάμενων τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, καθώς και η διαχείριση της δημοτικής και κοινοτικής περιουσίας, είναι εφικτό να πραγματοποιηθεί με όρους κυκλικής οικονομίας. «Η εφαρμογή των μεθόδων της κυκλικής οικονομίας στη διαχείριση έχει ως στόχο την επιμήκυνση του κύκλου ζωής των υλικών, την βελτίωση των τεχνικών κατασκευής και συντήρησης του κτιριακού αποθέματος και των υποδομών του δήμου και την αναβάθμιση του σχεδιασμού τους». (Ε.Τ.Α., 2020) Τα οφέλη από την κυκλική διαχείριση είναι η εξοικονόμηση κόστους, η αξιοποίηση υφιστάμενων υποδομών και κτιρίων και η μεγιστοποίηση της αξίας των υλικών και των πόρων. Η διαχείριση του κτιριακού αποθέματος και των υποδομών, παραδοσιακά, απαιτεί σημαντικά κεφάλαια και επενδύσεις, ώστε να διατηρείται ασφαλές, σύγχρονο και λειτουργικό. Στην κυκλική διαχείριση, δίνεται βαρύτητα στον σχεδιασμό που θα επιτρέψει τη μείωση του κόστους και του περιβαλλοντικού αποτυπώματος. Για να πραγματοποιηθεί ο κυκλικής μορφής σχεδιασμός, τόσο για τις νέες κατασκευές όσο και για την συντήρησή και επισκευή παλαιότερων, θα πρέπει να αποτυπωθούν λεπτομερώς οι ροές (υλικών, πόρων, προϊόντων κα) και να αποτιμηθούν οικονομικά σε μακρο-κλίμακα. Έτσι, ο σχεδιασμός οδηγεί στην δημιουργία ανθεκτικότερων και αρθρωτών δομών και στην ελαχιστοποίηση των απαιτήσεων συντήρησης μελλοντικά. Σύμφωνα με τις Μοροπούλου και Καρόγλου, οι βασικές αρχές ενός αειφόρου οικοδομικού σχεδιασμού είναι: (Μοροπούλου, Καρόγλου, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π.)

- Ενεργειακή απόδοση- Χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας
- Αποφυγή των διαφόρων περιβαλλοντικών επιπτώσεων (άμμεσες και έμμεσες)
- Συντήρηση και ανακύκλωση των πόρων
- Ποιότητα εσωτερικής ατμόσφαιρας
- Κοινωνικά θέματα
- Οικονομικά θέματα

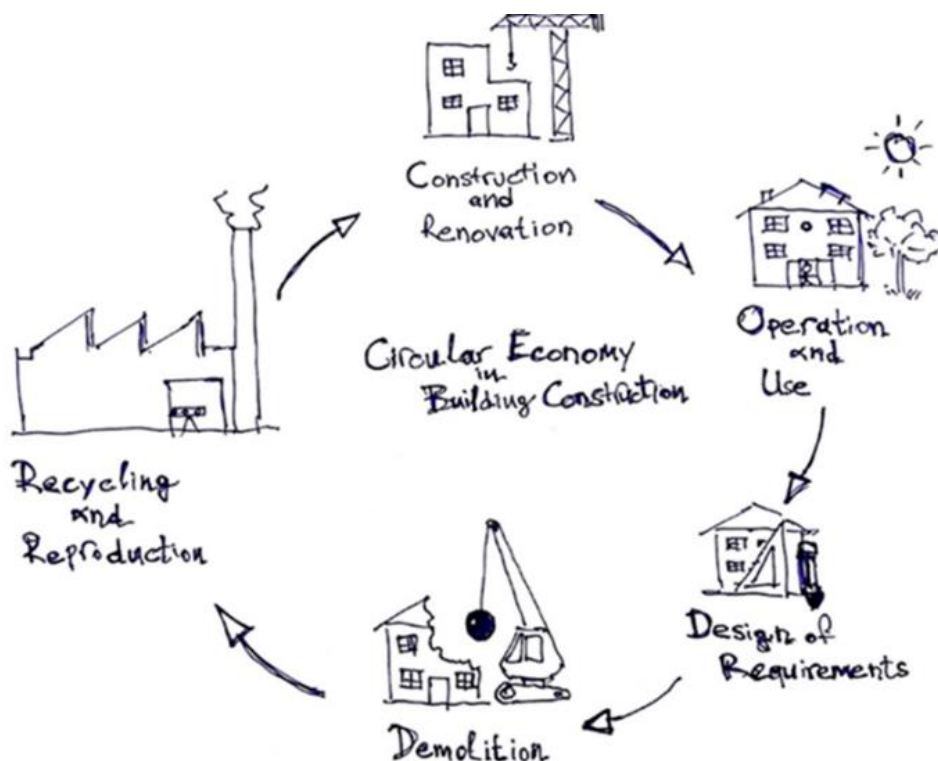
1.1.3 Κυκλική Οικονομία & Επανάχρηση κτηρίων κληρονομιάς

Σε παγκόσμιο επίπεδο, πολλές πόλεις έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν ότι η επαναχρησιμοποίηση κτηρίων πολιτιστικής κληρονομιάς βρίσκεται στο επίκεντρο των προγραμμάτων συνολικής ανάδειξης. Η έκθεση “Making Heritage Happen: Incentives and Policy Tools for Conserving Our Historic Heritage” (Ε.Ρ.Η.Σ.,2004) προσδιορίζει με ποιους τρόπους η προσαρμοστική επανάχρηση των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να συμβάλει στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη και ευημερία:

- δημιουργία τοποσήμων και εστιών τοπικής και οικονομικής ανάπτυξης.
- δημιουργία αναλογικά περισσότερων θέσεων εργασίας από την επαναχρησιμοποίηση.
- τουριστική επισκεψιμότητα.
- προσέλκυση επενδύσεων

Η προσαρμοστική επαναχρησιμοποίηση ενός έργου πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η μετασκευή, η αποκατάσταση και η ανασυγκρότηση ενός ή περισσότερων κτιρίων που αντικατοπτρίζουν τις μεταβαλλόμενες ανάγκες των κοινοτήτων. Αν και σε αυτή την περίπτωση το κτήριο δεν διατηρεί την αρχική του λειτουργία, διατηρείται ο ιστορικός και πολιτιστικός του ρόλος. Σύμφωνα με τον Foster (Foster, 2020), «οι ιστορικές πόλεις διαθέτουν περιουσιακά στοιχεία πολιτιστικής και οικονομικής αξίας, με υψηλό δυναμικό ανάπτυξης σε βιώσιμη προοπτική». Η προσαρμοστική επανάχρηση ενός κτιρίου κληρονομιάς απαιτεί διεπιστημονική συνεργασία και όσο το δυνατόν πιο ευρεία συμμετοχή. Γι' αυτό, πέραν του προσδιορισμού του κύκλου ζωής ενός κτηρίου σημαντική είναι η εμπλοκή τόσο της τοπικής αυτοδιοίκησης και κοινότητας όσο και των μελλοντικών χρηστών.

Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να αποφέρει οφέλη τόσο άμεσα, μέσω αξιών χρήσης, που ικανοποιούν τη ζήτηση και την προσφορά, όσο και έμμεσα, μέσω σχεσιακών αξιών, οι οποίες αποτελούν το θεμέλιο των συμβιωτικών διαδικασιών και με τη σειρά τους δημιουργούν πρόσθετες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές αξίες. Σύμφωνα με τους Girard και Gravanuolo, «τοπικές κοινότητες είναι θεμελιώδεις στην πολιτιστική κληρονομιά, καθώς συμβάλλουν τόσο στην κατανόηση όσο και στην κοινή χρήση των πολύπλοκων αξιών της, ενισχύοντας την επιδίωξη για τη διατήρησή τους» (Girard, Gravanuolo, 2017)

Εικόνα 1.2-Κυκλική Οικονομία & Πόλη- πηγή Urbact.eu

1.1.4 Αειφόρος/Βιώσιμη ανάπτυξη

Αειφόρος Ανάπτυξη είναι η «ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. Η ανάγκη ανταπόκρισης στις όλο και αυξανόμενες πιέσεις της οικολογικής κρίσης (με ανθρώπινη διάσταση και κοινωνική αντίληψη), έφερε στα εκπαιδευτικά συστήματα πολλών κρατών το μάθημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη.» (Παναγιώτου, 2015) Αντίστοιχα, στην έκθεση του Brundtland, 'Our Common Future' Report, αναφέρεται πως «η βιώσιμη ανάπτυξη δεν είναι μια σταθερή κατάσταση αρμονίας, αλλά αντιθέτως μία διαδικασία αλλαγής στην οποία η εκμετάλλευση των αποθεμάτων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης, και οι θεσμικές αλλαγές πραγματοποιούνται σύμφωνα με τις μελλοντικές όσο και με τις σύγχρονες ανάγκες».

Η έννοια της αειφορίας είναι αρκετά διφορούμενη, μιας και πολλές φορές ο όρος δε χρησιμοποιείται έχοντας ισότιμη την περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική του διάσταση. (Φωτιάδης, 2017) Τα όρια που έπρεπε να τεθούν στην ανάπτυξη, λόγω των προκαλούμενων περιβαλλοντικών, κοινωνικών και άλλων προβλημάτων, δημιούργησαν την ανάγκη για μια ισόρροπη σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, του φυσικού περιβάλλοντος και της κοινωνίας. Η προσπάθεια αυτή είχε ως στόχο την ανατροπή της μονοδιάστατης θεώρησης που υπήρχε πριν και βασιζόταν μόνο στην ανάπτυξη μέσω της οικονομικής μεγέθυνσης. Έτσι οι παράγοντες που προστέθηκαν σε αυτόν της οικονομίας ήταν η κοινωνία και το περιβάλλον

Η Αειφόρος Ανάπτυξη αποσκοπεί στο να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης του ανθρώπου, διαφυλάσσοντας παράλληλα το περιβάλλον βραχυπρόθεσμα και, κυρίως, μακροπρόθεσμα. Αποσκοπεί σε μια οικονομική ανάπτυξη η οποία να είναι αποτελεσματική, κοινωνικά δίκαιη και περιβαλλοντικά βιώσιμη. Τον Μάιο του 2001 εγκρίθηκε στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέρ της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία αναθεωρήθηκε το 2005 ώστε να δοθεί μια νέα ώθηση στον τομέα αυτόν. « Η παγκόσμια σύμπραξη για την αειφόρο ανάπτυξη, η οποία εγκρίθηκε από την Επιτροπή το 2002, της προσέδωσε μια εξωτερική διάσταση. Η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών ζητημάτων στον ορισμό και την εφαρμογή των άλλων πολιτικών έχει ουσιαστική σημασία για την επίτευξη του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης. Η αρχή αυτή, η οποία επιβεβαιώθηκε στη συνθήκη του Μάαστριχτ και τη σύνοδο κορυφής του Κάρντιφ το 1998, έθεσε τα θεμέλια για μια συντονισμένη δράση σε κοινοτικό επίπεδο για την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών ζητημάτων στις πολιτικές της ΕΕ.» (esra.gr)

Αντίστοιχα, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης είναι να καλύπτονται οι ανάγκες των σημερινών γενεών χωρίς όμως να τίθεται σε κίνδυνο η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύπτουν τις δικές τους ανάγκες. Η βιώσιμη ανάπτυξη συνιστά μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές πτυχές οι οποίες αλληλοενισχύονται.» (c.europra.eu) Η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών, η οποία εγκρίθηκε από τους παγκόσμιους ηγέτες το 2015, αποτελεί το νέο παγκόσμιο πλαίσιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη και θέτει 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ). Σκοπός της είναι η εξάλειψη της φτώχειας και η επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης σε παγκόσμια κλίμακα έως το 2030, χωρίς κανένας να μένει στο περιθώριο. Οι ΣΒΑ αποτελούν συγκερασμό των τριών διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης: της οικονομικής, της κοινωνικής και της

περιβαλλοντικής διάστασης. Πρόκειται για συγκεκριμένους στόχους με ορίζοντα τα επόμενα 15 χρόνια, οι οποίοι μεταξύ άλλων εστιάζουν στα εξής:

- ανθρώπινη αξιοπρέπεια
- περιφερειακή και παγκόσμια σταθερότητα
- διασφάλιση της «υγείας» του πλανήτη μας
- δίκαιες και ανθεκτικές κοινωνίες
- ευημερούσες οικονομίες.

Ο όρος *βιώσιμη αστική ανάπτυξη* βάσει των παραπάνω, εντάσσει τις επιδιώξεις αυτές στο επίπεδο της πόλης. «Καθίσταται όλο και πιο σαφές ότι οι ποικίλες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι αστικές περιφέρειες – οικονομικές, περιβαλλοντικές, κλιματικές, κοινωνικές και δημογραφικές – συνυφαίνονται και η επιτυχία στο πλαίσιο της αστικής ανάπτυξης επιτυγχάνεται μόνο μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης. Συνεπώς, τα μέτρα που αφορούν στη φυσική ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος θα πρέπει να συνδυάζονται με μέτρα που προωθούν την εκπαίδευση, την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική ένταξη και την προστασία του περιβάλλοντος. Η ανάπτυξη ισχυρών συνεργασιών όπου εμπλέκονται οι τοπικοί πολίτες, η κοινωνία των πολιτών, η τοπική οικονομία και τα διάφορα επίπεδα της κυβέρνησης, αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση. Ο συνδυασμός ικανοτήτων και τοπικής γνώσης είναι βασικός για τον εντοπισμό κοινών λύσεων και την επίτευξη βιώσιμων αποτελεσμάτων γενικής αποδοχής.» (ec.europa.eu/regional_policy)

1.1.5 Βιώσιμη ανάπτυξη & πολιτιστική κληρονομιά

Στη σύγχρονη διαχείριση της κληρονομιάς, οι έννοιες της αξιοποίησης και της προσαρμοστικής επανάχρησης σε σύγχρονα θέματα είναι εξίσου συναφείς με την έννοια της διατήρησης. «Το εύρος μπορεί να κυμαίνεται από το κτίριο ή το μνημειακό τεχνούργημα έως την ιδέα του ευρύτερου αστικού πολιτιστικού τοπίου. Αυτές οι τάσεις ανοίγουν το δρόμο για την κληρονομιά να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως κινητήρια δύναμη για την αστική ανάπτυξη.» (urbact.eu) Παρόλα αυτά, στους ορισμούς που παρατίθενται πιο πάνω, δεν αναφέρεται ξεκάθαρα ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προσπάθεια για μια βιώσιμη ανάπτυξη. Αντίστοιχα, στη Δήλωση του Ρίο ('Rio Declaration'), η πολιτιστική κληρονομιά δεν αναφέρεται ούτε ως προϋπόθεση ούτε σαν βασικό στοιχείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Στην Αρχή Βιωσιμότητας 22, υπογραμμίζεται η σπουδαιότητα της ταυτότητας και του πολιτισμού των τοπικών κοινοτήτων και η σημασία της υποστήριξής της από τις κυβερνήσεις. Διευρύνοντας τον ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης πέρα από τη συγκέντρωση γύρω από τα οικοσυστήματα και συμπεριλαμβάνοντας τη διάσταση της ανάπτυξης των ανθρώπινων οικισμών, το 'Habitat II' αναφέρεται στις πόλεις ως κέντρα του πολιτισμού και της πολιτισμικής προαγωγής και προωθεί την ποικιλομορφία τους. Επιπλέον, η έκθεση αναφέρει στην παράγραφο 11 τη σπουδαιότητα της αποκατάστασης και διατήρησης των μνημείων και γενικά των κτιρίων και των χώρων ιστορικής, πολιτιστικής, θρησκευτικής και πνευματικής αξίας. Στο «Εγγράφο της Νάρα στην Αυθεντικότητα των μνημείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς» αναφέρεται πως «η προστασία και η ενίσχυση της πολιτιστικής διαφορετικότητας στον κόσμο μας πρέπει να προωθείται ενεργά ως μια ουσιαστική πλευρά της ανθρώπινης ανάπτυξης».

(ICOMOS, 1994) Στην ίδια κατεύθυνση, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει προσδιορίσει τη σχέση μεταξύ της κληρονομιάς και της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλες τις διαστάσεις της κυρίως σε δύο συμβάσεις, την «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο» του 2000 και το «Πλαίσιο της Σύμβασης για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την Κοινωνία»

στο Φάρο το 2005. Πιο συγκεκριμένα, στη Σύμβαση για το Τοπίο, «ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης κατανοείται ως η ολοκληρωτική ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και οικονομικών διαστάσεων με ένα ενιαίο και συνολικό τρόπο, ο οποίος είναι η εφαρμογή τους σε ολόκληρη την περιοχή». (Council of Europe, 2000) Στη δε Σύμβαση του Φάρο η βιώσιμη ανάπτυξη προσεγγίζεται κυρίως ως προς την κοινωνική της διάσταση. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως «οι αξίες και οι δυνατότητες της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να χρησιμοποιηθούν ως μια πηγή για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ποιότητα ζωής σε μία συνεχώς εξελισσόμενη κοινωνία». Επιπλέον, η σύμβαση επισημαίνει το ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς 'στις διαδικασίες της βιώσιμης ανάπτυξης και της προώθησης της πολιτισμικής διαφορετικότητας, για τη δημιουργία μιας ειρηνικής και δημοκρατικής κοινωνίας». (Council of Europe, 2005)

Κατά συνέπεια των παραπάνω, πριν την έναρξη της 4ης Παγκόσμιας Συνόδου της UCLG (United Cities and Local Governments) που έγινε στην Πόλη του Μεξικού το Νοέμβριο του 2010, η αντίστοιχη Επιτροπή Πολιτισμού της ανέπτυξε μια Δήλωση Πολιτικής με τίτλο 'Ο πολιτισμός ως ο Τέταρτος Πυλώνας της Βιώσιμης Ανάπτυξης'. (UCLG, 2010) Η Δήλωση αυτή αναφέρει ότι:

1. Η προώθηση του πολιτισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί με: α. Την ανάπτυξη του ίδιου του πολιτιστικού τομέα (κληρονομιά, δημιουργικότητα, πολιτιστική βιομηχανία, πολιτιστικός τουρισμός, χειροτεχνίες) β. Τη διασφάλιση πως ο πολιτισμός θα έχει τη θέση που του αξίζει σε όλες τις πολιτικές, ιδιαίτερα σε εκείνες που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την οικονομία, την επιστήμη, την επικοινωνία, το περιβάλλον, την κοινωνική συνοχή και τη διεθνή συνεργασία.

2. Ο κόσμος δεν αντιμετωπίζει μόνο οικονομικές, κοινωνικές, ή περιβαλλοντικές προκλήσεις: η δημιουργικότητα, η γνώση, η διαφορετικότητα και η ομορφιά είναι αναπόφευκτες βάσεις για διάλογο για την ειρήνη και την πρόοδο καθώς αυτές οι αξίες είναι εγγενώς συνδεδεμένες με την ανθρώπινη ανάπτυξη και ελευθερίες.

3. Η ανάγκη για διαπολιτισμικό διάλογο ο οποίος αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις του ανθρώπινου γένους και για δημιουργικότητα αναγνωρίζεται ως μία ανεξάντλητη πηγή θρέψης της κοινωνίας και της οικονομίας. Έτσι, έχουμε καθήκον να προωθήσουμε τη συνέχεια των ιθαγενών τοπικών πολιτισμών. Παλιές παραδόσεις συναντούν τη νέα δημιουργικότητα κάθε μέρα στις πόλεις ανά τον κόσμο συνεισφέροντας στη διατήρηση της ταυτότητας και της διαφορετικότητας.

Στο ίδιο κλίμα, το έργο συνεργασίας Cultural Heritage Counts for Europe (CHCFE) το 2015 καταδεικνύει τα πολλαπλά οφέλη της κληρονομιάς για την οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον της Ευρώπης, και παρουσιάζει συστάσεις πολιτικής σχετικά με τον τρόπο αξιοποίησης του πλήρους δυναμικού της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η διασύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τη βιώσιμη ανάπτυξη βρίσκεται και στο επίκεντρο της Έκθεσης Παγκόσμιας Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης (GEM) της UNESCO το 2016. Το Μάρτιο του 2021, η Europa Nostra σε συνεργασία με το ICOMOS δημοσιεύουν το European Cultural Heritage Green Paper, θέτοντας την κοινή κληρονομιά της Ευρώπης στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, μιας και «η μελλοντική επιβίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και η επιτυχία της Πράσινης Συμφωνίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι συνυφασμένοι και αλληλοεξαρτώμενοι στόχοι. (Europa Nostra, ICOMOS, Climate Heritage Network, 2021)

1.1.6 Βιώσιμος αειφόρος τουρισμός

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO), βιώσιμος ή αειφόρος τουρισμός (sustainable tourism) είναι "ο τουρισμός που λαμβάνει πλήρως υπόψη του τις υφιστάμενες και μελλοντικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του και ανταποκρίνεται στις ανάγκες των επισκεπτών, του κλάδου και των κοινοτήτων στους προορισμούς υποδοχής".

Αρχές και πρακτικές που θα πρέπει να εφαρμόζονται στο πλαίσιο του βιώσιμου και αειφόρου τουρισμού είναι, σύμφωνα με τον UNWTO:

- Να γίνεται βέλτιστη χρήση των περιβαλλοντικών πόρων
- Να υπάρχει σεβασμός στην κοινωνική και πολιτιστική αυθεντικότητα των τοπικών κοινοτήτων.
- Να εξασφαλίζεται η βιώσιμη οικονομική δραστηριότητα των επιχειρήσεων, παρέχοντας κοινωνικοοικονομικά οφέλη σε όλους τους ενδιαφερομένους που είναι δίκαια κατανομημένες, συμπεριλαμβανομένης της σταθερής απασχόλησης και ευκαιριών εισοδήματος και των κοινωνικών υπηρεσιών στις κοινότητες υποδοχής και συμβάλλοντας στην καταπολέμηση της φτώχειας.

Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη απαιτεί τη συμμετοχή όλων των σχετικών κοινωνικών εταίρων που είναι άρτια πληροφορημένοι καθώς και ισχυρή πολιτική ηγεσία ώστε να εξασφαλίζεται ευρεία συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων και συναίνεση. Σύμφωνα με τα παραπάνω, γίνεται εμφανές ότι η αειφορία ή βιωσιμότητα στον τουρισμό δεν έχει να κάνει μόνο με το περιβάλλον, όπως έχει επικρατήσει. Αφορά, επίσης, κοινωνικά ζητήματα όπως ο υπερτουρισμός, η ασφάλεια και η προστασία της δημόσιας υγείας.

Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Τουρισμού (WTTC) στην πρόσφατη μελέτη του για τον απολογισμό βιωσιμότητας για τον τουρισμό (Sustainability Reporting In Travel & Tourism)¹ κατέγραψε τα 43 βασικότερα ζητήματα που επηρεάζουν τον κλάδο και αφορούν τα εξής θέματα:

- τη διατήρηση της βιωσιμότητας των προορισμών σ' ένα μεταβαλλόμενο κόσμο
- τις υπεύθυνες επιχειρηματικές πρακτικές και ηγεσία
- την αλλαγή των παραγόντων καινοτομίας
- την εξελισσόμενη αγορά εργασίας και οι πρακτικές απασχόλησης
- Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον
- Υγεία και τουρισμός
- Τουρισμός και ανθρώπινα δικαιώματα
- Τουρισμός και ασφάλεια

Από αυτά τα τέσσερα πιο κρίσιμα ζητήματα σχετίζονται με την άμεση επίπτωση της τουριστικής δραστηριότητας στο περιβάλλον, την κλιματική αλλαγή, τη δημόσια υγεία και την ασφάλεια.

Συγκεκριμένα είναι:

- Η υποβάθμιση των οικοσυστημάτων, η βιοποικιλότητα και τα τοπία

---

¹ Διαθέσιμο στο <https://www.oneplanetnetwork.org/initiative/sustainability-reporting-trends-and-guidance-travel-tourism>

- Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην ελκυστικότητα και στην μακροπρόθεσμη σκοπιμότητα συγκεκριμένων προορισμών.
- Η ετοιμότητα των προορισμών και των επιχειρήσεων ν' ανταποκριθούν σε θέματα ασφάλειας και προστασίας
- Μείωση της τουριστικής κίνησης σε προορισμούς που μαστίζονται από επιδημίες και ζητήματα επιζήμια για τη δημόσια υγεία.

Ο τομέας του τουρισμού συνδέεται άμεσα με την ανάδειξη των πολιτιστικών και φυσικών χαρακτηριστικών κάθε περιοχής. Στις σύγχρονες λοιπόν συνθήκες η επιδίωξη για ένα μοντέλο βιώσιμου τουρισμού σχετίζεται με τη διαμόρφωση ενός πολυπαραγοντικού μοντέλου συνολικής προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με τις Μοροπούλου και Δελέγκου, «η επιτυχία ενός προγράμματος που σχεδιάζει και εφαρμόζει την ολοκληρωμένη σύνδεση ιστορικών κτιρίων, μνημείων και αρχαιολογικών χώρων εντός της πόλης, βελτιώνει την προσβασιμότητα και τη σύνδεση τους στο αστικό περιβάλλον, και επεξεργάζονται γρήγορα την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.» (Μοροπούλου, Delengou, σελ.14)

1.2 Βασικές αρχές ανάδειξης και προστασίας παραδοσιακών οικισμών

1.2.1 Το αντικείμενο της προστασίας

Στην κυριολεξία, ο όρος «Μνημείο» (εκ του ομηρικού ρήματος μνάομαι-μνώμαι) περιλαμβάνει οτιδήποτε φέρνει στη μνήμη κάτι και στο πέρασμα του χρόνου ταυτίστηκε με το μεμονωμένο κτίσμα, αφιερωμένο στη μνήμη κάποιου προσώπου, κάποιας ένδοξης ιστορικής στιγμής ή κάποιου τόπου. Στα μισά του 20^{ου} αιώνα, λόγω της διεύρυνσης των θεωρητικών προσεγγίσεων, «η έννοια επεκτείνεται από το μεμονωμένο μνημείο –ιστάμενο ή κινητό, αισθητικά και ιστορικά σημαίνον– στο ευρύτερο σύνολο, φυσικό ή δομημένο ή φυσικό και μερικώς ανθρωπογενές και από εκεί στις σήμερα ισχύουσες ευρύτερες έννοιες του πολιτιστικού αγαθού [cultural property (αγγλ.), bien culturel (γαλλ.), bene culturale (ιταλ.)] και της πολιτιστικής (αρχαιολογικής, υποβρύχιας αρχαιολογικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής) και φυσικής κληρονομιάς». (Μαλλούχου, σελ. 12)

Σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/880 σχετικά με την είσοδο και την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών, «πολιτιστικό αγαθό ορίζεται κάθε αντικείμενο που έχει σημασία για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη»² ή σύμφωνα με τον ν. 3028/2002, «ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου»³. Συνεπώς, πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστικά αγαθά θεωρείται το σύνολο των τεκμηρίων των παρελθοντικών ανθρώπινων δραστηριοτήτων και πεποιθήσεων, των οποίων η διαφύλαξη είναι απαραίτητη για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής ταυτότητας τόσο των σημερινών ανθρώπων όσο και των μελλοντικών γενεών. Με αυτή την έννοια, η διαφύλαξη και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν αποτελεί απλά δυνατότητα αλλά και υποχρέωση απέναντι στους επόμενους διαχειριστές της. Το αντικείμενο της προστασίας, ξεφεύγει απ το μεμονωμένο κτίσμα ή αντικείμενο, και περιλαμβάνει πλέον τόσο το περιβάλλον του όσο ακόμη και αύλες πρακτικές και στοιχεία που φέρουν πληροφορίες για τον τρόπο ζωής παλαιότερων γενεών. Ακόμη, στα πολιτιστικά αγαθά εντάσσονται τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, τα οποία είτε φέρουν είτε όχι στοιχεία της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά η διατήρηση και προστασία τους κρίνεται απαραίτητη για την εξασφάλιση της ευημερίας των σημερινών ή των μελλοντικών κατοίκων του πλανήτη.

Στη Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς ή αλλιώς Σύμβαση της Γρανάδας (1985), που αποτελεί και νόμο του Ελληνικού Κράτους, η αρχιτεκτονική κληρονομιά, περιλαμβάνει τα ακίνητα αγαθά:

Τα Μνημεία: κάθε κατασκευή ιδιαίτερα σημαντική λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού, ή τεχνικού ενδιαφέροντος, συμπεριλαμβανομένων των εγκαταστάσεων ή διακοσμητικών στοιχείων, που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους.

Τα αρχιτεκτονικά σύνολα: ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, σημαντικών λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού,

---

² Κανονισμός (ΕΕ) 2019/880 σχετικά με την είσοδο και την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών, διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4398776>

³ ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α'

κοινωνικού ή τεχνικού ενδιαφέροντος, συναφή μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν ενότητες, που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά.

Οι Τόποι: σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, εν μέρει κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς, ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και τα οποία είναι σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού και τεχνικού τους ενδιαφέροντος.⁴

Η ερμηνεία της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν είναι στατική αλλά εμπλουτίζεται με πτυχές που αρχικά δεν περιελάμβανε. Σύμφωνα με τη Σ. Αυγερινού, «τη δεκαετία του 70' εισάγεται η κοινωνικο-πολιτιστική προσέγγιση και αναδεικνύονται τα ζητήματα των πόλεων, το 1980 εισάγεται η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, δέκα χρόνια αργότερα εισάγονται η έννοια των πολιτιστικών τοπίων και της βιομηχανικής κληρονομιάς ενώ το 2000 αναδεικνύεται η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, οι τεχνογνωσίες και τα αστικά πολιτιστικά τοπία.» (Αυγερινού, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π.)

Στο Σύνταγμα 1975/2008, το περιβάλλον επιμερίζεται σε φυσικό και ανθρωπογενές. Στο νόμο 1650/1986 για την «Προστασία του Περιβάλλοντος», ως περιβάλλον ορίζεται «το σύνολο των φυσικών η και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες»⁵.

Η διάκριση μεταξύ φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος περιγράφεται στο νόμο 360/1976 όπου φυσικό περιβάλλον ορίζεται «ο χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος που περιβάλλει τον άνθρωπο μαζί με τη χλωρίδα, πανίδα και τους φυσικούς του πόρους» ενώ αντίστοιχα πολιτιστικό περιβάλλον ορίζονται «τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, όπως διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της χώρας»⁶. Η πολιτιστική Κληρονομιά αποτελεί το πολιτιστικό περιβάλλον και ρυθμίζεται με το νόμο 3028/2002 «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς». Μέρος της αποτελεί η αρχιτεκτονική κληρονομιά η οποία ρυθμίζεται με το άρθρο 6 του ΝΟΚ και περιλαμβάνει τους παραδοσιακούς οικισμούς και τα διατηρητέα κτίρια, τα οποία εντάσσονται στην έννοια των μνημείων. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς καθορίζεται και μέσα από τον ν. 3028/2002, στο άρθρο 1, σύμφωνα με το οποίο «Η πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας αποτελείται από όλα τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων, καθώς και εκτός άλλων θαλάσσιων ζωνών στις οποίες η Ελλάδα ασκεί σχετική δικαιοδοσία σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά.»⁷

Οι παραδοσιακοί οικισμοί, σύμφωνα με τη Μαϊστρου είναι οικισμοί του ελληνικού χώρου που αναπτύχθηκαν από τον 15ο αι. μέχρι τον 19ο αι., κάτω από διαφορετικές κάθε φορά, αλλά και μεταβαλλόμενες διαχρονικά κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. (Μαϊστρου, 2020)

---

⁴ ΦΕΚ 61/13.4.1992 Α'

⁵ ΦΕΚ 160/16.10.1986 Α'

⁶ ΦΕΚ 131/22.6.1976 Α'

⁷ ΦΕΚ 153/28.6.2002

Οι κύριες απειλές που αντιμετωπίζουν είναι η φυσική φθορά και η ατμοσφαιρική ρύπανση ενώ οι βασικές τους αξίες είναι η αξία μνήμης, μιας και διατηρούν τη συνέχεια του πολιτισμού και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του τόπου, η αρχιτεκτονική αξία και ποιότητα ζωής, που έχει να κάνει με τη σχέση τους με το περιβάλλον και τα βιοκλιματικά χαρακτηριστικά που διέπουν το σχεδιασμό τους και τέλος η οικονομική τους αξία, μιας και αποτελούν μοναδικές δημιουργίες με μικρό ενεργειακό κόστος και μεγάλο τουριστικό ενδιαφέρον.

1.2.2 Διεθνείς φορείς προστασίας

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η προστασία και αποκατάσταση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς γίνεται ευρύτερα διαδεδομένη. Σύμφωνα με τη Μαλλούχου, «Στη μεγάλη ανάπτυξη και διεθνοποίηση του ζητήματος συμβάλλει και η ίδρυση και λειτουργία διεθνών οργανισμών και εκπαιδευτικών φορέων, με κύρια δράση την ανάληψη διεθνών εκστρατειών για τη διάσωση μνημείων που κινδυνεύουν, τον χαρακτηρισμό μνημείων ανά τον κόσμο ως οικουμενικής πολιτιστικής κληρονομιάς και την επαγρύπνηση για την προστασία τους, καθώς και την έκδοση αλληπάλληλων κανονιστικών κειμένων για το ζήτημα.» Σήμερα, οι διεθνείς φορείς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μνημειακής προστασίας είναι πολλοί. Οι σημαντικότεροι, σύμφωνα με τη Σ. Αυγερινού είναι (Αυγερινού, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π.):

Unesco- Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Μορφωτικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών

Μία από τις δραστηριότητές του είναι και η συμβολή του στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με τη διοργάνωση διεθνών εκστρατειών για τη διάσωση μνημείων που κινδυνεύουν και την έκδοση πολλών κειμένων αρχών. Στο πλαίσιο της UNESCO λειτουργεί το Γραφείο και η Επιτροπή της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την εγγραφή μνημείων στον ομώνυμο κατάλογο, σε εφαρμογή της σχετικής Διεθνούς Σύμβασης.

ICOM- Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων

Το ICOM είναι η διεθνής οργάνωση των μουσείων και των επαγγελματιών που σχετίζονται με αυτά έχει ένα ευρύτατο πεδίο δράσεων. Βασικός σκοπός της ύπαρξής του είναι η διατήρηση και η συνέχιση της παγκόσμιας υλικής ή άυλης φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς με τρόπο ενεργό, ώστε να διαχέεται αυτή στην κοινωνία. Βασικό αντικείμενο του ICOM είναι η ανάπτυξη και διαχείριση των μουσείων σε διεθνές επίπεδο και η προώθηση της μουσειολογίας⁸.

Συμβούλιο της Ευρώπης

Κύριοι στόχοι του η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η ενδυνάμωση της πλουραλιστικής δημοκρατίας με πολιτικά, νομοθετικά και θεσμικά μέτρα, η αντιμετώπιση προβλημάτων της ευρωπαϊκής κοινωνίας, η προώθηση μέτρων και προγραμμάτων ανάπτυξης της ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας αλλά και της ενδοευρωπαϊκής διαφορετικότητας. Διαμέσου της Επιτροπής της Πολιτιστικής Κληρονομιάς ασκεί πολιτική προστασίας της ιστορικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

⁸ <https://icom.museum/en/about-us/history-of-icom/>

της Ευρώπης, που περιλαμβάνει την έκδοση Χαρτών αρχών και Συμβάσεων, τεχνική υποστήριξη, εκπαιδευτική δραστηριότητα, ενημερωτικές πολιτιστικές εκστρατείες κ.ά.⁹

ICCROM- Διεθνές Κέντρο για τη Σπουδή της Συντήρησης και της Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών

Η δράση του εκτυλίσσεται στους τομείς: α) της εκπαίδευσης, με τη διοργάνωση ειδικών σεμιναρίων πάνω στη συντήρηση μνημείων διαφόρων ειδών και κατηγοριών με τη λειτουργία πλούσιας εξειδικευμένης και ηλεκτρονικά εκσυγχρονισμένης βιβλιοθήκης, με την έκδοση εξειδικευμένων δημοσιεύσεων, β) της έρευνας, με τη διοργάνωση και συντονισμό επιστημονικών συναντήσεων ειδικών και τη λειτουργία εργαστηρίων, γ) της διεθνούς συνεργασίας με την παροχή τεχνικών συμβουλών και την αποστολή εμπειρογνομώνων στα κράτη-μέλη του, και, τέλος, της ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού σε θέματα συντήρησης και προστασίας¹⁰

ICOMOS- Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών

Στόχος του είναι η προώθηση διεθνώς της συντήρησης των ιστορικών μνημείων και των τοποθεσιών. ¹¹ Είναι το κύριο συμβουλευτικό όργανο της UNESCO για την εγγραφή των μνημείων στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς και είναι υπεύθυνο για την έκδοση μεγάλου αριθμού Χαρτών, Συμβάσεων, Οδηγιών και Διακηρύξεων σε διεθνές ή εθνικό επίπεδο

Europa Nostra

Η Europa Nostra προωθεί την πραγματοποίηση συγχρόνων επεμβάσεων υψηλών προδιαγραφών στα μνημεία, με την απονομή, κατ' έτος ειδικών βραβείων, κινητοποιεί την κοινή γνώμη αλλά και οικονομικούς οργανισμούς για σημα ντικά ευρωπαϊκά μνημεία, που κινδυνεύει η διατήρησή τους, ευαισθητοποιεί την κοινή γνώμη για την προστασία του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης και συνεργάζεται στενά προς αυτή την κατεύθυνση με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Unesco. Στην Ελλάδα η Europa Nostra εκπροσωπείται από την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού.¹²

1.2.3 Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στα Διεθνή κείμενα

Ανά τους αιώνες, οι αντιλήψεις για το περιεχόμενο της μνημειακής προστασίας και τους τρόπους που μπορεί αυτή να εξασφαλιστεί, διαφοροποιούνται ανάλογα με τις επικρατούσες αντιλήψεις, οδηγώντας σε διαφορετικές πρακτικές. Παρά τις διαφοροποιήσεις αυτές όμως, είναι δεδομένη η ανάγκη των ανθρώπων κάθε εποχής να διατηρήσουν στοιχεία του παρελθόντος για τις επόμενες γενιές. Μια από τις πρώτες δράσεις διεθνούς συνεργασίας σχετικά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Πρώτου Διεθνούς Συνεδρίου των Αρχιτεκτόνων και ειδικών των ιστορικών μνημείων, που έγινε το 1931 στην Αθήνα. Αποτέλεσμα του συνεδρίου ήταν ο «Χάρτης της Αθήνας για την αποκατάσταση των

⁹ www.coe.int

¹⁰ www.iccrom.org

¹¹ www.icomos.org/en

¹² www.europanostra.org/organisation/

ιστορικών μνημείων» (Carta del Restauero) , στον οποίο συγκεντρώθηκε η μέχρι τότε διεθνής εμπειρία που αφορούσε την αποκατάσταση μνημείων. Σύμφωνα με τη Φανή Μαλλούχου-Tuffano, ο Χάρτης των Αθηνών ορίζει, « την οριστική εγκατάλειψη του δόγματος της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης, την κριτική χρήση νέων τεχνολογικών υλικών, την απόδοση συμβατής χρήσης μετά την αποκατάσταση, την ανάγκη διαφύλλαξης και του περιβάλλοντος του μνημείου, τη συστηματική συντήρηση, τη διεπιστημονική συνεργασία και τεκμηρίωση κατά την εκπόνηση της μελέτης αποκατάστασης αλλά και τη σημασία της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώσης σε θέματα μνημειακής προστασίας». (Μαλλούχου, σελ.214)

Το 1954, υπογράφεται η σύμβαση για «την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» (Σύμβαση της Χάγης), η οποία κυρώθηκε με το ν. 1144/1981 και ισχύει ως εσωτερικό δίκαιο της Χώρας. Η σύμβαση αυτή προβλέπει γενικά μέτρα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, περιπτώσεις ειδικής προστασίας, μεταφορά των πολιτιστικών αγαθών, θέματα εφαρμογής της και άλλες ρυθμίσεις. Το 1964, στα πλαίσια του Δεύτερου Παγκόσμιου Συνεδρίου των Αρχιτεκτόνων και Ειδικών των Ιστορικών Μνημείων, επικαιροποιείται ο Χάρτης των Αθηνών με το Διεθνή Χάρτη «για τη διατήρηση και την αποκατάσταση Μνημείων και Τοποθεσιών» ή αλλιώς Χάρτη της Βενετίας (Venice Charter, 1964). Οι βασικές αρχές του Χάρτη της Βενετίας αφορούν στον καθορισμό της έννοιας του ιστορικού μνημείου, η οποία σε αντίθεση με το Χάρτη της Αθήνας, επεκτείνεται από σημειακή σε συνολική, στη διατήρηση του μνημείου σε συνδυασμό με τη συνεχή συντήρηση και του περιβάλλοντα χώρου, στις μεθόδους αποκατάστασης, στις αρχαιολογικές ανασκαφές και στη δημοσίευση οποιονδήποτε δράσεων που αφορούν τη διατήρηση των μνημείων. Σύμφωνα με την Ελένη Μαϊστρου, η σύμβαση αυτή ορίζει «πως η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο αλλά και την αστική ή την αγροτική τοποθεσία που μαρτυρεί ένα ιδιαίτερο πολιτισμό μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός καθώς η συντήρηση ενός μνημείου συνεπάγεται τη διατήρηση του άμεσου περιβάλλοντος του, στην κλίμακα του. Αν το παραδοσιακό πλαίσιο δεν έχει εξαφανισθεί, έχουμε καθήκον να το διατηρήσουμε και να αποκλείσουμε κάθε αλλαγή που θα μπορούσε να αλλάξει τις σχέσεις των όγκων και των χρωμάτων».

Τις διεθνείς αυτές συμβάσεις ακολουθεί το 1972 η σύμβαση «για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς» (Σύμβαση των Παρισίων), η οποία κυρώθηκε με το ν. 1126/1981 και αποτελεί δεσμευτικό βήμα στο τομέα του πολιτισμού και της αειφορίας.¹³ (Μαϊστρου, 2011) Οι διατάξεις της Σύμβασης των Παρισίων υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να κάνουν ό, τι είναι δυνατόν για την διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, ενώ προβλέπουν την υιοθέτηση μιας γενικής πολιτικής και την ένταξη της κληρονομιάς στα σχέδια του προγραμματισμού.

Παράλληλα, τα καταστροφικά αποτελέσματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οδήγούν όλο και περισσότερες χώρες στη λήψη μέτρων για την προστασία των Ιστορικών Συνόλων. Έτσι, σύμφωνα με την Ελένη Μαϊστρου, «Το ICOMOS ασχολείται από το 1967 με τα ζητήματα των ιστορικών συνόλων και το 1987 καταλήγει στην «Χάρτα των ιστορικών πόλεων» στην Washington ενώ το Συμβούλιο της Ευρώπης ξεκινά από το 1963. Το 1975 διατυπώνει το «Χάρτη του Άμστερνταμ, και το 1985 στη «Σύμβαση της

---

¹³ ΦΕΚ 32/10.2.1981 Α'

Γρανάδας» (Μαϊστρου, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π.) Στόχος της είναι η χάραξη μιας κοινής πολιτικής μεταξύ των κρατών-μελών για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα πλαίσια της αρχής της «ολοκληρωμένης προστασίας». Η Σύμβαση της Γρανάδας έχει κυρωθεί με το ν. 2039/1992 από την ελληνική νομολογία και αναλύεται παρακάτω ως μέρος του εθνικού θεσμικού πλαισίου προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και των παραδοσιακών οικισμών.¹⁴ Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών το 1976 ψηφίζει στο Ναιρόβι ένα σημαντικό κείμενο με οδηγίες για την προστασία των ιστορικών πόλεων και τον ρόλο τους στη σύγχρονη ζωή ενώ το 2011, στις αρχές της Valleta (Icomos) για την προστασία και διαχείριση των ιστορικών πόλεων, οικισμών και αστικών περιοχών γίνεται διάκριση των υλικών και άυλων στοιχείων που συγκροτούν τα ιστορικά σύνολα. (Μαϊστρου, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π.)

Τέλος, αναφέρεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, η οποία κυρώθηκε από την ελληνική νομοθεσία με το ν. 3827/2010 ¹⁵. Στο προοίμιο της σύμβασης εντοπίζεται η σχέση της με τα πρότερα θεσμικά κείμενα που αφορούν στην φυσική και πολιτιστική κληρονομιά και τονίζεται η συμβολή του τοπίου «στη διαμόρφωση της τοπικής κουλτούρας», αφού αποτελεί «ένα βασικό συστατικό στοιχείο της Ευρωπαϊκής φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς» ¹⁶. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το προοίμιο η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου βασίζεται «στα νομικά κείμενα που υφίστανται σε διεθνές επίπεδο στον τομέα της προστασίας και της διαχείρισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, του περιφερειακού και χωροταξικού σχεδιασμού, της τοπικής αυτοδιοίκησης και διασυνοριακής συνεργασίας...» επισημαίνοντας, όσον αφορά στην πολιτιστική κληρονομιά, τη Σύμβαση των Παρισίων (1972), τη Σύμβαση της Γρανάδας (1985) και τη Σύμβαση της Βαλέτας (1992) .

---

¹⁴ ΦΕΚ 61/13.4.1992 Α΄

¹⁵ ΦΕΚ 30/25.2.2010 Α΄

¹⁶ ΦΕΚ 30/25.2.2010 Α΄

1.2.4 Δράσεις : Πολιτιστική, περιφερειακή, χωροταξική ευρωπαϊκή πολιτική προστασίας

Πολιτιστική πολιτική

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα ξεκίνησε να δραστηριοποιείται στον πολιτιστικό τομέα πολύ αργότερα από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την UNESCO. Σύμφωνα με τους Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου (Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου ,2007) Η πολιτιστική πολιτική της ΕΕ εμφανίζεται να εξελίσσεται σταδιακά σε τρεις περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο-ως το 1982- δεν προβλέπονται σημαντικά βήματα στη χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής. Μετά το 1982 να διευρύνονται και στα πλαίσια της διεύρυνσης, εμφανίζονται οι πρώτες πολιτιστικές πολιτικές. Αρχικά χρηματοδοτούνται ελάχιστα προγράμματα και δράσεις για την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι "Εμβληματικές Δράσεις" και ο θεσμός της "Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης". Η χρηματοδότηση πολιτιστικών δράσεων και έργων στοχεύει στην ενίσχυση του πολιτισμικού πλούτου της Ευρώπης μέσα από την ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης-πολιτιστικής πρωτεύουσας. (Eurora.eu)

Μετά το 1988, οι δράσεις επεκτείνονται Αυτήν την περίοδο υλοποιούνται τα "Πρότυπα Σχέδια Διαφύλαξης". Το πρόγραμμα αυτό στόχευε στην στήριξη υποδειγματικών σχεδίων για την αποκατάσταση και ανάδειξη ιστορικών μνημείων και γενικότερα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, στην ενίσχυση τεχνικής φύσης εργασιών αποκατάστασης κτιρίων αρχιτεκτονικής κληρονομιάς , καθώς και στην ευαισθητοποίηση σε ζητήματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των τοπικών αρχών και φορέων και των πολιτών. Μετά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) που αποτελεί ορόσημο ως μια από τις σημαντικότερες συνθήκες ρύθμισης των οικονομιών των χωρών-μελών αλλά και διατύπωσης των βασικών στόχων της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η παραγωγή πολιτιστικής πολιτικής από την ΕΕ εντείνεται ακόμη περισσότερο. «Στο άρθρο 128 της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται σημαντική πτυχή της κοινής ταυτότητας των Ευρωπαίων –η οποία πρέπει να αναπυχθεί με σεβασμό πάντα στις ιδιαιτερότητες των εθνών και των περιφερειών της Ενωμένης Ευρώπης. Σε συνέχεια του άρθρου 128 της Συνθήκης, το άρθρο 151 εξουσιοδοτεί την Ευρωπαϊκή Ένωση να συνεχίζει να υποστηρίξει θεσμικά και οικονομικά πολιτιστικά προγράμματα και πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν την κοινή Ευρωπαϊκή ταυτότητα όπως για παράδειγμα, ο θεσμός της Πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης». (Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου, 2007) Τα προγράμματα και τις δράσεις συντονίζει, επιβλέπει και διαχειρίζεται ειδική Διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής –η 'Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού'. Αυτή την περίοδο υλοποιούνται τα προγράμματα "Raphael" και "Culture 2000". Το Πρόγραμμα "Raphael" στόχευε στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της δημιουργίας και ανάπτυξης δικτύων για την προώθηση καινοτόμων δράσεων, συνεργασιών και ανταλλαγής τεχνογνωσίας. Το Πρόγραμμα "Culture 2000" που επίσης στοχεύει στην υποστήριξη της Ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, υλοποιείται με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και ενισχύει τα λεγόμενα "εργαστήρια πολιτιστικής κληρονομιάς", την κατάρτιση ειδημόνων τεχνικών, τη συνεργασία μεταξύ πόλεων και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας. Επίσης, το "Culture 2000" υποστηρίζει και τα βραβεία "Eurora Nostra" που απονέμονται σε σημαντικά έργα αποκατάστασης.

Περιφερειακή Πολιτική

Η περιφερειακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ξεκίνησε το 1975 με τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης το οποίο είχε ως ρόλο να στηρίξει και να συμπληρώσει μέσω της συγχρηματοδότησης σχεδίων υποδομών και παραγωγικών επενδύσεων τις εθνικές περιφερειακές πολιτικές των κρατών μελών. Για το σκοπό αυτό, η ΕΕ χρηματοδοτεί μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων, τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) τα οποία από κοινού με εθνικούς πόρους, υλοποιούν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για τη στρατηγική αναπτυξιακή των περιφερειών. Σύμφωνα με τους Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου, «μέχρι σήμερα έχουν χρηματοδοτηθεί σε χρονική αλληλουχία τρία Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και η επιλεξιμότητα και ο βαθμός οικονομικής ενίσχυσης των περιφερειών από τα ΚΠΣ συναρτάται με τα ειδικά χαρακτηριστικά (οικονομικά, χωρικά, δημογραφικά, κοινωνικά) των περιφερειών και τις αναπτυξιακές δυνατότητές τους.» Μερικά από τα επιχειρησιακά προγράμματα, όπως το "Ε.Π. Πολιτισμός" και το Ε.Π. "Ανάπτυξη του Τουρισμού" συμπεριλαμβάνουν μέτρα, δράσεις και ενέργειες για την αρχιτεκτονική κληρονομιά και μάλιστα, αποτελούν το σημαντικότερο οικονομικό πόρο στο συγκεκριμένο τομέα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Χωροταξική πολιτική

Στο πλαίσιο της αστικής και χωροταξικής πολιτικής, υπήρξε ειδική πολιτική μέριμνα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Για παράδειγμα, στη Πράσινη Βίβλο για το αστικό περιβάλλον (ΕΕ, 1990), ένας από τους βασικούς στόχους αφορά στην προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στο Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ)¹⁷, προτείνεται η δημιουργική διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω της ανάπτυξης ολοκληρωμένων στρατηγικών δημιουργικού ανασχεδιασμού του χώρου και ευαισθητοποίησης των πολιτών ως προς τη συμβολή της σύγχρονης πολιτικής στην πολιτιστική κληρονομιά των μελλοντικών γενεών.

Ειδικότερα, στη δέσμη των αστικών πολιτικών και προγραμμάτων για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων, τα υποπρογράμματα και δράσεις που αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την αρχιτεκτονική κληρονομιά είναι τα εξής:

- Μέσω του 4ου και 5ου Ευρωπαϊκού Προγράμματος Πλαισίου για την Έρευνα και την Τεχνολογική Ανάπτυξη: Το υποπρόγραμμα "Energy, Environment and Sustainable Development" περιλαμβάνει την ειδική δράση "City of tomorrow & cultural heritage" που στοχεύει στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και τη διαχείριση της πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς¹⁸
- Μέσω των Καινοτόμων Ενέργειών: Σε αυτό το πλαίσιο χρηματοδοτήθηκαν τα "Urban Pilot Projects" (I και II) τα οποία αποτελούν πρότυπα σχέδια για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και την οικονομική και κοινωνική αναζωογόνηση υποβαθμισμένων αστικών περιοχών¹⁹
- Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών: Η Πρωτοβουλία "Urban" (I, II) αφορά στην αναζωογόνηση αστικών περιοχών σε κρίση και συμπεριλαμβάνει δράσεις για την ανάπλαση του δομημένου περιβάλλοντος και τη βελτίωση της εικόνας της περιοχής, τη δημιουργία και τη βελτίωση τεχνικών και κοινωνικών

¹⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ag24401>

¹⁸ <http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/129008.htm>

¹⁹ http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/upp/src/frame1.html

υποδομών, την προσέλκυση οικονομικών δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό συμπεριλαμβάνει και έργα προστασίας και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.²⁰

- Στο πλαίσιο της Διασυνοριακής Συνεργασίας: Τα Προγράμματα "EuroMed Heritage" (I και II) στοχεύουν στην συνεργασία των χωρών στην περιοχή της Μεσογείου σε ζητήματα τεκμηρίωσης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, υποστήριξης νέων πολιτικών, κατάρτισης ειδικών, ανταλλαγής εμπειριών και τεχνογνωσίας.²¹
- Μέσω των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών: Η Πρωτοβουλία "Leader" (I, II, και +), που στοχεύει στην ενίσχυση της δυναμικής της ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές μέσω ολοκληρωμένων στρατηγικών σχεδίων και ενθαρρύνει τη συνεργασία και την ανταλλαγή τεχνογνωσίας, θέτει ως σημαντικό άξονα προτεραιότητας για τη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών τη συνετή χρήση και την ανάδειξη των φυσικών πόρων και των πολιτιστικών πόρων.²²

1.2.5 Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας

Φορείς προστασίας

Οι αρμοδιότητες προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα αφορούν το Υπουργείο Πολιτισμού αφ' ενός και το Υπουργείο Ενέργειας αφ' ετέρου. «Έργο της αρχαιολογικής υπηρεσίας του ΥΠΠΟ είναι η διαχείριση, προβολή και ανάδειξη του μνημειακού (υπό την ευρεία έννοια, κινητού και ιστάμενου) πλούτου της χώρας. «Στις αρμοδιότητές της υπάγονται η εκτέλεση ανασκαφών και έργων συντήρησης, στερέωσης και αναστήλωσης στα μνημεία, οργάνωσης και παρουσίασης αρχαιολογικών χώρων, ο χαρακτηρισμός και η κήρυξη μνημείων, η προστασία του περιβάλλοντός τους, η ανέγερση, οργάνωση και λειτουργία Μουσείων, ο έλεγχος της διακίνησης των κινητών πολιτιστικών αγαθών, η διοικητική διαχείριση των μνημείων –σ' αυτήν περιλαμβάνεται ο έλεγχος και η χορήγηση αδειών για οικοδομικές ή άλλες εργασίες μέσα ή κοντά σε αρχαιολογικούς χώρους, για τη διενέργεια καλλιτεχνικών εκδηλώσεων σε αρχαιολογικούς χώρους, για τη φωτογράφιση ή κινηματογράφιση εκθεμάτων μέσα στα μουσεία– ο έλεγχος των οικοδομικών εργασιών σε κηρυγμένα νεώτερα μνημεία, η εποπτεία των ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων, που λειτουργούν στην Ελλάδα.» (Μαλλούχου, σελ.266)

Το ΥΠΕΝ είναι «αρμόδιο για τον χαρακτηρισμό των οικισμών ως παραδοσιακών και κτηρίων ως διατηρητέων, για τον καθορισμό των όρων και των περιορισμών της δόμησης σ' αυτά και τον έλεγχό της, για την οριοθέτηση ζωνών προστασίας γύρω από τα μνημεία (σε συνεργασία με το ΥΠΠΟ).» (Μαλλούχου, σελ.265) Επιπλέον, με τη μορφή Νομικών Προσώπων 1.Ιδιωτικού Δικαίου, μετά την Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως, λειτουργούν, υπό την επίβλεψη του ΥΠΠΟ, διεπιστημονικές επιτροπές για συγκεκριμένα έργα. Η αρμοδιότητα του το Κέντρου Διαφυλάξεως της Αγιορείτικης Κληρονομιάς διαχειρίζεται τα μνημεία του Αγίου Όρους ενώ η Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής καθώς και το Υφυπουργείο Μακεδονίας Θράκης, εμπλέκονται στη διαχείριση των παραδοσιακών οικισμών στις αντίστοιχες περιοχές. Τέλος, «από το 1984 στον τομέα της προστασίας της Πολιτιστικής

²⁰ <http://www.minenv.gr>

²¹ <http://www.euromedheritage.net/>

²² https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en

Κληρονομιάς δραστηριοποιείται και η Τοπική Αυτοδιοίκηση με τον Θεσμό των Προγραμματικών Συμβάσεων μεταξύ των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), του Δημοσίου και άλλων φορέων [όπως λ.χ. του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠΑ)].»

1.2.6 Ο ρόλος των Δήμων στην Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, απ'την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και για τα επόμενα 150 χρόνια απ'την ίδρυση του, αποτελούσε αμιγώς αντικείμενο της κεντρικής διοίκησης, χωρίς να περιγράφεται ένα πλαίσιο δραστηριοποίησης των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης επί του θέματος. Σύμφωνα με τους Πουλημένο, Δανιήλ και Αντωνοπούλου, «με τον τελευταίο κώδικα Δήμων, προσδιορίστηκε η δυνατότητα των ΟΤΑ να δημιουργήσουν κανονιστικό πλαίσιο, που ρυθμίζει μια σειρά θεμάτων, μεταξύ των οποίων αυτή του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος». (Πουλημένος, Δανιήλ, Αντωνοπούλου, 2006) Έτσι, η ύπαρξη κανονιστικού πλαισίου και η συγκρότηση εξειδικευμένου μηχανισμού διαχείρισης (τοπική υπηρεσία), λειτουργούν επικουρικά προς τους κύριους αρμόδιους διαχείρισης αλλά και έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στη συνεννόηση μεταξύ τοπικής κοινωνίας και αρμόδιων φορέων.

Επιπλέον, είναι πολλές οι περιπτώσεις όπου στην κυριότητα του Δήμου έχουν περιέλθει ακίνητα με καλλιτεχνική, ιστορική ή αισθητική αξία. Πέραν του ρόλου του διαχειριστή αυτής της περιουσίας, σημαντική είναι και η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας για τη διατήρηση και ανάδειξη του μνημειακού πλούτου, η οργανωμένη ανταλλαγή απόψεων όλων των ενδιαφερόμενων φορέων επί του θέματος και η βιώσιμη τελικά επιλογή διαχείρισης και ανάδειξης του μνημείου. Σύμφωνα με την Ελένη Μαϊστρου, «η βιώσιμη ανάπτυξη βασίζεται στην ευρεία κοινωνική συναίνεση, εκπαίδευση, ενημέρωση, και ευαισθητοποίηση, στο σεβασμό των δραστηριοτήτων και των λειτουργιών που έχουν αναπτυχθεί διαχρονικά, στον έλεγχο της έντασης και της πυκνότητας των λειτουργιών, στο συνδυασμό των στόχων της προστασίας με άλλους στόχους, στην υιοθέτηση πολιτικών προστασίας από όλους τους δημόσιους φορείς». (Μαϊστρου, Δ.Π.Μ.Σ. Ε.Μ.Π., σε' .40) Απ'τα παραπάνω προκύπτει πως ο ρόλος του Δήμου στην προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς περιλαμβάνει μια σειρά αρμοδιοτήτων απ'την εκπαίδευση των πολιτών ως τη θέσπιση κανόνων που προστατεύουν και αναδεικνύουν το μνημείο. Οι αρμόδιες Περιφέρειες, χρηματοδοτούν προγράμματα προστασίας και ανάδειξης πολιτιστικών αγαθών με φορείς αποδοχής τους τοπικούς Δήμους. Ενδεικτικά αναφέρεται η προκήρυξη χρηματοδότησης της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων προς τους Δήμους, ύψους 5 εκατ. Ευρώ που αναφέρει χρηματοδοτούμενες δράσεις: «παρεμβάσεις προστασίας και ανάδειξης σε μνημεία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (μνημεία UNESCO) και γενικά ιστορικά κέντρα πόλεων, δημιουργία δικτύων μνημείων/πόλεων UNESCO, παρεμβάσεις σε λοιπά μνημεία που αποτελούν καθιερωμένους ή εν δυνάμει τουριστικούς προορισμούς, καθώς και σε στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της υπαίθρου, λειτουργική αναβάθμιση (ολοκλήρωση μόνιμων εκθέσεων κλπ) και πιστοποίηση μουσειακών υποδομών και δημιουργία νέων μουσείων σε απολύτως στοχευμένες & σημαντικές περιπτώσεις». (eeta.gr)

1.2.7 Νομικό Πλαίσιο Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Ήδη διαμέσω του Συντάγματος, υποχρέωση του Ελληνικού Κράτους αποτελεί η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με το άρθρο 24 του Συντάγματος «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας (...) Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Ο νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών».²³ Ο αρχαιολογικός νόμος Ν.3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»²⁴, στοχεύει στην προστασία της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα, στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας, ακόμη κι αν τα πολιτιστικά αγαθά δεν βρίσκονται στην Ελλάδα, αλλά συνδέονται με αυτή. Ακόμη, στην έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά. Επιπλέον, ο ν. 2508/1997 « Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας»²⁵ πραγματοποιεί τη σύνδεση του σχεδιασμού σε πολεοδομικό επίπεδο με την πολιτιστική κληρονομιά. Οι αρχές αυτές που καθορίζονται από το νόμο στοχεύουν στην ανάδειξη και οργάνωση στο μη αστικό χώρο των «ανοικτών πόλεων», στη διασφάλιση της οικιστικής οργάνωσης των πόλεων και οικισμών, στην αναβάθμιση του περιβάλλοντος και ιδίως των υποβαθμισμένων περιοχών και στην προστασία, ανάδειξη και περιβαλλοντική αναβάθμιση των κέντρων πόλεων, των πολιτιστικών πόλων και των παραδοσιακών πυρήνων των οικισμών, των χώρων πρασίνου και λοιπών στοιχείων φυσικού, αρχαιολογικού, ιστορικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος των πόλεων, των οικισμών και του περιαστικού χώρου. Η πολιτιστική κληρονομιά, σύμφωνα με το παραπάνω άρθρο, γίνεται μέρος του σχεδιασμού και περιεχόμενο στα δυο επίπεδα του, στο πρώτο που περιλαμβάνει το ρυθμιστικό σχέδιο, το γενικό πολεοδομικό σχέδιο (ΓΠΣ) και το σχέδιο χωρικής και οικιστικής οργάνωσης ανοικτής πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) και στο δεύτερο που περιλαμβάνει την πολεοδομική μελέτη.

Ως προς τους παραδοσιακούς οικισμούς, το Π.Δ. 181/1985²⁶, καθορίζει τα όρια των οικισμών της Χώρας ως 2000 κατοίκους, Συγκεκριμένα, στους οικισμούς που χαρακτηρίστηκαν ως παραδοσιακοί με το π.δ. του 1978 εφαρμόζονται οι διατάξεις των παρ. 2 και 3 του άρθρου 5 του π.δ. 181/1985, οι οποίες αλλάζουν το μέγιστο ποσοστό κάλυψης των γηπέδων από 80% σε 60% και ορίζουν ως σύστημα δόμησης το των περύγων. Με την αναθεώρηση του διατάγματος από το π.δ. 293/1989, τροποποιήθηκε το άρθρο 5 εκ νέου, μεταβάλλοντας τον συντελεστή δόμησης των παραδοσιακών οικισμών από 0,80 για το κεντρικό τμήμα του οικισμού και 0,50 για το υπόλοιπο, σε 1 για τα πρώτα 100 τ.μ. επιφάνειας οικοπέδου και για κάθε υπόλοιπα 100 τ.μ. σε 0,8, 0,6 και 0,4.²⁷ Βασικό εργαλείο ρύθμισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς σε πολεοδομικό επίπεδο αποτελεί ο ν. 1577/1985 περί « Γενικού Οικοδομικού κανονισμού» ο οποίος τροποποιήθηκε από το ν. 2831/2000 και αναθεωρήθηκε από το Νέο

²³ Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-24/>

²⁴ ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α

²⁵ ΦΕΚ 124/13.6.1997 Α'

²⁶ ΦΕΚ 210/1985 Α').

²⁷ ΦΕΚ 293/1989 Δ'

Οικοδομικό Κανονισμό (ν. 4067/2012). Τα νομοθετικά αυτά διατάγματα περιέχουν ρυθμίσεις οι οποίες καθορίζουν τους γενικούς όρους και τις δυνατότητες προστασίας της αρχιτεκτονικής και της φυσικής κληρονομιάς. Με το άρθρο 4 καθορίζεται η διαδικασία χαρακτηρισμού των παραδοσιακών οικισμών και των διατηρητέων κτιρίων, βασικός στόχος του οποίου είναι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και η διατήρηση και ανάδειξη του ιδιαίτερου πολεοδομικού, αισθητικού, ιστορικού, λαογραφικού και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα τους.²⁸ Ο ΝΟΚ, ο οποίος θεσμοθετήθηκε με το ν. 4067 της 9 Απριλίου 2012²⁹ και αποτελεί αναθεώρηση του ΓΟΚ του 2000, δίνει νέα μορφή στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία ρυθμίζεται υπό το πρίσμα της εναρμόνισης με τις ανάγκες της εποχής και τους νέους τρόπους σχεδιασμού και κατασκευής που λαμβάνουν υπόψη τους περιβαλλοντικά κριτήρια, και της αναβάθμισης της ποιότητας της καθημερινής ζωής³⁰. Το άρθρο που αφορά στους παραδοσιακούς οικισμούς είναι το άρθρο 6 με τίτλο «Προστασία Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς». Σε αντίθεση με τους προηγούμενους ΓΟΚ παρατηρείται ότι στο ν. 4067/2012 η νομοθεσία για τους παραδοσιακούς οικισμούς περιγράφεται κάτω από τον γενικό τίτλο της αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς, όπως ορίζεται από τη Σύμβαση για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (ν. 2039/1992) και της Σύμβασης της UNESCO για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (ν. 1126/ 1981). Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι το άρθρο του νόμου είναι δομημένο με βάση τις αρχές των ευρωπαϊκών συμβάσεων και επιδιώκει την ολοκληρωμένη προστασία της αρχιτεκτονικής και φυσικής κληρονομιάς.

Επιπλέον αναφέρεται ο ν. 2742/1999 , σκοπός του οποίου είναι «η θέσπιση θεμελιωδών αρχών και η θεσμοθέτηση σύγχρονων οργάνων, διαδικασιών και μέσων άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού» για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης, τη κατοχύρωση της «παραγωγικής και κοινωνικής συνοχής» και τη διασφάλιση της προστασίας του περιβάλλοντος³¹ καθώς και ο ν. 3937/2011 «Διατήρηση της βιοποικιλότητας και άλλες διατάξεις», με έμμεσες αναφορές στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

---

²⁸ ΦΕΚ 210/18.12.1985 Α΄

²⁹ ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α΄

³⁰ ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α΄

³¹ ΦΕΚ 207/7.10.1999 Α

Βιβλιογραφία Κεφαλαίου 1

Πλιάκος, «Κυκλική οικονομία»: Το οικονομικό μοντέλο του μέλλοντος», CNN Greece, δημ. 19/1/2017

Λαβούτα, «Αρχές και κριτήρια Κυκλικής οικονομίας & Οικονομία Διαμοιρασμού», Εκδήλωση για την Παγκόσμια Ημέρα Προτύπων: «Πρότυπα για Βιώσιμες και Έξυπνες πόλεις» Ε.Κ.Τ., 2017

Λιόγκα, «Κανονιστική εναρμόνιση και πρότυπα για τη θέσπιση εθνικών πολιτικών, τεχνική νομοθέτηση και δημόσιες συμβάσεις», εισήγηση στο συνέδριο «Εθνική Στρατηγική για Κυκλική Οικονομία και Περιβάλλον», Αθήνα 2018

Κυπριανίδου, «Κυκλική οικονομία - νέο μοντέλο ανάπτυξης», περιοδικό του ΕΤΕΚ, τεύχος 191, 2015

Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής επιτροπής, «Η κυκλική οικονομία Συνδέοντας, δημιουργώντας και διατηρώντας την αξία», 2014

Ευρωβαρόμετρο Flash 388: «Ψτάσεις των Ευρωπαίων απέναντι στη διαχείριση αποβλήτων και την αποδοτική χρήση των πόρων», 2010

ΥΠΕΝ, «Εθνική στρατηγική για την Κυκλική οικονομία», Δεκ. 2018

Ellen Macarthur Foundation, «Circular Economy in cities:project guide», Ellen Macarthur Foundation, 2019

Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, «Κυκλική Οικονομία & Αυτοδοϊκήση», Αθήνα, Σεπτέμβρης 2020

Μοροπούλου, Μ. Καρόγλου, «Αειφόρος κατασκευή. Ο ρόλος των υλικών», Ε.Μ.Π.- Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Προστασία Μνημείων» - Β' Κατεύθυνση «Υλικά και Επεμβάσεις Συντήρησης»

E.P.H.C., «Making Heritage Happen: Incentives and Policy Tools for Conserving Our Historic Heritage», Environment Protection & Heritage Council, 2004

OpenHeritage, « Collaborative Heritage Reuse: Enabling strong partnerships» POLICY BRIEF #02, Μάρτιος 2021

Foster, «Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts», Resources, Conservation and Recycling Vol. 152, Ιανουάριος 2020, 104507

Girard, Gravagnuolo, «Circular economy and cultural heritage/landscape regeneration. Circular business, financing and governance models for a competitive Europe», BDC, vol.17, 2017

Παναγιώτου, «Αειφόρος ανάπτυξη και εκπαίδευση», διαθέσιμο στο <http://www.ec.gov.cy/environment/>

World Commission on Environment and Development, «Our common future», 1987

Φωτιάδης, «Αειφορία και αειφόρος ανάπτυξη: μία (ακόμα) κριτική θεώρηση», ΠΕΕΚΠΕ τεύχος 13

«Η προσέγγιση της Ε.Ε. για τη βιώσιμη ανάπτυξη», διαθέσιμο στο c.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-approach-sustainable-development_el

«Ολοκληρωμένη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, πολιτική συνοχής 2014-2020», διαθέσιμο στο
στο https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/urban_el.pdf

«*Report of the United Nations Conference on environment and development*», Rio de Janeiro, 1992, διαθέσιμο στο
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1709riodeclarationeng.pdf>

United Nation Conference on human settlements (*HABITATII*), Istanbul 1996, διαθέσιμο στο <https://www.un.org/en/conferences/habitat/istanbul1996>

ICOMOS, «*The Nara document of Authenticity (1994)*», διαθέσιμο στο <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>

Council of Europe, «*European Landscape Convention*», Florence 2000, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680080621>

Council of Europe, «*Framework convention on the Value of Cultural Heritage for Society*», Faro 2005, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680083746>

UCLG Executive Bureau, «*Culture: Fourth pillar of sustainable development*», in Draft Proposal for Approval of the UCLG Executive Bureau, Mexico City 2010, διαθέσιμο στο http://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/zz_culture4pil_larsd_eng.pdf

Moropoulou, Delengou, «*Innovative technologies and strategic planning methodology for assessing and decision making concerning preservation and management of historic cities*»

Μαϊστρου, «*Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία και ανάδειξη ιστορικών πόλεων και παραδοσιακών οικισμών.*» Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», Μάιος 2020

ENCATC (The European Network on Cultural Management and Policy), Europa Nostra, Heritage Europe (The European Association of Historic Towns and Regions), The Heritage Alliance from England as well as The International Cultural Centre (Krakow, Poland) and The Raymond Lemaire International Centre for Conservation at the University of Leuven (Belgium) Global Education Monitoring Report Team, «*Education for people and planet: creating sustainable futures for all, Global education monitoring report*», UNESCO, 2016

Europa Nostra, ICOMOS, Climate Heritage Network, «*European Cultural Heritage Green Paper*», Μάρτιος 2021

Μαλλούχου-Tuffano, «*Προστασία & Διαχείριση μνημείων- Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις*», Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015

Αυγερινού, «*Νεώτερες εννοιολογικές προσεγγίσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς στα πλαίσια του βιώσιμου χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Μαϊστρου, «*Οδηγός για την ανάδειξη και αξιοποίηση κτηρίων ιδιοκτησίας δημοσίου με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία*», παρουσίαση, 2011

Μαϊστρου, «*Προστασία και Διαχείρισης της ανάπτυξης ιστορικών πόλεων*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», σελ. 4

Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου, «Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: «Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα», επ. περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ, τεύχος 6

Πουλημένος, Δανιήλ ,Αντωνοπούλου, «Κανονιστικό πλαίσιο παρέμβασης των ΟΤΑ στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς», στα Πρακτικά του 2ου εθνικού συνεδρίου «ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών», 2006

Μαϊστρου, «Η έννοια και οι στόχοι της πολεοδομικής προστασίας από τα μεμονωμένα μνημεία στα ιστορικά σύνολα-νεώτερες αντιλήψεις και πρακτικές-η στρατηγική διαχείρισης», διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων» ΕΜΠ, σελ.40

Ιστογραφία

<https://www.europarl.europa.eu>

<https://tourismpress.gr>

www.icom.museum/en

www.coe.int

www.iccrom.org

www.icomos.org/en

www.europanostra.org/organisation/

<http://europa.eu.int>

<https://eur-lex.europa.eu/>

<http://www.minenv.gr>

<http://www.euromedheritage.net/>

https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en

www.eeta.gr

Κατάλογος ΦΕΚ που αναφέρονται στο κείμενο

ΦΕΚ 61/13.4.1992 Α'

ΦΕΚ 32/10.2.1981 Α'

ΦΕΚ 30/25.2.2010 Α'

ΦΕΚ 30/25.2.2010 Α'

ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α'

ΦΕΚ 61/13.4.1992 Α'

ΦΕΚ 160/16.10.1986 Α'

ΦΕΚ 131/22.6.1976 Α'

ΦΕΚ 153/28.6.2002

ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α

ΦΕΚ 124/13.6.1997 Α'

ΦΕΚ 210/1985 Α').

ΦΕΚ 293/1989 Δ'

ΦΕΚ 210/18.12.1985 Α'

ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α'

ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α'

ΦΕΚ 207/7.10.1999 Α

2. Ειδικό θεωρητικό πλαίσιο

2.1.1 Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά (World Heritage Convention) ορίζει ότι ο γενικότερος στόχος όσον αφορά στη διαχείρισή της είναι «η ταυτοποίηση, προστασία, συντήρηση, παρουσίαση και μεταβίβαση στις μελλοντικές γενιές της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς» εξαιρετικής Οικουμενικής Αξίας.³² Ο όρος 'βιώσιμη διαχείριση' έχει συμπεριληφθεί στις Επιχειρησιακές Κατευθυντήριες γραμμές για την Υλοποίηση της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention) από το 2005, ως οδηγός για τη διαχείριση των χώρων Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Τα συστήματα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς βοηθούν στη συντήρηση και διαχείριση ενός μνημείου ή μίας ομάδας μνημείων με τρόπο που να προστατεύει τις αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς, και ει δυνατόν, προωθούν τα ευρύτερα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη κάθε μνημείου πέρα από τα στενά όριά του. Επίσης, τονίζουν τον εποικοδομητικό ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προώθηση της ανθρώπινης εξέλιξης, η οποία μακροχρόνια θα επιφέρει βελτίωση στη βιωσιμότητα της ίδιας της παγκόσμιας κληρονομιάς. (UNESCO, ICCROM, ICOMOS και IUCN, 2013, σελ.53)

Το σύστημα διαχείρισης κάθε μνημείου διαμορφώνεται από ποικίλες πολιτιστικές προοπτικές, από τους διαθέσιμους πόρους και από άλλους παράγοντες. Είναι απαραίτητη η αναθεώρηση και ενημέρωση των συστημάτων διαχείρισης σε τακτική βάση για να ανταποκρίνονται στις αλλαγές που συμβαίνουν στα μνημεία, στον περίγυρό τους και στο ίδιο το σύστημα διαχείρισης. Υπάρχει μία σειρά παραμέτρων που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, έτσι ώστε τα συστήματα διαχείρισης να είναι βιώσιμα και αποτελεσματικά. Σύμφωνα με την έκθεση του EX.ΠΟ AUS (EX.ΠΟ AUS σελ.21-22) ,κάποιες από αυτές τις παραμέτρους, που αναφέρονται στο Εγχειρίδιο για την Παγκόσμια Κληρονομιά – Η διαχείριση της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, είναι οι παρακάτω:

Στήριξη της διαφορετικότητας: Κάθε σύστημα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς θα είναι, μέχρι κάποιο βαθμό, μοναδικό καθώς διαμορφώνεται με βάση τις συγκεκριμένες ανάγκες του σχετικού μνημείου, από το πολιτιστικό πλαίσιο και από ευρύτερους κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Σαφήνεια και συντονισμός: Κάθε σύστημα διαχείρισης είναι κυκλικό, καθώς αξιολογεί την πορεία και τα επιτεύγματά του, έτσι ώστε να προσαρμόσει τις δράσεις που εκπονεί και να διαμορφώσει τον επόμενο κύκλο. Η αλληλεπίδραση με άλλα συστήματα διαχείρισης ή με στοιχεία τους, οδηγεί σε μία συντονισμένη και αποτελεσματική έκβαση της διαχείρισης όσον αφορά στις αξίες του μνημείου

Ετοιμότητα για αντιμετώπιση κινδύνων: Κάθε σύστημα διαχείρισης θα πρέπει να είναι επαρκώς ευέλικτο για να αντιμετωπίσει απρόβλεπτα γεγονότα, όπως φυσικές καταστροφές ή διακυμάνσεις στους οικονομικούς ή ανθρώπινους πόρους που το στηρίζουν.

---

³² Διαθέσιμο στο <https://whc.unesco.org/en/convention/>

Συμμετοχική προσέγγιση: Η κοινή αντίληψη για το μνημείο και την σπουδαιότητά του από όλους τους εμπλεκόμενους και η συμμετοχή τους στις διαδικασίες διαχείρισης μπορούν να αλλάξουν ριζικά την εφαρμογή των στοιχείων του συστήματος διαχείρισης. Ως αποτέλεσμα, οι διαδικασίες διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς γίνονται πιο αποδοτικές και οδηγούν σε αποτελέσματα και εκροές που συνάδουν καλύτερα με τις πραγματικές ανάγκες των μνημείων και των ενδιαφερομένων. Η συμμετοχική προσέγγιση προωθεί επίσης μία εποικοδομητική παρέμβαση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κοινωνία και στην αειφόρο ανάπτυξη.

Ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς για την αειφόρο ανάπτυξη: Η καθιέρωση ενός ενεργού ρόλου για την πολιτιστική κληρονομιά στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης θα αποφέρει πολλαπλά αμοιβαία οφέλη, καθώς θα επιτρέψει στο σύστημα διαχείρισης να ισορροπήσει διαφορετικές και ανταγωνιζόμενες ανάγκες με πιο αποτελεσματικό τρόπο, και να εντοπίσει νέους τρόπους στήριξης που θα ενισχύσουν τις αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς. (EX.ΠΟ AUS σελ.21-22)

Ο ορθολογικός σχεδιασμός διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχει αντίκτυπο σε μία σειρά άλλων παραγόντων που επηρεάζουν, σε διάφορες κλίμακες, τη ζωή των πολιτών. Η έννοια της ολοκληρωμένης πολεοδομικής προστασίας συνίσταται στην « προστασία του συνόλου των υλικών και άυλων στοιχείων που εκφράζουν την πολεοδομική δομή και μορφή των ιστορικών συνόλων, τον ιστορικό τους χαρακτήρα και την ιδιαίτερή τους πολιτιστική ταυτότητα. Στους στόχους της ολοκληρωμένης προστασίας ενός ιστορικού συνόλου, συμπεριλαμβάνεται και η βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης και η εξασφάλιση της εξέλιξης και συνέχειάς του» (Μαιΐστορου, Απρίλης 2020) Η προσέγγιση στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τη βιώσιμη διαχείριση των μνημείων - αναγνώριση, αποτίμηση, προστασία, αποκατάσταση και βιώσιμη χρήση. Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί επίσης να είναι συναφής με το σχέδιο προστασίας για το τοπικό περιβάλλον ή τη στρατηγική τοπικής τουριστικής ανάπτυξης καθώς και με την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας (Μοροπούλου, Ευρωπαϊκή στρατηγική περιβάλλοντος και ανάπτυξης, σελ.77-80) .Σύμφωνα με τους Ryzkema και Mikić «όταν μια κοινωνία στερείται υπεύθυνης προσέγγισης για την πολιτιστική κληρονομιά και τα στοιχεία που την αποτελούν, στερείται υποδομής για την ανάπτυξη της δημιουργικής οικονομίας.» (Donovan Ryzkema, Hristina Mikić, σελ.2) Η Macdonald, μέλος του Getty Conservation Institute σε άρθρο της σημειώνει πως «είναι γενικά αποδεκτό ότι η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση με τη συμμετοχή πολλών φορέων από δημόσιους, ιδιωτικούς και μη κυβερνητικούς τομείς, όχι μόνο για την έναρξη των έργων αποκατάστασης αλλά και για τη διατήρησή τους. Αναγνωρίζεται ευρέως επίσης πως οι δράσεις διατήρησης πρέπει να ενσωματώνονται στις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές αναπτυξιακές στρατηγικές που περιλαμβάνουν χρηματοοικονομικούς μηχανισμούς ώστε να ενθαρρύνεται η συμμετοχή του τριτογενούς τομέα.» (Macdonald)

Λόγω της παγκόσμιας ανάπτυξης του τουρισμού και των παρενεργειών του μαζικού πολιτιστικού τουρισμού, έχουν προκύψει απόψεις ότι η έννοια της ανάπτυξης της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να βασίζεται στα αποτελέσματα των αναλύσεων για τις επιπτώσεις στο περιβάλλον, τον στρατηγικό σχεδιασμό και τις αντίστοιχες στρατηγικές διαχείρισης της κληρονομιάς. Το 1996, οι υπογράφωντες την Ευρωπαϊκή

Σύμβαση για τον Πολιτισμό ενέκριναν τη Διακήρυξη του Ελσίνκι³³ σχετικά με την πολιτική διάσταση της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη. Αυτή η δήλωση ορίζει ρητά τις αρχές της έννοιας ανάπτυξης πολιτιστικής κληρονομιάς για πρώτη φορά και σημειώνει την αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως οικονομικού μνημείου για την τοπική ανάπτυξη, την ένταξη σε διαδικασίες αειφόρου ανάπτυξης, την ανάγκη για διατομεακές στρατηγικές για την προστασία της κληρονομιάς, μια ισορροπημένη και βιώσιμη χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς για την τουριστική ανάπτυξη, καθώς και την ενθάρρυνση της βελτιωμένης συνεργασίας μεταξύ του ιδιωτικού, του δημόσιου τομέα και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αξία της Πολιτιστικής κληρονομιάς για την κοινωνία (2005)³⁴ τόνισε τη σημασία της κληρονομιάς ως παράγοντα βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Η αειφόρος διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε τοπικό επίπεδο βασίζεται στην τήρηση των ακόλουθων αρχών:

- Η αρχή της διαγενεακής ισότητας - εξασφάλιση πρόσβασης σε πολιτιστικά μνημεία για τις μελλοντικές γενιές
- Η αρχή της κοινωνικής αειφορίας - αγαθά και υπηρεσίες που δημιουργούνται από την πολιτιστική κληρονομιά πρέπει να διασφαλίζουν την ποιότητα ζωής τόσο για τα άτομα που εργάζονται στον πολιτιστικό τομέα καθώς και για την ευρύτερη τοπική κοινότητα
- Η αρχή της υπεύθυνης διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς – η προστασία της κληρονομιάς αναφέρεται σε ολόκληρη την κοινότητα με την οποία δεσμεύεται (και ενθαρρύνεται) ο ιδιωτικός και ο δημόσιος τομέας πρέπει να ενεργοποιηθούν βάσει συνδυασμού μέτρων και μέσων που αναλαμβάνει το κράτος.
- Η αρχή της αειφόρου χρήσης της κληρονομιάς - δημιουργία δυναμικών σχεδίων / στρατηγικών για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει να διασφαλίζει βιώσιμα πρότυπα χρήσης του χώρου άρα και της οικονομικής του διάστασης
- Η αρχή της κοινωνικής σχέσης κόστους-αποτελεσματικότητας της επένδυσης στην πολιτιστική κληρονομιά – σημαίνει πως πέρα απ' την κάλυψη κοινωνικών κριτηρίων, η διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να βασίζεται σε ένα ορθολογικό οικονομικό σχέδιο διαχείρισης. Τα οικονομικά οφέλη από την επένδυση στην πολιτιστική κληρονομιά δεν πρέπει να γίνονται αντιληπτά απλώς ως ένα άθροισμα άμεσων κερδών από τη χρήση κτιρίων κληρονομιάς (εισόδημα, πώληση εισιτηρίων, χρηματοδοτική μίσθωση, κ.λπ.), αλλά θα πρέπει επίσης να περιλαμβάνει και τα έμμεσα οφέλη που έχουν να κάνουν με την τοπική οικονομική ανάπτυξη.
- Η αρχή του σεβασμού και της διατήρησης της ποικιλομορφίας των πολιτιστικών ταυτοτήτων – αυτό σημαίνει διασφάλιση της διατήρησης της πολιτιστικής ποικιλομορφίας ιδεών, πεποιθήσεων, παραδόσεων και ούτω καθεξής μέσω προγραμμάτων διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς
- Η αρχή της ολιστικής προσέγγισης της πολιτιστικής κληρονομιάς - αυτό σημαίνει την προώθηση της συνεργασίας όλων των ενδιαφερόμενων φορέων και της τοπικής

³³ 14th EUROPEAN CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR THE CULTURAL HERITAGE Helsinki, 30-31 May 1996, διαθέσιμη στο <https://rm.coe.int/16805077fc>

³⁴ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society * Faro, 27.X.2005, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680083746>

κοινωνίας στη διαμόρφωση και την υλοποίηση του σχεδίου ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το καθήκον συνεπώς που έχουν οι δημόσιες πολιτικές και τα αναπτυξιακά προγράμματα στον τομέα του πολιτισμού και της κληρονομιά είναι να προωθήσουν τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω διαδικασιών διαχείρισης πολιτιστικών μνημείων. Η διαχείριση της κληρονομιάς μπορεί να παρατηρηθεί από πολλές απόψεις. Οι Ryrkema και Mikić, στο άρθρο τους « «Toward new development perspectives of cultural heritage in creative economy» παρουσιάζουν μία από τις οποίες είναι αυτή του εδαφικού εύρους βάσει του οποίου μπορεί να ταξινομηθεί στη διαχείριση σε τρία διαφορετικά επίπεδα: μακρο, μέσο, μικρο. (Donovan Ryrkema, Hristina Mikić, σελ.5)

Το **μακρο επίπεδο** διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τη διαχείριση του κράτους και αφορά μια συστηματική ρύθμιση ενός θεσμικού περιβάλλοντος προσανατολισμένου προς την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτός ο τύπος διαχείρισης αποτελεί μέρος της εθνικής πολιτιστικής πολιτικής στον τομέα της προστασίας υλικής και μη υλικής κληρονομιάς. Επίσης περιλαμβάνει την ενσωμάτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε άλλες τομεακές πολιτικές σημαντικές για την προστασία και τη διατήρησή της, όπως η χωροθέτηση, ο χωροταξικός σχεδιασμός, η φορολογική και οικονομική πολιτική, καθώς και πολιτικές για το τοπίο, το περιβάλλον και άλλες. Το τελικό αποτέλεσμα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μακρο επίπεδο είναι η δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου και μέτρων προγραμματισμού για την προστασία και τη διατήρηση των πολιτιστικών μνημείων συμπεριλαμβάνοντας τον ιδιωτικό, το δημόσιου τομέα και την τοπική αυτοδιοίκηση στην υλοποίηση τους.

Το **μεσο επίπεδο** περιλαμβάνει τη διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς σε κλίμακα περιοχής. Ως περιοχές εννοούνται πολιτιστικές-ιστορικές ενότητες ή πολιτιστικά τοπία, τα σύνορα των οποίων εκτείνονται πέρα από έναν μόνο δήμο.³⁵ Η ολοκληρωμένη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς συνεπάγεται τον στρατηγικό σχεδιασμό της ανάδειξης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς ως μέρος των διαδικασιών γενικής ανάπτυξης ορισμένων περιοχών. Οι προαναφερθέντες χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς μπορούν να ενσωματωθούν στο φυσικό τους περιβάλλοντα χώρο, ενώ ο χαρακτήρας τους καθορίζεται από τις δραστηριότητες ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος. Από αυτή την άποψη, η διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων αποτελείται από δραστηριότητες που μπορούν να διασφαλίσουν τη βιωσιμότητα των τοπίων και την προσαρμογή τους σε μετασχηματισμούς που συμβαίνουν σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Εργαλεία αυτού του επιπέδου διαχείρισης αποτελούν:

- Τα χωρικά σχέδια ειδικού σκοπού³⁶ - αυτά τα εργαλεία διαχείρισης έχουν σχεδιαστεί για χώρους που απαιτούν ένα ειδικό καθεστώς οργάνωσης, χρήσης και προστασίας. Περιέχουν την ευρύτερη έννοια της χωρικής ανάπτυξης μιας περιοχής ειδικού σκοπού

³⁵ Η διάδοση της ιδέας για την αντίληψη κάθε χώρου και των αξιών του στο σύνολό του διαδόθηκε σε διάφορα διεθνή έγγραφα όπως η Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975), η Σύμβαση της Γρανάδας (1985), η Σύμβαση της Βαλέτας (1992), η Σύμβαση της Φλωρεντίας (2000), κ.λπ. που επιβεβαιώνουν τις ιδέες της ολοκληρωμένης προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

³⁶ Χωροταξικός και Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Άρθρο 09 – Τοπικό Χωρικό Σχέδιο (Τ.Χ.Σ) και Ειδικό Χωρικό Σχέδιο (Ε.Χ.Σ), σχέδιο νόμου ΥΠΕΝ διαθέσιμο στο <http://www.opengov.gr/minenv/?p=6188>

ρυθμίζοντας εκτός απ' τις τη χρήσεις γης, κανόνες ανάπτυξης, μέτρα προστασίας , καθώς και κατευθυντήριες γραμμές για πιθανά σχέδια ζώνης

- Οι στρατηγικές για τη χρήση πολιτιστικών και φυσικών μνημείων είναι εργαλεία που επινοήθηκαν για να εξυπηρετήσουν το σκοπό είτε μιας στενής είτε μιας ευρύτερης περιοχής και στοχεύουν στην διερεύνηση των δυνατοτήτων και των περιορισμών της οικονομικής χρήσης πολιτιστικών και φυσικών μνημείων. Αυτά τα έγγραφα διαχείρισης προσφέρουν ένα ευρύτερο όραμα ως καθώς και στόχους και μέτρα οικονομικής χρήσης κτιρίων κληρονομιάς, επενδύσεις και μέσα υλοποίησης. Αφορούν κυρίως την οικονομική προοπτική της μεταχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

- οι περιφερειακές στρατηγικές / σχέδια διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς προσφέρουν μια μακροχρόνια κατεύθυνση από την άποψη της λήψης μέτρων για την προστασία και ανάπτυξη ιστορικών και πολιτιστικών χώρων σε μια περιοχή. Επιτρέπουν την αποτελεσματική διαχείριση, προστασία και αποκατάσταση πολιτιστικών μνημείων .

Τα σχέδια διαχείρισης αυτού του τύπου μπορούν να αναπτύχθουν για εδαφικά συνδεδεμένες μονάδες (περιοχές με πολλά ακίνητα πολιτιστικά μνημεία, τα οποία εκτείνονται σε διάφορες διοικητικές περιοχές πολλών δήμων), για συγκεκριμένα πολιτιστικά μνημεία που εκτείνονται πέραν των ορίων ενός δήμου ή για θεματικά συνδεδεμένα μνημεία. Σχέδια αυτού του είδους μπορούν να αναπτυχθούν για τη διαχείριση διαφόρων κατηγοριών πολιτιστικών τοπίων, τα οποία εμπίπτουν σε τρεις κύριες κατηγορίες σύμφωνα με το κατηγοριοποίηση της UNESCO (UNESCO, 2008)

- Σχεδιασμένο τοπίο - αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει ανθρωπογενή τοπία, όπως τοπία πάρκων, κήπους, πάρκα κ.λπ.

- Οργανικά εξελιγμένο τοπίο - τοπία που εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος

- Συνεργατικό πολιτιστικό τοπίο - είναι ουσιαστικά τοπία που έχουν ισχυρές πνευματικές και συμβολικές ενώσεις (π.χ. ιερά βουνά, ορόσημα και άλλα θρησκευτικά μέρη).

Αν και η διαχείριση της κληρονομιάς συνδέεται συχνά με οικονομικά οφέλη, αυτά τα εργαλεία διαχείρισης μπορούν να έχουν διαφορετικές χρήσεις και σκοπούς ανάλογα με το χαρακτήρα των ίδιων των πολιτιστικών μνημείων. Για παράδειγμα, ένα σχέδιο διαχείρισης πολιτιστικών μνημείων που καλύπτει περιοχές όπου οι σχέσεις ιδιοκτησίας είναι πολύπλοκες μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διατήρηση της ενότητας και της ακεραιότητας της περιοχής, εκτός από τον προγραμματισμό μέτρων προστασίας που μπορούν να βοηθήσουν στην επίτευξη ισορροπίας μεταξύ των συμφερόντων των διαφόρων ιδιοκτητών. Μπορούν να καθοριστούν στρατηγικές για την αειφόρο χρήση κτιρίων κληρονομιάς. Τρόποι με τους οποίους μπορούν να αποκτηθούν τα σχετικά οικονομικά οφέλη των κτιρίων κληρονομιάς χωρίς να υποβαθμίζεται η δομή ή η αξία τους. Τα σχέδια διαχείρισης για συγκεκριμένες πολιτιστικές ιστορικές ενότητες, τοποθεσίες, περιοχές και τοπία περιλαμβάνουν ένα πλαίσιο αναφοράς για την πλήρη εκτίμηση, προστασία και παρουσίαση του πολιτιστικού μνημείου καθώς και διαδικασίες διαχείρισης που προκύπτουν από αυτές τις δραστηριότητες με επίκεντρο την επικοινωνία όλων των ενδιαφερόμενων φορέων.

Το **μικρο επίπεδο** περιλαμβάνει τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε επίπεδο τοπικής κοινότητας καθώς και στενότερων χωρικών μονάδων (συνοικίες, γειτονίες κ.λπ.) ή στο επίπεδο μεμονωμένων πολιτιστικών μνημείων. Υπάρχουν πολλά εργαλεία διαχείρισης που μπορούν να είναι χρήσιμα για την τοπική αυτοδιοίκηση σε αυτό το επίπεδο:

- Οι μελέτες για την πολιτιστική κληρονομιά ή τις βασικές γραμμές διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν εργαλεία διαχείρισης με στόχο την έμφαση στα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες των κτήριων κληρονομιάς σε μια συγκεκριμένη περιοχή. (Ryckema, Miklic, σελ.8) Αναπτύσσονται συχνότερα για το σκοπό της διαχείρισης των αναπτυξιακών δυνατοτήτων εντός ενός δήμου και συντάσσονται από ιδρύματα προστασίας. Ωστόσο, η διαδικασία σύνταξης αυτών πρέπει συμπεριλαμβάνει όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς και κυρίως την τοπική κοινότητα. Ανάλογα με τη συγκέντρωση πολιτιστικών μνημείων, η μελέτη για την πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να περιλαμβάνει οποιαδήποτε περιοχή με έναν αριθμό πολιτιστικών μνημείων που δε σχετίζονται ή μια συγκεκριμένη μονάδα που αποτελείται από μεγαλύτερο αριθμό σχετικών πολιτιστικών μνημείων. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτές οι μελέτες / αναφορές συνιστούν βάση τεκμηρίωσης που εξοπλίζει τις τοπικές αρχές με τις γνώσεις που απαιτούνται για την επίβλεψη των κτιρίων κληρονομιάς στην επικράτειά . (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2012: 65).
- Οι δημοτικές στρατηγικές / σχέδια διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ειδικές μελέτες που προσφέρουν μακροπρόθεσμη κατεύθυνση ως προς την προστασία και τα αναγκαία αναπτυξιακά μέτρα των ιστορικών και πολιτιστικών περιοχών εντός της επικράτειας ενός/ενός δήμου. Αναπτύσσονται για να καλύπτουν αρκετά χρόνια και να τηρούν τη συμμετοχική διαδικασία και συνδυάζονται με τα δημοτικά πολιτιστικά μητρώα κληρονομιάς που περιέχουν τις πληροφορίες σχετικά με κτήρια κληρονομιάς, τις φυσικές τους τοποθεσίες και χαρακτηριστικά, την ηλικία, την ιδιοκτησία, τη χρήση καθώς και την αξία τους. Αυτά τα μητρώα περιέχουν όχι μόνο επίσημα κατηγοριοποιημένα πολιτιστικά μνημεία, αλλά και όλα τα άλλα κτήρια κληρονομιάς που αναγνωρίζονται από την κοινότητα ως σημαντικά λόγω της κοινωνικοπολιτιστικής τους σημασίας.
- Τα σχέδια διαχείρισης συγκεκριμένων κτιρίων κληρονομιάς είναι ένα εργαλείο διαχείρισης που στοχεύει στη δημιουργία βιώσιμων συστημάτων προστασίας, αποκατάστασης και στην οικονομική χρήση ορισμένων πολιτιστικών μνημείων. Αυτό το εργαλείο διαχείρισης εξυπηρετεί το σκοπό του εντοπισμού βασικών διευθυντικών και νομικών ζητημάτων που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη ενότητα εκτός από τις οικονομικές δυνατότητες και τις αρχές αποκατάστασης.

Η αναγνώριση των δυνατοτήτων και η εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης μπορεί να χρησιμεύσει στη συνολική αναπτυξιακή πολιτική μιας περιοχής ως μέρος της στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοίκησης όσον αφορά αρχές κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής ανάπτυξης. Η ένταξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στις τοπικές αναπτυξιακές διαδικασίες επιτρέπει την πραγματοποίηση της ολοκληρωμένης διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, με πολλαπλά οφέλη για την τοπική οικονομία. Σύμφωνα με τους Ryckema και Miklic, «Είναι σημαντικό για τις τοπικές αυτοδιοικήσεις και άλλους ενδιαφερόμενους να δημιουργήσουν στρατηγικές μελέτες με σκοπό τη διαχείριση και τη

χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπουν τα ακόλουθα:»

- Προσδιορισμός κτιρίων / μονάδων με αξίες κληρονομιάς και την κατάστασή τους
- Εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Ενσωμάτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε αναπτυξιακές πολιτικές και άλλες στρατηγικές
- Πληροφορίες για μέτρα και καθεστώς προστασίας και χρήσης
- Πληροφορίες για το νομικό καθεστώς και την ιδιοκτησία
- Ανάλυση του δυναμικού αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ευρύτερης ένταξης της στις αναπτυξιακές διαδικασίες
- Χρηματοοικονομικό πλαίσιο και δυνητική επενδυτική στρατηγική για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Θεσμικό πλαίσιο εφαρμογής, αρμοδιότητας και λογοδοσίας

Σύμφωνα με τη Μαϊστρου, Το σχέδιο Προστασίας και Διαχείρισης πρέπει να περιλαμβάνει: (Μαϊστρου,

- Ανάλυση και αξιολόγηση της υπάρχουσας κατάστασης. (SWOT)
- Προσδιορισμό της επιθυμητής κατάστασης και των στόχων παρέμβασης.
- Οργάνωση του σχεδίου παρέμβασης.
- Επιλογή των κατάλληλων μέσων εφαρμογής του σχεδίου.
- Παρακολούθηση των αποτελεσμάτων και βελτιώσεις του
- Σχεδίου

Οφείλει επίσης να διασφαλίζει πως οι νέες χρήσεις είναι συμβατές με τον χαρακτήρα του παραδοσιακού περιβάλλοντος και να μην καταστρέφουν τις παραδοσιακές χρήσεις καθώς και αυτές που είναι απαραίτητες για την καθημερινή ζωή των κατοίκων, σύμφωνα με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης θεωρώντας το ιστορικό σύνολο σαν οικοσύστημα μοναδικό και αναντικατάστατο. Τέλος, η ένταση και η πυκνότητα των λειτουργιών που υποβαθμίζουν το χώρο πρέπει να ελέγχονται και να προσελκύονται οικονομικές δραστηριότητες που δεν καταστρέφουν το περιβάλλον.

Επιπλέον, απο ένα ολοκληρωμένο σχέδιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, δε γίνεται να εκλείπουν μέτρα διαχείρισης των περιβαλλοντικών παραγόντων της φθοράς που έχουν άμεσο αντίκτυπο στην κατάσταση διατήρησης των μνημείων. Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες της φθοράς, ανιχνεύονται μέσω των επιπτώσεων που προκαλούν στην επιφάνεια του μνημείου και χρειάζεται εξειδικευμένη μελέτη για την αντιμετώπιση τους ανά περίπτωση. (Μοροπούλου, Κωνσταντή, σελ. 120). Παρόλο που οι εργασίες αποκατάστασης ενός μνημείου αφορούν ένα ήδη κτισμένο κτίριο, οι μεταβολές των περιβαλλοντικών συνθηκών, η κόπωση των υλικών αλλά και οι επιπτώσεις προγενέστερων επεμβάσεων αποκατάστασης συνθέτουν ένα δυναμικό σύστημα που χρήζει συστηματικής παρακολούθησης. Η ανάγκη διασφάλισης ποιότητας των υλικών και των μεθόδων προστασίας μνημείων είναι επιτακτική για την ελαχιστοποίηση των σφαλμάτων από το στάδιο του σχεδιασμού μέχρι και την εκτέλεση των επεμβάσεων συντήρησης. Οι Μοροπούλου-Λαμπρόπουλος, ορίζουν τη

διαδικασία διαμόρφωσης της μελέτης των υλικών ως εξής (Μοροπούλου, Λαμπρόπουλος, σελ.70):

- Συλλογή πληροφοριών - τεκμηρίωση
- Παρακολούθηση του κτιρίου για να προληφθούν προβλήματα
- Επιθεώρηση του κτιρίου, ειδικά αν δεν υπάρχει παρακολούθηση
- Πραγματοποίηση διαγνωστικής μελέτης, για τον χαρακτηρισμό των υλικών, και τον προβλημάτων
- Σύνταξη μελέτης επεμβάσεων, σύμφωνα με την διαγνωστική μελέτη
- Υλοποίηση εργασιών επεμβάσεων, μόνο κατόπιν και σύμφωνα με μελέτη επεμβάσεων

Η τεκμηριωμένη μελέτη των υλικών ενός ιστορικού κτηρίου, πέραν της σημασίας της στον προσδιορισμό των αιτίων της φθοράς, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σε μια σειρά άλλων ζητημάτων όπως η επιλογή επιτελεστικών υλικών και επεμβάσεων αποκατάστασης, η επιλογή των καταλληλότερων επεμβάσεων καθαρισμού καθώς και η αντισεισμική προστασία του υπό αποκατάσταση ιστορικού μνημείου ή συνόλου. Η διάγνωση της φθοράς και ο χαρακτηρισμός των υλικών μέσω μη καταστρεπτικών, όσο γίνεται, μεθόδων, συμβάλλουν όχι μόνο στη βελτίωση της κατάστασης του μνημείου στο παρόν αλλά και στην καλύτερη συμπεριφορά του στο πέρασμα του χρόνου. Ο σχεδιασμός λοιπόν, σε πρακτικό επίπεδο, της μελέτης αποκατάστασης ενός ιστορικού κτηρίου περιλαμβάνει τα στάδια της αποτύπωσης, της ολοκληρωμένης διαγνωστικής μελέτης που περιλαμβάνει αρχιτεκτονική και δομοστατική μελέτη, μελέτη υλικών, εδαφοτεχνική μελέτη και άλλες ειδικές διαγνωστικές μελέτες. Στη συνέχεια απαιτείται ο συνδυασμός των παραπάνω για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων και περιορισμός χρήσης καταστρεπτικών μεθόδων ελέγχου, προτίμηση στις μη καταστρεπτικές. (Μοροπούλου, 2004 σελ. 15)

2.1.2 Χρηματοδότηση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, σχετίζεται άμεσα με την οικονομική βιωσιμότητα των μνημείων. Σήμερα, η πρόθεση για μια βιώσιμη πολιτιστική κληρονομιά έναντι της πολιτιστικής κληρονομιάς-μουσείου, επιβάλλει τη δραστηριοποίηση του δημόσιου τομέα ως προς την ανάδειξη των άμεσων αλλά και των έμμεσων θετικών αποτελεσμάτων της διατήρησης. (Pickard, σελ. 13) Οι περισσότερες κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις στις προσπάθειες διατήρησης και διαχείρισης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και λίγες έχουν τους απαραίτητους πόρους (χρήματα και δεξιότητες) που απαιτούνται για την πλήρη επίτευξη της εκπλήρωσης των στόχων. Σύμφωνα με την Macdonald, «οι συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ) άρχισαν να χρησιμοποιούνται για έργα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στο πλαίσιο των αστικών σχεδίων αναγέννησης. Η χρήση τους επεκτάθηκε αργά στη διατήρηση και διαχείριση αρχαιολογικών χώρων, τοπίων, κτιρίων, περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Ωστόσο, οι ΣΔΙΤ δεν είναι πάντα τα καλύτερα μέσα για την επίτευξη ενός ποιοτικού αποτελέσματος διατήρησης ούτε αποτελούν τον πιο αποτελεσματικό τρόπο χρηματοδότησης ενός έργου.» (Macdonald)

Πολλοί οργανισμοί ιδιωτικού, δημόσιου και τριτογενούς τομέα ενθαρρύνουν τη χρήση ΣΔΙΤ για την επίτευξη αποτελεσμάτων διατήρησης. Ελλείπει κατανόησης όμως των εννοιολογικών και πρακτικών πτυχών τους, τα θετικά αποτελέσματά που μπορεί να

έχουν δεν αξιοποιούνται στο έπακρο οδηγώντας πολλές φορές σε κακές ή προβληματικές συμφωνίες. Η Μπάνου επισημαίνει πως «οι ΣΔΙΤ ενέχουν για το δημόσιο φορέα που εμπλέκεται, πέρα από το οικονομικό βάρος κι ένα νομικό βάρος. Η μετακύληση του μεγαλύτερου μέρους της οικονομικής δαπάνης των εργασιών στον ιδιώτη δε συνεπάγεται τη μετακύληση στον τελευταίο και της ευθύνης για την επαρκή προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, αφού η τελευταία παραμένει στο Δημόσιο, το οποίο οφείλει να επιτηρεί κάθε στιγμή την τήρηση της συνταγματικής επιταγής από τον ιδιώτη, προκειμένου να μη θίγεται το δικαίωμα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των διοικουμένων στο κράτος. Ταυτόχρονα, γεννά πάντα αμφιβολίες και ενδοιασμούς η «ιδιωτικοποίηση» μίας κληρονομιάς που προορίζεται να είναι προσβάσιμη σε όλους. Για το λόγο αυτό, είναι προτιμότερο, όταν τελικώς συνάπτονται τέτοιου είδους συμπράξεις στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αυτές να έχουν εξαρχής καθορισμένη χρονική διάρκεια, έτσι ώστε να περιορίζεται η δυνατότητα αυθαίρετης αποστέρησης του κοινού από τα πολιτιστικά αγαθά. Επίσης, απαραίτητο είναι να υπάρχει πρόβλεψη, εξαρχής, από τη διοίκηση, ώστε οι εκάστοτε ΣΔΙΤ να μη διασπούν την ενότητα και τη συνέχεια της πολιτιστικής ιστορίας και των αγαθών.» (Μπάνου, σελ.51) Οδηγίες για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της χρήσης ΣΔΙΤ, οριοθέτηση των όρων και πληροφορίες σχετικά με τα μοντέλα των ΣΔΙΤ που θα χρησιμοποιηθούν για συγκεκριμένες τοπικές συνθήκες θα βοηθούσαν τόσο τα ενδιαφερόμενα μέρη όσο και την τοπική κοινωνία. Σύμφωνα με τις Macdonald και Cheong (Macdonald, Cheong, σελ. 26) στόχοι της διαδικασίας ενημέρωσης πρέπει να είναι οι εξής:

- **ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ.** Οι εκπρόσωποι των δημόσιων διοικήσεων πρέπει να εξηγήσουν το όφελος της ΣΔΙΤ για την κοινότητα μαζί με τους εκπροσώπους του ιδιωτικού τομέα. Η ανακοίνωση πρέπει να είναι αμφίδρομη, επιτρέποντας στους πολίτες να συνομιλούν τόσο με το δημόσιο όσο και με τον ιδιωτικό εταίρο για να εκφράσουν τις απόψεις τους.
- **ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ.** Η συμμετοχή των πολιτών πρέπει να ενθαρρύνεται παράλληλα με την εφαρμογή της ΣΔΙΤ. Η γενική αρχή είναι ότι ο δημόσιος εταίρος της συμφωνίας αποτελείται από δύο μέρη: τη δημόσια διοίκηση και τους πολίτες, τους οποίους αφορά η καλύτερη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Γι' αυτό, ο ιδιωτικός τομέας είναι υπόλογος τόσο προς το συνυπογράφοντα τη ΣΔΙΤ όσο και προς την τοπική κοινότητα.
- **ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.** Ο ρυθμός εργασίας σε μια δημόσια διοίκηση είναι συχνά λιγότερο δυναμικός από ό, τι σε ιδιωτικές εταιρείες. Είναι επομένως χρήσιμο να υποστηριχθούν και να παρακινήθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι σχετικά με την ανάγκη καθορισμού στόχων, επίτευξης στόχων, παρακολούθησης των αποτελεσμάτων, χρησιμοποιώντας προσεγγίσεις επίλυσης προβλημάτων.
- **ΑΠΛΟΠΟΙΗΣΗ.** Η απλοποίηση των διοικητικών διαδικασιών αποτελεί διαρκή πρόκληση σε εργασίες που έχουν να κάνουν με το δημόσιο τομέα, κάτι που αποτελεί προτεραιότητα προγραμματίζοντας την εφαρμογή ΣΔΙΤ. Απαιτείται ισορροπία μεταξύ της παρακολούθησης και της απρόσκοπτης εφαρμογής των διαδικασιών. Σεμινάρια και επιμορφώσεις θα μπορούσαν να βοηθήσουν σε αυτή την κατεύθυνση.

Το National Council for Public-Private Partnerships, ερμηνεύει τη ΣΔΙΤ ως «τη συμβατική συμφωνία μεταξύ ενός δημόσιου οργανισμού (ομοσπονδιακού, πολιτειακού ή τοπικού) και ενός φορέα του ιδιωτικού τομέα. Μέσω αυτής της συμφωνίας, οι δεξιότητες και τα περιουσιακά στοιχεία κάθε τομέα (δημόσιου και

ιδιωτικού) «αλληλοχρησιμοποιούνται» για την παροχή μιας υπηρεσίας ή τη διευκόλυνση της χρήσης της από το ευρύ κοινό. Επιπρόσθετα, στη διαχείριση μνημείων, κάθε μέρος μοιράζεται τους κινδύνους και τις πιθανότητες ανταμοιβής που θα προκύψουν απ'την παράδοση της υπηρεσίας ή / και της εγκατάστασης. » (ncrrp.org) Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, ΣΔΙΤ είναι μια τυπική ρύθμιση σχεδιασμένη για να προσφέρει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα μέσω μιας σχέσης συναλλαγής. Ενώ οι σχέσεις βάσει αυτού του ορισμού μπορούν να λάβουν μια ποικιλία μορφών, αποκλείουν την ατομική συναλλαγή φορέων εξουσίας με στόχο το προσωπικό όφελος. Ανεξάρτητα από τη μορφή ή τον σκοπό τους, οι ΣΔΙΤ μοιράζονται τέσσερα χαρακτηριστικά:

1. Είναι μεγάλης διάρκειας, συχνά 25 έως 99 ετών
2. Υπάρχει χρηματοδότηση, συχνά σημαντική, από τον δημόσιο τομέα
3. Υπάρχει ένας σημαντικός ρόλος για τους οικονομικούς φορείς
4. Οι κίνδυνοι μοιράζονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο

Για πολλές (αλλά όχι για όλες) ΣΔΙΤ κληρονομιάς, ο δημόσιος εταίρος είναι η τοπική αυτοδιοίκηση. Πολλές ΣΔΙΤ που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά είναι στην πραγματικότητα δημόσιες -ιδιωτικές - μη κερδοσκοπικές ή μη - εταιρικές σχέσεις κυβερνητικών οργανισμών (ΜΚΟ), με τον τρίτο τομέα να παίζει κεντρικό ρόλο στην επιτυχία του εγχειρήματος. Συχνά, , πολλές ΜΚΟ μπορεί να συμμετέχουν, αλλά οι περισσότερες μόνο παθητικά σε περιορισμένο ή συμβουλευτικό ρόλο. Οι περισσότερες ΣΔΙΤ κληρονομιάς έχουν να κάνουν με κτίρια που είναι δύσκολο να επαναχρησιμοποιηθούν. Περιλαμβάνουν συνήθως την εύρεση δημιουργικών νέων χρήσεων για μια υπάρχουσα δομή, διαδικασία που ονομάζεται προσαρμοστική επαναχρησιμοποίηση. Συχνά ο λόγος που ο ιδιωτικός τομέας δεν θα πάρει το προβάδισμα στην αναδιαμόρφωση της κληρονομιάς είναι το χάσμα μεταξύ κόστους και αξίας. Σύμφωνα με τους Rypkema και Cheong, «ο κύριος σκοπός των ΣΔΙΤ κληρονομιάς είναι συχνά να καλύψουν αυτό το κενό. Το κόστος είναι το άθροισμα των χρημάτων που θα δαπανηθεί μεταξύ της ιδέας και του ολοκληρωμένου έργου. Η αξία είναι το ποσό που η αγορά είναι πρόθυμη να πληρώσει για αυτό το ακίνητο (για αγορά ή ενοικίαση) μετά την ολοκλήρωση. Όταν η αξία υπερβαίνει το κόστος, ο ιδιωτικός τομέας συνήθως ενεργεί μόνος του χωρίς να χρειάζονται κίνητρα ή εταίρο του δημόσιου τομέα. Ωστόσο, είναι σύνηθες σε κτίρια κληρονομιάς το κόστος να υπερβαίνει την αξία.» (Rypkema, Cheong, σελ.3)

Η πλειονότητα των επιτυχημένων ΣΔΙΤ κληρονομιάς μοιράζεται μια σειρά κοινών παραδοχών. Κύρια μεταξύ αυτών είναι η αναγνώριση του κτιρίου κληρονομιάς ως σημαντικού περιουσιακού στοιχείου της κοινότητας (ανεξάρτητα από το ποιος κατέχει πραγματικά την ιδιοκτησία), και η ευρεία συμμετοχή φορέων και κατοίκων στην υλοποίηση του. Όσον αφορά τον ρόλο της κληρονομιάς στην κοινωνία, η πιο σημαντική εξέλιξη που είχε πολύ ισχυρή επιρροή στη διαχείριση των πόρων της κληρονομιάς και στην πράξη για την κοινωνία στο σύνολό της είναι η αποκέντρωση. Γι' αυτό, σύμφωνα με τους Mauch Messenger και Smith, «οι ταυτόχρονες εξελίξεις είναι ο αυξανόμενος σεβασμός για την πολιτιστική πολυμορφία και για τα τοπικά συμφέροντα. Αυτό, φυσικά, αντικατοπτρίζεται στη διαχείριση της κληρονομιάς, η οποία τώρα τείνει να απομακρυνθεί από αρκετά αυταρχικά μοντέλα συγκεντρωτικής λήψης αποφάσεων προωθώντας μοντέλα που λαμβάνουν υπόψη τη σημασία της κοινωνικής ένταξης, προωθώντας τη συμμετοχή τοπικών ενδιαφερομένων και κοινοτήτων στην αντιμετώπιση του ιστορικού περιβάλλοντος.» (Mauch Messenger, Smith, σελ.5)

2.1.3 ΣΔΙΤ-ρόλοι & αρμοδιότητες

Ρόλοι των Συνεργατών στη διαμόρφωση ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά

Για να είναι αποτελεσματικές οι ΣΔΙΤ, πρέπει να υπάρχουν σαφώς καθορισμένοι ρόλοι για καθένα από τους συνεργάτες. Όπως προαναφέρθηκε, στην περίπτωση πολλών ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά, οι εταίροι δεν είναι μόνο ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας αλλά και ο τομέας των ΜΚΟ.

Ρόλος Δημοσίου

Γενικά, οι απαιτήσεις απ'το δημόσιο για τη διαμόρφωση ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά είναι οι ακόλουθες: (Ryckema, Cheong, σελ.5)

- Επαρκή κίνητρα για την προσέλκυση ιδιωτικών κεφαλαίων στη συναλλαγή.
- Η μακροχρόνια προστασία του περιουσιακού στοιχείου κληρονομιάς
- Πολλά από τα κτήρια κληρονομιάς ανήκουν στον δημόσιο τομέα. Η μεταφορά του ίδιου του ακινήτου στη συναλλαγή θα ήταν, λοιπόν, κομμάτι του δημόσιου ρόλου
- Πολύ συχνά μια μονάδα διακυβέρνησης (η οποία μπορεί να είναι ή όχι επίσημος δημόσιος εταίρος στη συναλλαγή) φέρνει δευτερεύουσα χρηματοδότηση στη συναλλαγή
- Ανάλογα με τον σκοπό για τον οποίο υλοποιείται η ΣΔΙΤ, δημόσια κατοχή όλου ή τμήματος του κτηρίου μετά την αποκατάσταση μπορεί να εξυπηρετήσει τις ανάγκες τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού εταίρου
- Σε πολλές περιπτώσεις κτήρια κληρονομιάς βρίσκονται σε περιοχές όπου δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες. Η βελτίωση των δημόσιων παροχών σε αυτές τις περιοχές μπορεί να προσελκύσει περαιτέρω επενδύσεις στο εγχείρημα της ΣΔΙΤ
- Παροχή και συντήρηση υποδομών, συμπεριλαμβανομένων γραμμών υδροδότησης, αποχέτευσης, δρόμων, υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και χώρου στάθμευσης αποτελούν γενικά υποχρεώσεις του δημόσιου τομέα, και σε πολλές περιπτώσεις εντάσσονται στο πλαίσιο της συμφωνίας

Αναφέρθηκε νωρίτερα πως σε πολλές περιπτώσεις ο φορέας του δημοσίου που συνάπτει τη ΣΔΙΤ είναι κάτοχος του κτηρίου κληρονομιάς. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να είναι απαραίτητος ρόλος του δημόσιου συνεργάτη για την απόκτηση της ιδιοκτησίας από τον τρέχοντα κάτοχο για ανακατανομή στη συναπτόμενη εταιρική σχέση. Το ζήτημα της ανεπαρκούς υποδομής σημειώθηκε επίσης παραπάνω. Συχνά σε συνδυασμό με τη βελτίωση της υποδομής του συγκεκριμένου κτηρίου, ο εταίρος θα ορίσει τη γειτονιά γύρω από απ'την έκταση που αφορά τη ΣΔΙΤ ως περιοχή ανάπτυξης για την ενθάρρυνση άλλων ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων που θα περιβάλλουν το ακίνητο. Τέλος, σύμφωνα με τις Macdonald και Cheong, « οι δημόσιοι εταίροι στις ΣΔΙΤ κληρονομιάς ενδέχεται να χρειαστεί να επανεξετάσουν το σύνολο των δημόσιων πολιτικών και να τις προσαρμόσει για να αυξήσει τις πιθανότητες επιτυχίας του εγχειρήματος. Αυτό μπορεί να σημαίνει αναθεώρηση και αλλαγή πολιτικών όπως διατάξεις για τη χρήση γης, χωροθέτηση, απαιτήσεις στάθμευσης, άδειες πωλητή κ.λπ.» (Macdonald, Cheong, σελ.41)

Ρόλος ιδιωτικού τομέα

Απ'την πλευρά του ιδιωτικού τομέα, για τη διαμόρφωση ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά αναμένεται: (Ryrkema, Cheong, σελ.7)

- Ο εταίρος του ιδιωτικού τομέα αναμένεται σχεδόν πάντα να φέρει το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο για τη συναλλαγή.
- Γενικά, το χρέος θα χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση σημαντικού μέρους του συνολικού έργου. Η ευθύνη για διαπραγμάτευση και εξασφάλιση αυτού του χρέους (από οποιοσδήποτε πηγές) πέφτει στον ιδιωτικό συνεργάτη. Εξαιρέση μπορεί να αποτελέσει η περίπτωση όπου ένας από τους προσδιορισμένους ρόλους του δημόσιου εταίρου στις διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση της ΣΔΙΤ ήταν να παρέχει δευτερεύουσα χρηματοδότηση ·
- Ειδικά στις περιπτώσεις σύναψης ΣΔΙΤ για ένα κτίριο κληρονομιάς, η εμπειρία του ιδιωτικού τομέα στην αγορά ακινήτων είναι σημαντική. Η παροχή αυτής της εμπειρίας καθώς και η κατασκευαστική εμπειρία συγκαταλέγονται στους σημαντικότερους ρόλους του ιδιωτικού εταίρου
- Ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της συναλλαγής, ο ρόλος του ιδιωτικού συνεργάτη μπορεί να περιλαμβάνει μακροπρόθεσμη ιδιοκτησία ή μακροχρόνια κυριότητα του ακινήτου
- Εκτός εάν η συναλλαγή ήταν αποκλειστικά για τη βελτίωση του κτιρίου κληρονομιάς για τη μακροχρόνια κατοχή του δημόσιου τομέα, τη διαχείριση της ιδιοκτησίας κατά τη διάρκεια της συμφωνίας αναλαμβάνει ο ιδιωτικός εταίρος. Στην περίπτωση της απλής αποκατάστασης του κτιρίου κληρονομιάς για δημόσια χρήση, η διαχείριση του κτιρίου μπορεί να παραμείνει στο δημόσιο εταίρο. Τις περισσότερες φορές η τελική διάθεση του ακινήτου επιστρέφεται στον δημόσιο ιδιοκτήτη. Αν αυτό δεν συμβαίνει, ωστόσο, οι αποφάσεις διάθεσης θα είναι στα χέρια του ιδιωτικού συνεργάτη.

Ρόλος ΜΚΟ

Τέλος, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, ενώ οι μεγάλης κλίμακας ΣΔΙΤ συνήθως αποτελούνται από μόνο το δημόσιο και το ιδιωτικό εταίρο, σε ΣΔΙΤ που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά συνήθως εμπλέκονται και ΜΚΟ. Συχνοί ρόλοι των ΜΚΟ σ'αυτές τις περιπτώσεις είναι : (Ryrkema, Cheong, σελ.9)

- Προσδιορισμός κτιρίων ζωτικής σημασίας για την πολιτιστική κληρονομιά που μπορεί να είναι κατάλληλα για αποκατάσταση και επανάχρηση μέσω ΣΔΙΤ
- Άσκηση πίεσης στους αρμόδιους φορείς για να ενεργήσουν
- Συγκέντρωση δημόσιας και πολιτικής υποστήριξης για το έργο που προχωρά.
- Συχνά συμμετοχή στη χρηματοδότηση του έργου
- Παροχή εμπειρογνωμοσύνης στη διατήρηση της κληρονομιάς ή / και πηγή αναφοράς για πρόσθετη εξειδικευμένη εμπειρία ·
- Παροχή συνεχούς εποπτείας για διασφάλιση της ποιοτικής αποκατάστασης.

Δεδομένης της μακροπρόθεσμης φύσης των δημόσιων -ιδιωτικών εταιρικών σχέσεων, είναι σημαντικό ο κάθε εταίρος να παραμένει ευέλικτος και είναι προετοιμασμένος για αλλαγές σε αυτούς τους ρόλους και τις ευθύνες. Οι αλλαγές στην αγορά ενδέχεται να επηρεάσουν το επίπεδο κινδύνου που είναι σε θέση ένας ιδιωτικός εταίρος να απορροφήσει ή οι πολιτικές αλλαγές μπορεί να επηρεάσουν τις δυνατότητες του δημόσιου εταίρου. Αντίστοιχα, η οικονομική συνεισφορά των ΜΚΟ μπορεί να επηρεαστεί από αλλαγές στο ετήσιο ποσό των δωρεών που λαμβάνουν κάθε χρόνο. (Macdonald, Cheong , σελ.48) Σε κάθε περίπτωση, η συγκεκριμένη περιγραφή των ρόλων στην αρχή της σύναψης της συμφωνίας είναι απαραίτητη ώστε να αποφευχθούν μελλοντικές συγκρούσεις.

2.1.4 Τυπικές δομές ΣΔΙΤ

Το διεθνές επαγγελματικό δίκτυο δημόσιων --- ιδιωτικών εμπειρογνομένων εταιρικών σχέσεων ανέπτυξε μια ποικιλία δομών συναλλαγών. Κάθε μια από αυτά έχει το δικό της όνομα και αρκτικόλεξο. Αυτές οι συναλλαγές περιγράφονται από την UNECE παρακάτω³⁷: (unece.org)

Buy-Build-Operate (BBO): Μεταφορά δημόσιου περιουσιακού στοιχείου σε ιδιωτική ή οιονεί – δημόσια οντότητα συνήθως βάσει σύμβασης για την οποία τα περιουσιακά στοιχεία πρέπει να αναβαθμιστούν και να λειτουργούν μια καθορισμένη χρονική περίοδο. Ο δημόσιος έλεγχος ασκείται μέσω της σύμβασης στη χρονική στιγμή της μεταφοράς.

Build -Own -Operate (BOO): Ο ιδιωτικός τομέας χρηματοδοτεί, χτίζει, κατέχει και λειτουργεί μια εγκατάσταση ή υπηρεσία διαρκείας. Οι δημόσιοι περιορισμοί αναφέρονται στην πρωτότυπη συμφωνία και μέσω της τρέχουσας ρυθμιστικής αρχής.

Build - Own -Operate -Transfer (BOOT): Μια ιδιωτική οντότητα λαμβάνει ένα franchise για χρηματοδότηση, σχεδιασμό, κατασκευή και λειτουργία μιας εγκατάστασης (και για τη χρέωση τελών χρήστη) για μια συγκεκριμένη περίοδο, μετά την οποία η ιδιοκτησία μεταφέρεται πίσω στο δημόσιο τομέα.

Build -Operate -Transfer (BOT): Ο ιδιωτικός τομέας σχεδιάζει, χρηματοδοτεί και κατασκευάζει μια νέα εγκατάσταση βάσει μακροχρόνιας συμφωνίας (συχνά αποκαλείται σύμβαση παραχώρησης) και τη λειτουργεί κατά τη διάρκεια της παραχώρησης μετά απ' την οποία είναι ιδιοκτησία μεταφέρεται στο δημόσιο τομέα, εάν δεν έχει ήδη μεταφερθεί μετά την ολοκλήρωση της εγκατάστασης.

Build -Lease -Operate -Transfer (BLOT): Μια ιδιωτική οντότητα αναλαμβάνει τη χρηματοδότηση, σχεδίαση, κατασκευή και λειτουργία μέσω μίσθωσης που έχει διευκολυνθεί (και για τη χρέωση τελών χρήστη) για την περίοδο μίσθωσης, έναντι καταβολής μισθώματος.

Design-Build-Finance-Operate (DBFO): Ο ιδιωτικός τομέας σχεδιάζει, χρηματοδοτεί και κατασκευάζει μια νέα εγκατάσταση με μακροχρόνια μίσθωση και λειτουργεί την

---

³⁷ <https://unece.org/ppp>

εγκατάσταση κατά τη διάρκεια της μίσθωσης. Ο ιδιωτικός εταίρος μεταφέρει τη νέα εγκατάσταση στο δημόσιο τομέα στο τέλος της μίσθωσης.

Μόνο χρηματοδότηση: Μια ιδιωτική οντότητα, συνήθως μια εταιρεία χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, χρηματοδοτεί ένα έργο άμεσα ή χρησιμοποιεί διάφορους μηχανισμούς, όπως μακροπρόθεσμη μίσθωση ή έκδοση ομολογιών.

Σύμβαση λειτουργίας και συντήρησης (O&M): Ένας ιδιωτικός φορέας, βάσει σύμβασης, λειτουργεί ένα δημόσιο περιουσιακό στοιχείο για έναν καθορισμένο όρο. Η ιδιοκτησία του περιουσιακού στοιχείου παραμένει στη δημόσια οντότητα.

Σχεδιασμός - Κατασκευή (DB): Ο ιδιωτικός τομέας σχεδιάζει και κατασκευάζει υποδομές για να ανταποκριθεί στις προδιαγραφές απόδοσης

Άδεια λειτουργίας: Ένας ιδιωτικός χειριστής λαμβάνει άδεια ή δικαιώματα για τη λειτουργία μιας δημόσιας υπηρεσίας, συνήθως για έναν καθορισμένο όρο. Χρησιμοποιείται συχνά σε έργα Πληροφορικής.

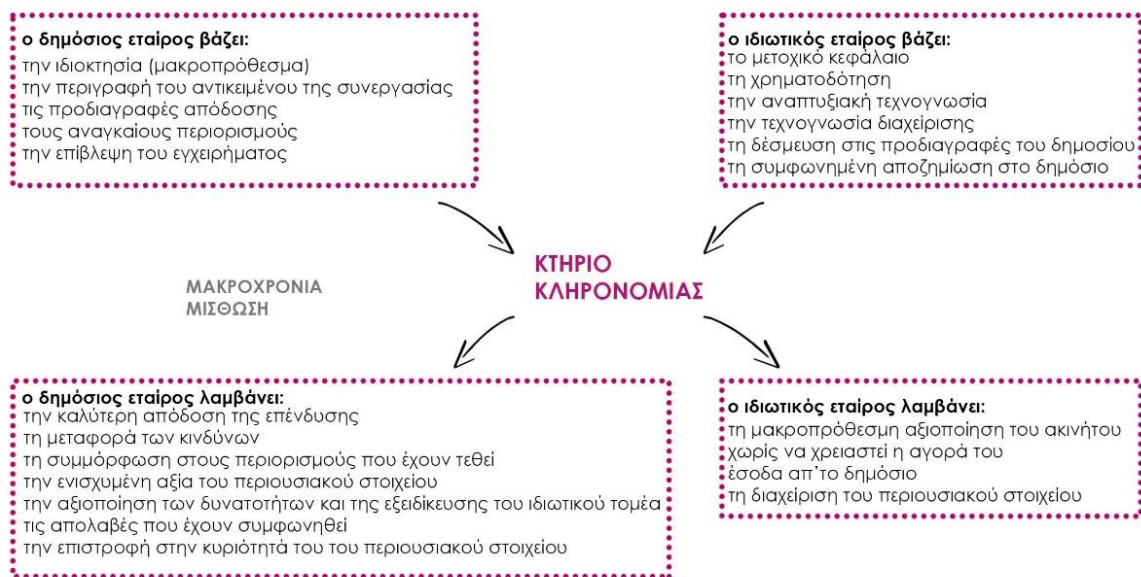
Οι ΣΔΙΤ που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά ωστόσο, είναι συχνά λιγότερο περίπλοκες και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σύμφωνα με δύο βασικά χαρακτηριστικά: τις μακροχρόνιες μισθώσεις και την άμεση ή ενδεχόμενη μεταβίβαση του κτηρίου κληρονομιάς στο δημόσιο τομέα. Σύμφωνα με τους Ryrkema και Cheong, συναντώνται οι εξής τύποι : (Ryrkema, Cheong, σελ.22-24)

Μακροχρόνια μίσθωση: Ο δημόσιος τομέας εκμισθώνει το ακίνητο σε οντότητα του ιδιωτικού τομέα που αναδιαμορφώνει το ακίνητο και χρησιμοποιεί το κτίριο για τους σκοπούς του (είτε για χρήση είτε για εκμίσθωση σε άλλους). Στο τέλος της περιόδου μίσθωσης το ακίνητο επιστρέφει στο δημόσιο τομέα.

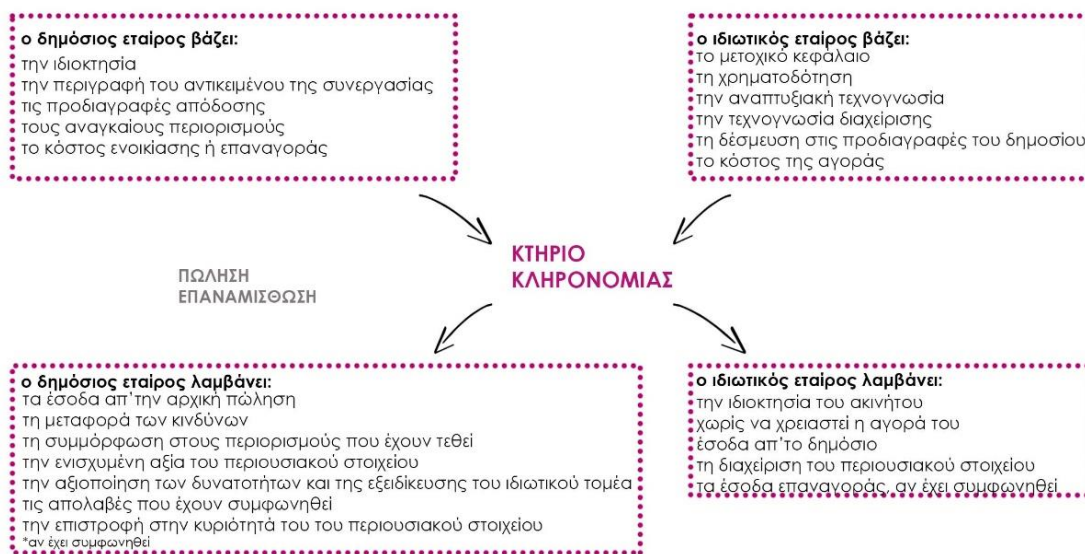
Πώληση με προμήθειες επαναγοράς: Σε ορισμένες χώρες ο φόρος και άλλοι παράγοντες καθιστούν την αγορά πολύ πιο ελκυστική εναλλακτική λύση από την απλή μίσθωση ενός ακινήτου. Επομένως η συναλλαγή πωλήσεων μπορεί να είναι δομημένη. Η ιδιωτική οντότητα θα είχε την υποχρέωση να κάνει μια ιστορικά κατάλληλη αποκατάσταση του κτηρίου και τη χρήση του σύμφωνα με τις διαπραγματεύσεις.

Πώληση - επαναμίσθωση: Τα κτίρια κληρονομιάς καταλαμβάνονται συχνά από οντότητες του δημόσιου τομέα και η επανάχρησή τους είναι επιθυμητή. Ωστόσο, ο δημόσιος τομέας μπορεί να στερείται κεφαλαίου, κατασκευής ή εμπειρογνομosύνη διαχείρισης. Σε αυτή την περίπτωση, η οντότητα του ιδιωτικού τομέα αναλαμβάνει την ανακατασκευή του ακινήτου ενώ ο δημόσιος τομέας παίρνει ένα αποκατεστημένο ιστορικό κτίριο χωρίς να συμμετέχει στην αρχική δαπάνη. Και πάλι, σε αυτόν τον τύπο συναλλαγής θα υπήρχε γενικά μια επιλογή επαναγοράς ή υποχρέωση εκ μέρους του δημόσιου τομέα.

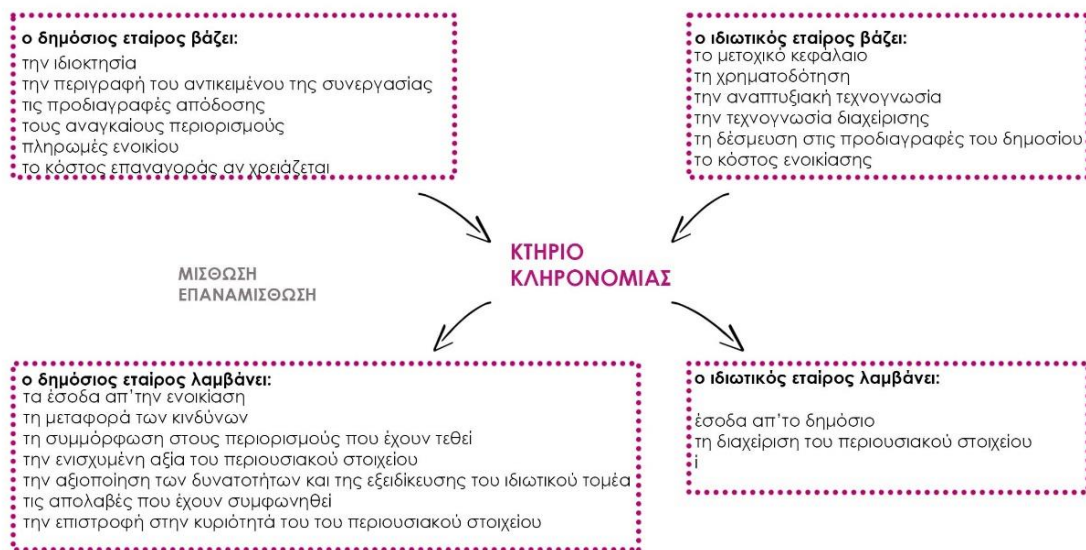
Μίσθωση-επαναμίσθωση: Τα πλεονεκτήματα αυτής της μεθόδου είναι τα ίδια με αυτά της προηγούμενης. Έχει το επιπλέον πλεονέκτημα, ωστόσο, ότι δεν χρειάζεται συμφωνία επαναγοράς, καθώς το κτίριο θα επιστρέψει αυτόματα στο δημόσιο τομέα κατά τη λήξη της μίσθωσης.

Εικόνα 2.1- ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά-Το μοντέλο της μακροχρόνιας μίσθωσης-πηγή Ryrkema, Cheong, «Cultural heritage and public-private partnership»

Εικόνα 2.2- ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά-Το μοντέλο της πώλησης επαναμίσθωσης-πηγή Ryrkema, Cheong, «Cultural heritage and public-private partnership»

Εικόνα 2.3- ΣΔΙΤ για την πολιτιστική κληρονομιά-Το μοντέλο της μίσθωσης επαναμίσθωσης-πηγή Ryrkema, Cheong, «Cultural heritage and public-private partnership»

2.1.5 ΣΔΙΤ & Ελληνικό Δίκαιο

Στην ελληνική νομολογία, ο νόμος 4072/2012 εισήγαγε την κατάρτιση και την υπογραφή Μνημονίων Συναντίληψης και Συνεργασίας ως μία νέα μορφή, η ακριβέστερα, ως μία άλλη εκδοχή, σχετικά με τον τρόπο που μπορεί να συμπράξει το Δημόσιο με Ιδιωτικούς Φορείς, για τη χρηματοδότηση από τους τελευταίους, των εργασιών για την προστασία και την ανάδειξη των ευρημάτων πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα Μνημόνια του Ν. 4072/2012 δεν μπορούν να ενταχθούν στο ισχύον νομοθετικό πλαίσιο ΣΔΙΤ, 26 και τούτο διότι η εκλείπει το βασικό στοιχείο της παροχής δημόσιας υπηρεσίας από τον ιδιωτικό φορέα έναντι χρηματικού ανταλλάγματος από τη Διοίκηση. (Μπάνου, σελ.14) Το αντάλλαγμα που ο ιδιώτης λαμβάνει για τη χρηματοδότηση όλων των εργασιών ανεύρεσης και ανάδειξης των πολιτιστικών αγαθών, είναι η ταχύτερη ολοκλήρωσή τους που συνεπάγεται και την ταχύτερη ολοκλήρωση του έργου του. Ο Νόμος 4072/2012 επιχειρεί να επιταχύνει και να απλοποιήσει τη διαδικασία εκτέλεσης των ερευνών, μέσω του καινοτόμου θεσμού των Μνημονίων Συναντίληψης και Συνεργασίας, που εντάσσονται στη διαδικασία αδειοδότησης και εκτέλεσης των αρχαιολογικών ερευνών και εργασιών στο πλαίσιο Επενδυτικών Προγραμμάτων.³⁸

³⁸ Αιτιολογική έκθεση του Ν. 4072/2012

Αξίζει να αναφερθεί πως η θέσπιση των Μνημονίων Συναντίληψης και Συνεργασίας σε καμία περίπτωση δεν παραγκωνίζει την ισχύουσα νομοθεσία περί προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικά τον Ν. 3028/2002,³⁹ στον οποίο ρητά άρθρα του Ν. 4072/2012⁴⁰ παραπέμπουν. Ο Ν. 3028/2002 είναι η πρωτογενής νομοθετική πηγή της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος, η οποία εξειδικεύει και διαφωτίζει το άρθρο 24 του Συντάγματος και η οποία δίνει τις κατευθυντήριες οδηγίες για τη διαδικασία που απαιτείται να τηρεί η Διοίκηση, στο πλαίσιο της ανάδειξης και διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με αυτήν, αλλά κυρίως σύμφωνα με το Σύνταγμα, το Κράτος είναι ο «θεματοφύλακας» του πολιτιστικού περιβάλλοντος και ο μοναδικός αρμόδιος για την προστασία του. Ο θεσμός των Μνημονίων αποτελεί απλώς μία δευτερογενή, μία παράγωγη ρύθμιση στο ευρύτερο πλαίσιο της προστασίας του πολιτισμού, η οποία σε κάθε περίπτωση, εξακολουθεί να διέπεται από τις βασικές γενικές αξίες και αρχές του Ν. 3028/2002, κάτω από την ομπρέλα της συνταγματικής προστασίας του ως κοινωνικού δικαιώματος. Το μνημόνιο καταγράφει ακριβώς τα «βήματα» που αμφότερα τα μέρη πρέπει να ακολουθήσουν κατά τη σύμπραξη τους και τα δεσμεύει ως προς το σχεδιασμό αυτό και ως προς τη διαδικασία αναδιαμόρφωσης αυτού του σχεδιασμού, ώσπου η σύμπραξη να ολοκληρωθεί και καθένα από τα μέρη να αντλήσει το συμφέρον στο οποίο αποσκοπεί, δηλαδή, η Διοίκηση να επιτελέσει το συνταγματικό της καθήκον για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και ο ιδιωτικός φορέας να μπορέσει να συνεχίσει απερίσπαστος τις εργασίες ολοκλήρωσης του Μεγάλου Ιδιωτικού Έργου, από το οποίο, θα εξυπηρετηθεί και το γενικό δημόσιο συμφέρον.

Ως μεγάλα έργα, ορίζονται οι στρατηγικές επενδύσεις, που επιφέρουν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα, σημαντικής έντασης, στη συνολική εθνική οικονομία. Τα έργα αυτά, σύμφωνα με το νόμο που αναφέρθηκε, όπως αυτός ισχύει σήμερα, χαρακτηρίζονται ως στρατηγικές επενδύσεις, εφόσον αφορούν στην κατασκευή και στην ανακατασκευή υποδομών, εγκαταστάσεων και δικτύων, στον τομέα της βιομηχανίας, της ενέργειας, του τουρισμού, των μεταφορών – επικοινωνιών, της παροχής υπηρεσιών υγείας, της διαχείρισης απορριμμάτων, σε έργα υψηλής τεχνολογίας και καινοτομίας, στον τομέα της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, όπως επίσης και στον πρωτογενή τομέα καθώς και στη μεταποίηση αγροδιατροφικών προϊόντων.⁴¹ (Μπάνου, σελ.20) Επιπλέον, για να υπαχθεί ένα από τα ανωτέρω έργα στην κατηγορία των στρατηγικών επενδύσεων και κατ' επέκταση να εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο των Μεγάλων Ιδιωτικών Έργων, που ορίζει ο υπό εξέταση Ν. 4072/2012, πρέπει οπωσδήποτε να υπερβαίνει ένα κατώτατο οικονομικό όριο, το οποίο ποικίλει αναλόγως της κατηγορίας στην οποία εντάσσεται.⁴²

³⁹ Νόμος 3028/2002 : Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς., διαθες. Στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-arxaiotites/n-3028-2002.html>

⁴⁰ Νόμος 4072/2012 : Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος - Νέα εταιρική μορφή - Σήματα - Μεσίτες Ακινήτων - Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις, διαθες. Στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-naytilia-nausploia/n-4072-2012.html>

⁴¹ Μπάνου, «Σύμπραξη Δημοσίου και ιδιωτών στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μνημόνια συνεργασίας του Ν. 4072/2012.», σελ. 20

⁴² Άρθρο 1§1 «...«1. Ως Στρατηγικές Επενδύσεις, για την εφαρμογή των διατάξεων του παρόντος νόμου, νοούνται οι παραγωγικές επενδύσεις που επιφέρουν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα σημαντικής εντάσεως στη συνολική εθνική οικονομία και προάγουν την έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση. Οι Στρατηγικές Επενδύσεις αφορούν ιδίως στην κατασκευή, ανακατασκευή, επέκταση, αναδιάρθρωση, εκσυγχρονισμό ή στη διατήρηση υφιστάμενων υποδομών,

---

εγκαταστάσεων και δικτύων: α. στη βιομηχανία, β. στην ενέργεια, γ. στον τουρισμό, δ. στις μεταφορές και επικοινωνίες, ε. στην παροχή υπηρεσιών υγείας, στ. στη διαχείριση απορριμμάτων, ζ. σε έργα υψηλής τεχνολογίας και καινοτομίας, η. στον τομέα εκπαίδευσης, θ. στον τομέα του πολιτισμού, ι. στον πρωτογενή τομέα και στη μεταποίηση αγροδιατροφικών προϊόντων και στην παροχή υπηρεσιών, εν γένει, του τριτογενούς τομέα, εφόσον πληρούν μία τουλάχιστον από τις ακόλουθες προϋποθέσεις: Α. το συνολικό κόστος της επένδυσης είναι πάνω από εκατό εκατομμύρια (100.000.000) ευρώ, ανεξαρτήτως τομέα επένδυσης ή Β. το συνολικό κόστος της επένδυσης είναι πάνω από δεκαπέντε εκατομμύρια (15.000.000) ευρώ, για επενδύσεις στον τομέα της βιομηχανίας εντός ήδη οργανωμένων υποδοχέων σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις ή τρία εκατομμύρια (3.000.000) ευρώ για επενδύσεις που αποτελούν εγκεκριμένα έργα στο πλαίσιο του ταμείου χαρτοφυλακίου (κεφαλαίου) JESSICA που έχει συσταθεί δυνάμει της υπ' αριθμ. 35996/ΕΥΣ 5362/2010 (Β'1388) κοινής υπουργικής απόφασης, όπως κάθε φορά ισχύει, βάσει της διαδικασίας που ορίζεται στα άρθρα 1 παράγραφος 1 και 5 παράγραφος 1 της ανωτέρω απόφασης ή Γ. το συνολικό κόστος της επένδυσης είναι πάνω από σαράντα εκατομμύρια (40.000.000) ευρώ και ταυτόχρονα από την επένδυση δημιουργούνται τουλάχιστον εκατόν είκοσι (120) νέες θέσεις εργασίας ή Δ. από την επένδυση δημιουργούνται κατά βιώσιμο τρόπο τουλάχιστον εκατόν πενήντα (150) νέες θέσεις εργασίας ή διατηρούνται κατά βιώσιμο τρόπο τουλάχιστον εξακόσιες (600) θέσεις εργασίας ή Ε. το συνολικό κόστος της επένδυσης είναι πάνω από πέντε εκατομμύρια (5.000.000) ευρώ για επενδύσεις ανάπτυξης Επιχειρηματικών Πάρκων του Μέρους Β' του ν. 3982/2011 (Α'143).» «ζ. Το συνολικό κόστος της επένδυσης σε έργα υψηλής έρευνας, τεχνολογικής ανάπτυξης και καινοτομίας αυτοτελώς ή για επενδύσεις που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του παρόντος είναι πάνω από 1.000.000 ευρώ.»

2.2. Διεθνή παραδείγματα ανάδειξης, αξιοποίησης και προστασίας των Παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας

Παρακάτω αναφέρονται τέσσερα παραδείγματα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος απ'τη διεθνή πρακτική. Κοινός τους παρονομαστής είναι η συσχέτισή τους με την αγροτική οικονομία με σύγχρονους όρους ενώ εξετάζονται οι στόχοι που θεσπίστηκαν για κάθε πρόγραμμα ανάδειξης και τα αποτελέσματα που επέφεραν τόσο στην κατάσταση διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και στην καθημερινότητα των κατοίκων.

2.2.1 Η περίπτωση του Cinque Terre στην Ιταλία: ανάδειξη του ανθρωπογενούς φυσικού περιβάλλοντος

Το Cinque Terre εκτείνεται στις ακτές της Μεσογείου μεταξύ της Γένοβας και της Τοσκάνης, όπου οι λόφοι είναι λαξευμένοι σε καταπράσινες βεράντες που κατεβαίνουν προς το νερό. Τον δέκατο τρίτο αιώνα, οι πολίτες της Levante Riviera μετέτρεψαν το βραχώδες περιβάλλον τους σε καλλιεργήσιμη γη, δημιουργώντας εννέα μίλια (14,5 χιλιόμετρα) «σκαλισμένου αγροτικού τοπίου» με πάνω από 1.200 μίλια (1.930 χιλιόμετρα) μουράγιων από αργολιθοδομή. Η περιοχή έγινε διάσημη για την ποιότητα των κρασιών της και την καταπράσινη ομορφιά της ανάγλυφης τοπογραφίας της. Σύμφωνα με την έκθεση του World monuments fund για το Cinque terre, « τον εικοστό αιώνα, πολλοί από τους αμπελώνες εγκαταλείφθηκαν όταν οι ντόπιοι ιδιοκτήτες βρέθηκαν ανίκανοι να ανταγωνιστούν την υψηλή παραγωγή και το χαμηλό κόστος των μεγαλύτερων εμπορικών οινοποιείων αλλού στην Ευρώπη. Το 1973, η ιταλική κυβέρνηση χαρακτήρισε το Cinque Terre ως ένα πολύτιμο εθνικό τοπίο συντάσσοντας ένα πρώτο έγγραφο προστασίας (D.O.C.) και το 1997 η περιοχή προστέθηκε στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Ωστόσο, καμία από αυτές τις χειρονομίες δεν ανέστρεψε απόλυτα την τάση της ερήμωσης των αμπελώνων.» (wmf.org)

Η διατήρηση των αναβαθμίδων και η καλλιέργεια αμπέλων και ελαιόδεντρων στις βεράντες αντικατοπτρίζει μια κοινοτική προσέγγιση στη γεωργία και τη συνεργασία των κοινοτήτων χωρίς την οποία δεν θα ήταν δυνατή αυτή η καλλιέργεια. Οι τοπικές κοινότητες έχουν προσαρμοστεί σε αυτό το φαινομενικά τραχύ και αφιλόξενο περιβάλλον ζώντας σε συμπαγείς οικισμούς στην ακτή ή σε μικρά χωριουδάκια στις πλαγιές των λόφων (π.χ. Volastra, Groppo, Drignana, San Bernardino ή Campiglia), που ανεγέρθηκαν απευθείας στο βράχο με δαιδαλώδεις δρόμους . Η γενική χρήση φυσικής πέτρας για στέγες δίνει σε αυτούς τους οικισμούς μια χαρακτηριστική εμφάνιση. Γενικά ομαδοποιούνται γύρω από θρησκευτικά κτίρια ή μεσαιωνικά κάστρα. Οι βεράντες είναι επίσης διάσπαρτες από αμέτρητες μικροσκοπικές πέτρινες καλύβες απομονωμένες ή ομαδοποιημένες (π.χ. σε Fossola, Tramonti, Monestiroli ή Schiara) που χρησιμοποιούνται για προσωρινό καταφύγιο κατά τη συγκομιδή.(Agnoletti, 2013, σελ.199-219)

Τα πέντε κύρια χωριά του Cinque Terre χρονολογούνται από τον ύστερο Μεσαίωνα. Ξεκινώντας από τα βορειοδυτικά, το πρώτο είναι το οχυρωμένο κέντρο του Monterosso al Mare, μια παράκτια πόλη που αναπτύσσεται κατά μήκος δύο μικρών κοιλάδων και βλέπει σε μία από τις λίγες παραλίες που υπάρχουν στην περιοχή. Το Vernazza που

αναπτύχθηκε κατά μήκος της ροής του νερού του ρέματος Vernazzola στις πλαγιές του βραχώδους κέντρου, προστατεύοντας το χωριό από τη θάλασσα. Στη συνέχεια, το Corniglia είναι το μόνο χωριό που δεν έχει χτιστεί στην ίδια την ακτή αλλά σε ένα υψηλό ακρωτήριο που προβάλλει στη θάλασσα. Το Manarola είναι ένα μικρό χωριουδάκι στο οποίο τα σπίτια ακολουθούν την κλίση ενός βραχώδους όγκου προς τη θάλασσα και εν μέρει κατά μήκος του ρέματος Grappa. Το τελευταίο χωριό στα νοτιοανατολικά είναι το Riomaggiore. (whc.unesco.org) Τα σπίτια του ευθυγραμμίζουν τη στενή κοιλάδα του ρέματος Rìo Matzìορε, που σήμερα καλύπτεται για να χρησιμοποιηθεί ως κεντρικός δρόμος.

Η περιοχή είναι ένα παράδειγμα «πολιτιστικού, εξελιγμένου βιολογικού τοπίου». Η αυθεντικότητά της, σχετίζεται με τη διατήρηση των παραδοσιακών γεωργικών και πολιτιστικών συστημάτων και των ολοκληρωμένων οικισμών τους. Αυτά διατηρήθηκαν παρά τις πιέσεις που προκλήθηκαν από τη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. «Παρ'όλα αυτά, το γεωργικό σύστημα με αναβαθμίδες, συμπεριλαμβανομένης της συντήρησης των αναβαθμιδών και των συστημάτων διαχείρισης των υδάτων, παραμένει εξαιρετικά ευάλωτο και θα χρειαστεί μεγάλη υποστήριξη για να επιτρέψει στους αγρότες να προσθέσουν αξία στα προϊόντα τους, προκειμένου να διατηρήσουν τα προς το ζην και το τοπίο τους.» (wmf.org)

Το Parco Nazionale delle Cinque Terre, δημιουργήθηκε το 1999, περιλαμβάνοντας μια έκταση 3.868 εκταρίων. Το πάρκο περιλαμβάνει το συνολικό τοπίο των καλλιέργειών, τους μεσαιωνικούς οικισμούς, ένα ευρύ δίκτυο πεζοπορίας και την προστατευόμενη θαλάσσια περιοχή. (Raso, 2019) Είναι ένα από τα μικρότερα Εθνικά Πάρκα της Ιταλίας και ταυτόχρονα πιο πυκνοκατοικημένα, με περίπου 4.000 κατοίκους που διανέμονται σε πέντε χωριουδάκια. Στον ιστότοπο του πάρκου διαβάζουμε: «σε περισσότερα από 1000 χρόνια ο άνθρωπος άλλαξε το φυσικό περιβάλλον από τη διαίρεση των απότομων πλαγιών των λόφων για να αποκτήσετε εκτάσεις γης και καλλιέργειας, το λεγόμενο "ciàn", που υποστηρίζεται από χιλιόμετρα τοίχων εν ξηρώ. Αυτό είναι το πραγματικό χαρακτηριστικό του Cinque Terre, ένα ασυνήθιστο και βαθιά ανθρωπογραφικό τοπίο. Αυτό είναι το "Parco dell'Uomo" (κυριολεκτικά Πάρκο του ανθρώπου), μια περιοχή που έχει γίνει παγκόσμια κληρονομιά.» (parconazionale5terre.it)

Προγράμματα που συμβάλλουν στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Το *STONEWALLSFORLIFE* στοχεύει σε ένα συγκεκριμένο κλιματικό πρόβλημα, τις περιβαλλοντικές και κοινωνικά δυσμενείς επιπτώσεις του πιο ακραίου καιρού γεγονός που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή. Αυτός ο αντίκτυπος είναι ιδιαίτερα έντονος στις ιδιαίτερα ευαίσθητες περιοχές που χαρακτηρίζονται από την κατασκευή των αναβαθμών καλλιέργειας με την τεχνική της εν ξηρώ δόμησης, όπως αυτές των δύο περιοχών όπου θα υλοποιηθεί το έργο: το Cinque Terre στην Ιταλία και το Parc del Garraf στην Καταλονία. Το έργο θα επιδείξει σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία (Cinque Terre στην Ιταλία) την αποτελεσματικότητα της προσέγγισης για την προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος από την αποκατάσταση εγκαταλελειμμένων αγροτεμαχίων, καθιστώντας τα πιο ανθεκτικά με καινοτόμες τεχνικές, και παραδίδοντας τα, μέσω του διαμεσολαβητή της τοπικής ένωσης, για παραγωγική χρήση με μακροχρόνιες συμβάσεις με αγρότες που δεσμεύονται για τη διατήρησή τους. (ec.europa.eu)

Fondazione Manarola: Ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που έχει δοκιμάσει με επιτυχία αλλά σε μικρή κλίμακα μια νέα επιχείρηση. Υποστηρίζεται από δωρεές από τα

μέλη του, προσδιορίζει τους ιδιοκτήτες, ενοικιάζει τα εγκαταλελειμμένα οικόπεδα με χαμηλή χρέωση, επισκευάζει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, και τις νοικιάζει στην ίδια τιμή σε αγρότες, με μακροχρόνιες συμβάσεις (20 χρόνια) οι οποίες μπορεί να αποσυρθούν εάν η συντήρηση δεν εκτελείται σωστά. (fondazionemanarola.org)

Πρόγραμμα Caritas: Έχει να κάνει με την εκπαίδευση του μεταναστευτικού πληθυσμού της περιοχής στη συντήρηση και αποκατάσταση των ξερολιθιών, σε συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες. (europaec.org)

Σύμφωνα με το πάρκο του Cinque Terre, οι στόχοι που τίθενται για το επόμενο διάστημα είναι:

- Η περαιτέρω εξισορρόπηση των μεγάλων πόρων που προέρχονται από τον τουρισμό για βοήθεια παραδοσιακών τομέων της οικονομίας, όπως η γεωργία
- Μείωση του επιπέδου κινδύνου, ειδικά σε σχέση με τις κατολισθήσεις και τις πλημμύρες
- Βελτίωση της ποιότητας των τοπικών επιχειρήσεων και της ικανότητας να διανέμονται οι τουριστικές ροές καθ' όλη τη διάρκεια του έτους (τώρα συγκεντρώνονται από τον Απρίλιο έως και το Νοέμβριο)
- Ενίσχυση της αύξησης του αριθμού των τοπικών αγροκτημάτων και της παραγωγής κρασιού που ήδη σημειώνεται τα τελευταία χρόνια
- Είναι απαραίτητη η ανάπτυξη παραδοσιακών καλλιεργειών όπως η ελιά και το λεμόνι οι οποίες προς το παρόν βρίσκονται αποκλειστικά στην κλίμακα της οικογενειακής παραγωγή

Στην περίπτωση του Cinque Terre, η επιτυχία της διαχείρισης του μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς έγκειται στη διατήρηση τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Η ανάδειξη τόσο της μοναδικότητας του τοπίου όσο και της ανθρωπογενούς δραστηριότητας σε αυτό απαιτεί συστηματική διαχείριση ώστε να εξασφαλιστεί η αειφορία του τόπου. Οι ίδιοι οι κάτοικοι και πάλι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο μιας και χωρίς τη δική τους συνεργασία, οι όποιες προσπάθειες δεν θα αποφέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Εικόνα 2.4-Chinque Terre- πηγή discovertuscanyc.com

Εικόνα 2.5-Chinque Terre και αναβαθμίδες- πηγή chinqueterre.com

2.2.2 Η περίπτωση της πόλης Baena στην Ισπανία : ανάπτυξη βασισμένη στην αγροτική οικονομία

Η επανεξέταση της παραγωγής γεωργικών προϊόντων διατροφής σε μικρές και μεσαίες ευρωπαϊκές πόλεις είναι ο στόχος του δικτύου Agri-Urban . «Η παραγωγή γεωργικών προϊόντων διατροφής είναι μια ώριμη βιομηχανία που συνεχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο όσον αφορά την απασχόληση και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Γι' αυτό οι νέες δυνατότητες ανάπτυξης πρέπει να ενεργοποιηθούν μέσω καινοτομίας, νέων επιχειρηματικών μοντέλων και στρατηγικών. Το όραμά μας είναι να θέσουμε τις πόλεις στον πυρήνα ενός αυξανόμενου παγκόσμιου κινήματος που αναγνωρίζει την τρέχουσα πολυπλοκότητα των συστημάτων τροφίμων και τους δεσμούς μεταξύ των αγροτικών πόλεων και των γειτονικών πόλεων ως τρόπο διασφάλισης της περιφερειακής ανάπτυξης.» (urbact.eu)

Η Μπαένα (στα ισπανικά: Baena) είναι ένας δήμος που βρίσκεται στην επαρχία της Κόρδοβας στην Ανδαλουσία. Το 2014 είχε 20.207 κατοίκους. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πόλης είναι η μεγάλη και υψηλής ποιότητας παραγωγή ελαιόλαδου, που είναι ΠΟΠ, εξ ου και ο χαρακτήρας της ως «αγροτόπολη», δηλαδή το αστικό κέντρο μιας αγροτικής ενδοχώρας. Στόχος του προγράμματος Agri-Urban στη Baena, είναι να ενισχύσει τις δυνατότητες του τοπικού τομέα γεωργικών προϊόντων διατροφής, προωθώντας ιδίως τον ρόλο της πόλης ως «ευρωπαϊκή πρωτεύουσα του ελαιολάδου», σε συνδυασμό με μια τοπική προσέγγιση, πιο διαφοροποιημένη, υγιή, οικολογική και κινητήρια δύναμη για την οικονομική ανάπτυξη, μέσω δράσεων που διευκολύνουν την επαφή μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών, εξασφαλίζοντας πρόσβαση για όλους τους κατοίκους. (Agri Urban-action plan, σελ.6)

Πρόκειται για την προώθηση ενός ολοκληρωμένου οράματος σε μια πόλη υψηλού επιπέδου γεωργική εξειδίκευση που θα τοποθετήσει την παραγωγή και τον τομέο των τροφίμων στο κέντρο της αειφόρου ανάπτυξης του δήμου.

Επιμέρους στόχοι του προγράμματος είναι :

- Η προώθηση της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας μέσω της αύξησης της προσφοράς τοπικών, βιολογικών τροφίμων
- Η προώθηση της τοπικής και βιολογικής κατανάλωσης τροφίμων με πρακτικές προσβάσιμες σε όλους τους πολίτες
- Η εφαρμογή εκπαιδευτικών και επικοινωνιακών δράσεων που αποσκοπούν στην ευαισθητοποίηση των πολιτών, των παραγωγών και των καταναλωτών σχετικά με τα οφέλη που συνδέονται με την παραγωγή και την κατανάλωση τοπικών τροφίμων με βάση οικονομικά, περιβαλλοντικά και κοινωνικά κριτήρια

Μια απ' τις προτάσεις είναι η δημιουργία Τοπικής Τράπεζας Γης. Περιλαμβάνει ένα τεχνική μελέτη, μια τυποποιημένη πρόταση έτοιμη για τοπική εφαρμογή και μια καμπάνια επικοινωνίας και προώθησης για τη δημιουργία της «Land Bank» ως σύστημα διαμεσολάβησης μεταξύ προσφοράς και ζήτησης αγρόσιμης γης.

Επιπλέον, μέσω της δράσης School Gardens, επιδιώκεται η επαφή των μαθητών με τη φροντίδα και τη διαχείριση της παραγωγής βιολογικών προϊόντων είτε στα σχολικά συγκροτήματα είτε σε ειδικά διαμορφωμένους, δημοτικούς χώρους. Επιπλέον προτείνεται η δημιουργία «κοινωνικών βιολογικών κήπων», προσβάσιμων σε όλους

τους κατοίκους και η φύτευση κατάλληλων αρωματικών φυτών ή τοπικών ποικιλιών οπωροκηπευτικών σε δημοτικές εκτάσεις, βάσει εμπειριστατωμένης μελέτης που θα εκπονηθεί. (Agri Urban-action plan,σελ.24)

Εικόνα 2.6-Baena- πηγή urbact.com

2.2.3 Η περίπτωση του οικισμού Pedralva στην Πορτογαλία : ανάπτυξη βασισμένη στο βιώσιμο τουρισμό

Η εγκατάλειψη ενός παραδοσιακού, αγροτικού οικισμού αποτελεί ένα πολύπλοκο ζήτημα μιας και μπορεί να σχετίζεται με διάφορους οικονομικούς, κοινωνικούς ή περιβαλλοντικούς λόγους. Η αναζωογόνηση τέτοιων οικισμών με συμβατές, νέες χρήσεις μπορεί να φανεί πολύ ωφέλιμη τόσο για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς –άυλης και υλικής- όσο και για την τοπική κοινωνία και οικονομία. (Guler, Kahya, 20019)

Η περίπτωση του χωριού Pedralva στην Πορτογαλία, ενός παραδοσιακού μεσαιωνικού αγροτικού οικισμού, αποτελεί ένα παράδειγμα επανάχρησης εγκαταλελημένου παραδοσιακού οικισμού που ανανέωσε ολόκληρη την περιοχή. Όπως με πολλά άλλα ερημικά χωριά στην Πορτογαλία, η Aldeia da Pedralva ήταν σχεδόν εγκαταλελημένη, με δέκα μόλις μόνιμους κατοίκους. Η επένδυση αφορούσε την επανάχρηση των κτισμάτων με τουριστική χρήση. Το Aldeia da Pedralva βρίσκεται στην κομητεία Vila do Bispo, όπου περίπου το 64% της περιοχής είναι μέρος του φυσικού πάρκου Southwest Alentejo και Vicentine Coast και περισσότερο από το 90% εντάσσεται στο δίκτυο Natura 2000. Η ιδιωτική τουριστική επιχείρηση δυναμώνει το χωριό, ενθαρρύνοντας την υποστήριξη του δημόσιου τομέα, φέρνοντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης για τους κατοίκους και προωθώντας τη γεωργία και την ανάπτυξη τοπικών προϊόντων. (Mascarenhas, Filipe, Barata, 2013)

Στην Πορτογαλία, ο αγροτικός τουρισμός ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 σε πειραματική βάση . Το 1986, ο τουρισμός στις αγροτικές περιοχές («TER-Turismo no Espaço Rural») νομοθετήθηκε (Δεκέμβριος-Lei αριθ. 256/86). Η έννοια ορίζεται ως μια σειρά δραστηριοτήτων και υπηρεσιών που παρέχονται σε αγροτικές περιοχές, σε εγκαταστάσεις με οικογενειακό χαρακτήρα που στοχεύουν στην παροχή ενός πλήρους και διαφοροποιημένου τουριστικού προϊόντος σε αγροτικές περιοχές. (portugalfarmexperience.com)

Το 2006, η εταιρεία Pedralva-Empreendimentos Turísticos, S.A. ξεκίνησε τις εργασίες για την ανοικοδόμηση και αποκατάσταση του χωριού. Από τα 50 υπάρχοντα σπίτια, τα 30 αγοράστηκαν από την εταιρεία τουριστικής ανάπτυξης και 24 έχουν αποκατασταθεί, συμπεριλαμβανομένων των παντοπωλείων και του φούρνου. Το κτίριο υποδοχής, το εστιατόριο και το καφέ είναι νέες κατασκευές και σχεδιάστικαν ειδικά ώστε να συμβαδίζουν με τον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα του χωριού. Οι δρόμοι και τα συστήματα παροχής νερού και ηλεκτρικής ενέργειας ανακαινίστηκαν το 2009 από το τοπικό συμβούλιο και ξεκίνησαν οι επιχειρήσεις τουριστικής ανάπτυξης το 2010. Προς το παρόν, το χωριό έχει έξι από τους αρχικούς κατοίκους, οι οποίοι ενώθηκαν από τρία ξένα ζευγάρια. (Mascarenhas, Filipe, Barata, 2013) Επτά σπίτια στο χωριό αποτελούν δευτερεύουσες κατοικίες και τα υπόλοιπα έχουν τουριστική χρήση . Το γύρω τοπίο κυριαρχούσε παραδοσιακά η καλλιέργεια δημητριακών (μέρος της περιοχής που είναι γνωστή ως "καλάθι ψωμιού του Αλγκάρβε"). Σήμερα υπάρχουν τεράστιες εκτάσεις λιβαδιών και δασών, ορισμένων κηπευτικών πεδίων κατά μήκος υδάτινων ποταμών και φυτειών ευκαλύπτου στις πλαγιές των λόφων. Ακόμα κι έτσι, αυτό το τοπίο μπορεί να θεωρηθεί ότι διατηρεί την τοπική ταυτότητα , λόγω της καλής κατάστασης συντήρησής του και του σημαντικού βιολογικού πλούτου από την άποψη της πανίδας και της χλωρίδας.

Η ενσωμάτωση του χωριού στο δίκτυο Natura 2000 και η εγγύτητά του με το φυσικό πάρκο Southwest Alentejo και Vicentine Coast καθιστούν το χωριό ως έναν πολύ ενδιαφέρον φυσιολατρικό προορισμό. Αν και προσανατολίζεται στον τουρισμό, το έργο έχει ωφελήσει την τοπική κοινότητα. Περιλαμβάνει τη διοργάνωση τοπικών

εκδηλώσεων, συνεργασίες με τοπικές επιχειρήσεις και την υποστήριξη του τοπικού συμβουλίου. Το έργο στοχεύει στη συγκέντρωση τοπικών επιχειρήσεων σε μια ενιαία δομή πρόσβασης του κοινού, με σκοπό τη δημιουργία συνθηκών για υψηλότερης ποιότητας εμπειρίες που βασίζονται στη φύση και ευκαιρίες απασχόλησης για τους ντόπιους. (Agarito, Júlio Mendes, Oom do ValleThe, 2012)

Οι εναπομείναντες ντόπιοι κάτοικοι επιβεβαιώνουν ότι το Aldeia da Pedralva είχε περίπου 200 κατοίκους σε περίπου 50 σπίτια, μέχρι να ξεκινήσει το φαινόμενο του πληθυσμιακού μαρασμού. Στη δεκαετία των δεκαετιών του 1950 και του 1960 η καθημερινή ζωή στο χωριό περιελάμβανε κυρίως γεωργικές δραστηριότητες, με τα γαϊδούρια να χρησιμοποιούνται ως κοινός τρόπος μεταφοράς. Όσον αφορά τις καθημερινές δραστηριότητες, το χωριό ήταν γνωστό για την παραγωγή μήλων, που ονομάζεται τακτικά «γη των μήλων». Οι χωρικοί παρήγαγαν επίσης κρασί, καλαμπόκι και άλλα δημητριακά, λαχανικά και φρούτα. Κάθε σπίτι είχε ένα κήπο και οι γείτονες ανταλλάσσουν συνήθως προϊόντα. Η καλλιέργεια ελιών επιτρέπει την παραγωγή ελαιολάδου και το κυνήγι ήταν μια κοινή δραστηριότητα. Το φαινόμενο του πληθυσμιακού μαρασμού οφείλεται στην αστική μετανάστευση, κατά την οποία οι νέοι μετακινούνται σε αστικά κέντρα αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες (Ribeiro & Marques, 2002). Λίγοι κάτοικοι που παραμένουν παράγουν ακόμη λαχανικά, φρούτα και εκτρέφουν κοτόπουλα. Όλα τα εκτός από επτά σπίτια στην κάποτε αναπτυσσόμενη αγροτική κοινότητα της Pedralva είχαν εγκαταλειφθεί, ξεχασμένα από καιρό από τους ιδιοκτήτες τους. Χρειάστηκαν σχεδόν δύο χρόνια για να βρεθούν οι 200 περίπου ιδιοκτήτες των 31 ακινήτων. Ορισμένες οικογένειες είχαν ξεχάσει ότι είχαν ακόμη και ένα σπίτι. Στο έργο της εύρεσης των ιδιοκτητών που ζούσαν σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, οι επιχειρηματίες βασίστηκαν στη βοήθεια των ντόπιων. Σε μια περίπτωση, έπρεπε να διαπραγματευτούν την αγορά ενός σπιτιού με 20 κληρονόμους. Δεδομένης της σημασίας του έργου για το χωριό, το 2008, το συμβούλιο ξεκίνησε το σχέδιο που είχε προηγουμένως εγκριθεί για την αποκατάσταση του χωριού, επιτρέποντας την επένδυση ενός εκατομμυρίου ευρώ σε δρόμους, σύστημα αποχέτευσης και δίκτυο υποδομών, ανακαίνιση όλων των υποδομών και πλακόστρωση. Το 2010, 24 σπίτια είχαν αποκατασταθεί, το καθένα από το οποίο πήρε το όνομά του από μια από τις παραλίες της περιοχής, μαζί με ένα σπίτι υποδοχής, ένα εστιατόριο και ένα παντοπωλείο. Το έργο συνεχίζει να αναπτύσσεται και περιλαμβάνει την αποκατάσταση περισσότερων σπιτιών. (Agarito, Júlio Mendes, Oom do ValleThe, 2012)

Τα προγράμματα ενθαρρύνουν τη δραστηριότητα των επισκεπτών σε πεζοπορία, ποδηλασία, παρατήρηση πουλιών και δραστηριότητες. Τα ειδικά προγράμματα που απευθύνονται σε ηλικιωμένους προσαρμόζονται ανάλογα με τις ικανότητες των συμμετεχόντων. Στις δραστηριότητες περιλαμβάνονται εργαστήρια φωτογραφίας, πορτογαλικής γαστρονομίας και γιόγκα στην παραλία, οι οποίες μπορούν επίσης να είναι μια εναλλακτική λύση για τους συνοδούς παρατηρητών πουλιών, σέρφερ, ποδηλατών ή πεζοπόρων που δεν επιθυμούν να συμμετέχουν στις πιο έντονες δραστηριότητες. Επειδή ένας από τους στόχους του έργου είναι η μεταφορά τοπικών γνώσεων σε τουρίστες, οι δραστηριότητες του προγράμματος περιλαμβάνουν τοπικούς οδηγούς και τα τοπικά παντοπωλεία και εστιατόρια χρησιμοποιούν τοπικά προϊόντα. Επιπλέον, οι δραστηριότητες των μονοπατιών στοχεύουν στην παροχή γνώσεων σχετικά με την τοπική ιστορία, τα τοπικά έθιμα, τα τοπικά προϊόντα, την τοπική χειροτεχνία και την τοπική γαστρονομία. (aldeiadapedralva.com)

Εικόνα 2.7-Pedralva-πηγή <https://www.aldeiadapedralva.com/>

Βιβλιογραφία Κεφαλαίου 2

UNESCO, ICCROM, ICOMOS και IUCN, «*Managing Cultural World Heritage*», UNESCO World Heritage Centre (World Heritage Resource Manual), 2013

«*EXtension of Potentiality of Adriatic UNESCO Sites*» διαθέσιμο στο <https://keep.eu/projects/4854/EXtension-of-POtentiality-of-EN/>

EX. POAUS, «*Σχεδιασμός της διαχείρισης των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO-Κατευθυντήριες γραμμές για την ανάπτυξη, υλοποίηση και παρακολούθηση των σχεδίων διαχείρισης*», Lidija Ljesar, 2016

Donovan Rypkema, Hristina Mikić, «*Toward new development perspectives of cultural heritage in creative economy*», Creative Economy Group Foundation, 2016

Μοροπούλου, «*Ευρωπαϊκή στρατηγική περιβάλλοντος και ανάπτυξης: Η πόλη του αύριο και η πολιτιστική κληρονομιά*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Susan Macdonald, «*Leveraging heritage : public-private, and third-sector partnerships for the conservation of historic urban environment*», Scientific Symposium (ICOMOS General Assemblies), 2011

IVth EUROPEAN CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR THE CULTURAL HERITAGE Helsinki, 30-31 May 1996, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/16805077fc>

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 2005, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680083746>

ΥΠΕΝ, «*Χωροταξικός και Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Άρθρο 09 – Τοπικό Χωρικό Σχέδιο (Τ.Χ.Σ) και Ειδικό Χωρικό Σχέδιο (Ε.Χ.Σ)*», σχέδιο νόμου ΥΠΕΝ διαθέσιμο στο <http://www.opengov.gr/minenv/?p=6188>

UNESCO, «*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*», Annex 3, 2008

Μοροπούλου, «*Επεξεργασίες ΤΕΕ σχετικά με την ολοκληρωμένη συντήρηση και αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς*», Ημερίδα ISCARSAH/ICOMOS, Αθήνα 21 Οκτωβρίου 2004

Μαϊστρου, «*Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία και ανάδειξη ιστορικών πόλεων και παραδοσιακών οικισμών*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», Μάιος 2020

Μαϊστρου, «*Προστασία & Διαχείριση Ιστορικών πόλεων*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», Μάιος 2020

Μοροπούλου, Κωνσταντή, «*Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία μνημείων*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Μοροπούλου, Λαμπρόπουλος, «*Ο έλεγχος της ποιότητας των υλικών και κατασκευών στη διαχείριση ιστορικών κτηρίων*», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Pickard, «*Funding the architectural heritage: A guide to policies and examples*», Council of Europe publications, 2009

Μπάνου, «*Σύμπραξη Δημοσίου και ιδιωτών στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μνημόνια συνεργασίας του Ν. 4072/2012.*» Διπλωματική εργασία ΠΜΣ «Δημόσιο Δίκαιο-Δημόσιες πολιτικές», Νομική Σχολή ΕΚΠΑ, 2018-2019

Macdonald, Cheong, «*The Role of Public-Private Partnerships and the Third Sector in Conserving Heritage Buildings, Sites, and Historic Urban Areas*», Getty Conservation Institute, 2014

Rypkema, Cheong, «*Cultural heritage and public-private partnership*», Creative Economy Group Foundation, 2016

Mauch Messenger, Smith, «*Cultural Heritage Management A Global Perspective*», University of Minnesota, 2010

Αιτιολογική έκθεση του Ν. 4072/2012, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-naytilia-nausiploia/n-4072-2012.html>

Νόμος 3028/2002 : Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς., διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-arxaiotites/n-3028-2002.html>

Νόμος 4072/2012 : Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος - Νέα εταιρική μορφή - Σήματα - Μεσίτες Ακινήτων - Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-naytilia-nausiploia/n-4072-2012.html>

Raso, «*Setting the Scene: Tourism impacts on our social and cultural assets. How should sustainable tourism respond? Managing culture and social impacts: the 5 Terre Experience*», Europarc Sustainable tourism in protected areas, XI charter network meeting, Pramanta, 2019

Ayuntamiento de Baena, «*Agri Urban Baena-integrated action plan*», URBAN III, 2015

Ribeiro, Marques, «*Rural Tourism and The Development of Less favoured Areas – between Rhetoric and Practice*», International Journal of Tourism Research, 4(3),2002

Mascarenhas , Filippe, Barata «*Rehabilitation of abandoned villages through tourism: a solution for sustainable heritage development*», International Conference on «Rural tourism re-inventing rural tourism and the rural tourism experience, conserving, innovating and co-creating for sustainability», University of Aveiro, Portugal September 2013

Agapito , Mendes, Oom do Valle, «*The rural village as an open door to nature-based tourism in Portugal: The Aldeia da Pedralva case*», Tourism review vol60, 2012

Guler, Kahya ,«*Developing an approach for conservation of abandoned rural settlements in Turkey*», ITU A | Z, Vol 16 No 1, March 2019

Ιστογραφία

<http://www.ncppp.org/howpart/index.shtml#define>

<https://unece.org/ppp>

<https://www.wmf.org/project/cinque-terre>

<https://whc.unesco.org/en/list/826>

<https://www.euoparc.org>

<http://www.parconazionale5terre.it/page.php?id=82>

https://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=search.dspPage&n_proj_id=7103

<https://fondazionemanarola.org/>

<https://urbact.eu/agri-urban>

<https://www.portugalfarmexperience.com/rural-tourism/>

<https://www.aldeiadapedralva.com/en/>

3. Μεθοδολογία

Για τη διαμόρφωση προτάσεων σε σχέση με την *Αειφόρο ανάπτυξη, αξιοποίηση και προστασία των παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας, για το νησί των Κυθήρων*, μελετήθηκαν οι όροι και οι αρχές της κυκλικής οικονομίας και της βιώσιμης ανάπτυξης και συσχετίστηκαν με την πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό πειβάλλον.

Μελετήθηκαν επίσης οι βασικές αρχές ανάπτυξης και προστασίας παραδοσιακών οικισμών, το αντικείμενο της προστασίας όπως αυτό εμφανίζεται στα διεθνή κείμενα, οι φορείς προστασίας σε διεθνές και εγχώριο επίπεδο όπως επίσης η ευρωπαϊκή πολιτική για την πολιτιστική κληρονομιά. Εξετάστηκαν τα διαφορετικά μοντέλα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς όπως επίσης και παραδείγματα αναφοράς απ'τη διεθνή πρακτική που λειτούργησαν ως οδηγός για τις προτάσεις που διατυπώθηκαν. Τα παραπάνω συνέθεσαν το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο, ώστε να ερμηνευθούν τα αποτελέσματα της ανάλυσης και στη συνέχεια να διαμορφωθούν οι στόχοι και οι προτάσεις της μελέτης.

Η μεθοδολογία της ανάλυσης, βασίστηκε στη βιβλιογραφική επισκόπηση των δεδομένων σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, την ιστορία, την αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά και την κοινωνική οργάνωση των Κυθήρων. Εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών υπό τις οποίες εκπονήθηκε αυτή η μελέτη και της αδυναμίας απιόπιου έρευνας στα Κύθηρα, απαραίτητη για τη σύνταξη των κεφαλαίων της ανάλυσης ήταν η επικοινωνία με τοπικούς φορείς όπως ο Δήμος Κυθήρων, η Επιτροπή της Εγχωρίου Περιουσίας, το Κυθηραϊκό Ίδρυμα Πολιτισμού και Ανάπτυξης, αρχιτέκτονες που ζουν και εργάζονται στο νησί, κάτοικοι και δημοσιογράφοι. Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν, συνδυάστηκαν με τα δεδομένα της βιβλιογραφικής επισκόπησης ώστε να περιγραφεί, όσο το δυνατόν ακριβέστερα, η πραγματική σημερινή εικόνα των Κυθήρων.

Στη συνέχεια, για τη διατύπωση προτάσεων, πέραν των συμπερασμάτων της ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος *Medina InCreate* το 2016 με τίτλο «*Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων*» καθώς επίσης συντάχθηκε ένα ερωτηματολόγιο απευθυνώμενο στους επισκέπτες του νησιού, το οποίο παρουσιάζεται αναλυτικά στο κεφάλαιο 4.2.2. Στόχος ήταν η διερεύνηση των απόψεων των κατοίκων και των επισκεπτών των Κυθήρων για την αναπτυξιακή προοπτική τους, καθώς διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των προτάσεων. Με βάση τα παραπάνω εντοπίστηκαν τα θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά του νησιού τα οποία λήφθηκαν υπόψιν ώστε να περιγραφούν οι στόχοι της παρέμβασης και να επιλεχθούν οι προτεινόμενες επεμβάσεις. Οι προτάσεις παρουσιάζονται σε τρεις ενότητες και προτείνονται διαφορετικοί χειρισμοί ανά περίπτωση. Οι στόχοι των παρεμβάσεων που προτείνονται είναι η ανάπτυξη των παραδοσιακών οικισμών και η δημιουργία νέων σημείων ενδιαφέροντος, η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και η βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων. Οι προτάσεις χωρίζονται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη αφορά το θεσμό της Εγχωρίου Περιουσίας και τα Αγγλικά Σχολεία, η δεύτερη τους μικρότερους κηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς και η τρίτη τον εγκαταλελειμένο οικισμό Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά.

4. Παρουσίαση και συζήτηση αποτελεσμάτων

4.1 Αναγνώριση περιοχής μελέτης

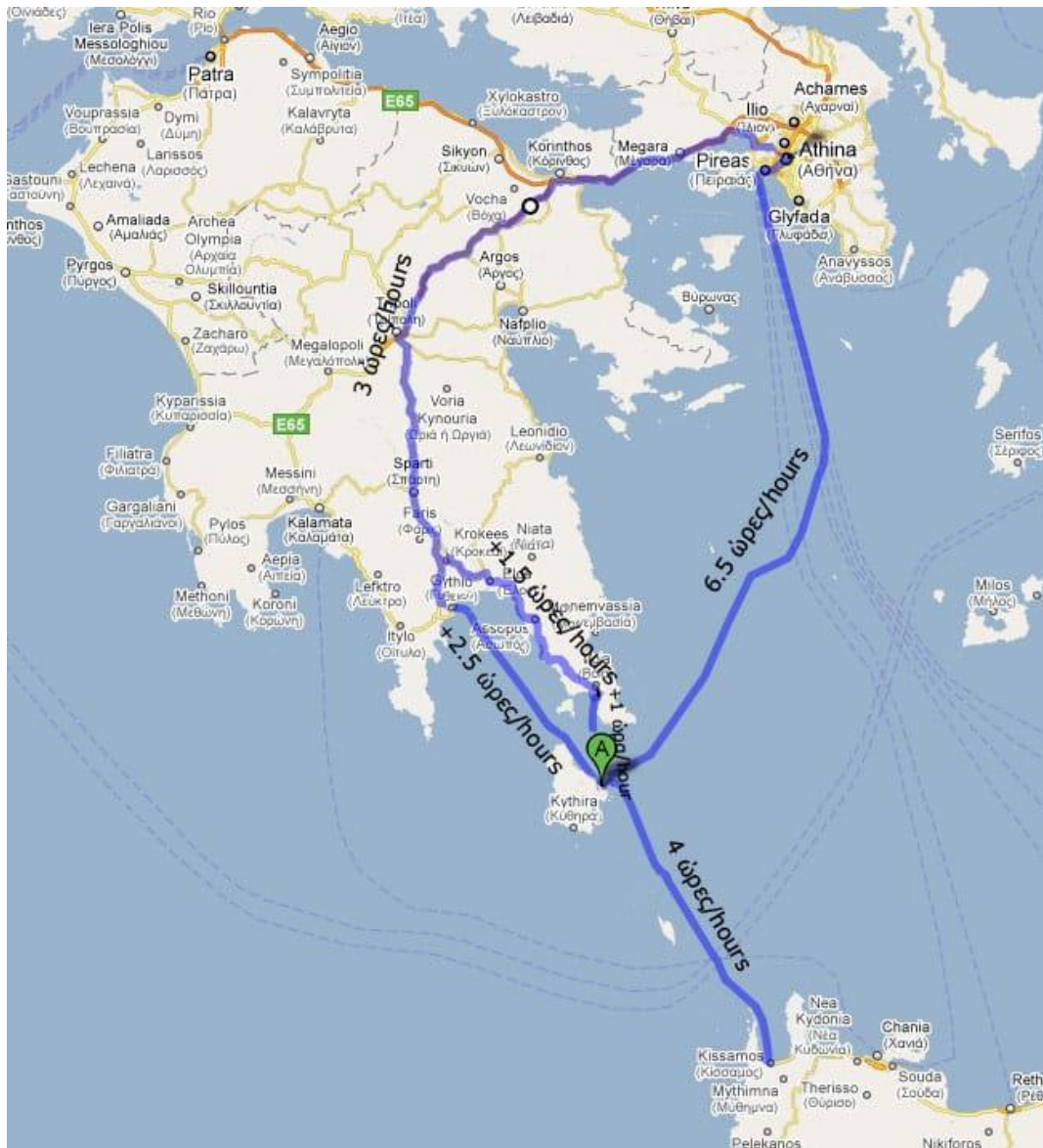
Στη συγκεκριμένη εργασία, μελετάται η περίπτωση των Κυθήρων, ενός νησιού της νοτιοδυτικής Ελλάδας. Παρακάτω παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος, της ιστορίας, της οικιστικής οργάνωσης, της αρχιτεκτονικής και του πολιτιστικού αποθέματος, της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης του νησιού. Η καταγραφή των βασικών αυτών στοιχείων αποτελεί την απαραίτητη βάση για τη διαμόρφωση προτάσεων σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη, αξιοποίηση και προστασία των παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας, για το νησί των Κυθήρων.

4.1.1 Φυσικό περιβάλλον

4.1.1.1 Γεωγραφική θέση, επικοινωνία, προσβάσεις

Τα Κύθηρα είναι το νοτιότερο νησί των Επτανήσων. Βρίσκονται απέναντι απ'το ακρωτήριο Μαλέα της Πελοποννήσου. Το κύριο λιμάνι του νησιού είναι στο Διακόφτι που απέχει 106 ν.μ. απ'τον Πειραιά, 83 ν.μ. απ'το λιμάνι της Σούδας, 14 ν.μ. απ'το λιμάνι της Νεάπολης και 38 ν.μ. απ'το λιμάνι του Γυθείου.

Σύμφωνα με τον ηλεκτρονικό οδηγό για τα Κύθηρα, www.kythera.gr, οι πιο διαδεδομένοι τρόποι μετάβασης στα Κύθηρα δια θαλάσσης είναι απευθείας απ'το λιμάνι του Πειραιά, με διάρκεια ταξιδιού 6 ώρες και τριάντα λεπτά, απ'το λιμάνι της Νεάπολης με διάρκεια ταξιδιού 1 ώρα, απ'το λιμάνι του Γυθείου με διάρκεια ταξιδιού 2 ώρες και 30 λεπτά και τέλος, απ'το λιμάνι των Χανίων με διάρκεια ταξιδιού 4 ώρες. Το λιμάνι, συνδέεται με την πόλη των Κυθήρων και το Αεροδρόμιο μέσω αυτοκινητοδρόμου ταχείας κυκλοφορίας. (εικόνα 4.1) Απέχει 30 χιλιόμετρα από την πόλη των Κυθήρων και 9 χιλιόμετρα από το αεροδρόμιο του νησιού. Όπως για τα περισσότερα Ελληνικά νησιά, έτσι και για τα Κύθηρα, τα δρομολόγια πυκνώνουν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. (kythera.gr)

Εικόνα 4.1.1-Τρόποι μετάβασης και ώρες ταξιδιού προς τα Κύθηρα, Πηγή : www.kythera.gr

Άλλα λιμάνια του νησιού είναι η Αγία Πελαγία και το Καψάλι. Το λιμάνι του Καψαλίου πλέον λειτουργεί όμως ως μαρίνα για την εξυπηρέτηση σκαφών αναψυχής. Μικρά λιμανάκια υπάρχουν επίσης στην Πλατειά Άμμο και στον Αβλέμονα.

Ο Κρατικός Αερολιμένας Κυθέρων είναι ένα σύγχρονο αεροδρόμιο που εξυπηρετεί τις ανάγκες του νησιού. «Η πρώτη προσγείωση στον τότε μικρό χωμάτινο διάδρομο έγινε στις 20 Δεκεμβρίου του 1971 . Από τότε τα Κύθηρα συνδέονταν με την Αθήνα με μικρά αεροσκάφη της Ολυμπιακής Αεροπορίας και σιγά-σιγά τα δρομολόγια έγιναν καθημερινά. Το αεροδρόμιο λειτούργησε με το νέο του διάδρομο 1480 μέτρων το 1988 και οι νέες κτιριακές εγκαταστάσεις λειτουργούν από το 2003.» (visitkythera.com)

Η ακτοπλοϊκή σύνδεση με τον Πειραιά γίνεται τρεις φορές την εβδομάδα χειμώνα καλοκαίρι ενώ το δρομολόγιο επεκτείνεται και προς το Γύθειο μια φορά την εβδομάδα το καλοκαίρι. Υπάρχει επίσης καθημερινά πλοίο για την Νεάπολη, με ένα δρομολόγιο τον χειμώνα και δυο το καλοκαίρι. Τα αεροπορικά δρομολόγια είναι ένα ή δύο την εβδομάδα κατά τους χειμερινούς μήνες ενώ αυξάνονται το καλοκαίρι. Παρακάτω,

ακολουθούν κάποιοι συγκριτικοί πίνακες των επιβατών προς τα Κύθηρα απ'τα δυο βασικά λιμάνια καθώς και τα δρομολόγια των πλοίων και των αεροσκαφών για το 2020.

Επιβατική κίνηση μέσω Πειραιά

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΩΝ		ΕΠΙΒΑΤΕΣ	
	2012	2013	2012	2013
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	15	15	708	952
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	8	10	327	750
ΜΑΡΤΙΟΣ	15	18	734	1.077
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	15	14	1.081	1.269
ΜΑΙΟΣ	17	15	1.369	1.437
ΙΟΥΝΙΟΣ	17	16	1.959	1.917
ΙΟΥΛΙΟΣ	17	18	2.968	3.245
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	18	15	3.269	3.028
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	17	17	1.378	1.113
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	15	18	972	1.080
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	15	ΑΚΙΝΗΣΙΑ	564	ΑΚΙΝΗΣΙΑ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	18	ΑΚΙΝΗΣΙΑ	750	ΑΚΙΝΗΣΙΑ
ΣΥΝΟΛΟ	187	156	16.079	15.868

Πηγή: <http://www.tovima.gr/>

Επιβατική κίνηση μέσω λιμένα Ν.Βοιών

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΩΝ		ΕΠΙΒΑΤΕΣ	
	2012	2013	2012	2013
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	11	11	289	187
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	6	2	240	43
ΜΑΡΤΙΟΣ	26	25	753	766
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	33	28	2.494	819
ΜΑΙΟΣ	26	32	1.699	2.944
ΙΟΥΝΙΟΣ	32	34	2.991	3.247
ΙΟΥΛΙΟΣ	57	49	6.904	7.838
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	60	73	15.114	17.694
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	34	52	4.654	5.547
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	27	28	1.290	1.428
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	27	11	780	480
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	30	ΑΚΙΝΗΣΙΑ	807	ΑΚΙΝΗΣΙΑ
ΣΥΝΟΛΟ	369	334	38.015	40.513

Πηγή: <http://www.tovima.gr/>

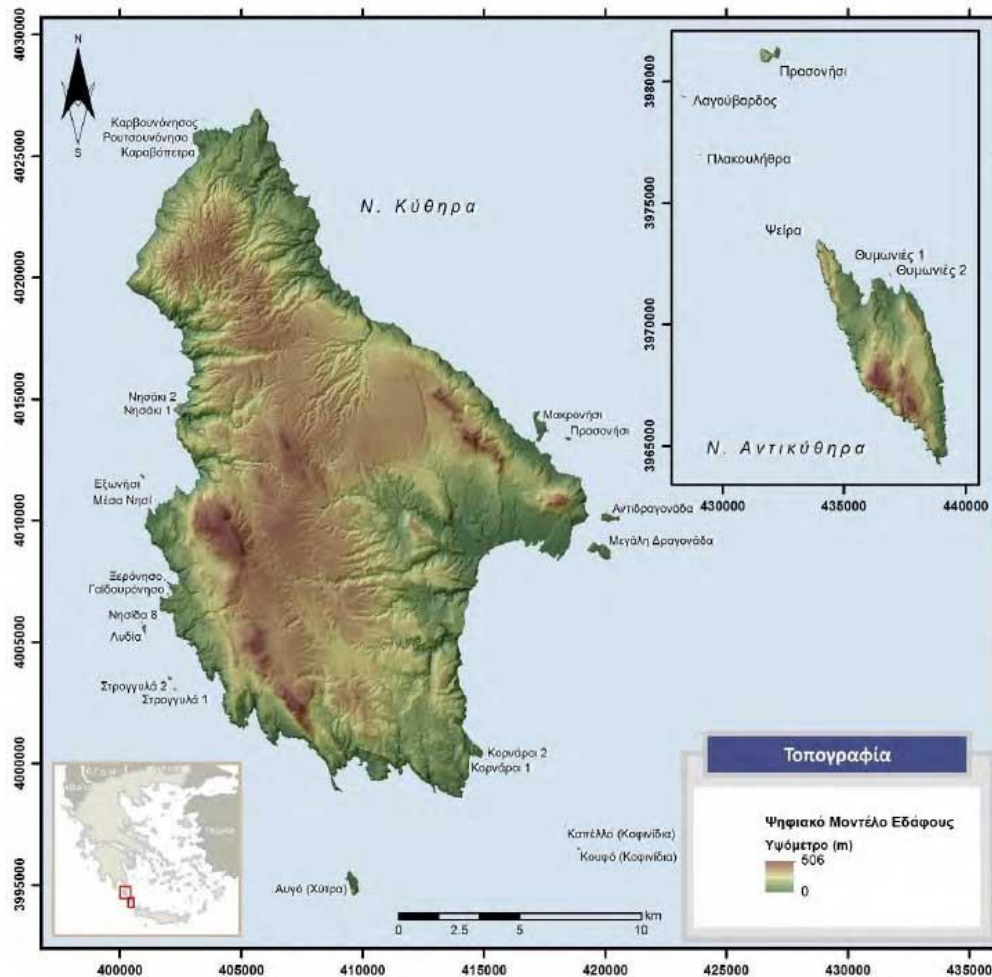
Εικόνα 4.1.2- Καταγραφή της κίνησης απ'τα λιμάνια Πειραιά και Ν. Βοιών προς τα Κύθηρα-πηγή www.tovima.gr

4.1.1.2 Φυσικογεωγραφικές παρατηρήσεις

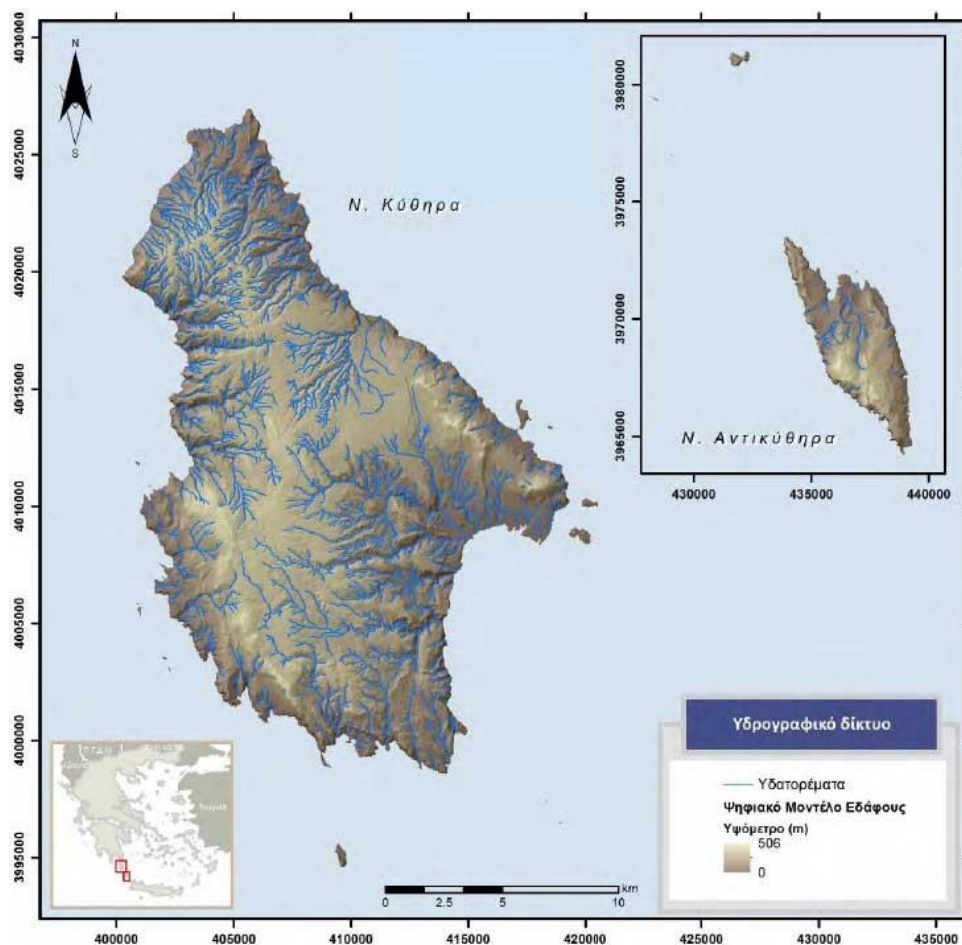
Η ανατολική και βόρεια πλευρά του νησιού είναι πιο ομαλές με πεδιάδες ενώ η δυτική και νότια πλευρά είναι περισσότερο απόκρυμνες. Το 2016, το Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο, σε συνεργασία με την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία και το Δήμο Κυθήρων, εκπόνησε, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού προγράμματος Increate, σχετική μελέτη με τίτλο «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων». Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, «το νησιωτικό σύμπλεγμα Κυθήρων – Αντικυθήρων διαμορφώνει το νοτιοδυτικό τμήμα του εξωτερικού νησιωτικού τόξου του Αιγαίου ενώ από φυσιογραφική άποψη αποτελεί το κορυφαίο αναδυμένο τμήμα του υποθαλάσσιου αβαθούς διαύλου που συνδέει την Πελοπόννησο με την Κρήτη. Γεωλογικά τα δύο νησιά ανήκουν στην ενεργή σεισμοτεκτονική μορφή που αντιστοιχεί στο όριο της υποβύθισης της Αφρικανικής πλάκας κάτω από την Ευρασιατική. Αποτέλεσμα είναι να παρουσιάζουν ενεργό τεκτονική, έντονη σεισμικότητα και πολύπλοκη γεωλογική δομή».(Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.6) Το ανάγλυφο στο εσωτερικό των Κυθήρων είναι ήπιο και δημιουργεί στο κέντρο του νησιού ένα οροπέδιο στην ευρύτερη περιοχή Μητάτων-Παλαιόπολης -Αγ. Βλάσιου. Αντίθετα, περιφερειακά γίνεται πιο απότομο, δημιουργώντας τους δυο κύριους όγκους, νοτιοανατολικά και βορειοδυτικά. (εικόνα 4.3) Στο βόρειο τμήμα των Κυθήρων το ανάγλυφο είναι ορεινό με λίγες πεδινές περιοχές, ενώ στο κεντρικό τμήμα του νησιού παρατηρούνται φαράγγια.

Το νησί, διατρέχεται από πλήθος μικρών ρεμάτων σε όλη του την επιφάνεια, τα οποία ενώνονται λίγο πριν την εκβολή τους στη θάλασσα, δημιουργώντας χείμαρρους. Τα

κυριότερα ρέματα των Κυθήρων είναι τα εξής: ο χειμάρρος Κακός Ποταμός στο Λιβάδι, ο χειμάρρος Μυλοπόταμος στον ομώνυμο οικισμό, οι χειμάρροι Πάτημα και Άγιος Νικόλαος στον Καραβά και οι χειμάρροι Πρινολάγκαδο, Μύλων και Περάτη στα Μητάτα.» (Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.13)(εικόνα 4.4)

Εικόνα 4.1.3-Το ανάγλυφο των Κυθήρων-πηγή Medina, «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων»

Εικόνα 4.1.4-Το υδρογραφικό δίκτυο των Κυθήρων-πηγή Medina, «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων»

Σπήλαια

Λόγω του ιδιόμορφου γεωλογικού αναγλύφου, στα Κύθηρα εντοπίζεται μια σειρά σπηλαίων, πηγή ενδιαφέροντων αρχαιολογικών πληροφοριών, καταφύγιο σπάνιων ειδών αλλά και τουριστικών αξιοθεάτων.

Το σπήλαιο *Μυλοποτάμου* (γνωστό και ως σπήλαιο Αγίας Σοφίας) βρίσκεται δυτικά του χωριού του Μυλοπόταμου και είναι το πλέον γνωστό σπήλαιο των Κυθήρων. Το μήκος κατόψεως είναι 110m, το μέγιστο βάθος του σπηλαίου φτάνει τα 15 m, ενώ το μέγιστο ύψος του τα 6 m. Καταλαμβάνει συνολικά έκταση 2.200 m². Περίπου 200 m διαδρομής αποτελούν το επισκέψιμο τμήμα του σπηλαίου. Το σπήλαιο είναι ανοικτό στο κοινό κατά τους καλοκαιρινούς μήνες μόνον. Το σπήλαιο *Αγίας Σοφίας* Καλάμου στο οποίο βρέθηκαν αγγεία της Νεότερης Νεολιθικής εποχής (6η χιλιετία) που είναι η αρχαιότερη ύπαρξη ανθρώπινης παρουσίας στο νησί .

Το *Σπήλαιο Χουστή* βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του χωριού Διακόφτι. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν την ύπαρξη ανθρώπινης ζωής και κατοίκησης, που ανάγεται στο 3800 π.Χ. Το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε και σε άλλες εποχές, την εποχή του χαλκού, τα κλασσικά και τα ρωμαϊκά χρόνια .Τέλος το *Γαλάζιο Σπήλαιο*, είναι ένα εντυπωσιακό ενάλιο σπήλαιο το οποίο βρίσκεται στη νότια πλευρά της νησίδας Αυγό ή Χύτρα, νοτίως των Κυθήρων. Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, το σπήλαιο επισκέπτονται τουριστικά πλοία. Η νησίδα αποτελεί σημαντικό βιότοπο της Μεσογειακής Φώκιας

(*Monachus monachus*), η οποία έχει ανάγκη από ενάλια σπήλαια για την αναπαραγωγή της. (kythera.gr)

Εικόνα 4.1.5-Το Σπήλαιο Αγίας Σοφίας στο Μυλοπόταμο-πηγή visitkythira.gr

Κλίμα

Στην περιοχή των Κυθήρων επικρατεί ο μεσογειακός τύπος κλίματος. Σύμφωνα με τα στοιχεία του μετεωρολογικού σταθμού των Κυθήρων (μέσο ετήσιο ύψος βροχής, μέση ετήσια θερμοκρασία κ.α.), το κλίμα του νησιού είναι ήπιο εύκρατο, ξηρό στα παράλια και με περισσότερη υγρασία στο εσωτερικό, με έντονους ισχυρούς ανέμους καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Γενικά η περιοχή χαρακτηρίζεται από μια ξηρή, θερμή περίοδο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, με σχετικά υψηλές θερμοκρασίες, ενώ μέτρια χαμηλές θερμοκρασίες παρουσιάζονται κατά τους χειμερινούς μήνες. Χαρακτηριστικό της περιοχής, είναι οι υψηλής εντάσεως (βορειοανατολικοί κυρίως) άνεμοι που πνέουν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. .(Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.36)

Μηνιαίες θερμοκρασίες (°C) στον σταθμό των Κυθήρων για την περίοδο 1955-1997

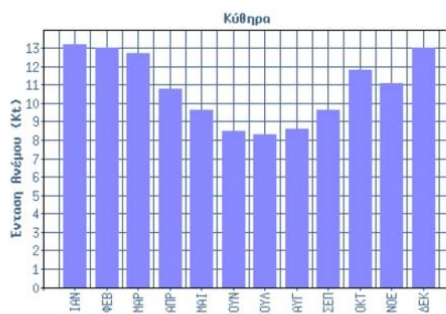
1 ^ο Εξάμηνο	ΙΑΝ	ΦΕΒ	ΜΑΡ	ΑΠΡ	ΜΑΙ	ΙΟΥΝ
Ελάχιστη Μηνιαία Θερμοκρασία	9,0	8,9	9,9	12,3	16,2	20,1
Μέση Μηνιαία Θερμοκρασία	10,9	10,9	12,0	14,7	18,9	23,3
Μέγιστη Μηνιαία Θερμοκρασία	12,8	12,9	14,1	17,0	21,6	26,2
2 ^ο Εξάμηνο	ΙΟΥΛ	ΑΥΓ	ΣΕΠ	ΟΚΤ	ΝΟΕ	ΔΕΚ
Ελάχιστη Μηνιαία Θερμοκρασία	22,6	22,8	20,3	17,1	13,9	10,7
Μέση Μηνιαία Θερμοκρασία	25,8	25,8	22,9	19,3	15,9	12,7
Μέγιστη Μηνιαία Θερμοκρασία	28,9	28,8	25,5	21,5	17,9	14,5

Μέση μηνιαία βροχόπτωση (mm) και οι συνολικές ημέρες βροχής, στον σταθμό των Κυθήρων για την περίοδο 1955-1997.

1 ^ο Εξάμηνο	ΙΑΝ	ΦΕΒ	ΜΑΡ	ΑΠΡ	ΜΑΙ	ΙΟΥΝ
Μέση Μηνιαία Βροχόπτωση	97,0	64,4	55,7	28,0	10,5	1,4
Συνολικές Μέρες Βροχής	13,6	10,9	9,4	6,5	3,0	0,9
2 ^ο Εξάμηνο	ΙΟΥΛ	ΑΥΓ	ΣΕΠ	ΟΚΤ	ΝΟΕ	ΔΕΚ
Μέση Μηνιαία Βροχόπτωση	1,5	2,7	15,4	54,2	89,9	99,9
Συνολικές Μέρες Βροχής	0,3	0,5	2,7	6,6	10,6	14,4

Μέση μηνιαία ένταση των ανέμων (Kt), στον σταθμό των Κυθήρων για την περίοδο 1955-1997.

1 ^ο Εξάμηνο	ΙΑΝ	ΦΕΒ	ΜΑΡ	ΑΠΡ	ΜΑΙ	ΙΟΥΝ
Μέση Μηνιαία Ένταση Ανέμων	13.2	13.0	12.7	10.8	9.6	8.5
2 ^ο Εξάμηνο	ΙΟΥΛ	ΑΥΓ	ΣΕΠ	ΟΚΤ	ΝΟΕ	ΔΕΚ
Μέση Μηνιαία Ένταση Ανέμων	8.3	8.6	9.6	11.8	11.1	13.0

Μηνιαία μεταβολή της έντασης των ανέμων (kt⁹) για την περίοδο αναφοράς (1955-1997)
(πηγή: EMY).

Εικόνα 4.1.6-Κλιματολογικά δεδομένα Κυθήρων-πηγή Medina, «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων»

4.1.1.3 Χλωρίδα και Πανίδα

Χλωρίδα

Τα Κύθηρα, λόγω της σημαντικής από άποψης φυτογεωγραφίας θέσης τους, προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των σύγχρονων βοτανικών και έτσι υπάρχουν δυο επιστημονικά έργα για τη χλωρίδα των Κυθήρων, από τους Werner Greuter & Karl Heinz Rechinger το 1967 και τον Αρτέμη Γιαννίτσαρο το 1969. «Τα Κύθηρα αποτελούν σημείο συνάντησης δύο φυτογεωγραφικών ζωνών, της Πελοποννήσου (Pe) και της περιοχής Κρήτης - Καρπάθου (ΚΚ), με αποτέλεσμα τον υψηλό ενδημισμό, με μεγάλο αριθμό τοπικών ενδημικών ειδών, παρά τη μικρή και βραχύωδη έκταση του νησιού. Η χλωρίδα των νησιών και των νησίδων του συμπλέγματος αποτελείται από πολλά ενδημικά είδη και υποείδη και είναι πολύ σημαντική από βοτανική καθώς και φυτογεωγραφική άποψη, 58 απ'τα οποία έχουν ενταχθεί σε εγχώριους και παγκόσμιους καταλόγους προστασίας.» (Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.83)

Σύμφωνα με την Ειρήνη Βαλλιανάτου, «περισσότερα από 830 αυτοφυή είδη, υποείδη και ποικιλίες φυτών απαντώνται στα Κύθηρα. Στο οροπέδιο μέσου υψόμετρου 300-350 που κυριαρχεί στο νησί, επικρατούν τα φρυγανικά είδη *Sarcopoterium spinosum* (αστοιβή), *Phlomis fruticosa* & *Phlomis cretica* (αγκαθαρέα, σφάκα, αλισπακιά, φλώμος κατά τους ντόπιους), *Thymbra capitata* (θυμάρι, θρούμπι), *Cistus creticus* & *Cistus salviifolius* (αγκίσσαρος), *Erica manipuliflora* (ρειαί), *Teucrium brevifolium* (μαντραγκούρας), *Helichrysum stoechas* subsp. *Barellieri* (αγριοσεμπερβίβα), *Salvia romifera* (φασκο-μηλιά, φασκομηλέα), *Satureja thymbra* (θρούμπι), *Anthyllis hermanniae* (αλογοθύμαρο), *Genista acanthoclada* (αχινοπόδα), *Hypericum empetrifolium* (φουδούρα, γουθούρα, βαλαμινό) – ένα από τα 4 βαλαμόχορτα του νησιού, που κάποιοι θυμούνται ακόμη να χρησιμοποιούν με τη μορφή βαλαμολάδου.» (Βαλλιανάτου, 2018)

Στον Καραβά (βόρεια), στο Μυλοπόταμο και στα Μητάτα (κεντρικά) που υπάρχουν φυσικές πηγές, στις κατάφυτες ρεματιές κυριαρχεί ο *Platanus orientalis* (πλάτανος), μαζί με πικροδάφνες και λυγαριές (*Nerium oleander*, *Vitex agnus-castus*). Εκεί συναντάμε και το τράγιο *Hypericum hircinum* (κουδουνέα). Στις βραχώδεις ακτές βρίσκουμε διάφορα είδη αμάραντων (*Limonium* spp.) και το κρίταμο (*Crithmum maritimum*), ενώ στις αμμώδεις-αμμοχαλικώδεις παραλίες, συναντάμε το κρίνο της θάλασσας *Ranunculum maritimum*, που χρήζει προστασίας, αλλά και τα αγκάθια της θάλασσας (*Eryngium maritimum*). Στους πολλούς γκρεμούς και στα βράχια του νησιού, που αποτελούν απομονωμένους οικοτόπους, βρίσκουμε αρκετά από τα σημαντικά φυτά που αναφέρονται παρακάτω, αλλά και την ξακουστή αιγαιακή σεμπερβίβα (*Helichrysum orientale*) τα άνθη της οποίας οι ντόπιοι επεξεργάζονται μοναδικά.

Στον ταξιδιωτικό οδηγό για τα Κύθηρα, kythera.gr, αναφέρονται ως χαρακτηριστικά για τη χλωρίδα του νησιού τα φυτά άγριο πράσο (*Allium Ampeloprasum*), άγρια λεβάντα (*LAVANDULA stoechas*), κυκλάμινο (*Cyclamen graecum*), αδιαντος ή κόμη της Αφροδίτης (*Adiantum Capillus – Veneris*), ανεμώνη (*Anemona coronaria*), κυανό λούπινο (*Lupinus angustifolius*). Αντίστοιχα, στον ταξιδιωτικό οδηγό visitkythera.gr αναφέρεται η σημασία των αυτοφυών αρωματικών βοτάνων στο νησί. «Τα βότανα θεωρούνται πολύ σημαντικά για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες και περιλαμβάνονται ακόμη και σήμερα στις διατροφικές συνήθειες των ντόπιων. Τέτοια είναι το θυμάρι, ο βάρσαμος, το θρούμπι, η ρίγανη, το φλισκούνι, η μολόχα, το φασκόμηλο, το χαμομήλι, το δεντρολίβανο, το μπενοκλάδι, ο απήγανος, η αγγουροαγκαθέα.» (visitkythera.com) Τα δέντρα που συνήθως συναντάμε στο νησί είναι: κέδρος (*Juniperus phoenicea*), χαρουπιά (*Ceratonia siliqua*), πλάτανος (*Platanus orientalis*), κυπαρίσσι (*Cupressus sempervirens*), ελιά (*Olea europaea*), αμυγδαλιά (*Prunus dulcis*), συκιά (*Ficus carica*). Τον τελευταίο αιώνα, στα Κύθηρα φυτεύτηκαν νέα είδη όπως πεύκα, ευκάλυπτοι, λεύκες και άλλα. Η μεγάλη πυρκαγιά του 2017 κατέκαψε μεγάλες εκτάσεις δασών και καλλιεργειών. Όμως, τρία χρόνια μετά και με τη συμβολή στοχευμένων δράσεων κατοίκων και φορέων το φυσικό περιβάλλον αναγεννάται.

Πανίδα

Η σημασία των Κυθήρων για την ορνιθοπανίδα, όπως επισημαίνεται στην «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων», είναι υπερτοπική και ανάγεται σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Ιδιαίτερα για τη μετανάστευση των πουλιών, το νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυθήρων και Αντικυθήρων είναι μια από τις σημαντικότερες στενωπούς από τις οποίες διέρχονται μεγάλοι πληθυσμοί πτηνών κατά την εαρινή και φθινοπωρινή μετακίνησή τους από και προς την υποσαχάρια Αφρική αντίστοιχα. (Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.89) Στην περιοχή μελέτης έχουν καταγραφεί συνολικά 221 είδη πουλιών, εκ των οποίων τα 78 ανήκουν στο παράρτημα Ι της Οδηγίας 2009/147/ΕΚ.⁴³ Ενδεικτικά αναφέρονται τα προστατευόμενα είδη Αιγαιόγλαρος (*Larus audouinii*), Θαλασσοκόρακας (*Phalacrocorax aristotelis desmarestii*), Αρτέμης (*Calonectris diomedea*), Μύχος (*Puffinus yelkouan*), Υδροβάτης (*Hydrobates pelagicus*), Μαυροπετρίτης (*Falco eleonorae*).

Σε αντίθεση με τα πτηνά, λόγω της γεωμορφολογίας και του μεγέθους τους, στα Κύθηρα δεν παρουσιάζεται σημαντικός αριθμός χερσαίων θηλαστικών, κατ'αντιστοιχία με τα νησιά του Αιγαίου. Τρία είδη θεωρούνται ως «εισαχθέντα» στο νησιωτικό χώρο. Αυτά είναι τα δύο είδη αρουραίων (Μαυροποντικός *Rattus rattus*, Μεγάλος Μαυροποντικός *Rattus norvegicus*) και το κουνέλι (*Oryctolagus cuniculus*).

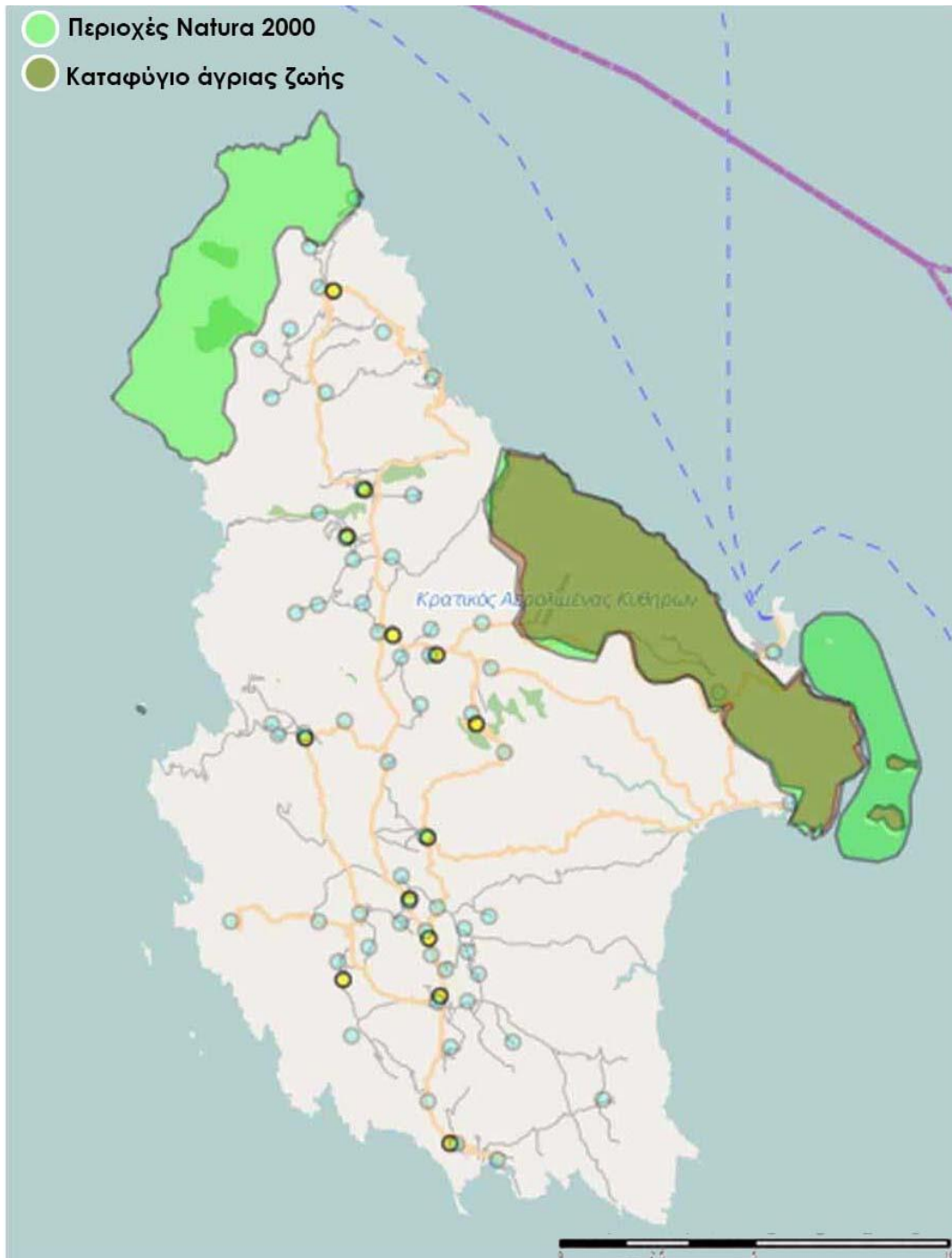
Στη θάλασσα, λόγω και πάλι της θέσης-περάσματος των Κυθήρων, η προστασία της περιοχής είναι απαραίτητη μιας και εκεί συναντάμε κητώδη θηλαστικά όπως τα διάφορα είδη δελφινιών, η Μεσογειακή Φώκια (*Monachus monachus*) και σπάνια είδη ψαριών και θαλάσσιων ερπετών. Τέλος, Τα θηλαστικά που έχουν σχέση με την κτηνοτροφία είναι το πρόβατο, η αίγα, η αγελάδα και ο χοίρος, ενώ από πτηνά, είναι οι όρνιθες και οι γαλοπούλες.

---

⁴³ Η Οδηγία 2009/147/ΕΚ «για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας» θεσμοθετήθηκε από το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με σκοπό να συμβάλλει στην προστασία της βιολογικής ποικιλότητας, μέσω της διατήρησης των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας στο ευρωπαϊκό έδαφος των κρατών μελών που εφαρμόζεται η συνθήκη.

4.1.1.4 Προστατευόμενες περιοχές Natura 2000 & Καταφύγιο Άγριας Ζωής

Το Δίκτυο Natura 2000 στην Ελλάδα περιελάμβανε μέχρι τον Δεκέμβριο του 2017 419 περιοχές: 241 Τόπους Κοινοτικής Σημασίας – Ειδικές Ζώνες Διατήρησης (ΤΚΣ-ΕΖΔ) και 202 Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ), οι οποίες παρουσιάζουν μεταξύ τους επικαλύψεις όσον αφορά τις εκτάσεις τους. Η έκταση των περιοχών του Δικτύου στην Ελλάδα, εξαιρουμένων των αλληλοεπικαλύψεων, ανέρχεται σε περίπου 4.295.476 εκτάρια και καταλαμβάνει 27,2% της χέρσου και το 6,1% των χωρικών υδάτων. (ypen.gov) Ο φορέας, αρμόδιος για την προστασία των προστατευόμενων ζωνών βιοποικιλότητας στα Κύθηρα είναι ο ΦΔ Προστατευόμενων Περιοχών Νότιας Πελοποννήσου – Κυθήρων.

Εικόνα 4.1.7-Περιοχές Natura & καταφύγιο άγριας ζωής-πηγή geodata.gr

Η περιοχή στο βόρειο κομμάτι του νησιού καθώς κι αυτή που αλληλοκαλύπτεται απ' το καταφύγιο άγριας ζωής έχουν τον κωδικό GR3000013 - KYTHIRA KAI GYRO NISIDES: PRASONISI, DRAGONERA, ANTIDRAGONERA, AVGO, KAPELLO, KOUFO KAI FIDONISI. Η περιοχή στα ανατολικά έχει τον κωδικό GR300001 ενώ προστατεύεται και η περιμετρικά θαλάσσια περιοχή του νησιού με κωδικό GR3000019. Σύμφωνα με την «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων»:

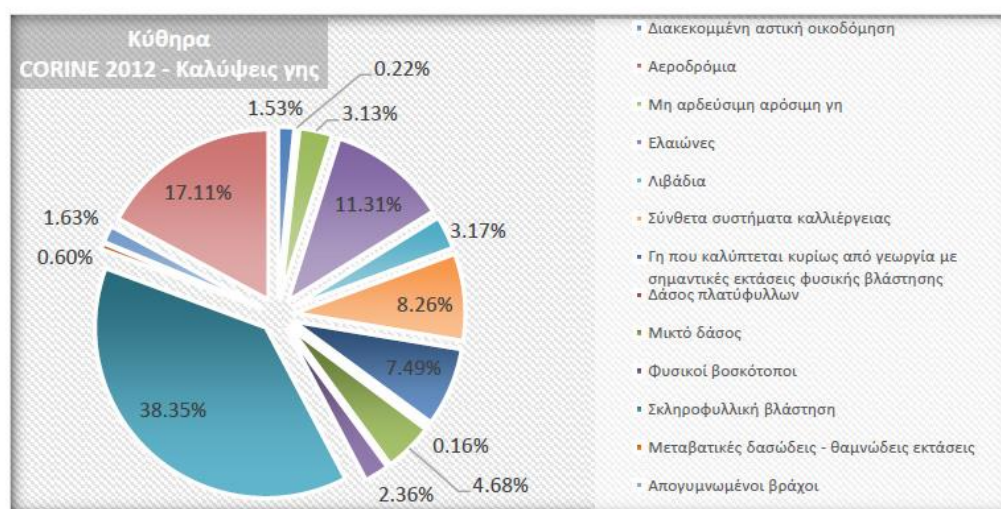
- Η περιοχή ΕΖΔ GR3000010 είναι σημαντική για την ορνιθοπανίδα και τη χλωρίδα της. Ιδιαίτερα κάποια είδη που είναι εξειδικευμένα των νησίδων, όπως τα *Anthemis scorulorum*, *Allium commutatum*, *Lavatera arborea*, *Brassica cretica* ssp. *aegaea*, *Convolvulus oleifolius* κλπ. Επίσης, η Μεσογειακή Φώκια έχει εντοπιστεί στο Πρασονήσι.
- Η περιοχή ΖΕΠ GR3000013 είναι σημαντική για αναπαραγόμενα θαλασσοπούλια και είδη που συσχετίζονται με τους παράκτιους γκρεμούς. Η περιοχή αποτελεί μεταναστευτική στενωπό από την οποία διέρχονται τακτικά εκατοντάδες αρπακτικά. Έχει χαρακτηριστεί ως ΖΕΠ για τον Αρτέμη, τον Μύχο (*Puffinus yelkouan*), τον Θαλασσοκόρακα, τον Μαυροπετρίτη, τον Πετρίτη (*Falco peregrinus*), τον Αιγαιόγλαρο και το Φρυγανοτσίχλονο (*Emberiza caesia*).
- Ενώ τέλος η σημαντικότητα της καινούργιας θαλάσσιας ΖΕΠ GR3000019 σχετίζεται κυρίως με την ύπαρξη πληθυσμών Αιγαιόγλαρων (*Larus audouinii*), Αρτέμιδων (*Calonectris diomedea*) και Θαλασσοκοράκων (*Phalacrocorax aristotelis desmarestii*). (Medina, Φυσικό Περιβάλλον, 2018, σελ.41)

Τα Καταφύγια Άγριας Ζωής (ΚΑΖ) καθορίζονται από τη Δασική Υπηρεσία με την έκδοση του Ν. 2637/1998 (πρώην Καταφύγια Θηραμάτων). Στις περιοχές αυτές απαγορεύεται το κυνήγι κάθε ζώου και η καταστροφή κάθε είδους ζώνης με φυσική βλάστηση και των φυτοφρακτών, η αμμοληψία, η αποστράγγιση και αποξήρανση ελωδών εκτάσεων, η ρύπανση των υδατικών πόρων και η ένταξη έκτασης ΚΑΖ σε πολεοδομικό ή ρυμοτομικό σχεδιασμό. Επιτρέπεται η σύλληψη ζώων και η συλλογή φυτών για επιστημονικούς σκοπούς. (dasarxheio.com) Στην περιοχή Κυθήρων Αντικυθήρων υπάρχει ένα μόνο ΚΑΖ (κωδικός: K924) έκτασης 3.015 εκταρίων με την ονομασία "Θολάρια, Αγ. Μονή, Αγ. Γεώργιος, Μεγάλη Δραγονέρα, Αντιδραγονέρα, Πρασονήσι Δήμου Κυθήρων". Τα όρια της περιοχής ΚΑΖ Κυθήρων σχεδόν συμπίπτουν με την ΖΕΠ GR3000013.

4.1.1.5 Καλύψεις γής

Σύμφωνα με τα στοιχεία του CORINE 2000, το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης των Κυθήρων ανήκει στην κατηγορία «δάση και ημι-φυσικές περιοχές» (63,35%), ενώ το 36,38% της συνολικής έκτασης στην κατηγορία «γεωργικές περιοχές». Μια πολύ μικρή έκταση (0,27%) αναφέρεται σε τεχνητές επιφάνειες. Οι εκτάσεις της κατηγορίας των τεχνητών επιφανειών αποτελούνται από εκτάσεις που καλύπτονται από το αεροδρόμιο και από χώρους εξορύξεως, ενώ απουσιάζουν οι δομημένες αστικές περιοχές. Αντίστοιχα, η μεγαλύτερη έκταση των γεωργικών περιοχών αφορά σε «γη που καλύπτεται κυρίως από γεωργία με σημαντικές εκτάσεις φυσικής βλάστησης (περίπου 6.723,90 ha) και σύνθετα συστήματα καλλιέργειας (2.598,59 ha). Μικρότερες εκτάσεις είναι αυτές των αμιγώς γεωργικών περιοχών με ελαιώνες και μη αρδεύσιμες αρόσιμες γαίες (έκταση 280,61 ha και 473,21 ha αντίστοιχα). Οι εκτάσεις που εντάσσονται στην κατηγορία περιοχών ως «δάση και ημι-φυσικές», αναλύονται σε δάση πλατύφυλλων, εκτάσεις μικτών δασών, φυσικούς βοσκότοπους, σκληροφυλλική βλάστηση και μεταβατικές δασώδεις-θαμνώδεις εκτάσεις. Η σκληροφυλλική βλάστηση (συνολική έκταση 11.123,66 ha) αποτελεί το επικρατέστερο είδος κάλυψης γης στο νησί με ποσοστό, 40,16%. Στα δυτικά των Κυθήρων, σημαντικές εκτάσεις παρουσιάζονται αποτεφρωμένες (1.003,45 ha), ως αποτέλεσμα των μεγάλων πυρκαγιών της συγκεκριμένης περιόδου.

Τα στοιχεία του προγράμματος CORINE για το έτος 2012 για το νησί των Κυθήρων κατέγραψαν στην κατηγορία των γεωργικών περιοχών, ελαιώνες σε ποσοστό 11,31%, σύνθετα συστήματα καλλιέργειας σε ποσοστό 8,26%, γη που καλύπτεται κυρίως από γεωργία με σημαντικές εκτάσεις φυσικής βλάστησης (7,49%), ενώ τα λιβάδια αποτελούν το 3,17% της έκτασης και η μη αρδεύσιμη αρόσιμη γη το 3,13%. Οι «τεχνητές επιφάνειες» καταλαμβάνουν την ίδια έκταση με την χαρτογράφηση του έτους 2016 (1,75%). Οι εκτάσεις δασών και ημιφυσικών περιοχών φαίνεται να καταλαμβάνουν μεγάλο τμήμα του νησιού. Η σκληροφυλλική βλάστηση επικρατεί σε ποσοστό 38,35% επί του συνόλου του νησιού ενώ ακολουθούν οι εκτάσεις με αραιή βλάστηση (17,11%). Η υπόλοιπη έκταση καταλαμβάνεται από μικτό δάσος (4,68%), φυσικούς βοσκότοπους (2,36%), απογυμνωμένους βράχους (1,63%), μεταβατικές δασώδεις - θαμνώδεις εκτάσεις (0,60%) και δάση πλατύφυλλων (0,16%). Στις παρακάτω διαγραμματικές απεικονίσεις φαίνονται οι χρήσεις γής στα Κύθηρα για το 2012 και το 2018 αντίστοιχα.

Εικόνα 4.1.8-Ποσοτικός προσδιορισμός των χρήσεων γης -πηγή Medina, «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων»

4.1.2 Ιστορία

4.1.2.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή

Τα Κύθηρα αποτελούν μια ιδιόμορφη περίπτωση ελληνικού τόπου, εξαιτίας μιας σειράς γεωγραφικών και ιστορικών ιδιαιτεροτήτων. Λόγω της καίριας γεωγραφικής τους θέσης αποτέλεσαν πόλο έλξης για πολλούς ανά τα χρόνια κατακτητές, που άφησαν το σημάδι τους στο πολιτιστικό απόθεμα του νησιού, στην αρχιτεκτονική αλλά και στην ίδια τη νοοτροπία των κατοίκων. Όπως διαβάζουμε στην έκθεση του Μεσογειακού Ινστιτούτου για τη Φύση και τον Άνθρωπο για το πολιτιστικό απόθεμα των Κυθήρων, «από την πρώτη αρχαιολογική ανασκαφή στο Μανιτοχώρι των Κυθήρων, το 1915, έχουν ανακαλυφθεί ή/και μελετηθεί επαρκώς τέσσερα κάστρα, ένα νεκροταφείο, ένα ασύλητο Μινωικό Ιερό Κορυφής, ένα σπήλαιο με ενδείξεις συμβολικής χρήσης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, μία ακρόπολη της Κλασικής Εποχής, δεκάδες ναοί της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου, νεοκλασικά μέγαρα, σημεία ενδιαφέροντος πολεμικής ιστορίας, δεκαεπτά ναοί που βρίσκονται μέσα σε σπήλαια και έργα κοινής ωφέλειας, κυρίως από την περίοδο της Αγγλοκρατίας.» (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.6)

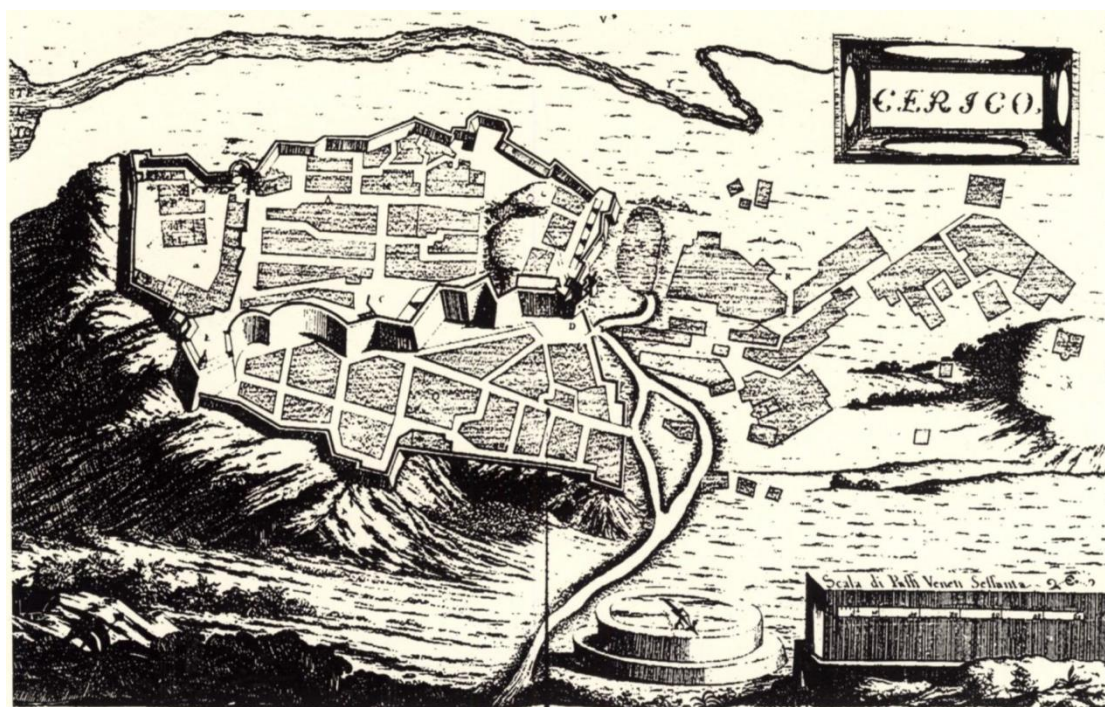
Τα Κύθηρα ξεκινούν να κατοικούνται ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, με τους διάφορους κατακτητές να αναμιγνύονται με τον τοπικό πληθυσμό. Πρώτοι κάτοικοι των νησιών θεωρούνται οι Μινωίτες, μετά οι Φοίνικες και οι Μυκηναίοι, και αργότερα οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι. (Bury, Meiggs, 1998, σελ.83) Μάλιστα, σύμφωνα με τους Treuil, Darcque, Poursat, Touchais «ο πρώτος μινωικός οικισμός κοντά στον ελλαδικό χώρο φαίνεται πως ιδρύεται στα Κύθηρα. (...) Τα Κύθηρα αποτελούν πιθανότατα ήδη απ'την περίοδο της μέσης Χαλκοκρατίας ένα σημαντικό σταθμό μεταξύ Κρήτης και Πελοποννήσου ενώ αποτελούν παράδειγμα του πρώτου τύπου αποικίας των Μινωιτών.» (Treuil, Darcque, Poursat, Touchais, 2015, σελ. 233, 379) Μετά την πτώση της Σπάρτης, τα Κύθηρα περιήλθαν υπό την κυριαρχία των Μακεδόνων (222 π.Χ.) ενώ στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. τέθηκαν υπό τον έλεγχο των Ρωμαίων.

Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, τα δύο νησιά γνωρίζουν την παρακμή. Στα βυζαντινά χρόνια, τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα αποτελούν επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αλλά ταλαιπωρούνται από τις συχνές πειρατικές επιδρομές. Το 1000 μ.Χ. το νησί ερημώνεται για να έλθουν σε αυτό μετά από έναν αιώνα οι εκ Μονεμβασίας Ευδαιμονογιάννηδες και να παραμείνουν έως το 1204 μοναδικοί κυρίαρχοι. (kythera.gr) Το 1204, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης στη διάρκεια της Δ' Σταυροφορίας, τα δύο νησιά περιέρχονται για λίγο καιρό στη δικαιοδοσία των Βενετών. «Ήδη απ'τον 11ο αιώνα ορισμένα απ'τα νησιά του Ιονίου ξεκινούν να αποσπώνται απ'τη Βυζαντινή αυτοκρατορία.(...) Η κυριαρχία της Βενετίας στα Επτάνησα διατηρήθηκε για πάνω από 400 χρόνια-στα Κύθηρα ως το 1530- ενώ έληξε το 1797, με την πτώση της Βενετίας στους Γάλλους. Πρώτη κίνηση της Βενετίας ήταν ο εποικισμός των νησιών.» (Κούκκου, 1999, σελ.13) Ουσιαστικά, οι Βενετοί εξουσίαζαν τα Κύθηρα από το 1502 έως το 1797 (με μια μικρή διακοπή την περίοδο των βενετο-τουρκικών πολέμων, 1715-1718). «Το πολίτευμα διοίκησης των Επτάνησων κατά την Ενετοκρατία ήταν αριστοκρατικό, βασισμένο στη γαλλική φεουδαρχία. (...) Σε όλα τα νησιά υπήρχαν μόνο δυο κοινωνικές τάξεις, οι φεουδάρχες και ο λαός.» (Κούκκου, 1999, σελ.33) Το 1537, ο Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα λεηλατεί τη βυζαντινή πολιτεία του Αγίου Δημητρίου (σημερινή Παλαιόχωρα Κυθήρων) που είχε φτάσει στο απόγειο της ακμής της τα προηγούμενα χρόνια. (Σιμόπουλος, τομ. Γ1, σελ.53)

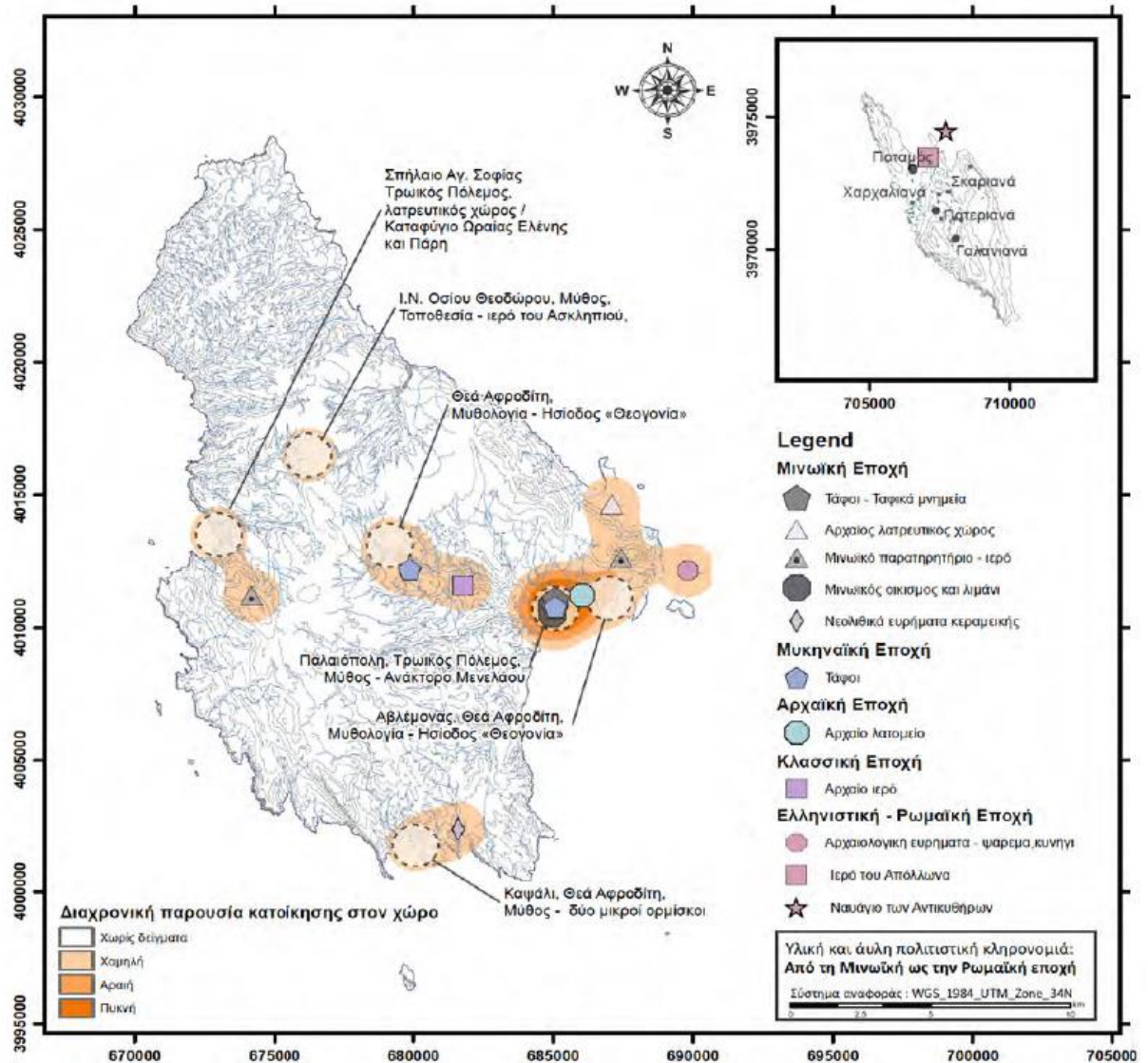
Το 1797, οι Γάλλοι είναι η νέοι κυρίαρχοι των νησιών, τα οποία τρία χρόνια αργότερα υπάγονται στη νεοϊδρυθείσα Πολιτεία των Ιονίων Νήσων. Στη διάρκεια των ετών που μεσολάβησαν (1798-1800) τα Κύθηρα γνώρισαν έντονες κοινωνικές ταραχές μεταξύ, από τη μία μεριά, των ευγενών που υποστήριζαν την ρωσο-τουρκική κυριαρχία και το αριστοκρατικό πολίτευμα και, από την άλλη μεριά, του λαού που επιθυμούσε –μέσω

των Γάλλων– την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με την Ελ. Κούκκου, «η Γαλλική κατοχή κράτησε δύο χρόνια και ο αρχικός ενθουσιασμός των κατοίκων αντικαταστάθηκε από έντονη αποδοκιμασία λόγω της βαριάς φορολογίας που επέβαλαν οι Γάλλοι αλλά και λόγω της ασέβειας που έδειξαν στα τοπικά ήθη και έθιμα. Παρόλα αυτά κατά το σύντομο διάστημα της Γαλλικής τέθηκαν οι βάσεις για το σύστημα της εκπαίδευσης ενώ εμφυσηθήκαν στους Επτανήσιους τα ιδανικά της ελευθερίας και της ισότητας.» (Κούκκου, 1999, σελ.49) Τελικά το Νοέμβριο του 1800, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνωρίζει το πολίτευμα της νεοϊδρυθείσας Πολιτείας των Ιονίων Νήσων.

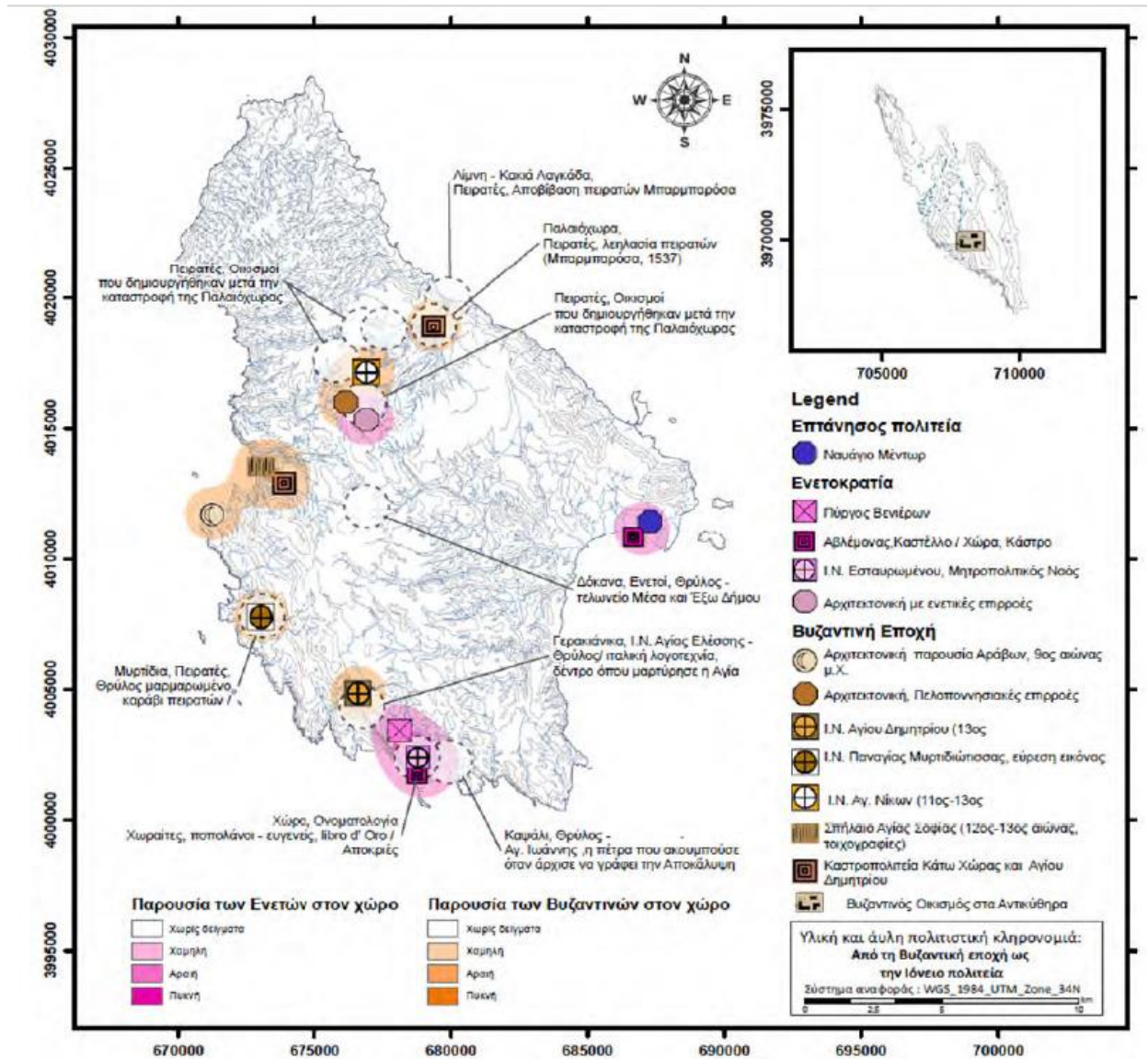
Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Γάλλοι καταλαμβάνουν εκ νέου τα Κύθηρα ενώ στις 30 Σεπτεμβρίου του 1809 αρχίζει η περίοδος της Αγγλοκρατίας που συνδέθηκε με τα μεγάλα αναπτυξιακά έργα αλλά και την έντονη κοινωνική καταπίεση. (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.28) Το 1815, οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής αναγνώρισαν τα «Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων». Παρόλα αυτά, οι Άγγλοι διατήρησαν τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα υπό την προστασία τους (αρμοστεία) μέχρι τις 21 Μαΐου του 1864, όταν τα δύο νησιά, όπως και όλα τα Επτάνησα, εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος. Το 1941, καταλαμβάνονται από τις δυνάμεις του Άξονα, μέχρι τις 4 Σεπτεμβρίου 1944 που απελευθερώθηκαν.

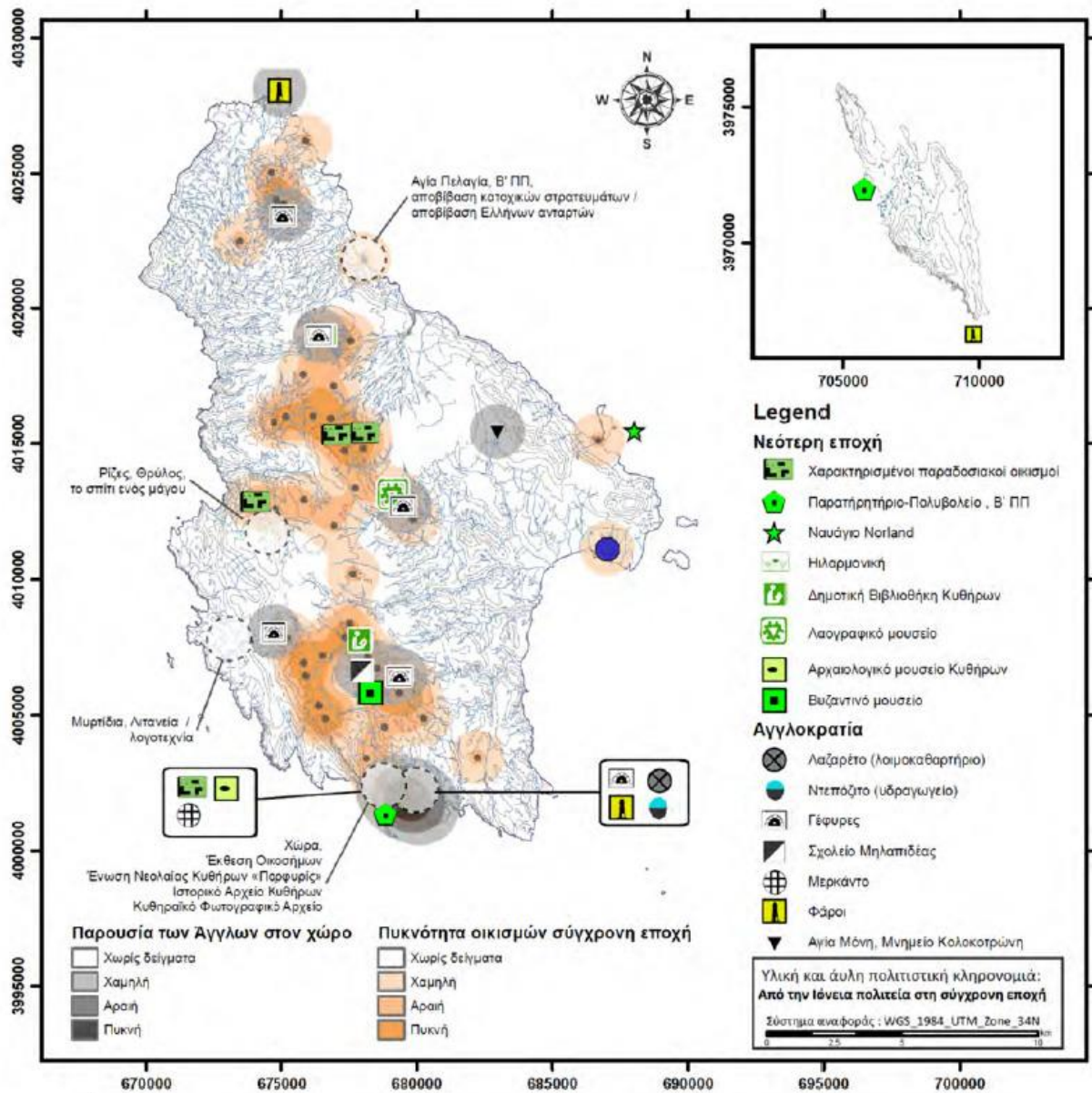
Εικόνα 4.1.11-Το Κάστρο και η Χώρα το 17^ο αιώνα-πηγή Description Geographiue et Historiue de la Moree, Venezia 1687

Εικόνα 4.1.12- Χάρτης υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στα Κύθηρα απ'τη Μινωική ως τη Ρωμαϊκή εποχή- Medina, "Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων"

Εικόνα 4.1.13- Χάρτης υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στα Κύθηρα απ'τη Βυζαντινή εποχή ως την Ιόνιο Πολιτεία- Medina, "Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων"

Εικόνα 4.1.14- Χάρτης υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στα Κύθηρα απ’την Ιόνειο πολιτεία ως τη Σύγχρονη εποχή- Medina, “Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθρών και Αντικυθρών”

4.1.2.2 Δημογραφικά ιστορικά στοιχεία

Τα Κύθηρα χαρακτηρίζει ο μεγάλος αριθμός των οικισμών τους. Ήδη κατά την απογραφή του 1889, εμφανίζονται 87 συνολικά οικισμοί μόνο στο νησί των Κυθέρων. (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.28) Από τα τέλη του 19ου έως τα τέλη του 20ου αιώνα ο αριθμός των οικισμών αυξομειώνεται για να σταθεροποιηθεί τελικά σήμερα στους 56 κατοικημένους. «Με αφητηρία το 1207 μπορεί να διακρίνει κανείς μια πρώτη περίοδο, μια πρώτη δημογραφική φάση μεταξύ 1207 και 1363 που χαρακτηρίζεται κυρίως από οξύ δημογραφικό πρόβλημα και μια ενδιαφέρουσα, διοικητικού χαρακτήρα, παρέμβαση στην οργάνωση του χώρου με το χωρισμό του νησιού σε 24 διαμερίσματα (canetti). Στη διάρκεια αυτής της περιόδου πρωτεύουσα του νησιού γίνεται ο Άγιος Δημήτριος – Παλιοχώρα. Στα χρόνια 1363 – 1365 εντοπίζεται η μεγαλύτερη μετανάστευση από την Κρήτη προς τα Κύθηρα. Με το τέλος αυτής της περιόδου οριστικοποιείται η Βενετική κατοχή και οργανώνεται το γαιοκτητικό καθεστώς με τη δημιουργία των Φεουδαλίων». (Μαυρίδης, Νάκος, Φιλιππακοπούλου, 2000) Κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας, τα Κύθηρα είχαν τρεις διοικητικές περιφέρειες, στις οποίες υπήρχαν και τα αντίστοιχα κάστρα. «Ο Άγγλος John Galt φτάνει στα Κύθηρα το 1809. Εντυπωσιάζεται απ'τη λειτουργία δημόσιου σχολείου εκεί στο οποίο διδάσκονται αρχαία και νέα ιταλικά, λατινικά, γαλλικά, ιταλικά, αριθμητική και μαθηματικά.» Ο F. de Miranda το 1789 σημειώνει πως «τα Κύθηρα μετρούν 8000 κατοίκους που κατοικούν σε 66 χωριά. Το νησί κατοικήθηκε κυρίως από πρώην κατοίκους του Μωριά ενώ τα προϊόντα που εξαγάγει είναι το λάδι και το κρασί.» (Σιμόπουλος, τόμος Β, σελ.483)

Πέραν των επιρροών που όπως είναι φυσικό επέφεραν οι εκάστοτε κατακτητές στο νησί, σημαντικά είναι και τα στοιχεία που ενσωματώθηκαν στην πολιτιστική ταυτότητα των Κυθέρων απ'τα μεταναστευτικά ρεύματα που ανά τα χρόνια βρήκαν καταφύγιο στο νησί. Οι διάφορες φυσικές καταστροφές σε συνδυασμό με τις πειρατικές επιδρομές, οδήγησαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στην ερήμωση του νησιού και στη συνέχεια στην επανακατοίκηση του από νέους κατοίκους, κυρίως απ'τη Μονεμβασιά και την Κρήτη. (Κουκκου, 1999, σελ.16) «Το τέλος του 17ου και η αρχή του 18ου αιώνα σημαδεύουν τα Κύθηρα με έντονες μεταναστευτικές κινήσεις πληθυσμών από άλλες περιοχές. Είναι η εποχή που Κρήτες και Πελοποννήσιοι μεταναστεύουν προς τα Επτάνησα και σ' όπι αφορά τα Κύθηρα, έχουμε εγκατάσταση Κρητών στο νότιο τμήμα και Πελοποννησίων στο βόρειο. Στην ίδια περίοδο και με το τέλος της βενετοκρατίας (1727) τα Κύθηρα παρουσιάζουν ένα οργανωμένο σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες οικιστικό δίκτυο με είκοσι σημαντικά χωριά και 50 μικροοικισμούς.» (Μαυρίδης, Νάκος, Φιλιππακοπούλου, 2000)

Στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, διαιρούνταν διοικητικά στο Μέσα Δήμο (το νότιο μέρος του νησιού, μέχρι τα Μητάτα, με έδρα τη Χώρα) και τον Έξω Δήμο (το υπόλοιπο μέρος του νησιού, με έδρα τον Ποταμό). «Το μεγαλύτερο τμήμα του 19ου αιώνα (1817 – 1863) χαρακτηρίζεται από την παρουσία των Βρετανών στην περιοχή. Η «Βρετανική Προστασία», συμπίπτει με την Ελληνική Επανάσταση και τις μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών (ελληνικών και τουρκικών) προς τα Κύθηρα. Είναι η εποχή μιας σημαντικής πληθυσμιακής αύξησης για την περιοχή και ιδιαίτερα για τα Κύθηρα. Οι απογραφές στο τέλος της Επανάστασης δείχνουν 10 – 15% πρόσφυγες στο σύνολο του Κυθηραϊκού πληθυσμού: σε σύνολο 10.000 κατοίκων μετρώνται περίπου 1.000 πρόσφυγες το 1825.» (Μαυρίδης, Νάκος, Φιλιππακοπούλου, 2000)

Σήμερα, οι ντόπιοι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με τον πρωτογενή τομέα (γεωργία, μελισσοκομία, κτηνοτροφία, κ.ά.), το εμπόριο και, τους θερινούς μήνες, με τον τουρισμό. Η συγκοινωνία παραμένει ακόμη και σήμερα αρκετά προβληματική, ιδιαίτερα το χειμώνα, με περιορισμένα ακτοπλοϊκά και αεροπορικά δρομολόγια. Σε γενικές γραμμές, το νησί έχει κρατήσει σε ικανοποιητικό βαθμό την τοπική του ταυτότητα και αυτό οφείλεται, κυρίως, στην αγάπη των Τσιριγωτών για τον τόπο τους, στο έντονο θρησκευτικό τους συναίσθημα, στη γεωγραφική θέση του νησιού και στην περιορισμένη τουριστική ανάπτυξη. (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.17) Ο πληθυσμός των Κυθέρων το 1961 ήταν περίπου 5.500 κάτοικοι. Τη δεκαετία 1951-

1961 ο πληθυσμός του νησιού μειώθηκε κατά 15%, ενώ κατά την επόμενη δεκαετία, μειώθηκε επιπλέον 25%. Το 1971, κατά την περίοδο της δικτατορίας, οι μόνιμοι κάτοικοι των Κυθήρων ήταν 4.120 (χωρίς στοιχεία για τους οικισμούς Γερακαρίου και Βιαράδικων) ενώ το 1981 σημειώθηκε περαιτέρω μείωση, 3.500 κάτοικοι περίπου. Διαχρονικά, ο πληθυσμός των Κυθήρων υπέστη σταθερή και συνεχή μείωση. Ο Δήμος Κυθήρων προήλθε από την συνένωση των 13 κοινοτήτων του νησιού, και μαζί με την κοινότητα Αντικυθήρων, αποτελούν την επαρχία Κυθήρων. Ο συνολικός μόνιμος πληθυσμός του Δήμου Κυθήρων ανέρχεται περίπου στους 3.900 κατοίκους . Παρόλα αυτά, οι προβλέψεις για τη δημογραφική κατάσταση των Κυθήρων και των Αντικυθήρων δεν είναι ευοίωνες. Η μείωση αλλά και η γήρανση του τοπικού πληθυσμού ενδέχεται να ενταθεί, κυρίως λόγω της εποχιακής απασχόλησης και διαμονής, της νησιωτικής φύσης του τόπου και των προβληματικών συγκοινωνιών με την ενδοχώρα, καθώς και του γενικότερου φαινομένου της εγκατάλειψης της επαρχίας που παρατηρείται σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.20)

Εικόνα 4.1.15-Οι διαχρονικές μεταβολές στον πληθυσμό των Κυθήρων-πηγή «Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων», Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών, Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα

4.1.3. Δομημένο περιβάλλον- η χωροταξική οργάνωση των Κυθήρων

4.1.3.1.Οι οικισμοί και η οργάνωσή τους

Συνολικά τα Κύθηρα έχουν 62 οικισμούς, εκ των οποίων οι περισσότεροι βρίσκονται στην ενδοχώρα. Η ανάπτυξη του οικιστικού δικτύου των Κυθήρων είναι επιμήκης, ακολουθώντας το κεντρικό οροπέδιο και τον κύριο οδικό άξονα, με λίγες προεκτάσεις που έχουν να κάνουν με την ύπαρξη πηγών ή γεωργικής γης. Σύμφωνα με το «Στρατηγικό Σχεδιασμό» που δημοσίευσε ο Δήμος Κυθήρων για τα έτη 2011-2014, «πόλοι αυτής της γραμμής μπορούν να θεωρηθούν ο Καραβάς με την Αγία πελαγία, κεντρικά ο ημιαστικός Ποταμός και το σύμπλεγμα των οικισμών που τον περιβάλλουν και νότια το σείμπλεγμα Λειβάδι-Χώρα-Καψάλι. Οι περιπτώσεις Αυλέμωνα δυτικά και Μυλοποτάμου ανατολικά αποτελούν αποσχίσεις του κεντρικού επιμήκη άξονα.» (Στρατηγικός σχεδιασμός για τα Κύθηρα, 2010, σελ. 16) Στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, τα Κύθηρα διαιρούνταν διοικητικά στο Μέσα Δήμο (το νότιο μέρος του νησιού, μέχρι τα Μητάτα, με έδρα τη Χώρα) και τον Έξω Δήμο (το υπόλοιπο μέρος του νησιού, με έδρα τον Ποταμό). Το νησί χαρακτηρίζει ο μεγάλος αριθμός των οικισμών του. Ήδη κατά την απογραφή του 1889, εμφανίζονται 87 συνολικά οικισμοί μόνο στο νησί των Κυθήρων. Από τα τέλη τους 19ου έως τα τέλη του 20ου αιώνα ο αριθμός των οικισμών αυξομειώνεται για να σταθεροποιηθεί τελικά σήμερα στους 56 κατοικημένους. Η Χώρα και ο Ποταμός εξακολουθούν και σήμερα να είναι οι δύο μεγαλύτεροι οικισμοί που συγκεντρώνουν την κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα του νησιού. Πολλοί από τους υπόλοιπους οικισμούς προέκυψαν κυρίως από την ανάπτυξη των διεσπαρμένων σε όλο το νησί γεωργοκτηνοτροφικών μονάδων.

Η ανάπτυξη του οικιστικού πλέγματος των Κυθήρων σχετίζεται με την ιστορία τους. Ο κίνδυνος των πειρατικών επιδρομών την περίοδο κατά την οποία το νησί βρισκόταν υπό Ενετική κτήση, οδηγεί στη διαμόρφωση λίγων, καλά οχυρωμένων οικισμών. Οι οχυρωμένες πόλεις κτίζονται σε θέσεις κοντά σε λιμάνια και σε αποστάσεις τέτοιες ώστε να μπορούν να αντέξουν θαλάσσιες επιδρομές και κανονιοβολισμούς αλλά ταυτόχρονα να μπορούν να τροφοδοτηθούν δια θαλάσσης. (Φιλίππιδης, 1983, σελ. 11) Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην οργάνωση των οικισμών είναι η διοικητική και κοινωνικοπολιτική οργάνωση των κατοίκων. Το φεουδαρχικό σύστημα οργάνωσης όριζε μικρούς αγροτικούς οικισμούς κοντά στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις ενώ οι ευγενείς κατοικούν στην πρωτεύουσα.

«Η Χώρα, βρίσκεται σε ύψωμα πάνω απ' το λιμάνι του Καψαλίου και η Παλαιόχωρα είναι κτισμένη κοντά στο λιμάνι του Αγ. Νικολάου. Ο οικισμός του Μυλοποτάμου διαφέρει, γιατί βρίσκεται σε απόσταση απ' τη θάλασσα, στα δυτικά του νησιού και δεν έχει σχέση με κάποιο λιμάνι. Αποτελείται κυρίως από αγροτικά λαϊκά σπιτία, σχεδόν ίδια ως προς τη μορφή, που λόγω της πυκνότητας της δόμησης, δημιουργούν ένα πολύπλοκο σύνολο. Σε συνδυασμό με την ύπαρξη τείχους, η πολυπλοκότητα αυτή έπαιζε κι έναν αμυντικό ρόλο, με κυκλοφορία πάνω στα δώματα και δυνατότητες διαφυγής. Το κάστρο λοιπόν αυτό κτίστηκε από φεουδάρχες με στόχο την προστασία των αγροτικών εκτάσεων.» (Φιλίππιδης, 1983, σελ. 14) Οι μεγαλύτεροι πυρήνες τον 18ο αιώνα είναι αυτοί της Χώρας (σημερινή πρωτεύουσα), της Κάτω Χώρας Μυλοποτάμου, των Λογοθετιανικών και του Ποταμού. Ο Άγιος Δημήτριος, η Παλιόχωρα, δεν κατοικήθηκε ξανά ποτέ, μετά την καταστροφή που υπέστη από την επιδρομή του πειρατή Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα. Αργότερα αναπτύσσονται κι άλλες περιοχές όπως ο Ποταμός και ο Καραβάς, τα Αρωνιάδικα και τα Μητάτα, το Λιβάδι και ο Κάλαμος.

Μετά την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, η κατάργηση της ισχύος των ευγενών και η δημιουργία αστικής τάξης γαιοκτημόνων και εμπόρων, η απουσία του κινδύνου της πειρατείας και η πληθυσμιακή αύξηση, οδηγούν στην εγκατάλειψη του μοντέλου του τειχισμένου οικισμού και ευνοεί την ανάπτυξη νέων εστιών κατοίκησης σε εύφορες

περιοχές όπως το Λειβάδι και ο Ποταμός. Παραθαλάσσιοι οικισμοί όπως η Αγία Πελαγία, το Καψάλι, το Διακόφτι και ο Αυλέμονας. Αυτοί άρχισαν να αναπτύσσονται μόλις στα μέσα του εικοστού αιώνα.

Για την πλειοψηφία των σημαντικών οικισμών των Κυθήρων, όπως ο Ποταμός, ο Μυλοπόταμος, ο Καραβάς, τα Μητάτα και τα Φραγκιλιάνα, η ανάπτυξή τους σταματά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ως και την απογραφή του 1991 το σύνολο των οικισμών παρουσιάζει συστηματική μείωση. Σήμερα, σχετική σταθεροποίηση παρουσιάζουν οι οικισμοί του Ποταμού και της Χώρας ενώ σημαντική αύξηση παρουσιάζει ο οικισμός της Αγίας Πελαγίας, λόγω της αύξησης του τουρισμού, ενώ με μικρότερα ποσοστά ακολουθούν ο Κάλαμος, το Λειβάδι, ο Αυλέμονας και τα Μητάτα. (Στρατηγικός σχεδιασμός για τα Κύθηρα, 2010, σελ. 16) Στο νησί, οι υπηρεσίες και οι δραστηριότητες μοιράζονται στη Χώρα και το Λειβάδι, στο νότο, και τον Ποταμό στο βόρειο και κεντρικό τμήμα.

4.1.3.2 Δίκτυο δρόμων

Επί Βρετανικής κατοχής κατασκευάστηκαν στα Κύθηρα πολλά δημόσια έργα. Για την κατασκευή τους οι Άγγλοι υποχρέωσαν τον εντόπιο πληθυσμό σε καταναγκαστική εργασία. Με την καθοδήγηση των βρετανών μηχανικών κατασκευάστηκαν κεντρικοί οδικοί άξονες, γεφύρια, σχολικά κτήρια, η Αγορά (Μερκάτο) στη Χώρα, το Λοιμοκαθαρητήριο (Λαζαρέτα), το Υδραγωγείο και ο φάρος Καψαλίου. Επιπλέον, οι Άγγλοι κατασκευάζουν σημαντικούς δρόμους σε πολλά σημεία των οποίων κτίζουν μικρά κτίρια που χωρούν 2-3 άτομα και χρησιμεύουν για την ανάπαυση των περαστικών. Τα σημεία αυτά βρίσκονται κοντά σε μέρη με νερό ενώ τριγύρω φυτεύονται δέντρα. Η διάνοιξη μεγάλων δρόμων οδήγησε στην ανάγκη για την κατασκευή γεφυριών, όπως αυτό στο Κατούνη, το οποίο αποτελούσε μέρος του οδικού άξονα Χώρας (πρωτεύουσα)-Αβλέμονας (λιμάνι). Άλλα παρόμοια γεφύρια –που διατηρούνται μέχρι σήμερα– βρίσκονται στον Ποταμό, στο Καψάλι, στις Καλοκαιρινές και στη θέση Πορταλαμίου στο λαγκάδι του Μάκρωνα. Το οδικό αυτό δίκτυο συμβολίζει την τεράστια προσπάθεια των κατοίκων να ορίσουν την πρακτική ζωή τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις. (Medina, Πολιτιστικά χαρακτηριστικά, 2018, σελ.41) Σύμφωνα με το «Στρατηγικό Σχεδιασμό» που δημοσίευσε ο Δήμος Κυθήρων για τα έτη 2011-2014, « το οδικό δίκτυο των Κυθήρων διαφέρει απ' αυτό των υπόλοιπων νησιών ως προς το γεγονός ότι δεν έχει σχεδιαστεί για να καλύπτει περιμετρικά το νησί, αλλά το διανύει κάθετα, ενώνοντας με αυτόν τον τρόπο τα δυο σημαντικότερα εμπορικά και δημογραφικά κέντρα του νησιού, τη Χώρα και τον Ποταμό.» (Στρατηγικός σχεδιασμός για τα Κύθηρα, 2010, σελ. 19) Ο σχεδιασμός αυτός, αφ' ενός μειώνει τις αποστάσεις ανάμεσα στα χωριά του κεντρικού άξονα, αφ' ετέρου όμως, αυξάνει τις αποστάσεις μεταξύ των οικισμών που δε βρίσκονται σ' αυτό τον άξονα. Το ζήτημα της συγκοινωνίας είναι ιδιαίτερα προβληματικό, μιας και ειδικά το χειμώνα εκλείπει τελείως. Ο ταξιδιωτικός οδηγός για τα Κύθηρα αναφέρει σχετικά «(…) Η πρόσβαση στα περισσότερα χωριά γίνεται από δρόμους με άσφαλτο, αλλά σε μερικές παραλίες είναι χωματόδρομοι. Οι περισσότεροι δρόμοι διατηρούν το ελάχιστο πλάτος για κυκλοφορία δύο κατευθύνσεων, έχουν πολλές στροφές, που συχνά καλύπτει την ορατότητα η βλάστηση, για αυτό η οδήγηση θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτική, και οι οδηγοί να διατηρούν υπομονή και τους κανόνες κυκλοφορίας.» (kithira.gr)

Εικόνα 4.1.160 χάρτης των Κυθήρων-πηγή <https://www.kythira.info/>

4.1.3.3 Δίκτυο Μονοπατιών

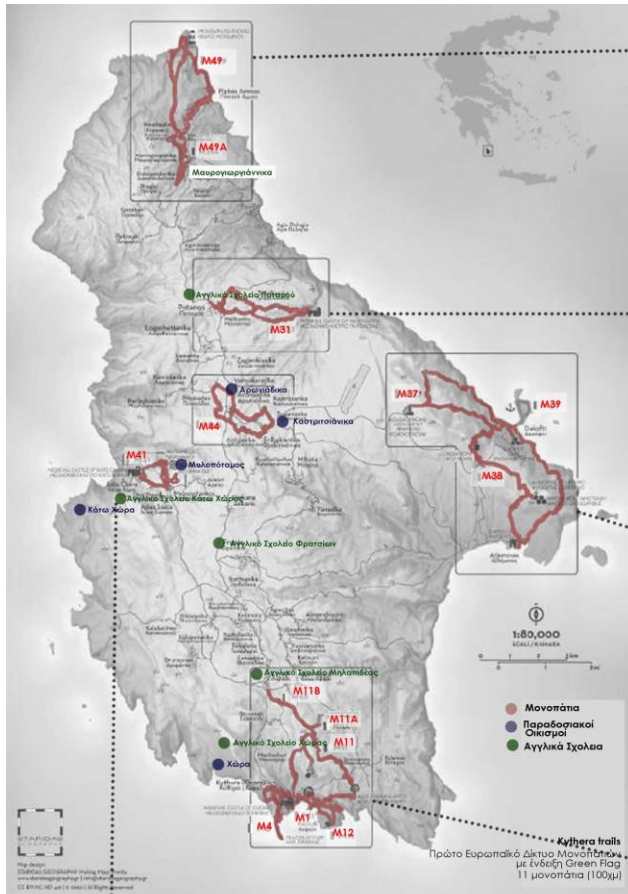
Τα μονοπάτια στα Κύθηρα ανοίχθηκαν στο παρελθόν από τους κατοίκους του νησιού και λειτουργούσαν σε πολλές περιπτώσεις σαν κύριες οδοί σε δύσβατους προορισμούς, ή σαν συντόμευση μεταξύ κύριων οδών, όμως στη συνέχεια με την μείωση του πληθυσμού και την ανάλογη μείωση των αγροτικών εργασιών πολλά από αυτά έκλεισαν από την βλάστηση, αλλά μερικά από αυτά συνέχισαν να διατηρούνται από το πέρασμα των αγριοκάτσικων και τα ίχνη τους διατηρούνται μέχρι και σήμερα.

Το Κυθηραϊκό Ίδρυμα Πολιτισμού & Ανάπτυξης, υλοποιεί ένα πρότυπο και καινοτόμο πρόγραμμα βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης με βάση την αποκατάσταση παλιών κυθηραϊκών μονοπατιών. Το επίσημο δίκτυο μονοπατιών, 'Kythera Trails'⁴⁴ έχει φτάσει πλέον τις 11 θεματικές διαδρομές, συνολικού μήκους 100 χιλιομέτρων. Το δίκτυο μονοπατιών των Κυθήρων, ήταν το πρώτο στην Ελλάδα με εξειδικευμένο brand, ιστοσελίδα και χρήση QR codes. Οι καινοτομίες συνεχίζονται αφού πρόσφατα δύο διαδρομές έγιναν οι πρώτες στην Ευρώπη πιστοποιημένες με το σήμα Green Flag Trails, και ενσωματώθηκε στο δίκτυο το πρώτο αναρριχητικό μονοπάτι τύπου Vía Ferrata. Το Kythera Trails, με τη προώθηση της πιστοποίησης καταλυμάτων με το σήμα Hikers Friendly Hotels αλλά και με τα σεμινάρια κατάρτισης ξεναγών Interpret Europe επιδιώκει να χτίσει ένα βιώσιμο επιχειρηματικό οικοσύστημα, στηρίζοντας την τοπική δράση και οικονομία. (kipa-foundation.org)

Τα μονοπάτια συνεισφέρουν στην τοπική οικονομία, την κοινωνία αλλά και στην ανάδειξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς των Κυθήρων και Αντικυθήρων. Κατά μήκος των πεζοπορικών διαδρομών, αξιοποιούνται με βέλτιστο τρόπο αξιοθέατα και παραδοσιακά τοπία, ενισχύοντας την ταυτότητα των νησιών. Το τουριστικό προϊόν των Κυθήρων διαφοροποιείται, συμπληρώνεται και αναβαθμίζεται, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του τόπου μας. Στόχος του προγράμματος των μονοπατιών, είναι η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου για το νησί αλλά και η προστασία και ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος των Κυθήρων. Τα οργανωμένα μονοπάτια είναι 11 και καλύπτουν το νησί συνολικά, με διαφορετικά κέντρα ενδιαφέροντος για το καθένα απ'αυτά.

---

⁴⁴ Η στρατηγική συνεργασία του ΚΙΠΑ με το Δήμο Κυθήρων & Αντικυθήρων, την Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας Κυθήρων & Αντικυθήρων, και το Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο (MedINA), έχει διευρύνει και εμβαθύνει τους στόχους του προγράμματος.

Trails M49 & M49A
[11,5 km, 5h30' & 2,7 km, 1h30']
Kythera North
'Nature In Contrast'

Trails M31 & M44
[9.1 km, 4h30' & 8.8km, 3h45']
'Medieval Kythera'

"Conquer the medieval capital of Kythera. Walk through authentic villages, protected for their architecture"

Trails M37, M38 & M39
Kythera East

M37 [9.2 km, 4h30']
M38 [15,6 km, 7h30']
M39 [2.6 km, 1h]

"Amazing possibilities for multiple hikes"

Trail M41 [4.7 km, 2h30']
'The Valley of the Watermills'

Kythera South

M1 [5 km, 2h15']
M4 [5.3 km, 1h54']
M11 [8.6 km, 4h]
M11A [1.3 km, 30']
M11B [2.8 km, 1h]
M12 [4.1 km, 2h]

"Multiple route combinations around Kythera's capital, Chora, and seaside Kapsali, inviting you to reveal their secrets"

Εικόνα 4.1.17 Το αναπτυσσόμενο δίκτυο μονοπατιών στα Κύθηρα- επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kira-foundation.org

Μονοπάτια στην Ανατολή

Trails M37, M38 & M39
Kythera East

M37 [9.2 km, 4h30']
M38 [15,6 km, 7h30']
M39 [2.6 km, 1h]

"Amazing possibilities for multiple
hikes"

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Ο μικρός μάλιας του Διακοφτού

ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Η παραλία του Διακοφτού, η φαβερή βέα, η Ιερά Μονή Αγίας Μόνης

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΑΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M37

M36 Διακοφτι – Αγία Μόνη
Εύκολη, Παθείνη, Μικρή, Καλύβερση

3 km | 1 h 10' | Δυσκολία 2/5 | Κυκλική Σχη

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Η μικρή προβλήτα στην παραλία του Διακοφτού (εναλλακτικά, στο μνημείο Κολοκοτρώνη)

ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Παλιές καμάρες, μεσογενική βλάστηση, βέα

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΑΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M36

M37 Κολοκοτρώνης – Διακοφτι
Εύκολη, Παθείνη, Μικρή, Καλύβερση

4,7 km | 2 h | Δυσκολία 1/5 | Κυκλική Σχη

Εικόνα 4.1.17 Το αναπτυγμένο δίκτυο μονοπατιών στα ανατολικά Κύθηρα- επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kira-foundation.org με φωτογραφικό υλικό διαθέσιμο στο kythera.gr

Μονοπάτια στη Δύση

Trails M37, M38 & M39
Kythera East

M37 [9.2 km, 4h30']
M38 [15,6 km, 7h30']
M39 [2.6 km, 1h]

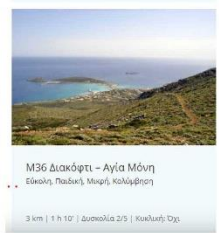
"Amazing possibilities for multiple hikes"

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Ο μικρός μώλος του Διακοφτού

ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Η παραλία του Διακοφτού, η ιερή Μονή Αγίας Μόννης

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΆΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M37

M36 Διακοφτι – Αγία Μονή

Εύκολη, Παιδική, Μικρή, Κολύμβηση

3 km | 1 h 10' | Δυσκολία 2/5 | Κιλικίες Όχι

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Η μικρή προβάτα στην παραλία του Διακοφτού (εναλλακτικά, στο μνημείο Κολοκοτρώνη)

ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Παλιές καμάρες, μεσογειακή βλάστηση, βία

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΆΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M36

M37 Κολοκοτρώνης – Διακοφτι

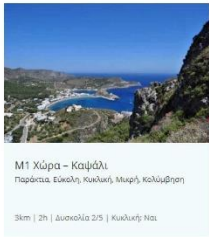
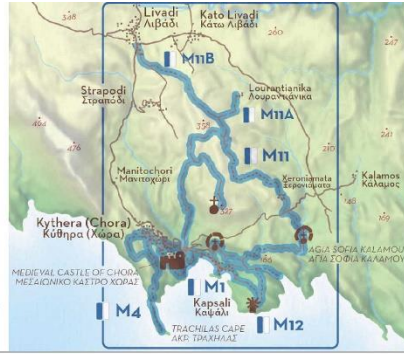
Εύκολη, Παιδική, Μικρή, Κολύμβηση

4,7 km | 2 h | Δυσκολία 1/5 | Κιλικίες Όχι

Εικόνα 4.1.18 Το αναπτυγμένο δίκτυο μονοπατιών στα δυτικά Κύθηρα- επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kira-foundation.org με φωτογραφικό υλικό διαθέσιμο στο kythera.gr

Μονοπάτια στο Νότο

Kythera South
 M1 [5 km, 2h15']
 M4 [5.3 km, 1h54']
 M11 [8.6 km, 4h]
 M11A [1.3 km, 30']
 M11B [2.8 km, 1h]
 M12 [4.1 km, 2h]
 "Multiple route combinations around Kythera's capital, Chora, and seaside Kapsali, inviting you to reveal their secrets"

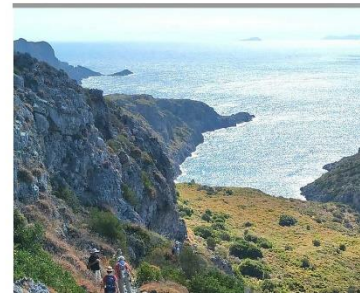
M1 Χώρα – Καψάλι
 παράτια, Εικόνη, Ριλικιό, Μικρή, Κολύμβηση
 3km | 2h | Δυσκολία 2/5 | Κιλικιός: Ναι

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Μπροστά από την είσοδο του Κάστρου της Χώρας (εναλλακτικά, στο Υδραγωγείο στα Καυδάμ)
 ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Χώρα, Κάστρο Χώρας, Πέτρινο Αγγλικό γεφύρι, Καψάμ
 ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΆΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M04, M11, M15

M11 Λιβάδι - Καψάλι
 Εικόνη, Μεγάλη, Κολύμβηση

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ: Ο μύλος του Καψαλιού / Το ξηνοδοχείο "Ρέληνη" στο Λιβάδι
 ΚΥΡΙΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ: Καψάμ, πέτρινο μονοπάτι της Κάμαρας, Επίθαο Αγίας Σοφίας Καλάμου, Λι Πάντης στις Αγκοιλές
 ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΆΛΛΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ: M01, M11A, M15

Εικόνα 4.1.19 Το αναπτυσσόμενο δίκτυο μονοπατιών στα νότια Κύθηρα- επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kira-foundation.org με φωτογραφικό υλικό διαθέσιμο στο kythera.gr

4.1.3.4 Δημόσια Κτίρια & Δημόσιοι Χώροι

Εκπαίδευση

Στα Κύθηρα, λειτουργούν ένα νηπιαγωγείο, ένα εξατάσιο Δημοτικό Σχολείο, ένα Γυμνάσιο κι ένα Γενικό Λύκειο στην περιοχή της Χώρας. Άλλο ένα εξατάσιο Δημοτικό Σχολείο, ένα νηπιαγωγείο λειτουργεί κι ένας Παιδικός Σταθμός λειτουργούν στον οικισμό του Ποταμού. Στον οικισμό Λιβάδι, κοντά στη Χώρα βρίσκεται ακόμη ένα νηπιαγωγείο. Στόχος του Δήμου είναι η συνένωση των δυο παιδικών σταθμών με στόχο τη δημιουργία ενός νέου, πρότυπου Βρεφονηπιακού Παιδικού Σταθμού. (Στρατηγικός σχεδιασμός για τα Κύθηρα, 2010, σελ. 37)

Αθλητικές Εγκαταστάσεις

Η κατάσταση των αθλητικών εγκαταστάσεων στο νησί δεν είναι ιδανικές. Λειτουργούν γήπεδο ποδοσφαίρου στον Ποταμό και γήπεδα μπάσκετ στις επιμέρους κοινότητες, με υποτυπώδεις εγκαταστάσεις. Στα Αρωνιάδικα έχει κατασκευαστεί ένα νέο γήπεδο 5x5, ενώ στο λιβάδι κατασκευάζεται γήπεδο 8x8, με τη συνεργασία τοπικών φορέων και της κοινότητας Απόδημων Κυθηρίων της Αυστραλίας.

Υποδομές Υγείας & Πρόνοιας

Το Γενικό Νοσοκομείο- Κέντρο Υγείας Κυθήρων βρίσκεται στον Ποταμό. Στο νησί λειτουργεί το «Τριφυλλίο νοσοκομείο Κυθήρων» καθώς και περιφερειακά ιατρεία. Στον Ποταμό επίσης στεγάζεται ο Οίκος Ευγηρίας Κυθήρων «Κασιμάτειον».

Μουσεία

Το αρχαιολογικό Μουσείο Κυθήρων, βρίσκεται στην είσοδο της Χώρας. ετά από μία μακρά περίοδο δέκα χρόνων όπου παρέμεινε κλειστό, το Αρχαιολογικό Μουσείο Κυθήρων άνοιξε πρόσφατα (Μάιος 2016), πλήρως ανακαινισμένο και με μία σύγχρονη έκθεση που περιέχει αντικείμενα από την 9η χιλιετία π.Χ μέχρι και τον 3ο αιώνα μ.Χ. (kythera.gr) Τα σημαντικότερα εκθέματα είναι τα πέτρινα εργαλεία από την πρώτη εγκατάσταση στο νησί (9η-8η χιλιετία π.Χ), τα ευρήματα από την Μινωική αποικία στην Παλαιόπολη, τα σπάνια χάλκινα ειδώλια από το Μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γιώργη στο βουνό, τα ειδώλια και κοσμήματα από το ιερό της Αθηνάς στο Παλαιόκαστρο, το μαρμάρινο λιοντάρι των Κυθήρων του 6ου αι. π.Χ., τα νομίσματα από το ιερό του Ποσειδώνα στην Αντιδραγονέρα. Επίσης, σε ξεχωριστή ενότητα εκθέτονται αντικείμενα από τις ανασκαφές των Αντικυθήρων.⁴⁵

Στην πλατεία του Κάτω Λιβαδίου στεγάζεται ο χώρος συλλογής παλαιοχριστιανικών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών έργων τέχνης. Ο χώρος αυτός είναι ο ναός της Αναλήψεως ο οποίος παραχωρήθηκε από την Ιερά Μητρόπολη Κυθήρων. Πρόκειται για τοιχογραφίες, έργα θρησκευτικής ζωγραφικής και αντικείμενα του θρησκευτικού τελετουργικού, εικόνες αντικείμενα αργυροχοΐας μεταλλοτεχνίας και κεραμικής. Τα έργα αυτά είναι οι καρποί μεγάλου μέρους από τις εργασίες αποτοχισεων, που πραγματοποίησε τα τελευταία τριάντα χρόνια σε μνημεία των Κυθήρων η Αρχαιολογική

⁴⁵ Το έργο της επισκευής και επανέκθεσης του Μουσείου εκτελέστηκε από την Διεύθυνση Μελετών και Εκτέλεσης Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτηρίων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων στο πλαίσιο της Πράξης «Επισκευή, Διαρρύθμιση και Επανεκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Κυθήρων», για το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αττική» της Προγραμματικής Περιόδου «ΕΣΠΑ 2007 – 2013». Η Πράξη συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Υπηρεσία, με σκοπό τη διάσωση τοιχογραφιών από ναούς που κινδύνευαν να καταστραφούν. Το πιο εντυπωσιακό κομμάτι του μουσείου είναι τα σπαράγματα παλαιοχριστιανικού ψηφιδωτού δαπέδου από τον ναό του Αγίου Ιωάννη στο Ποταμό, μαζί με αποτοιχισμένες τοιχογραφίες από την ασίδα του. (kythera.gr)

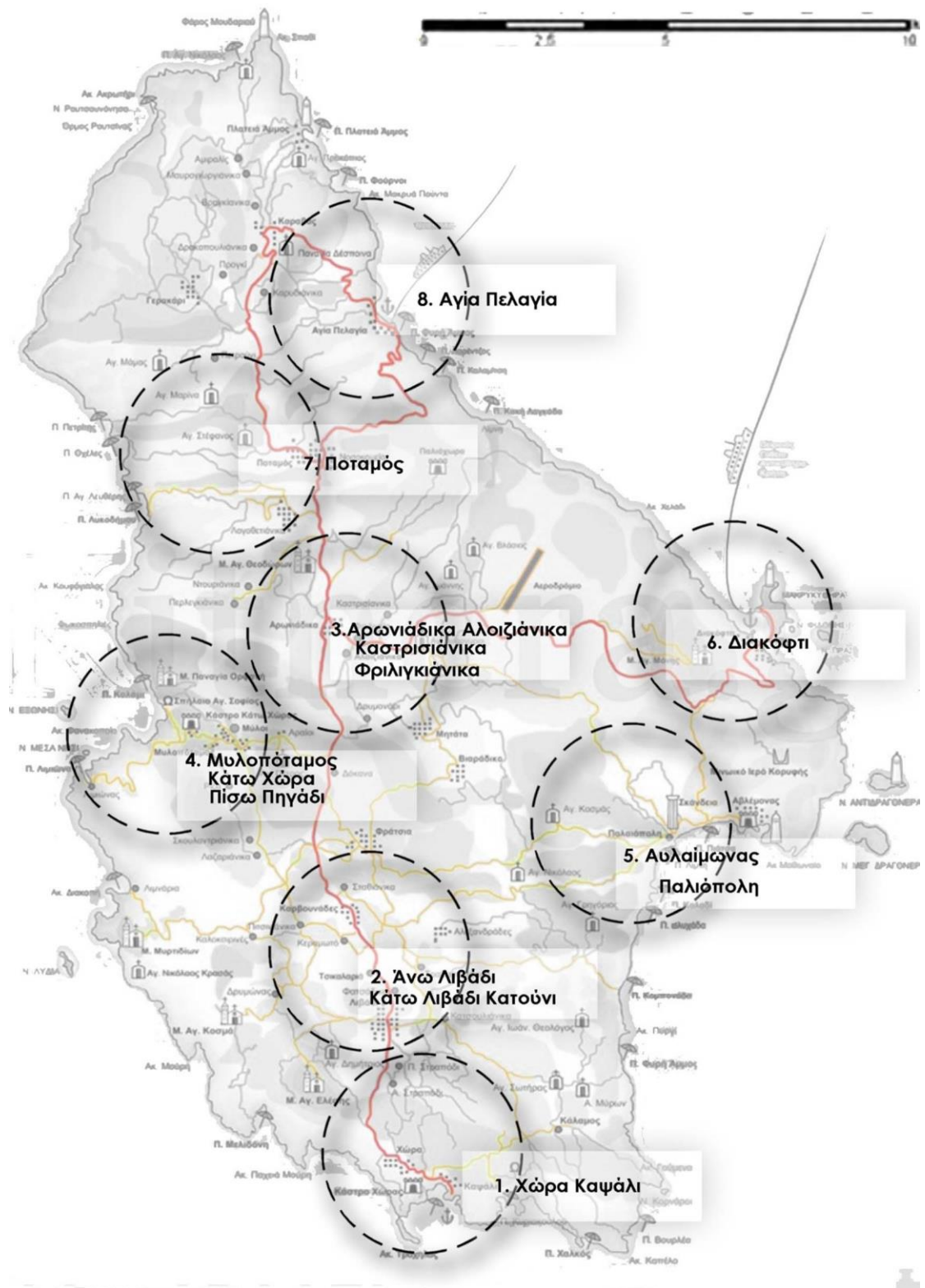
Επιπλέον στο νησί βρίσκεται το Αρχείο Κυθήρων στη Χώρα και η λαογραφική συλλογή στα Μητάτα. Δίπλα στο παλιό Δημαρχείο στη Χώρα, λειτουργεί η Λαογραφική Συλλογή Κυθήρων, έργο του δασκάλου Δημήτρη Λουράντου, ο οποίος μαζί με τους μαθητές του συνέλεγε για μια σειρά ετών πληθώρα αντικειμένων της καθημερινής ζωής των Τσιριγωτών. Επιπλέον, λειτουργεί ο ιδιωτικός χώρος τέχνης Follow your Art . Βρίσκεται στο Καψάλι και δημιουργήθηκε με σκοπό να αποτελέσει ένα χώρο δράσης για τη σύγχρονη τέχνη σε ένα νησί της άγονης γραμμής, μακριά από τα αστικά κέντρα της χώρας. Επιπλέον, η συγκεκριμένη γκαλερί φιλοδοξεί να αποτελέσει πόλο έλξης και επιμόρφωσης της τοπικής κοινότητας. Από την ίδρυσή της έως σήμερα έχει φιλοξενήσει έργα πληθώρας καλλιτεχνών.

4.1.3.5 Το το ισχύον πολεοδομικό σχέδιο των Κυθήρων

Η διάρθρωση των οικισμών στα Κύθηρα οφείλεται στις πειρατικές επιδρομές και στο δυτικό φεουδαρχικό σύστημα. Στο νησί, παρουσιάζεται ένα «πολύκεντρο» σύστημα διάρθρωσης των οικισμών με τη Χώρα να είναι το κύριο διοικητικό και εμπορικό κέντρο αλλά όχι το μοναδικό. Στο βόρειο τμήμα, το κέντρο είναι το χωριό Ποταμός, δυτικά ο Μυλοπόταμος και ανατολικά ο Αβλέμονας. Το ισχύον πολεοδομικό σχέδιο είναι αυτό του 1987 και ορίζει 8 πολεοδομικές ενότητες, όπως αναφέρονται παρακάτω (εικόνα):

1. **Χώρα-Καψάλι** 40 κατοίκους / ha 0,5
2. **Άνω Λιβάδι-Κάτω Λιβάδι Κατούνι** 20 κατοίκους / ha 0,5
3. **Αρωνιάδικα-Αλοιζιάδικα-Καστρισιάνικα-Φριλιγκιάνικα** 20 κατοίκους / ha 0,5
4. **Μυλοπόταμος-Κάτω Χώρα-Πίσω Πηγάδι** 30 κατοίκους / ha 0,5
5. **Αβλέμονας-Παλιόπολη** 30 κατοίκους / ha 0,5
6. **Διακόφτι** 20 κατοίκους / ha 0,4
7. **Ποταμός** 40 κατοίκους / ha 0,5
8. **Αγία Πελαγία** 30 κατοίκους / ha 0,5

Για κάθε αναφερόμενη πολεοδομική ενότητα, ο μέσος συντελεστής δόμησης είναι 0,5 με εξαίρεση το Διακόφτι όπου ο μέσος συντελεστής δόμησης είναι 0,4. Στο νησί βρίσκονται 4 κηρυγμένοι παραδοσιακοί οικισμοί (Χώρα, Μυλοπόταμος, Αρωνιάδικα, Καστρισιάνικα, Κάτω Χώρα). Το ΥΠΕΝ έχει κηρύξει 13 διατηρητέα μεμονωμένα κτήρια ή κτηριακά συγκροτήματα ενώ απ' το ΥΠΠΟ χαρακτηρίζονται αρχαιολογικοί χώροι το Κάστρο και η Παλαιόχωρα, ο Μυλοπόταμος ως ιστορικός τόπος και άλλα 100 περίπου μνημεία μεταξύ των οποίων τα τέσσερα ενετικά κάστρα στις στις άκρες του νησιού (Χώρας, Μυλοποτάμου, Παλαιόχωρας και Αβλέμονα) και πολλές εκκλησίες διαφορετικών ρυθμών.

Εικόνα 4.1.20- Διαγραμματική απεικόνιση των πολ/κών ενοτήτων των Κυθήρων όπως ορίζονται απ' το Πολεοδομικό Σχέδιο του 1987- επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kythera.gr

Αναλυτικά προβλέπει:

Πολεοδομική ενότητα Χώρα - Καψάλι

Η Χώρα, προστατεύεται σαν σύνολο με την υπ' αριθμόν Φ26/41112/1079/1980 Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ788/Β/1980). Τα εξωτερικά όρια του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου καθορίζουν την ευρύτερη περιοχή προστασίας του παραδοσιακού και φυσικού χώρου. Η Χώρα, παραμένει το κύριο διοικητικό κέντρο του νησιού, ενώ προτείνεται η ανάδειξή του σε πολιτιστικό κέντρο με πρόσθετες λειτουργίες που υπαγορεύονται από την ανάγκη αναβάθμισης της ποιότητας ζωής καθώς και ενίσχυση στον τομέα του τουρισμού. Η χρήση γης που προτείνεται είναι αυτή της γενικής κατοικίας ενώ προτείνονται και δράσεις που μέχρι σήμερα δεν έχουν πραγματοποιηθεί όπως :

- Μεταφορά του Γυμνασίου στο Μυλοπόταμο.
- Στέγαση υπηρεσιών (γραφείο σχεδίου πόλεως των Κυθήρων, παιδικός σταθμός) στο κτίριο του Γυμνασίου που θα μεταφερθεί.
- Λειτουργία στη Χώρα του ενός από τα δύο δημοτικά σχολεία του νησιού μετά τη σύμπτυξή τους.
- Μετατροπή του ελεύθερου χώρου που βρίσκεται στον περιφερειακό δρόμο που οδηγεί στο Καψάλι σε parking.
- Ανάδειξη του κάστρου με την εκτέλεση έργων συντήρησης, την μεταφορά του αρχαιολογικού μουσείου μέσα στο κάστρο, την μετατροπή σε βυζαντινό μουσείο κατάλληλου χώρου καθώς και την οργάνωση και ταξινόμηση του ιστορικού αρχείου που στεγάζεται στο κάστρο.
- Δημιουργία υπαίθριου θεάτρου σε έκταση νοτιοδυτικά του οικισμού.

Για το Καψάλι, προτείνεται η δημιουργία εγκατάστασης ναυταθλητισμού στον Πίσω Γυαλό με αξιοποίηση του Λαζαρέττου και η δημιουργία αλιευτικού καταφύγιου για την προστασία και συντήρηση των επαγγελματικών αλιευτικών σκαφών της περιοχής, χωρίς κάποια εφαρμογή μέχρι τώρα.

Εικόνα 4.1.21 Η Χώρα στα Κύθηρα- πηγή visitkithira.gr

Εικόνα 4.1.22 Το Καψάλι στα Κύθηρα-πηγή kithira.gr

Πολεοδομική ενότητα: Άνω και Κάτω Λιβάδι, Κατούνη (Κοινότητα Λιβαδιού).

Στα όρια αυτής της πολεοδομικής ενότητας περιλαμβάνονται οι εξής οικισμοί - γειτονιές: Μαζαρακιάνικα - Άνω Λιβάδι - Κατελουζιάνικα - Φραγκιάνικα - Βρανάδικα - Κάτω Λιβάδι - Κατούνη. Για την Κοινότητα Λιβαδιού εφαρμόζεται το από 06-12-1982 προεδρικό διάταγμα περί στάσιμων οικισμών⁴⁶ (ΦΕΚ 588/Δ/1982) με τέσσερα κέντρα τους οικισμούς Άνω Λιβάδι - Κάτω Λιβάδι - Κατούνη - Τραβασαριάνικα. Προτείνεται το διάταγμα αυτό να μην έχει εφαρμογή για τα κέντρα Άνω Λιβάδι, Κάτω Λιβάδι, Κατούνη. Στο ίδιο σχέδιο ορίζονται δυο διαφορετικές ζώνες οριοθέτησης. Η ζώνη Α, αποτελείται από τις οριοθετημένες γειτονιές των οικισμών προ του έτους 1923 Άνω Λιβάδι, Βραννάδικα, Κάτω Λιβάδι, Κατούνη, Φραγκιάνικα, Κατελουζιάνικα, Μαζαρακιάνικα. Προτείνεται η αξιοποίηση των αρχοντικών που βρίσκονται εκεί καθώς και η καλύτερη ανάδειξη της γέφυρας του Κατουνού. Η ζώνη Β εκτείνεται κατά μήκος του κοινοτικού δρόμου, Άνω και Κάτω Λιβάδι (σε βάθος 150 m βόρεια και 100 m νότια) και περιλαμβάνει την νέα επέκταση μεταξύ των ορίων των γειτονιών Άνω Λιβαδιού και Κάτω Λιβαδιού και των ορίων σχεδίου πόλης 1987.) Στη ζώνη αυτή προτείνεται οριοθέτηση:

- των αναγκαίων ελεύθερων χώρων,
- της έκτασης για βιοτεχνικό κέντρο για κάλυψη αναγκών χονδρεμπορίου,
- της περιοχής κατοικίας.

Εικόνα 4.1.23 Το Λιβάδι στα Κύθηρα- Πηγή visitkythira.gr

⁴⁶ Σύμφωνα με το ΠΔ/24-4-85. (ΦΕΚ-181/Δ/3-5-85), ως στάσιμοι ορίζονται οι οικισμοί όπου δεν έχουν πληθυσμό ίσο ή μεγαλύτερο των 200 κατ. σύμφωνα με τη τελευταία απογραφή πληθυσμού και κατά την απογραφική περίοδο της τελευταίας δεκαετίας δεν εμφανίζουν πληθυσμιακή αύξηση μεγαλύτερη του 10%. ή κατά την τελευταία τριετία δεν εμφανίζουν αριθμό νέων οικοδομών και προσθηκών κυρίων χώρων σε ποσοστό μεγαλύτερο του 20% του συνολικού αριθμού των υπαρχόντων σπιτιών του οικισμού.

Πολοδομική ενότητα: Αρωνιάδικα - Αλοιζιάνικα - Φριλιγκιάνικα - Καστρισιάνικα:

Οι οικισμοί Αρωνιάδικα και Καστρισιάνικα έχουν κηρυχθεί παραδοσιακοί οικισμοί (ΦΕΚ 594/Δ/1978) ενώ προτείνεται η κήρυξη του οικισμού Αλοιζιάνικα σαν παραδοσιακού λόγω του μεγάλου αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει.

Σε αυτή την ενότητα, η ζώνη Α περιλαμβάνει τους οικισμούς προ του 1923 (Αρωνιάδικα - Καστρισιάνικα - Αλοιζιάνικα - Φριλιγκιάνικα). Γι' αυτή προτείνεται:

- Κήρυξη του οικισμού Αρωνιάδικα σαν ζώνη ειδικής ενίσχυσης.⁴⁷
- Χωροθέτηση κεντρικών λειτουργιών του συνόλου των οικισμών στον ελεύθερο χώρο μεταξύ Φριλιγκιάνικων - Καστρισιάνικων.
- Μεταφορά του νεκροταφείου που βρίσκεται στον οικισμό Φριλιγκιάνικων.

Η ζώνη Β, είναι περιοχή επεκτάσεων μικρής επιφανείας ενώ οι παραπάνω δράσεις δεν έχουν πραγματοποιηθεί.

---

⁴⁷ Σύμφωνα με το άρθρο άρθρου 8 του νόμου 1512/1985 (ΦΕΚ 4/Α/1985), «Ζώνες ειδικής ενίσχυσης (ΖΕΕ) καθορίζονται σε πολεοδομούμενες περιοχές που ορίζονται για τον σκοπό αυτό από Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο ή Σχέδιο Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτών Πόλεων και σε περιοχές με ήδη εγκεκριμένο πολεοδομικό σχέδιο ή περιοχές οριοθετημένων οικισμών προϋφιστάμενων του έτους 1923, με σκοπό την αναμόρφωση, την ανάπλαση ή την ανάπτυξή τους. Οι ζώνες αυτές καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημόσιων Έργων, μετά από σχετική ενημέρωση ή πρόταση του οικείου δήμου ή κοινότητας. Ο καθορισμός αυτός μπορεί να γίνει και με την πολεοδομική μελέτη. Η εκτέλεση προγραμμάτων οικιστικής ανάπτυξης στις ζώνες ειδικής ενίσχυσης ή τμήματά τους συνιστά δημόσια ωφέλεια και επιτρέπεται για το σκοπό αυτόν η αναγκαστική απαλλοτρίωση ακινήτων. Η εκτέλεση των προγραμμάτων αυτών αναλαμβάνεται με συνεργασία από τη Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στεγάσεως, από το Δημόσιο ή το Δημόσιο Οργανισμό ή Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης ή ανατίθεται σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή δημοτικές επιχειρήσεις ή εταιρείες μικτής οικονομίας κατά το άρθρο 25 του νόμου 947/1979 όπως τροποποιείται με το νόμο αυτόν. Με το προεδρικό διάταγμα της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού, μπορεί να προβλέπεται ανάλογη εφαρμογή στις ζώνες ειδικής ενίσχυσης των άρθρων 55 και 58 του νόμου 947/1979. Οι διατάξεις αυτές μπορεί να εφαρμόζονται χωρίς την έκδοση των προεδρικών διαταγμάτων που προβλέπονται σε αυτές. Οι διατάξεις του άρθρου 9 του ίδιου νόμου 947/1979 εφαρμόζονται και στην περίπτωση των ζωνών ειδικής ενίσχυσης. Για την ανάπτυξη των ζωνών ειδικής ενίσχυσης χορηγείται από το Δημόσιο κρατική ενίσχυση στον αντίστοιχο Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης, στη Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στεγάσεως και στον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας για τη συμμετοχή στην εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων.

Εικόνα 4.1.24 Τα Αρωνιάδικα στα Κύθηρα- Πηγή visitkythira.gr

Πολεοδομική ενότητα Μυλοπόταμος - Κάτω Χώρα - Πίσω Πηγάδι (Κοινότητα Μυλοποτάμου).

Οι οικισμοί αυτής της ενότητας είναι χαρακτηρισμένοι σαν οικισμοί ιδιαίτερου ιστορικού ενδιαφέροντος (ΦΕΚ 382/Β/1981). Η κύρια χρήση γης είναι αυτή της πρώτης κατοικίας ενώ οι δράσεις που προτείνονται γι' αυτή την ενότητα είναι:

- Μεταφορά του γυμνασίου - λυκείου στο κτίριο της παλιάς Οικοκυρικής Σχολής και δημιουργία αθλητικών εγκαταστάσεων στο χώρο αυτό.
- Μετατροπή του Βυζαντινού οικισμού σε Νεανικό Ξενώνα.
- Μετατροπή του Ενετικού Σχολείου της Κάτω Χώρας σε εργαστήριο παραδοσιακής τέχνης.

Απ' τα παραπάνω, καμία δράση δεν έχει πραγματοποιηθεί.

Εικόνα 4.1.25 Μυλοπόταμος - πηγή visitkythira.gr

Εικόνα 4.1.26 Κάτω Χώρα Μυλοποτάμου- πηγή visitkythira.gr

Πολοδομική ενότητα Αβλέμων, Παλαιόπολη, Κάμπος Παλαιόπολης (Κοινότητες Μητάτων -Φριλιγκιάνικων).

Οι χρήσεις που καθορίζονται είναι:

- Χρήση α' κατοικίας στο διαμορφωμένο τμήμα του Αβλεμώνα και στην επέκταση στα βόρεια του οικισμού και σε βάθος 200 m από την επαρχιακή οδό.
- Χρήση β' κατοικίας στην περιοχή επέκτασης δυτικά του διαμορφωμένου οικισμού.
- Χρήση κοινωνικού τουρισμού στην περιοχή επέκτασης και χαρακτηρισμός της με την περιοχή επέκτασης για β' κατοικία σαν Ζώνη Ειδικών Κινήτρων (ΖΕΚ)⁴⁸.
- Κατασκευή νεανικού κάμπινγκ στην περιοχή Αβλεμώνα.
- Προστασία του αρχαιολογικού χώρου, της γεωργικής γης υψηλής παραγωγικότητας και της παραλίας της Παλαιόπολης.
- Δημιουργία αλιευτικού καταφυγίου στον όρμο του Αγίου Νικολάου.

Οι παραπάνω δράσεις δεν έχουν πραγματοποιηθεί.

Εικόνα 4.1.27 Ο Αβλέμωνας στα Κύθηρα- Πηγή visitkythira.gr

⁴⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 8 του νόμου 1512/1985 (ΦΕΚ 4/Α/1985), «Με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος μπορεί να καθορίζονται μέσα στις πολεοδομικές ενότητες Ζώνες Ειδικών Κινήτρων (ΖΕΚ) μέσα στις οποίες παρέχονται ειδικά χρηματοδοτικά και πολεοδομικά κίνητρα για να κατασκευάζονται ή διαμορφώνονται κτίρια ή τμήματά τους που είναι αναγκαία για τα κέντρα πολεοδομικών ενότητων, όπως κτίρια αναψυχής, πολιτιστικών δραστηριοτήτων, στάθμευσης αυτοκινήτων κ.λ.π.»

Πολεοδομική ενότητα Διακόφτι (Κοινότητα Φραλιγκιανίτικων).

Γι' αυτή την πολεοδομική ενότητα ορίζονται η ζώνη Α που περιλαμβάνει την πραγματική πόλη και προτείνεται ο καθορισμός της περιοχής σαν ζώνη ανάπτυξης ενώ για τη ζώνη Β προτείνεται η κατασκευή λιμένα στη νήσο Μακρουκύθηρα.

Πολεοδομική ενότητα Αγία Πελαγία (Κοινότητα Ποταμού).

Για τη ζώνη Α που περιλαμβάνει την πραγματική πόλη και την επέκτασή της προτείνεται η χρήση α' και β' κατοικίας. Άλλες προωθούμενες δράσεις είναι η μεταφορά του υπάρχοντος λιμανιού, η δημιουργία μαρίνας σκαφών αναψυχής, η δημιουργία χώρων κάμπινγκ στις νότιες ακτές του οικισμού. Τέλος, στη ζώνη Παραλίας προτείνεται ο καθορισμός ζώνης τουρισμού - αναψυχής στο παραθαλάσσιο τμήμα του οικισμού.

Εικόνα 4.1.28 Το Διακόφτι-πηγή visitkythira.gr

Εικόνα 4.1.29 Η Αγία Πελαγία στα Κύθηρα- Πηγή visitkythira.gr

Πολεοδομική ενότητα: Ποταμός

Για τον Ποταμό αρχικά προτείνεται η εξαίρεση από το από 06-12-1982 προεδρικό διάταγμα περί στάσιμων οικισμών (ΦΕΚ 588/Δ/1982). Για τη ζώνη Α που περιλαμβάνει την πραγματική πόλη προτείνονται:

- Χρήση κατοικίας και κεντρικές λειτουργίες.
- Χωροθέτηση σταθμού φορτηγών και λεωφορείων στα νότια του οικισμού.
- Χωροθέτηση ενός από τα δύο συμπυκνόμενα δημοτικά σχολεία του νησιού.
- Λειτουργία δευτέρου παιδικού σταθμού.
- Δημιουργία γηπέδου ποδοσφαίρου στο ελεύθερο γήπεδο, που έχει παραχωρηθεί από την Κοινότητα.
- Δημιουργία πολιτιστικού κέντρου στο κτίριο του παλιού κτιρίου του δημοτικού σχολείου μετά την μεταφορά του.
- Δημιουργία ανοικτού θεάτρου.
- Προστασία του οικιστικού συνόλου των νεοκλασικών σπιτιών που βρίσκεται στην είσοδο της πόλης από την επαρχιακή οδό στο νότιο τμήμα.

Για τη ζώνη Β που περιλαμβάνει την επέκταση του οικισμού, δίνεται προτεραιότητα στην προστασία του περιβάλλοντος και των στοιχείων αρχιτεκτονικής. Η λειτουργία του ανοικτού θεάτρου είναι η μοναδική απ' τις δράσεις που αναφέρονται και όντως πραγματοποιήθηκε.

Εικόνα 4.1.30 Ο οικισμός Ποταμός στα Κύθηρα- Πηγή visitkythira.gr

Στην ίδια έκθεση, προτείνονται μια σειρά μέτρων που έχουν να κάνουν με την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πιο συγκεκριμένα προτείνονται για ανάδειξη :

1. Αρχαιολογικοί χώροι.

A) Ολόκληρος ο λόφος του Παλαιοκάστρου, όπως σώζονται ερείπια αρχαίου τείχους κλασικής εποχής, λείψανα αρχαίων κτισμάτων και όπου τοποθετείται το Ιερό της Ουράνιας Αφροδίτης (Κοινότητα Μητάτων).

B) Η περιοχή Παλαιοπόλεως (Κοινότητα Μητάτων) όπου ο αρχαιολογικός λόφος Καστρί.

2. Εξέχοντα Βυζαντινά Μνημεία:

A) Το Κάστρο Χώρας, Μυλόκαστρο και Παληοχώρα Κυθήρων.

B) Εκτός από τα τρία αυτά μνημεία, έχουν κηρυχθεί 86 μνημεία Φραγκοκρατίας, Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών χρόνων, ενώ υπάρχει ένας κατάλογος άλλων 31 μη κηρυγμένων μνημείων.

Σαν βασική προτεραιότητα τίθεται η σύνταξη πολεοδομικών μελετών και για τις οχτώ ενότητες που αναφέρθηκαν, οι απαραίτητες κτηματογραφήσεις καθώς και η ίδρυση πολεοδομικού γραφείου στα Κύθηρα. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην ανάγκη χαρτογράφησης των περιοχών που ανήκουν στην Εγχώριο Περιουσία. Στο κείμενο του «Στρατηγικού Σχεδιασμού για τα Κύθηρα 2011-2014» (Στρατηγικός σχεδιασμός για τα Κύθηρα, 2010, σελ. 31) σημειώνεται η ανάγκη έκδοσης ειδικού σχεδίου που θα τροποποιεί ή θα εξειδικεύει το περιεχόμενο του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας για το νησί ενώ τονίζεται η ανάγκη εκπόνησης Ειδικής Χωροταξικής Μελέτης για το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του νησιού. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός πως απ' το 1987 δεν υπάρχει κάποια στοχευμένη πολεοδομική μελέτη για τα Κύθηρα ενώ σχεδόν το σύνολο των προτάσεων του ΓΠΣ δεν έχει εφαρμοστεί.

Στο κείμενο, δε γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στην προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά τονίζεται η πρόθεση ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού στο νησί που θα σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή και το φυσικό περιβάλλον.

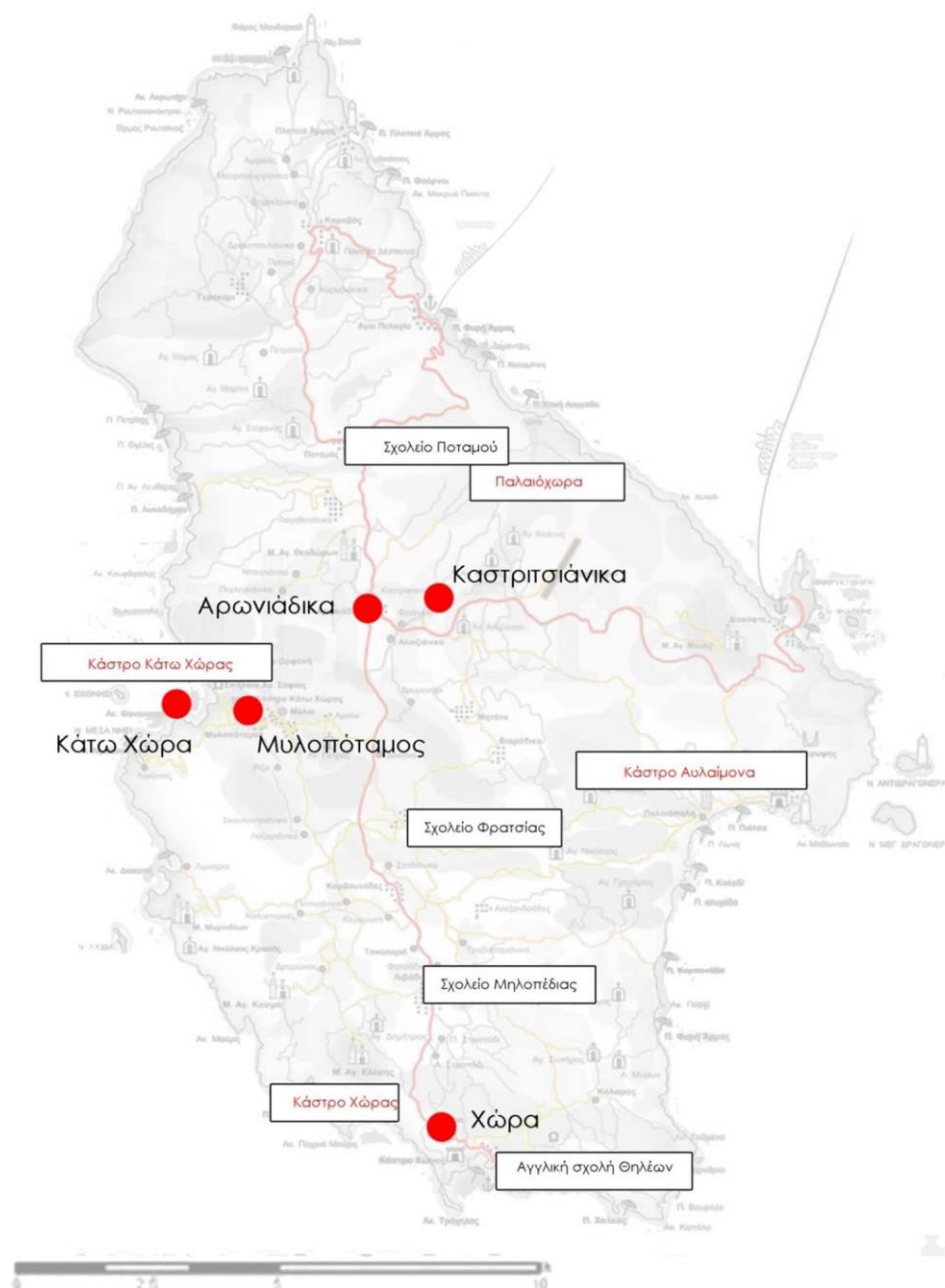
Εικόνα 4.1.31 Η Παλιόχωρα στα Κύθηρα-πηγή kastro.eu

Εικόνα 4.1.32 Οι καταρράκτες του Μυλοποτάμου-πηγή kythera.gr

4.1.3.6 Κηρυγμένοι Παραδοσιακοί Οικισμοί

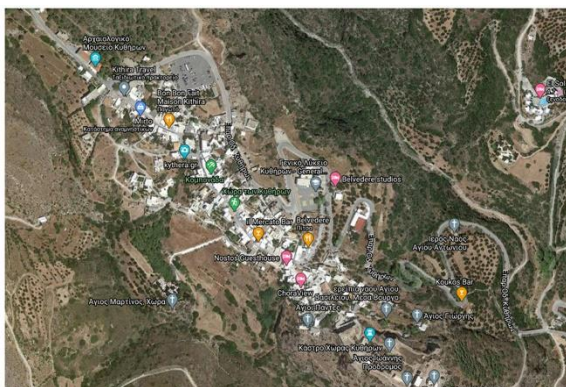
Τα Κύθηρα (Χώρα), τα Αρωνιάδικα, τα Καστρισιάνικα, η Κάτω Χώρα και ο Μυλοπόταμος έχουν κηρυχτεί παραδοσιακοί οικισμοί. Η Διατήρηση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής, της λειτουργικότητας και της αισθητικής των οικισμών αυτών προωθείται σήμερα από τους τοπικούς φορείς. Το γεγονός ότι καθυστέρησε χρονικά η τουριστική ανάπτυξη του νησιού, άφησε σχεδόν αναλλοίωτη την εικόνα μιας άλλης εποχής. Όμως οι περιπτώσεις άναρχης οικοδόμησης με εφαρμογές ξένων προς το εντόπιο στοιχείο και «τυποποιημένων» χαρακτηριστικών, κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου για μία μελλοντική απώλεια αυτού που πραγματικά μπορεί να επιδείξει το νησί.

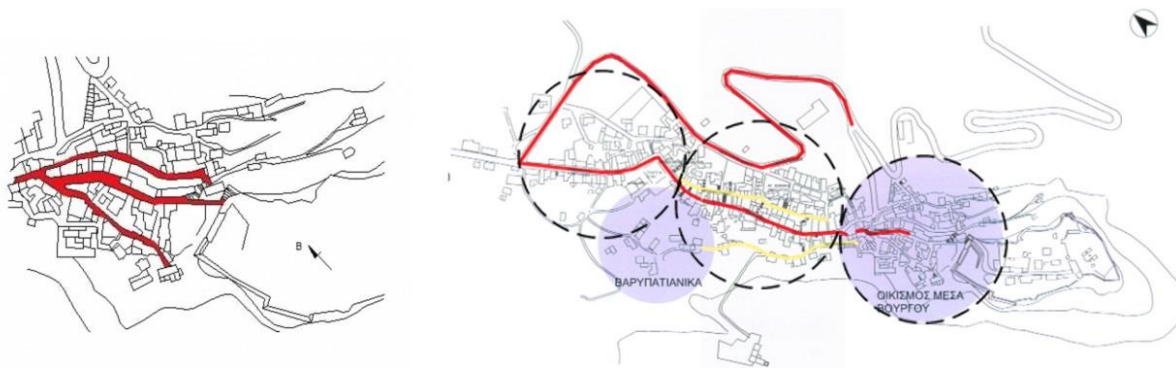
Εικόνα 4.1.33 Διαγραμματική απεικόνιση των παραδοσιακών οικισμών, των Αγγλικών σχολείων και των κάστρων στα Κύθηρα σε υπόβαθρο διαθέσιμο στο kythera.gr

Στη Χώρα, η δόμηση ξεκινά με αφετηριά το Κάστρο στο πρώτο κομμάτι (μέσα Μούργο). Ο οικισμός αναπτύσσεται σε τρεις βασικούς ανηφορικούς δρόμους που συγκλίνουν στην Αγ. Αικατερίνη με μεγάλη πυκνότητα και έλλειψη δημόσιων χώρων. Το δεύτερο τμήμα είναι επίσης πυκνοδομημένο, λιγότερα βέβαια απ'το μέσα Μούργο ενώ κυριαρχούν τα αρχοντικά του 19ου αιώνα. Είναι η πρωτεύουσα του νησιού, χτισμένη στο λόφο που δεσπόζει το Ενετικό Κάστρο (1316) στο οποίο υπάρχουν λίγα ερείπια σπιτιών και εκκλησιών. Η περιοχή ήταν αστική κατά την Ενετοκρατία, γι'αυτό και δεν συναντώνται αποθηκευτικοί χώροι ή αγροτικές εγκαταστάσεις. Οι κάτοικοι, βάσει της τελευταίας απογραφής είναι 281. Μετά το 17^ο αιώνα, ο οικισμός της Χώρας αναπτύσσεται εκτός των τειχών, ακολουθώντας την εδαφική μορφολογία και τον κεντρικό δρόμο. Η δόμηση, και στη δεύτερη φάση ανάπτυξης του οικισμού είναι πυκνή, με λίγα πλατώματα στα προαύλια των εκκλησιών που αποτελούν και τους δημόσιους χώρους των επιμέρους γειτονιών. Παράλληλα με τον κεντρικό δρόμο, αναπτύσσονται άλλοι δυο που ενώνονται με στενά σοκάκια. Ο κεντρικός δρόμος επιτρέπει τη διέλευση οχημάτων, κατά μήκος του συναντώνται τα περισσότερα εμπορικά καταστήματα αλλά και κατοικίες. Χαρακτηριστικό του αποτελούν τα «διαβατικά», περάσματα σε σχήμα καμάρας κάτω απ'τα σπύια. Η Τρίτη φάση του οικισμού, αποτελεί προέκταση της δεύτερης και συμβαίνει το 19^ο αιώνα. Σε αυτή την περιοχή, η δόμηση είναι λιγότερο πυκνή, η χρήση αυτοκινήτου πιο διαδεδομένη και οι ακάλυπτοι, δημόσιοι χώροι περισσότεροι. Το μοντέλο του κεντρικού δρόμου με τις εγκάρσιες ενώσεις ακολουθείται και στα Σφακιανά (Τρίτη φάση οικισμού Χώρας) με τρόπο πιο ακανόνιστο όμως, λόγω της πολυπλοκότητας των οικοπέδων. Τα σπύια είναι λαϊκά, επηρεασμένα περισσότερο απ'την Αιγαιοπελαγίτικη Αρχιτεκτονική παρά απ'την αστική ενετική των δυο προγενέστερων φάσεων. Η κεντρική – και μοναδική- πλατεία της Χώρας είναι πλακόστρωτη και βρίσκεται στα Σφακιανά. Εκεί βρίσκεται το δημαρχείο, τράπεζες και άλλες υπηρεσίες. Στα κεντρικά σοκάκια υπάρχουν πολλά μαγαζιά, κυρίως με τουριστικά είδη. Το Ιστορικό Αρχείο Κυθήρων βρίσκεται μέσα στο κάστρο της Χώρας ενώ το Αρχαιολογικό Μουσείο των Κυθήρων στην εισοδό της.

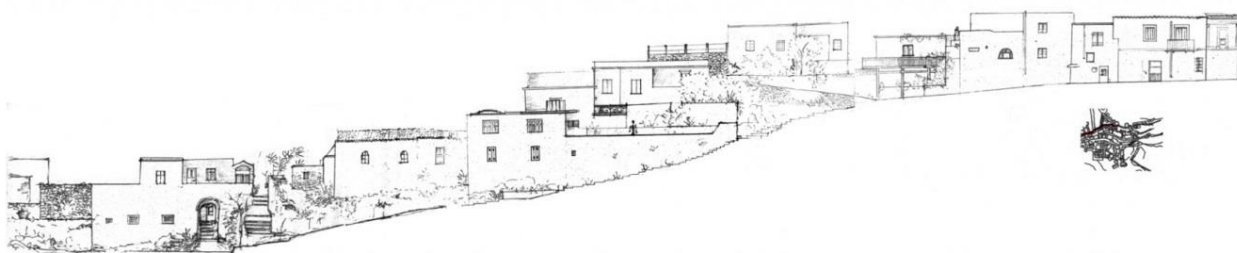
Εικόνα 4.1.34 Η Χώρα σε αεροφωτογραφία απ'το googlemaps(αριστερά) και τη γεωγραφική υπηρεσία στρατού (δεξιά)

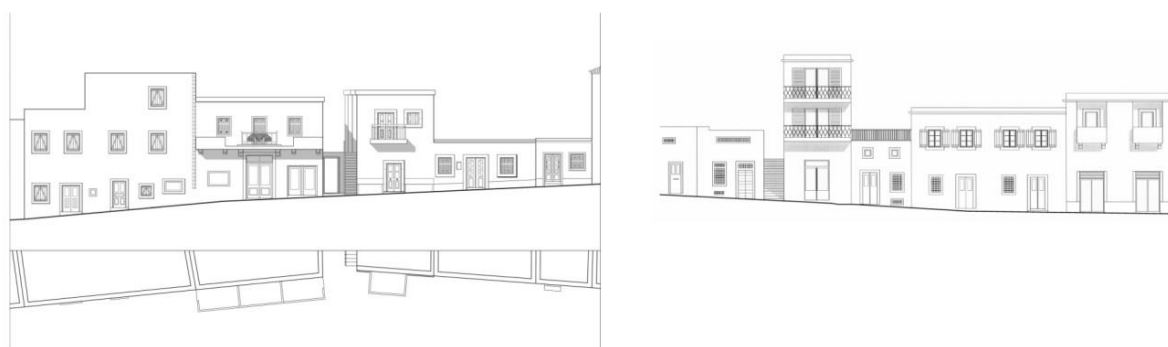
Εικόνα 4.1.35 Οι δρόμοι και τα στάδια ανάπτυξης του οικισμού-Πηγή 5^Α

Εικόνα 4.1.36 Σκαλιές, καμάρες και ερήπεια στη Χώρα-Πηγή 5Α

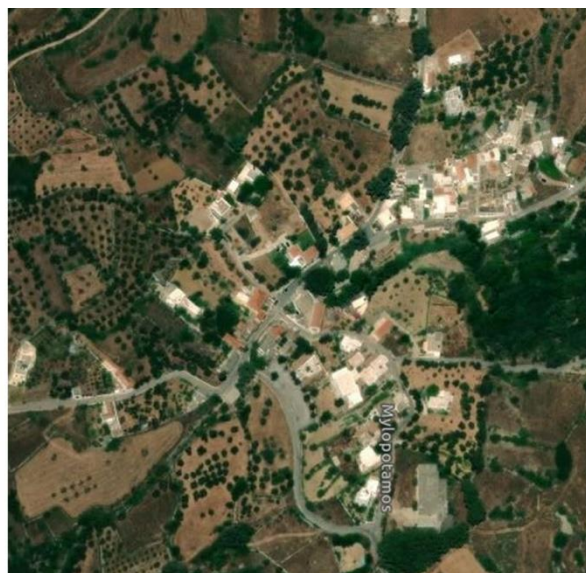
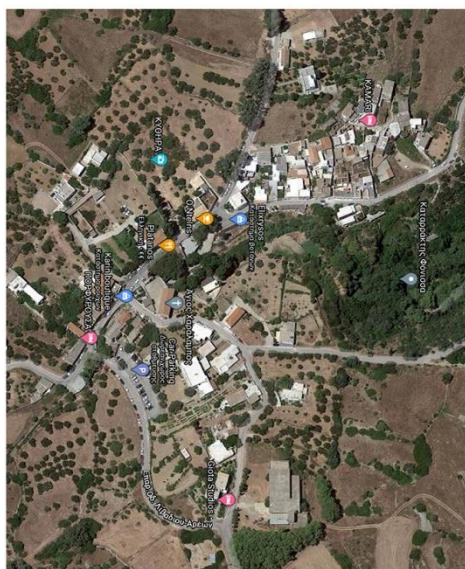
Εικόνα 4.1.37 Μέτωπο δρόμου στο παλαιότερο τμήμα της Χώρας-Πηγή 5^Α

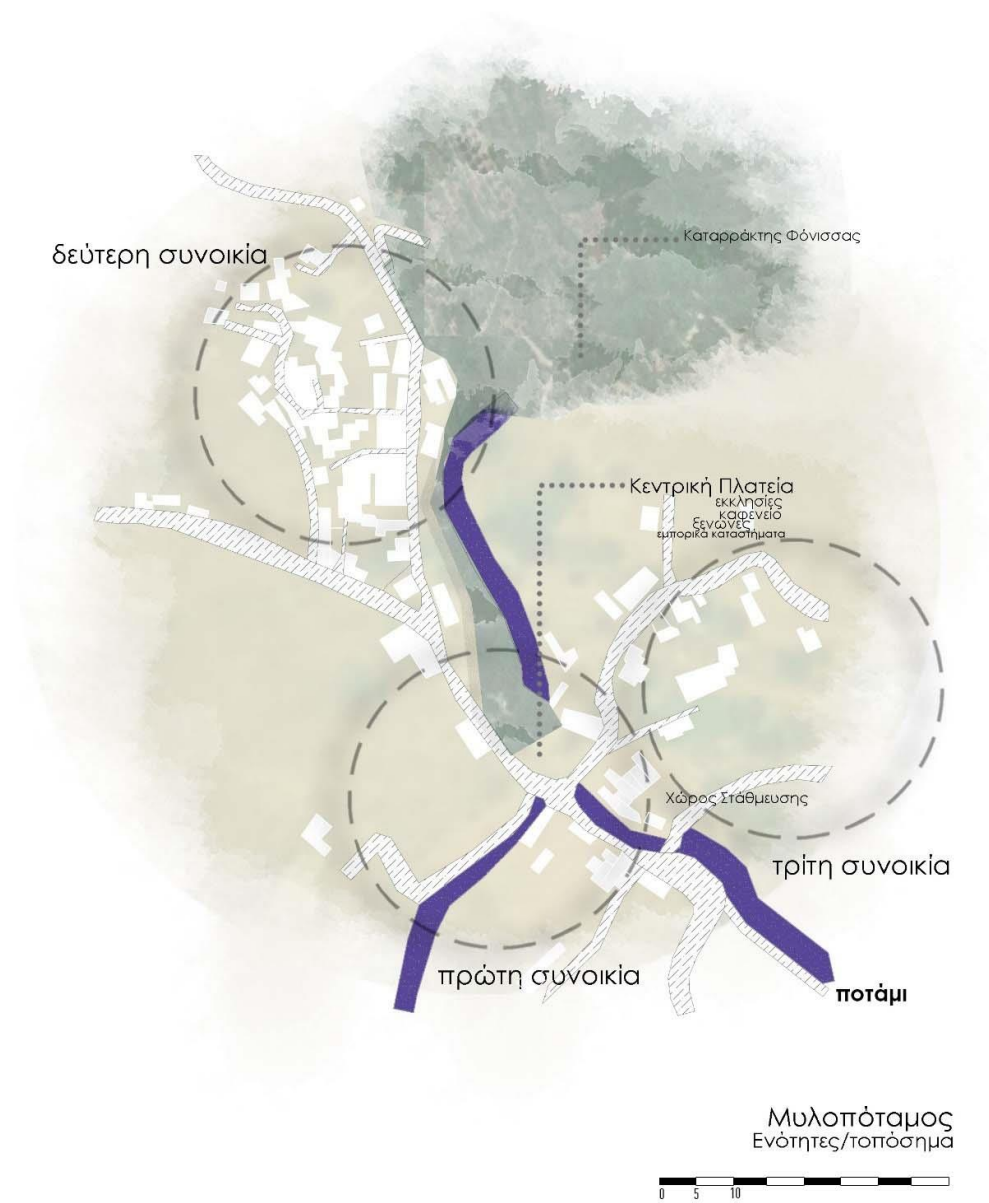
Εικόνα 4.1.38 Μέτωπα δρόμων στα νεώτερα τμήματα της Χώρας-Πηγή 5^Α

Ο Μυλοπόταμος, απτύσσεται σε τρεις ενότητες. Παλαιότερη είναι η βόρεια όπου η δόμηση είναι πυκνότερη, ακολουθεί το τμήμα γύρω απ'το δρόμο, με τα κέντρα της εκκλησίας και του καφενείου και τέλος το νεώτερο κομμάτι. Η παρουσία του ποταμού δίνει ιδιαίτερο χαρακτήρα ενώ οι καταρράκτες και το σπήλαιο της Αγ. Σοφίας αποτελούν σημαντικούς πόλους έλξης. Ο οικισμός χωρίζεται σε τρεις συνοικίες. Η πρώτη, αποτελεί το κεντρικό του τμήμα, γύρω απ'την πλατεία και τον κεντρικό δρόμο. Σε αυτόν βρίσκονται το καφενείο, οι εκκλησίες, οι ξενώνες και κάποιες κατοικίες. Στη δεύτερη συνοικία (βόρεια), η δόμηση είναι πολύ πυκνή, με τα παλαιότερα κτίρια του οικισμού, αρκετά απ'τα οποία βρίσκονται σε ερηπώδη κατάσταση. Η Τρίτη συνοικία βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού άξονα συγκεντρώνοντας νεώτερα κτίσματα, χωρίς συνέχεια στη δόμηση και τη μορφή. Η δόμηση του οικισμού, ακολουθεί τον κεντρικό οδικό άξονα. Η πρόσβαση γίνεται στην πρώτη και την Τρίτη συνοικία απ'την πλευρά του κεντρικού δρόμου ενώ στη δεύτερη, η πρόσβαση γίνεται απ'τα εγκάρσια σοκάκια μιας και οι αυλές των σπιτιών είναι κλειστές προς το δρόμο.

Το εντυπωσιακό φυσικό τοπίο δίνει ξεχωριστό χαρακτήρα στον οικισμό. Η περιοχή Μύλοι είναι λαγκαδιά που ξεκινάει από την Νεράίδα. Σε όλη την διαδρομή της υπάρχει τρεχούμενο νερό, βάθρες με καταρράκτες, πλατάνια και πολύ πλούσια βλάστηση. Στο παρελθόν το άφθονο τρεχούμενο νερό έκανε την περιοχή τόπο εκμετάλλευσης του, με την ύπαρξη εκεί μεγάλου αριθμού νερόμυλων και γεωργικής εκμετάλλευσης όπως περιβολιών, λιόφυτων κλπ. Αυτό πρόσφερε στο Μυλοπόταμο οικονομική ευμάρεια, αυτάρκεια και πληθυσμό που αριθμούσε τα 1200 άτομα, καθιστώντας το ουσιαστικά κεφαλοχώρι. Στις μέρες μας η περιοχή καταφέρνει και πάλι να συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό ανθρώπινης δραστηριότητας, για τουριστικούς λόγους αυτή τη φορά, λόγω του ιδιαίτερου φυσικού της κάλους.

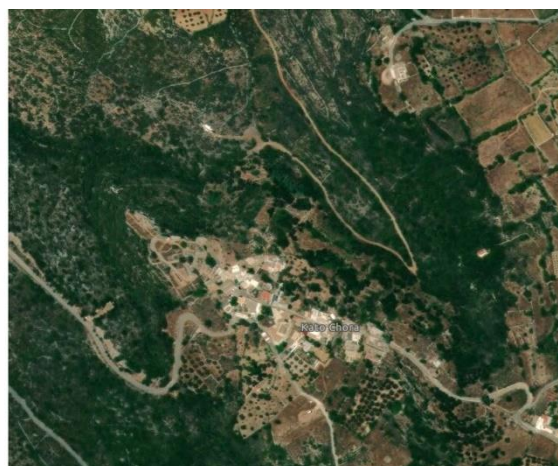
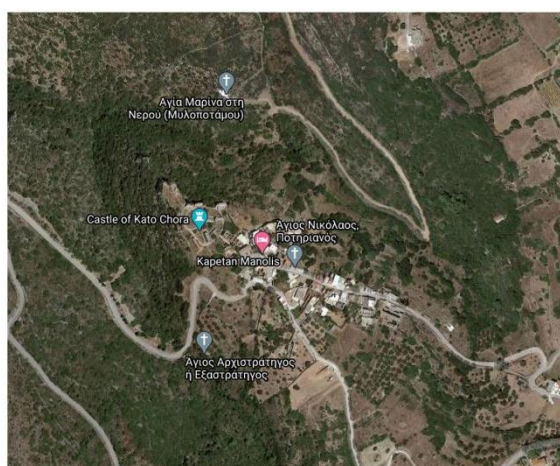

Εικόνα 4.1.39 Ο Μυλοπόταμος σε αεροφωτογραφία απ'το googlemaps(αριστερά) και τη γεωγραφική υπηρεσία στρατού (δεξιά)

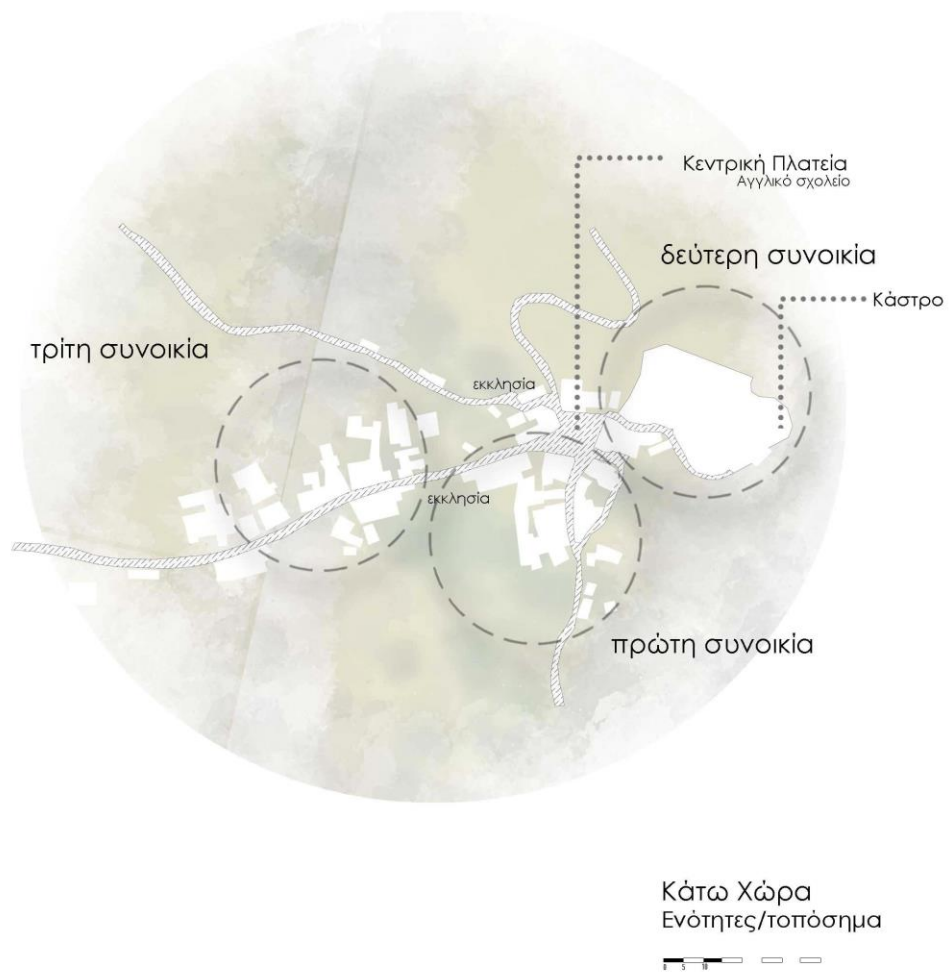

Εικόνα 4.1.40 Διαγραμματική απεικόνιση των οικιστικών ενότητων του Μυλοποτάμου

Στην Κάτω Χώρα, η ανάπτυξη του οικισμού γίνεται στον άξονα Δύση-Ανατολή, με αφετηρία το Κάστρο. Κι εδώ έχουμε ιδιαίτερα πυκνή δόμηση χωρίς ελεύθερους χώρους. Ο κύριος χώρος συγκέντρωσης είναι η πλατεία ενώ για μεγαλύτερη εξοικονόμηση χώρου συναντάμε διώροφα οικήματα με εξ. Σκάλα και διαφορετική ιδιοκτησία ανά όροφο. Ο οικισμός ακολουθεί φρουριακή ανάπτυξη, με πυρήνα του το Ενετικό Κάστρο. Οι δρόμοι είναι στενοί και ακανόνιστοι, η δόμηση πολύ πυκνή, με απουσία ελεύθερων χώρων. Τα δώματα των σπιτιών είναι βατά και επικοινωνούν μεταξύ τους. Αναπτύχθηκε σε δύο φάσεις, με επέκταση του οικισμού εντός του Κάστρου. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει γραμμική ανάπτυξη κατά μήκος του δρόμου, ο οποίος οδηγεί χαμηλότερα στην κοίτη του ποταμού. Η επόμενη φάση, περιλαμβάνει τα κτίσματα που ενώνουν το κάστρο με το Μυλοπόταμο. Και σε αυτή την περιοχή όμως, η δόμηση είναι αρκετά πυκνή, με συνεχή μέτωπα, προσφέροντας ασφάλεια ακόμη και στα σπίτια εκτός των τειχών. Και σε αυτόν τον οικισμό, συναντάμε τρεις επιμέρους οικιστικές ενότητες. Η πρώτη – και παλιότερη- βρίσκεται εντός των τειχών του Κάστρου. Η δεύτερη, αναπτύσσεται γύρω απ'την κεντρική πλατεία και κατά μήκος του δρόμου προς το ποτάμι. Η Τρίτη οικιστική ενότητα αναπτύσσεται γραμμικά, κατά μήκος του κεντρικού δρόμου. Το κύριο πλάτωμα, βρίσκεται μπροστά στην είσοδο του Κάστρου, στο σημείο συνάντησης των δυο δρόμων. Εκεί βρίσκεται και το Αγγλικό Σχολείο. Ο χώρος δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη οργάνωση και χρησιμεύει ως σημείο στάθμευσης. Πλατώματα σχηματίζονται στους δρομίσκους, αποτελώντας μικρά κοινωνικά κέντρα για τον οικισμό.

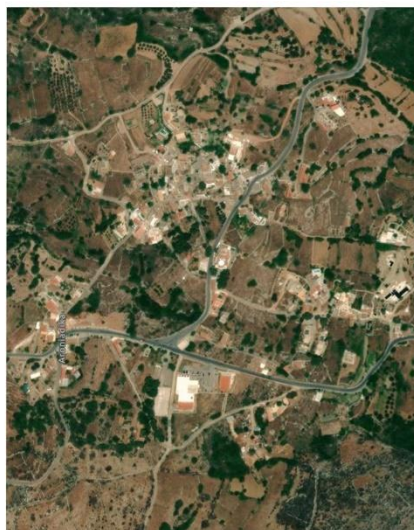
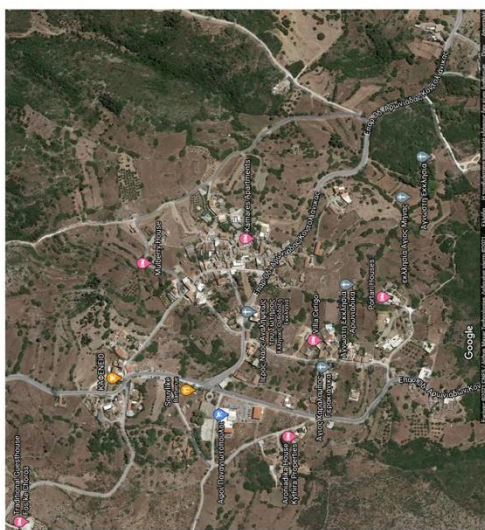

Εικόνα 4.1.42 Η Κάτω Χώρα σε αεροφωτογραφία απ'το googlemaps(αριστερά) και τη γεωγραφική υπηρεσία στρατού (δεξιά)

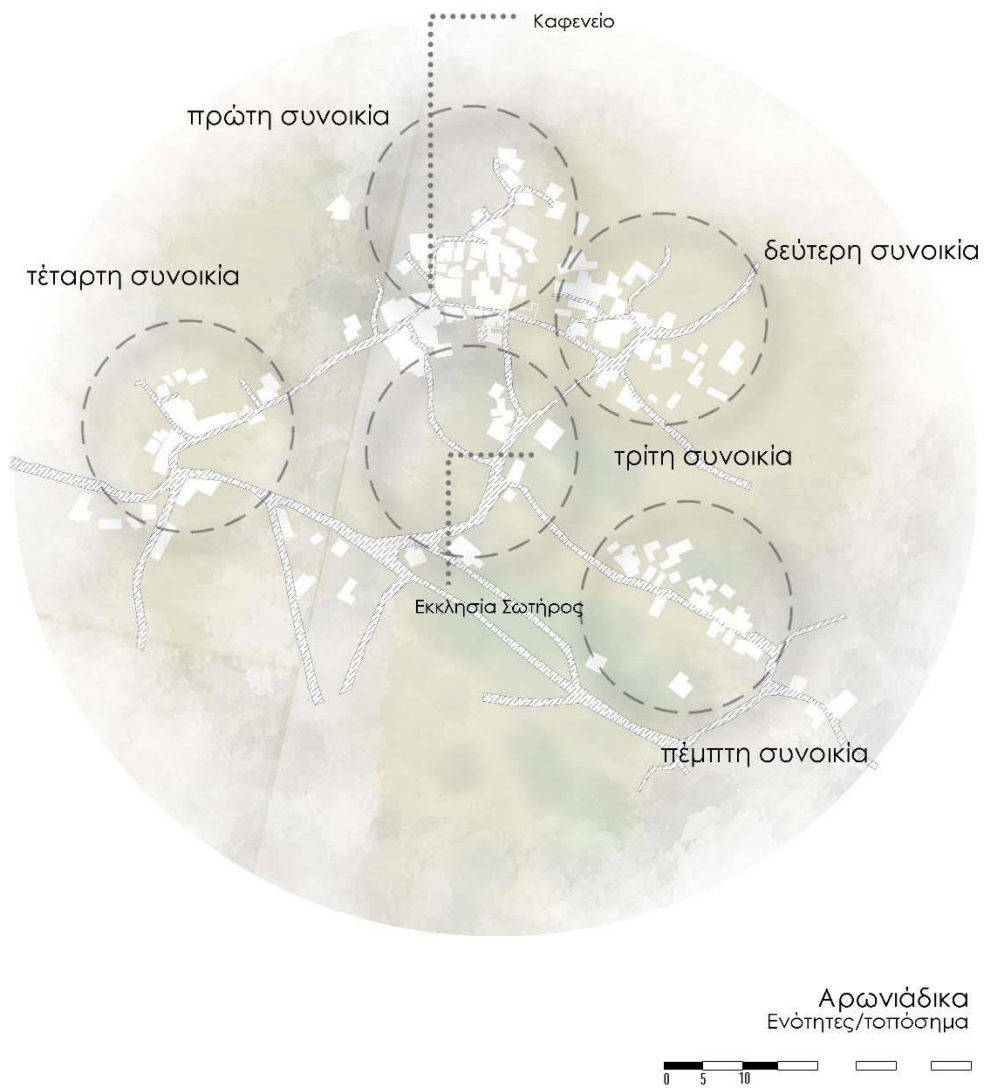
Εικόνα 4.1.43 Διαγραμματική απεικόνιση των οικιστικών ενότητων της Κάτω Χώρας

Τα Αρωνιάδικα είναι ένας απ'τους παλαιότερους αγροτικούς οικισμούς, χτισμένος στο κέντρο του ηπειρωτικού τμήματος για προστασία. Η δόμηση είναι πυκνότερη στο άνω τμήμα και εδώ δε συναντάμε καν κεντρική πλατεία. Τα σπίτια ακολουθούν την κλίση του δρόμου ενώ στο παλαιότερο κομμάτι έχουν ενιαία πρόσοψη. Η παράδοση λέει, ότι ο συνοικισμός των Αρωνιαδίκων δημιουργήθηκε από κατοίκους της Παλιόχωρας που διασωθήκαν από την καταστροφή της Παλιόχωρας από το Βαρβαρόσα το 1537. Το επώνυμο Αρώνης κυριαρχούσε στο χωριό πάνω από 2 αιώνες. Το χωριό είχε περί τα 200 άτομα κατά το 18ο αι. σε 3 ενορίες, στο Σωτήρα, στον Αρχάγγελο και στον άγιο Χαράλαμπο στα Γερακιτιάνικα. Το 19ο αι. ο πληθυσμός αυξήθηκε και αναπτύχθηκε σε 3 συνοικίες. Οι κατοικίες είναι μονώροφες και διώροφες σε πυκνή δόμηση με διαβατικά, εξωτερικές πέτρινες σκάλες, περιθυρώματα τοξωτά ή ορθογώνια με πωρόλιθο ή αμυγδαλόπετρα, ισόγεια βόλτα με φουρνόσπιτα, πατητήρια, αποθήκες, εργαστήρια και βοηθητικούς χώρους. Παλιά το χωριό φημιζόταν για τους τεχνίτες χαλκιάδες, οι οποίοι έφτιαχναν όλα τα γεωργικά εργαλεία (τσάπες, τσαπόνια, αξίνες, φτυάρια) αλλά και όλα τα σιδερικά τα απαραίτητα για το νοικοκυριό και για την οικοδομή. Στο κεντρικό, και παλαιότερο τμήμα του οικισμού, τα σπίτια δημιουργούν εξωτερικό μέτωπο-οχύρωση. Δυτικά και νότια του οικισμού εντοπίζονται τα περισσότερα κτίσματα. Σήμερα, εμφανίζονται πέντε γειτονίες. Η πρώτη, είναι ο μεσαιωνικός κεντρικός οικισμός, είναι αρκετά πυκνοδομημένος αλλά σήμερα δεν κατοικείται. Η δημόσια ωή των Αρωνιαδίκων, συγκεντρώνεται στη γειτονιά του καφενείου, που απαρτίζεται από νεώτερα κτίσματα, κατοικίες ή εμπορικές χρήσεις. Υπερυψωμένη, ανάμεσα στις δυο προηγούμενες γειτονίες και πάνω στον κεντρικό δρόμο βρίσκεται η γειτονιά της εκκλησίας. Ανατολικά του κεντρικού τμήματος, φαίνεται μια αρχική επέκταση του πρώτου οικισμού ενώ κοντά στη γειτονιά της εκκλησίας, συναντάται η γειτονιά Πιτσινάδες, αποτελούμενη κυρίως από κατοικίες που μάλιστα δεν κατοικούνται όλο το χρόνο. Οι μόνιμοι κάτοικοι στο χωριό είναι 77.

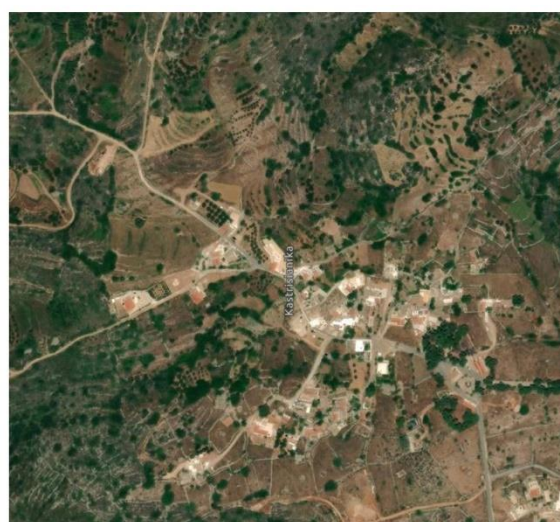
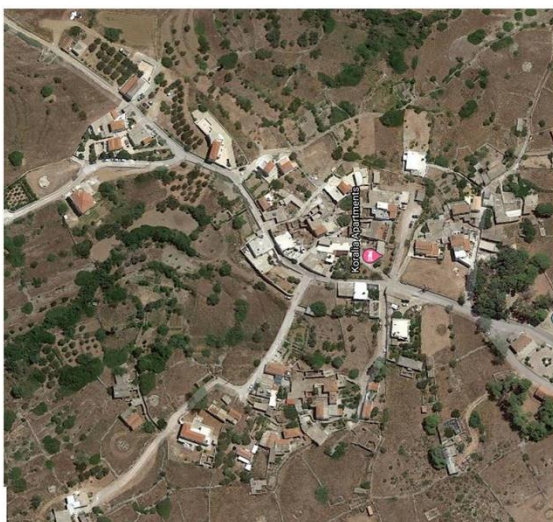
Εικόνα 4.1.44 Τα Αρωνιάδικα σε αεροφωτογραφία απ'το googlemaps(αριστερά) και τη γεωγραφική υπηρεσία στρατού (δεξιά)

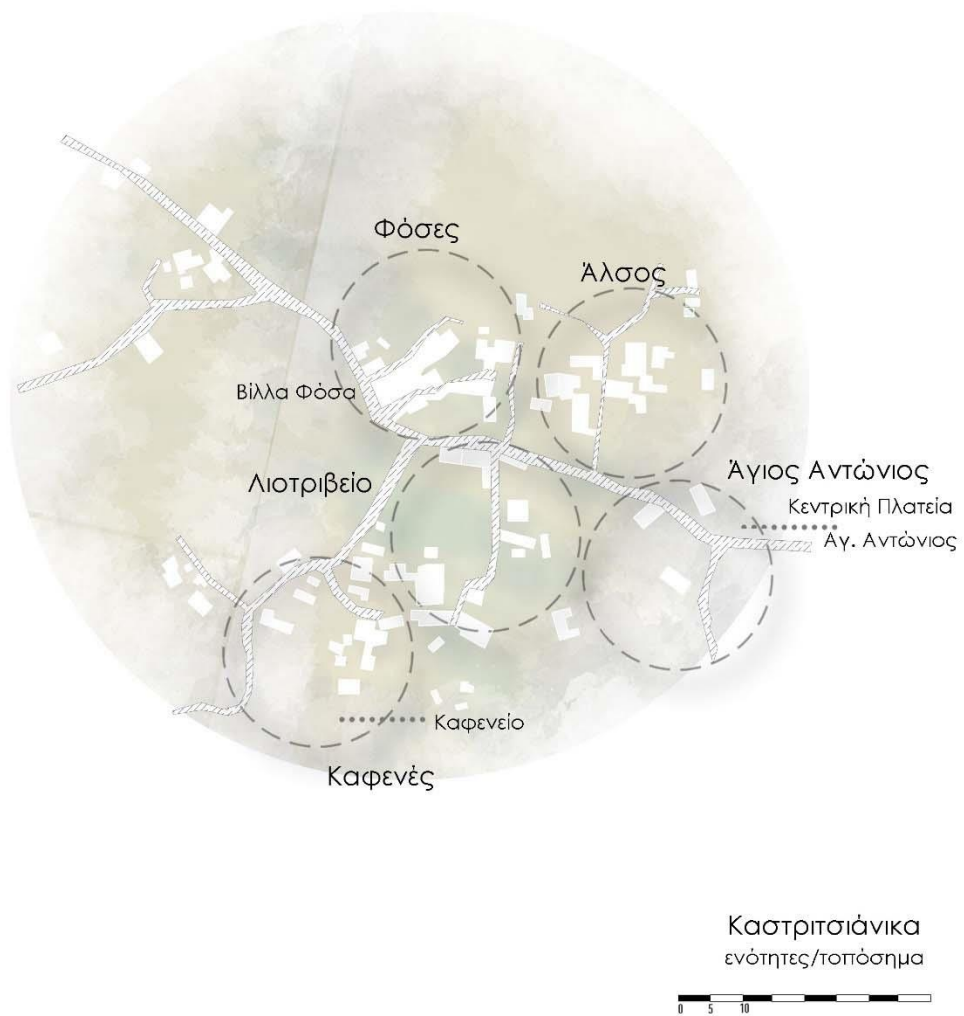

Εικόνα 4.1.45 Διαγραμματική απεικόνιση των οικιστικών ενότητων των Αρωνιάδικων

Τα Καστριτσιάνικα είναι ένας μικρός αγροτικός οικισμός με 100 κατοικίες και περίπου 40 μόνιμους κατοίκους. Βρίσκεται πλησιέστερα στον οικισμό Κιπέρι ή Φριλιγκιάνικα και σε μικρή σχετικά απόσταση από τον Άγιο Δημήτριο (Παλιόχωρα), από τον οποίο χωρίζεται με μία βαθιά χαράδρα. Σήμερα ο οικισμός συγκεντρώνει την προσοχή πολλών από αυτούς που ενδιαφέρονται για την απόκτηση και ανακαίνιση παλαιών οικιών. Πολύ κοντά στον οικισμό και σε επαφή με αυτόν από την Δ πλευρά, δίπλα από το Β άκρο του οικισμού Φριλιγκιάνικα, βρίσκεται ο επίσης παλαιός μικρός οικισμός Τζουανιάνικα, στον οποίο κατοικούσε κλάδος της οικογενείας Κασιμάτη με το παρωνύμιο Τζουάνης, που έφερε τίτλο ευγενείας, από το οποίο έλαβε και το όνομα ο οικισμός. Αναπτύσσεται κατά μήκος του δρόμου με χώρους συνάντησης την εκκλησία, το λιοτρίβι και το άλσος. Στην εκκλησία, συναντάμε ταυτόχρονα καθολικό και ορθόδοξο ιερό. Αναπτύσσεται κατά κανόνα κατά μήκος του κεντρικού δρόμου. Τα σπίτια, διαμορφώνουν συνεχές μέτωπο στο δόμο και η δόμηση προς αυτόν πυκνώνει. Προς το δρόμο τοποθετείται η αυλή ενώ τα ανοίγματα είναι μικρά. Τα κτίρια αναπτύσσονται σε δυο ορόφους και προορίζονται για κατοίκηση στον όροφω και φύλαξη ζώων στο ισόγειο.

Εικόνα 4.1.46 Τα Καστριτσιάνικα σε αεροφωτογραφία απ'το googlemaps(αριστερά) και τη γεωγραφική υπηρεσία στρατού (δεξιά)

Εικόνα 4.1.47 Διαγραμματική απεικόνιση των οικιστικών ενότητων των Καστρισιάνικων

*Σημείωση

Στο κεφάλαιο της ανάλυσης των παραδοσιακών οικισμών, ιδιαίτερα βοηθητικές ήταν οι αποτυπώσεις που προέκυψαν απ'το μάθημα 5^Α της σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ. Συγκεκριμένα, αντλήθηκαν στοιχεία απ'τις εργασίες των ομάδων:

Χώρα

- Τμήμα Α (2008-2009)-Κούτλα Βιργινία, Λυτή Ελένη, Νικολάου-Αλαβάνου Ευαγγελία, Νικολοπούλου Γεωργία,Σφύρα Αλίκη-Νίκη, Ardoin Saint Amand Charlotte, Geffriaud Caroline
- Τμήμα Β (2008-2009)- Kontolios Stéphanie,Κωστούρου Φανή,Κοναc Nandor,Ζηλάκου Μαριέττα, Woredemelak Abebaw, Emanuele Basile, Van Paer Mathew
- Τμήμα Γ (2008-2009)- Καπέρδα Ελένη, Μιχαλοπούλου Ιωάννα, Μπαλφούσια Φραντζέσκα, Παναγοπούλου Μαρία, Παπαλυμπέρη Νικολέτα, Στανίτσα Αυγούστα, Τσακίρη Δανάη

Μυλοπόταμος

(2008-2009)- Ζουρέλλη Σοφία, Κωνσταντοπούλου Αικατερίνη-Ιώ, Σταυρακάκη Ναταλία, Χαραμουντάνη Χριστίνα, Χρυσανθοπούλου Χριστίνα, Bedan Nicolas

Κάτω Χώρα

- Ομάδα Α(2008-2009)- Αλεξιάδη Σεβαστή, Αντωνιάδη Αικατερίνη, Αντωνοπούλου Σοφία, Καραγιάννη Μαρία, Μαραγού Μόνικα-Νόελ
- Ομάδα Β(2008-2009)- Κοσμίδη Λιουντμίλα, Μαραβέλια Ευγενία, Μιχαλοπούλου Αγγελική, Παναγοπούλου Βασιλική, Τζωρμπατζάκη Σταυρούλα-Ραλλού, Τσαζή Γεωργία, Χαβδούλα Ειρήνη- Όλγα

Αρωνιάδικα

- Τμήμα Α (2008-2009)- Γκόνη Μυρτώ, Μαγουλιώτης Νικόλαος, Μαλέας Ίων-Σπυρίδων, Παπαδημούλη Νεφέλη-Μαρία, Περδίκης Παναγιώτης-Δημοσθένης, Στενού Αλίκη, Macuga Stephan
- Τμήμα Β (2008-2009)- Παπαδοπούλου Μαρία, Σταματοπούλου Μαρία-Γιαννούλα, Σφακιωτάκη Ειρήνη, Φαραντάτου Ειρήνη, Pacifico Alfredo, Koka Dorothea, Schliebener Alexia

Καστριτσιάνικα

(2008-2009)- Αναστασίου Ορέστης-Νικόλαος, Βούκια Μαρία, Ζαμάνη Γραμματική, Κορωνάκη Αντιόπη, Πουλάκος Θεόδωρος, Σκαμάκης Σταύρος, Sautelet Andrian

Πέραν των κηρυγμένων παραδοσιακών οικισμών, στο Πολεοδομικό σχέδιο του 1987 καταγράφεται η ανάγκη «συντήρησης των παραδοσιακών συνόλων που θα προκύψει απ'την αρχιτεκτονική αναγνώριση και τη σύνταξη αναπτυξιακού προγράμματος» με αναφορές στους οικισμούς Καραβάς, Μητάτα και Καλοκαιρινές.

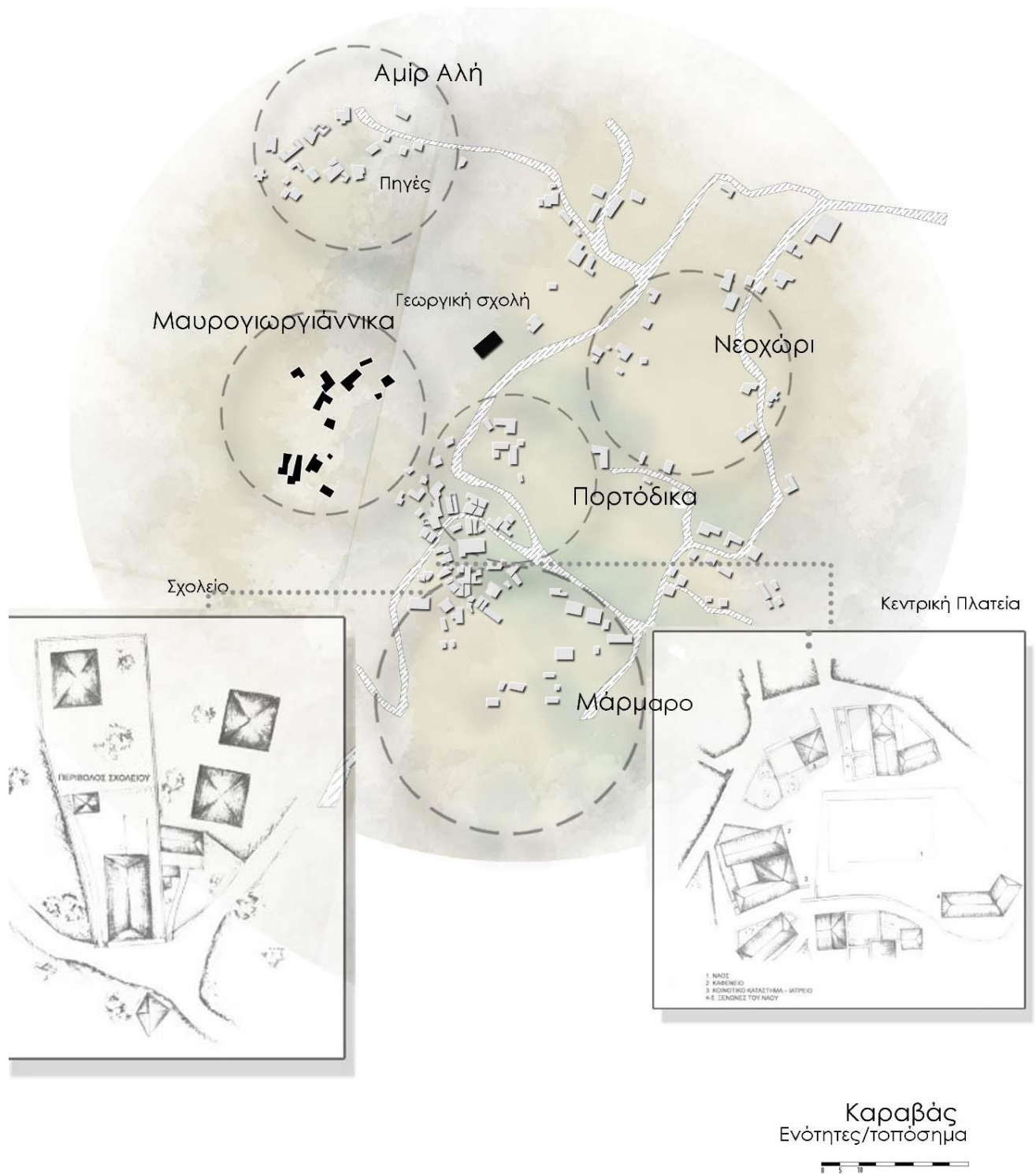
Ο Καραβάς είναι ο βορειότερος οργανωμένος οικισμός των Κυθήρων και αποτελείται από δέκα επιμέρους γειτονίες, μια εκ των οποίων είναι τα Μαυρογιωργιάννικα. Εκεί βρίσκονται οι φημισμένες πηγές του Αμήρ Αλή, που αποτελούν αξιοθέατο για τα Κύθηρα και αφετηρία πολλών μονοπατιών ορειβασίας και πεζοπορίας. Ο χαρακτήρας του οικισμού είναι αγροτικός, με κύριες καλλιέργειες την ελιά και την αμυγδαλιά ενώ λόγω της έντονης παρουσίας του υγρού στοιχείου η περιοχή κατακλύζεται από πλατάνια και κάθε είδους βλάστηση. Λόγω της γεωγραφικής του θέσης και της απόστασης απ'τη θάλασσα δε χαρακτηρίζεται από τουριστική ανάπτυξη.

«Απ'τους πιο παλιούς οικισμούς (συνοικίες) του Καραβά είναι τα Μαυρογιωργιάννικα, κτισμένα στην ανατολική πλευρά του κύριου ορεινού όγκου που υψώνεται πάνω απ'τη ρεματιά και τις πηγές του Αμήρ Αλή, ανάμεσα σε δυο μικρούς εποχιακούς καταρράκτες. Πέραν μιας επιγραφής που αναφέρει τη χρονολογία 1813 ή 1818 δεν υπάρχει σαφής χρονολόγηση του οικισμού. Θεωρείται πως είναι μια απ'τις περιοχές που πρώτα κατοικήθηκαν στον Καραβά, στα τέλη του 18ου αιώνα.» (Σούγιαννης, 2000, σελ.8) Η γειτονιά των Μαυρογιωργιάννικων δεν κατοικείται, και αποτελείται από ερηπωμένα ή ημιερηπωμένα οικήματα, τα οποία διατηρούν σε πολύ καλή κατάσταση τον παραδοσιακό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής των Κυθήρων. Τα μεταναστευτικά ρεύματα του 20ου αιώνα είχαν σαν αποτέλεσμα την εγκατάλειψη του οικισμού. Τα κτίσματα, αν και ανοικοδομημένα δυο αιώνες πριν διατηρούν την αρχική οικοδομική τους μορφή και στοιχεία χρήσιμα για την κατανόηση του τρόπου ζωής των κατοίκων τους.(...)

Σημαντική πηγή για τη μορφολογία και την ιστορία του οικισμού των Μαυρογιωργιάννικων αποτελεί η ανακοίνωση του Σούγιαννη στο Α' Διεθνές Συνέδριο Μύθος & Πραγματικότητα που πραγματοποιήθηκε στα Κύθηρα το 2000 με τίτλο «Αρχές προστασίας νεωτέρων μνημείων-Το παράδειγμα του παραδοσιακού οικισμού Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά Κυθήρων»,. Σύμφωνα με τη μελέτη που παρουσιάστηκε, «η διάταξή τους στον οικισμό γίνεται σε δυο βασικές γειτονίες και σε τρία ανεξάρτητα κτίσματα. Στην πάνω γειτονιά, τα σπίτια είναι πυκνοκτισμένα με μεσοτοιχίες, δημιουργώντας δυο γραμμικές ομάδες σπιτιών, παράλληλες προς τις υψομετρικές καμπύλες. Στη δεύτερη ομάδα το έδαφος είναι πιο ομαλό, τα σπίτια επίσης είναι πυκνοκτισμένα, πιο τετραγωνισμένα, με πρόσβαση από πολλές πλευρές.» (Σούγιαννης, 2000, σελ.10) Το κύριο υλικό κατασκευής είναι η πέτρα, ένα είδος σχιστόλιθου που βρίσκεται σε αφθονία στην περιοχή. Χρησιμοποιείται για το στρώσιμο της αυλής και του ηλιακού, στα στηθαία, τις σκάλες αλλά και σε λεπτομέρειες λειτουργικής ανάγκης όπως τα τζάκια, τα ράφια ή τα γείσα πάνω απ'τα κουφώματα. Πωρόλιθος χρησιμοποιείται για τα πλαίσια παραθύρων και πορτών ενώ μεταφερόταν απ'την Ελαφόνησο. Ξύλο χρησιμοποιείται για την κατασκευή στέγης και δώματος, κυρίως κυπαρίσσια, αγριελιές και βελανιδιές. Τα καλάμια χρησιμοποιούν επίσης στην κατασκευή στέγης, δώματος αλλά και των εσωτερικών διαχωριστικών τσατμαδότοιχων. Για επιχρίσματα χρησιμοποιείται ασβέστης ενώ η χρήση του σιδήρου περιορίζεται στην κατασκευή καγκέλων και καρφιών. Κατασκευαστικά, «για τη θεμελίωση, σκάβεται το έδαφος ως το επίπεδο που συναντάται γερό πέτρωμα. Το θεμέλιο κατασκευάζεται από σχιστόλιθους και έχει πλάτος 1ος μέτρου. Για την αποφυγή υγρασίας σε υπόγειους και ισόγειους χώρους λόγω κλίσης του εδάφους, οι τοίχοι των θεμελίων κτίζονται σε απόσταση απ'το σκάμμα, το κενό καλύπτεται αρχικά με σχιστόλιθους και στη συνέχεια με χώμα και χρησιμοποιείται ως διάβαση.» (Σούγιαννης, 2000, σελ.12) Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πλάτος 60 εκατοστών, με

εξαιρέση τους πλευρικούς τοίχους σε καμάρες που έχουν πλάτος 1ος μέτρου. Λόγω της μεγάλης απορροφητικότητας του σχιστόλιθου, οι τοίχοι σοφοντίζονται σχεδόν πάντα για την προστασία απ'την υγρασία σε τρεις φάσεις και στη συνέχεια βάζονται λευκοί ή στις αποχρώσεις της ώχρας. Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι τις περισσότερες φορές φέροντες ενώ οι διαχωριστικοί που χτίζονται πάνω σε ξύλινο πάτωμα κατασκευάζονται από τσατμά. Τα ανοίγματα των σπιτιών είναι συνήθως λίγα και στενά ενώ πλαισιώνονται συνήθως από πλαίσια πωρόλιθου. Οι πόρτες είναι ξύλινες και ταμπλαδωτές ενώ σε όλους τους χώρους, κυρίως στους βοηθητικούς συναντάμε κόγχες στο πάχος του τοίχου, που συχνά πλαισιώνονται από ξύλινη κάσα. Η στέγαση γίνεται με δώμα η στέγη. Το δώμα χρησιμοποιείται για χώρους μικρού πλάτους, κατασκευάζεται από στρώσεις χώματος ενώ αν το μήκος των σχιστόπλακων δεν επαρκεί, οι τοίχοι κατασκευάζονται με μείωση προς τα πάνω, με το σύστημα της εκφοράς για κάλυψη. Τα δώματα δε σώζονται πια, μιας και η συντήρησή τους πρέπει να είναι συστηματική για να μην καταρρεύσουν. Οι περισσότερες στέγες είναι τρίριχτες, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις δίριχτων και μονόριχτων. Κατασκευάζονται με μικρή κλίση λόγω της ποιότητας των ξύλων αλλά και του φόβου του ανέμου. Τα δάπεδα στρώνονται με σχιστόπλακες και πιο σπάνια με σανίδες ενώ σε νεότερες κατασκευές χρησιμοποιούνται πλακάκια. Ο κύριος δρόμος που διασχίζει τον οικισμό είναι ο δρόμος που οδηγεί στο πλάτωμα μπροστά απ'την πηγή του Αμήρ Αλή κι απο κει στο κέντρο του Καραβά. Απ' το δρόμο αυτό ξεκινούν μικρότερα σοκάκια που οδηγούν στα χωράφια και τα περιβόλια.

Τα περισσότερα σπίτια είναι προσαρμοσμένα στην κλίση του οικισμού και ανήκουν στο γενικό τύπο του δίπατου. Οι βοηθητικοί χώροι βρίσκονται κατά κανόνα στον κάτω όροφο που έχει ελάχιστα ανοίγματα και εσωτερικά επικοινωνεί με τον πάνω όροφο με καταπακτή ή εσωτερική κτιστή σκάλα ενώ η πρόσβαση στο ανώγει γίνεται με εξωτερική απότομη σκάλα. Κατά κανόνα η κάθε κατοικία περιλαμβάνει ένα χωλ, μια σάλα, ένα υπνοδωμάτιο χωρίς παράθυρο και μαγειριό με τζάκι.

Εικόνα 4.1.48 Διαγραμματική απεικόνιση των οικιστικών ενότητων του Καραβά

Μαυρογιωργιάννικα//Καραβάς
21 οικήματα

Εικόνα 4.1.49 Η γειτονιά των Μαυρογιωργιάννικων, πηγή 5^α

Εικόνα 4.1.50 Τα Μαυρογιωργιάννικα σε αεροφωτογραφία, πηγή googlemaps

Εικόνα 4.1.51 Όψη της γειτονιάς των Μαυρογιωργιάννικων, πηγή αρχείο 5^α

Εικόνα 4.1.52 Τα Μαυρογιωργιάννικα, πηγή visitkythera.gr

4.1.3.7 Το πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών των Κυθήρων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το ισχύον πολεοδομικό σχέδιο των Κυθήρων είναι αυτό του 1987 το οποίο έχει κυρωθεί με την Απόφαση 46307/2274/1987: Έγκριση Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου της νήσου Κυθήρων (νομού Αττικής).⁴⁹ Με την Απόφαση 359075/251/1991, καθορίζονται τα όρια του οικισμού Μανιτοχώρι.⁵⁰ Με το ΠΔ 14-10-2002, εγκρίνεται η πολεοδομική μελέτη της πολεοδομικής ενότητας Χώρα - Καψάλι του οικισμού Κυθήρων Δήμου Κυθήρων (νομού Αττικής) και αναθεωρείται το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο στην ίδια περιοχή.⁵¹ Βάσει αυτού, επιβάλλεται στο σύνολο των οικοπέδων προκήπιο 3,4,6 ή 13 μέτρων ενώ προτείνεται η χρήση κατοικίας και απαγορεύονται τα πρατήρια καυσίμων, τα κτίρια στάθμευσης και οι ξενοδοχειακές μονάδες- εκτός αν αυτές προκύπτουν απ'την επανάχρηση διατηρητέων κτιρίων. Επίσης απαγορεύεται η τοποθέτηση τραπεζοκαθισμάτων, με εξαίρεση την περίπτωση που αυτά καλύπτουν το 10% πλατειών. Οι όροι δόμησης είναι αυτοί που ρυθμίζονται απ'το ΦΕΚ -594/Δ/78 για τους παραδοσιακούς οικισμούς ενώ οι όψεις των νέων οικοδομημάτων πρέπει να είναι λιτές και να προσομοιάζουν στα παραδοσιακά κτίσματα. Ο εξοπλισμός (ηλιακοί θερμοσίφωνες, κεραιές κτλ) οφείλει να τοποθετείται σε σημεία αφανή προς το δημόσιο χώρο ενώ απαγορεύεται η χρήση τεντών.

Εικόνα 4.1.53 Το εγκεκριμένο πολεοδομικό σχέδιο για τη Χώρα (2002)- πηγή ΠΔ 14-10-2002

⁴⁹ ΦΕΚ 864/Δ/1987

⁵⁰ ΦΕΚ 777/Δ/1991

⁵¹ ΦΕΚ 1009/Δ/2002

Η κήρυξη των παραδοσιακών οικισμών Χώρας, Μυλοποτάμου, Κάτω Χώρας, Αρωνιάδικων και Κασσιτσιάνικων γίνεται με το ΦΕΚ-594/Δ/78. Ως προς τους όρους δόμησης επισημαίνεται «Τα οικοπέδα του κεντρικού τμήματος του οικισμού θεωρούνται άρτια και οικοδομήσιμα εφόσον έχουν:

- Ελάχιστον πρόσωπο: δώδεκα (12) μέτρα
- Ελάχιστον βάθος: δέκα οκτώ (18) μέτρα
- Ελάχιστον εμβαδόν: τριακόσια (300) τετρ. μέτρα.

Κατά παρέκκλιση, θεωρούνται άρτια και οικοδομήσιμα τα οικοπέδα με τις διαστάσεις και το εμβαδόν τα οποία είχαν κατά την 2α Ιουλίου 1968 ημέρα δημοσίευσης του από 15 Ιουνίου 1968 Β. Δ/τος «περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων, των κειμένων εντός των νομίμων υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών των στερουμένων εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου» (ΦΕΚ 111 Δ).

Αντίστοιχα, άρτια και οικοδομήσιμα θεωρούνται τα οικοπέδα που έχουν:

- Ελάχιστο πρόσωπο: οκτώ (8) μέτρα.
- Ελάχιστο βάθος: δώδεκα (12) μέτρα
- Ελάχιστο εμβαδόν: Εκατόν πενήκοντα (150) τετρ. μέτρα.»⁵²

Ποσοστό Κάλυψης και συντελεστής δόμησης

Μέγιστο ποσοστό κάλυψης των οικοπέδων ορίζεται, στο κεντρικό τμήμα του οικισμού το 80% της επιφάνειας αυτών, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του οικισμού το 50% της επιφάνειάς τους. Συντελεστής δόμησης ορίζεται αντίστοιχα 0,8 για το κεντρικό τμήμα του οικισμού και 0,5 για το υπόλοιπο. Τα νέα κτίσματα, επιτρέπεται να έχουν ως και δυο ορόφους, εκτός αν το έδαφος είναι επικλινές, οπότε επιτρέπεται και η ανέγερση τρίτου ορόφου, χωρίς υπέρβαση του συντελεστή δόμησης. Μέγιστο ύψος οικοδομής είναι τα 7 μέτρα, τα 10 σε περίπτωση επικλινούς εδάφους. Το ύψος μπορεί να ξεπεραστεί μόνο στην περίπτωση κατασκευής παραδοσιακής στέγης, καμινάδας κτλ.

Ως προς τα μορφολογικά στοιχεία και τη διάταξη το ΦΕΚ αναφέρει πως τα νέα κτίσματα οφείλουν μορφολογικά και ογκοπλαστικά να προσεγγίζουν τα παραδοσιακά πρότυπα. Η επιλογή στέγης η δώματος καθορίζεται απ'τα χαρακτηριστικά των όμορων, παραδοσιακών κτισμάτων ενώ τα κουφώματα και τα υλικά επικαλύψεων οφείλουν να προσομοιάζουν στα παραδοσιακά. Ως προς τις χρήσεις, απαγορεύονται η βιομηχανική ή άλλες χρήσεις που προκαλούν όχληση ενώ προτείνονται χρήσεις κατοικίας και κοινής ωφέλειας.

Το καθεστώς προστασίας για τον Καραβά και τα Μαυρογιωργιάννικα είναι αρκετά ελλιπές. Από το 1991 ο Καραβάς αποκτά νέους όρους περιορισμού δόμησης που καθορίζονται από το Π.Δ. της 24-4/3-5-1985 (ΦΕΚ 181 Δ') και την Απ. Νομ. 49917/212 της 14-6-1989 (ΦΕΚ 390 Δ') με τα οποία καθορίζονται οι παρακάτω όροι δόμησης:

- Τα κτίρια καλύπτονται με στέγη με βυζαντινά κεραμίδια κόκκινου χρώματος και κλίση ως 40%
- Οι όψεις είναι επιχρισμένες με λευκό χρώμα
- Οι εξώστες σε πρόβολο απαγορεύονται
- Το συνολικό ποσοστό των ανοιγμάτων δεν πρέπει να ξεπερνά το 20%
- Τα εξωτερικά ανοίγματα έχουν οριζόντιο πρέκι
- Τα εξωτερικά κουφώματα είναι ξύλινα σε χρώμα μπλε ή άλλο που απαντάται στον οικισμό

Οι παραπάνω περιορισμοί αποτελούν ένα θετικό βήμα στον έλεγχο δόμησης στον Καραβά, στην περίπτωση όμως των Μαυρογιωργιάννικων δεν επαρκούν αφενός γιατί

---

⁵² ΦΕΚ-594/Δ/78

είναι πολύ γενικοί και αφ'ετέρου δεν λαμβάνουν υπόψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του οικισμού (λ.χ. την ύπαρξη δωματίων πέραν των στεγών. Ακόμη, για να είναι ένα οικόπεδο οικοδομήσιμο εντός Καραβά, πρέπει να έχει πρόσωπο στον κοινόχρηστο χώρο τουλάχιστων τεσσάρων μέτρων, να παραχωρείται με συμβολαιογραφική πράξη στο Δήμο και να προκύπτει κενό δυο μέτρων μεταξύ οικοπέδου και κοινόχρηστου χώρου. Τα περισσότερα σπίτια του οικισμού δεν πληρούν τις παραπάνω προϋποθέσεις με αποτέλεσμα την αδυναμία έκδοσης άδειας επισκευής.

Σύμφωνα με το Σούγιαννη, «μοναδική λύση για τη διάσωση του οικισμού αποτελεί η συνολική του κήρυξη ως παραδοσιακό. Την πρωτοβουλία, την ευθύνη, το συντονισμό και τον έλεγχο για την εφαρμογή του προγράμματος αυτού πρέπει να έχει η δημοτική αρχή, αναλαμβάνοντας να ενημερώσει τους ιδιοκτήτες και να τους πείσει για την ανάγκη διάσωσης του οικισμού. Με τον τρόπο αυτό ο οικισμός θα αντιμετωπιστεί σαν σύνολο και θα αποφευχθούν αυθαίρετες μεμονωμένες επεμβάσεις.» (Σούγιαννης, 2000, σελ.22)

4.1.4 Πολιτιστική κληρονομιά

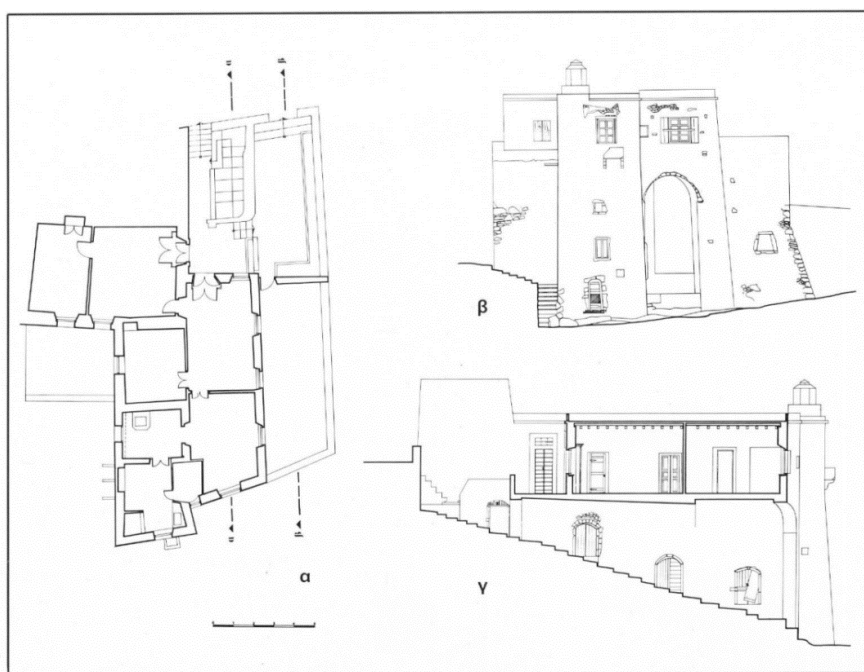
4.1.4.1 Η τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική και οι καταβολές της

Όπως είναι φυσικό, οι κατακτητές που πέρασαν απ'τα Κύθηρα καθώς και οι πρόσφυγες που κατέφυγαν σ'αυτά από διάφορα μέρη της Ελλάδας ανά τους αιώνες, αφήσαν στο νησί το αποτύπωμα τους. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των Κυθήρων δεν είναι ομοιογενής σε όλο το νησί. Μια πρώτη διάκριση γίνεται ανάλογα με τις γειτονικές περιοχές. Για παράδειγμα, στα βόρεια του νησιού οι επιρροές απ'την αρχιτεκτονική της Πελοποννήσου είναι εμφανείς ενώ νότια, κυριαρχούν οι επιρροές απ'την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Η περίοδος της Ενετοκρατίας (1364-1797), είναι πολύ σημαντική για το νησί, μιας και κατά τη διάρκειά της δημιουργούνται οι σημαντικότεροι οικισμοί, χτίζονται αξιόλογα κτίρια, οχυρά και εκκλησίες. Στη συνέχεια, κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας κτίζονται οι βάσεις για πολλά δημόσια έργα, τα οποία στην πλειοψηφία τους είναι λειτουργικά στο νησί μέχρι σήμερα. Σημαντικά έργα εκείνης της εποχής είναι το κτίριο της αγοράς στην Χώρα («Μερκάτο»), το λιομοκαθαρτήριο («Λαζαρέτο»), οι φάροι στο Καψάλι, στο Μουδάρι (1857) καθώς και το Υδραγωγείο («Ντεπόζιτο», 1827) στο Καψάλι που για πολλά χρόνια χρησιμοποιήθηκε για την ύδρευση του λιμανιού και του οικισμού « Η αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε στα Κύθηρα απ'την Ενετοκρατία και μετά, χαρακτηρίζεται από απλοποιημένες μορφές της τοπικής αρχιτεκτονικής των κατακτητών της. Δεν υπάρχει οργανωμένο σχέδιο οικοδομικής ανάπτυξης, ενώ η ανασφάλεια των πειρατικών επιδρομών επέφερε την ανάγκη της φρουριακής δόμησης.» όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι διάφορες περιοχές του νησιού εμφανίζουν και διαφορετικά χαρακτηριστικά, ανάλογα με την γειτνιάζουσα τοπική αρχιτεκτονική. Οι Ενετοί έχουν αφήσει το αποτύπωμα τους, κυρίως στα αστικά οικήματα ενώ τα δημόσια έργα των Άγγλων, εξακολουθούν να αποτελούν σημαντικά τοπόσημα για το νησί. Ο χαρακτήρας λοιπόν της τοπικής αρχιτεκτονικής, περιλαμβάνει στοιχεία από κάθε ιστορική φάση του νησιού αλλά και απ'τις διαφορετικές καθημερινότητες των κατοίκων του ανά τα χρόνια.

Οι οικίες είναι χτισμένες συνήθως με τις πόρτες και τις αυλές να έχουν προσανατολισμό νότιο και δυτικό. Επικρατεί να χτίζονται σε σχέδιο κάτοψης «γάμα» με τη διαδοχική επέκταση δωματίων στο αρχικό μονόχωρο οίκημα. Η αρχιτεκτονική των κτιρίων είναι λιτή, χωρίς ιδιαίτερους διακόσμους και σχέδια. Οι αιγαιοπελαγίτικες και οι βενετικές επιρροές στην αρχιτεκτονική των Κυθήρων, καθώς επίσης και η χαρακτηριστική τεχνοτροπία της Μάνης δημιουργούν πλουραλισμό στην αισθητική τους. Οι διαστάσεις τους δεν διατηρούν συγκεκριμένες αναλογίες. Η συμμετρία στα σχέδια συναντάται σε ελάχιστες περιπτώσεις. Τα περισσότερα οικήματα είναι μονώροφα. Υπάρχουν επίσης δώροφες κατασκευές, που κατοικούνται συνήθως στον επάνω όροφο. Ως προς τη διακόσμηση, σύμφωνα με την Ελένη Χάρου, «Η αρχιτεκτονική στα Κύθηρα έχει το βενετσιάνικο ύφος (καμάρες διαβατικά, σκαλατέρες, εξώστες, λουλουδιέρες, καμπαναριά οξυκόρυφα τόξα σε πόρτες και παράθυρα) με πολλά στοιχεία από την Κρήτη και στο βόρειο μέρος του νησιού από την Πελοπόννησο». (Χάρου,2017)Καμινάδες, θυρεοί – οικόσημα, αλτάνες στα παράθυρα, θυρίδες, αψίδες, είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία διακόσμου της κυθηραϊκής αρχιτεκτονικής. Κύριο δομικό υλικό του διακόσμου είναι ο πωρόλιθος. Άξια αναφοράς επίσης, είναι τα ψηλά καμπαναριά στις εκκλησίες. (visitkythera.com)

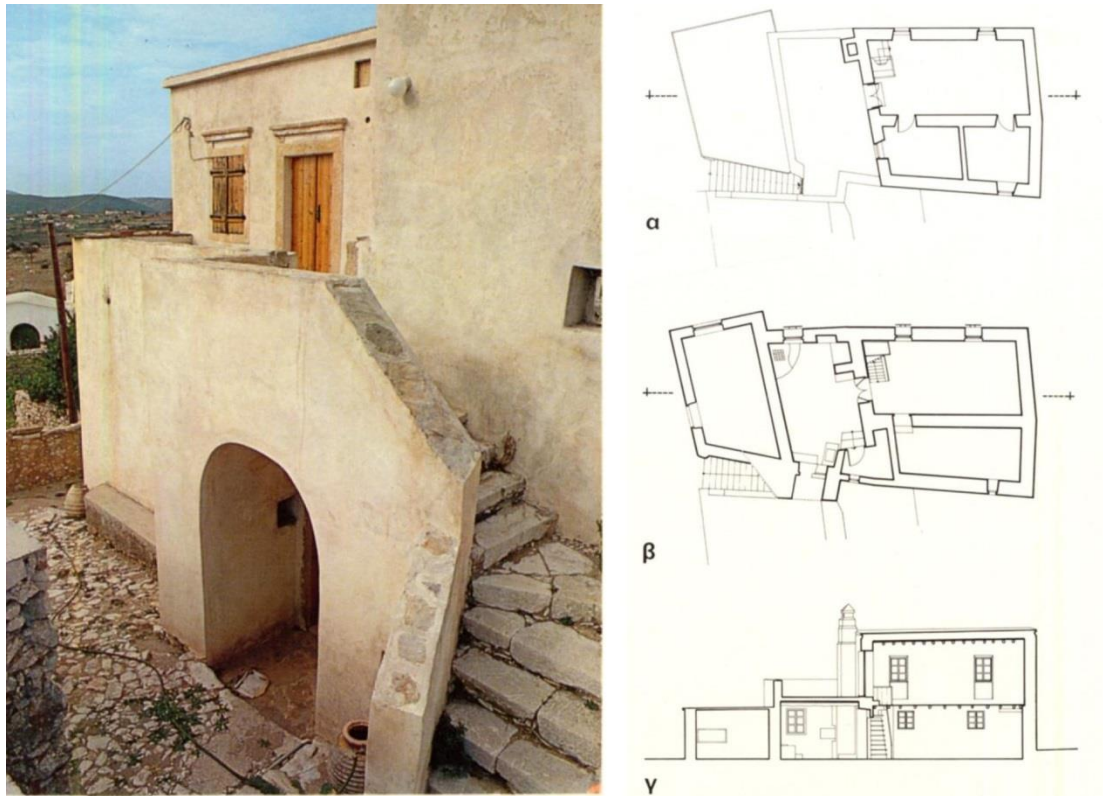
Στη Χώρα, «η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από βενετσιάνικες μορφές που ήλθαν απ'την Κρήτη και αργότερα απ'τα Επτάνησα» (Φιλιππίδης, 1983, σελ.18).Τα παλαιότερα

σπίτια χαρακτηρίζονται από μεγάλο ύψος, μείωση στους τοίχους και μικρά ανοίγματα, με την κύρια όψη απ'την οποία γίνεται και η είσοδος να παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Τα σπίτια που χτίστηκαν αργότερα, στην πλειοψηφία τους λαϊκά προσεγγίζουν περισσότερο την ανθρώπινη κλίμακα. Στη Χώρα συναντάμε αρχοντικά, αστικά και λαϊκά σπίτια, ανάλογα με την κοινωνική τάξη των κατοίκων τους. Τα αρχοντικά ήταν διώροφα, δεν είχαν δεδομένο σχηματισμό κάτοψης, εμφανίζοντας σαν κοινό χαρακτηριστικό μια σάλα γύρω απ'την οποία χωροθετούνταν συμμετρικά τα υπόλοιπα δωμάτια, η είσοδος γίνεται απευθείας στους κύριους χώρους ενώ οι βοηθητικοί τοποθετούνται στο ισόγειο. Διαφοροποιούνται απ'τα υπόλοιπα οικήματα λόγω «μεγέθους, επιμελημένης κατασκευής και διακόσμησης» (Φιλιππίδης, 1983, σελ.20) Η κύρια όψη φέρει ανάγλυφα και συνήθως το οικοσημο ενώ χρησιμοποιείται ξύλο για τις εσωτερικές σκάλες και τις οροφές.

Εικόνα 4.1.54 Το Αρχοντικό Πετρόχειλου στη Χώρα-Πηγή ΚΥΘΗΡΑ, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ

Τα αστικά σπίτια χτίζονται μετά το τέλος της Ενετοκρατίας όπου αλλάζει και η κοινωνική δομή στο νησί. Είναι μικρότερα απ'τα αρχοντικά αλλά ακολουθούν τη διάταξη των χώρων τους σε μικρότερη κλίμακα. Είναι μονοοροφοφα και διώροφα, με την είσοδο να γίνεται με μία σκάλα παράλληλη στην κύρια όψη. Το πλατύσκαλο στηρίζεται σε καμάρα, διαμορφώνοντας και την είσοδο του ισόγειου. (Φιλιππίδης, 1983, σελ.21) Τα λαϊκά σπίτια, αντίστοιχης περιόδου με τα αστικά χαρακτηρίζονται από ελευθερία στην κάτοψη και συναντώνται στο νεώτερο τμήμα του οικισμού της Χώρας. Φέρουν στοιχεία αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής, δεν παρουσιάζουν συμμετρία ή κάποια τυποποίηση στη διάταξη των όγκων. Ξεχωριστή κατηγορία οικημάτων αποτελούν τα Αρχοντικά σπίτια εξοχής. Βρίσκονται στην ενδοχώρα και χρησιμεύουν ταυτόχρονα στους Ευγενείς κατόχους τους ως επαύλεις και ως αγροικίες. Είναι επιβλητικά, ορθογώνιας συνήθως κάτοψης με τη διάταξη χώρων των αγροτικών. Περιλαμβάνουν απαραίτητα μεγάλη τοιχισμένη αυλή για λόγους προστασίας στην οποία βρίσκονται βοηθητικά κτίσματα ή κάποιο παρεκκλήσι.

Εικόνα 4.1.55 Αστικό και λαϊκό σπίτι στη Χώρα- Πηγή ΚΥΘΡΑ, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ

Ιδιαίτερη κατηγορία διαμορφώνουν τα σπίτια στο Μυλοπόταμο που εμφανίζουν μορφολογική ομοιογένεια. Λόγω στενότητας του χώρου, είναι διώροφα χωρίς εσωτερική επικοινωνία μεταξύ των ορόφων. Στο ισόγειο τοποθετούνται οι βοηθητικοί χώροι ενώ μια εξωτερική σκάλα οδηγεί στους κύριους χώρους διημέρευσης της οικογένειας. Τέλος, στους οικισμούς που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας, κυριαρχούν οι νεοκλασικές μορφές και εγκαταλείπονται οι παλαιότερες τυπολογίες.

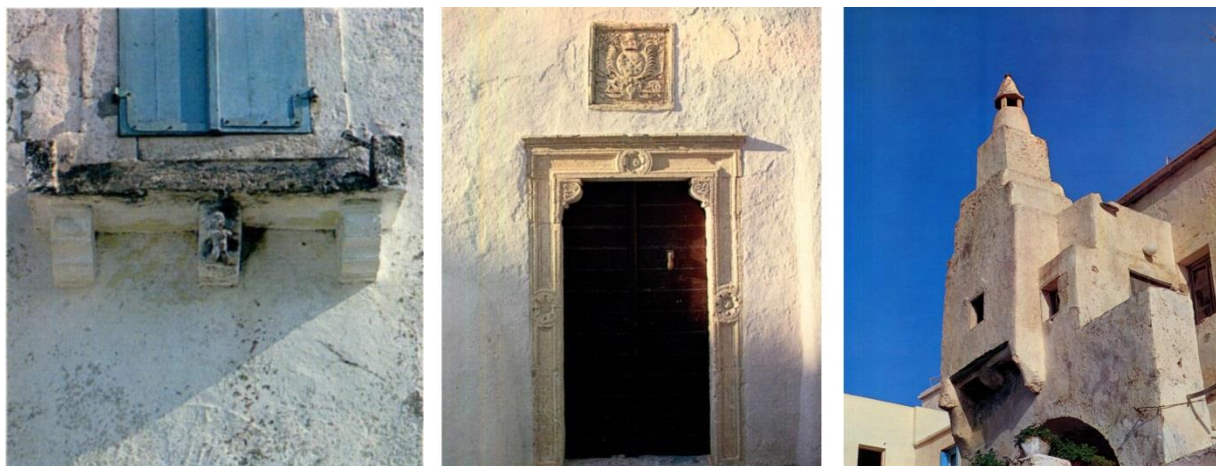
4.1.4.2 Μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία

Η κατασκευή και η μορφολογία στο νησί βρίσκουν διάφορους τρόπους αντιμετώπισης και συνήθως γενικεύονται στις κατηγορίες των σπιτιών. Τα κύρια υλικά κατασκευής είναι η πέτρα και το ξύλο. « οι τοίχοι κατασκευάζονται από αργολιθοδομή, με μικρές πέτρες και χαλίκια για το γέμισμα. Οι γωνιακοί λίθοι είναι σπάνια εμφανείς ενώ οι τοιχοποιίες επιχρίζονται, αφήνοντας στην όψη να προεξέχουν μόνο τα πώρινα πλαίσια των ανοιγμάτων.» (Φιλιππίδης, 1983, σελ.26) Στην παραλιακή περιοχή Όχελλες βγαίνουν οι σχιστολιθικές πλάκες «χελόπλακες» που αποτελούν βασικό στοιχείο της κυθηραϊκής αρχιτεκτονικής. «Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής είναι η χρήση ντόπιου πηλού –αντί ασβέστη– στους εξωτερικούς χώρους των κατοικιών. Ο λόγος εδώ δεν είναι μόνο οικονομικός αλλά και λειτουργικός καθώς με τον ασβέστη οι οικισμοί θα διακρίνονταν από μακριά και το νησί θα αποτελούσε συχνότερα στόχο πειρατικών επιδρομών.»

Οι σκεπές κατασκευάζονται είτε με θόλους και σχηματίζουν τις γνωστές μακριές καμάρες, είτε με επίπεδη οροφή που στηρίζεται σε ξύλινες δοκούς και καλαμωτές. Στα οικήματα του βόρειου τμήματος του νησιού συνηθίζεται οι σκεπές να είναι επικλινείς

κατασκευασμένες με κεραμίδι, που δηλώνει επιρροή από την αρχιτεκτονική της Μάνης. Συνήθως αυτά είναι διώροφα κτίρια. Αντίθετα στο νότιο τμήμα επικρατούν οι επίπεδες σκεπές, οι «υδροδεξαμενές», που μπορούν να συλλέγουν το νερό και να το αποθηκεύουν σε στέρνες. «Στα παλαιότερα σπίτια, ο πιο συνηθισμένος τρόπος στέγασης είναι οι πέτρινες καμάρες, κυρίως για τους ισόγειους χώρους ενώ τα δώματα είναι επίπεδα και πάνω σε ξύλινα δοκάρια, στηρίζονται σανίδες ή καλάμια ενώ η στεγάνωση γίνεται από πηλό.» (Φιλιππίδης, 1983, σελ.26)

Τοπικό μορφολογικό χαρακτηριστικό αποτελούν οι «λουλουδιέρες» που φέρονται από λίθινα φουρούσια. «Τοποθετούνται συνήθως κάτω απ'τα παράθυρα, αποτελούν μια χαρακτηριστική βενετσιάνικη επιρροή και θυμίζουν τις αντίστοιχες πλάκες στα παράθυρα της Κρήτης». (Φιλιππίδης, 1983, σελ.26) Ο «ηλιακός» είναι η πιο διαδεδομένη μορφή εξώστη και σε αυτόν οδηγεί η εξωτερική σκάλα προς τον όροφο. Μπαλκόνια συναντώνται στα μεταγενέστερα κτίσματα, είναι μικρά και τοποθετούνται στην κύρια όψη. Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό της κυθηραϊκής αρχιτεκτονικής είναι οι καμινάδες. Κατατάσσονται σε δύο τύπους, «τις καμινάδες σε προεξοχή και τις καμινάδες χτισμένες στο πάχος του τοίχου.» (Φιλιππίδης, 1983, σελ.28) Έχουν συνήθως κωνική απόληξη και μεγάλο ύψος λόγω των έντονων ανέμων.

Εικόνα 4.1.55 Λουλουδιέρα-θύρωμα-καμινάδα- Πηγή ΚΥΘΗΡΑ, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ

Εικόνα 4.1.56 Διαμορφώσεις εισόδων και ηλιακός- Πηγή ΚΥΘΗΡΑ, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ

Εικόνα 4.1.57 Διαβατικό και σκαλατιέρα- Πηγή eleniharou.gr

4.1.4.3 Τα μνημεία της κάθε ιστορικής φάσης

Παραπέμποντας στο κεφάλαιο της ιστορίας των Κυθήρων, εύκολα διαπιστώνεται πως στα Κύθηρα συναντώνται πολλά μνημεία, δείγματα της κάθε ιστορικής φάσης του νησιού. Ένα από τα σημαντικότερα μνημεία είναι το Παλιόκαστρο, η αρχαία ακρόπολη των Κυθήρων όπου σήμερα πραγματοποιούνται στοχευμένες ανασκαφικές έρευνες. Επίγειο της πόλης αυτής ήταν η Σκάνδεια, στη σημερινή Παλιόπολη. Η περιοχή σήμερα είναι χαρακτηρισμένη ως αρχαιολογικός χώρος. Κοντά στο Παλιόκαστρο και την Παλιόπολη, ανατολικά πάνω στον Άγιο Γιώργη στο βουνό, βρίσκεται το Μινωϊκό Ιερό Κορυφής. Στην ευρύτερη περιοχή έχουν αποκαλυφθεί θολωτοί τάφοι. Το σπήλαιο Χουστή στο Διακόφτι λειτούργησε ως ιερός χώρος, όπως επίσης και η βραχονησίδα Μικρή Δραγονάρα, ανατολικά του Αυλέμονα.

Το 1992, αποκαλύφθηκε απ' τον αρχαιολόγο Γιάννη Σακελαράκη στον Άγιο Γιώργη στο Βουνό το ασύληπτο μινωϊκό ιερό κορυφής. «Η έρευνα αποκάλυψε τράπεζες προσφορών, ομοιώματα αρχιτεκτονικών οικοδομημάτων και 84 χάλκινα μινωϊκά ειδώλια, γυναικεία και ανδρικά, πολλά ζώομορφα (βοοειδή, πουλιά, ελάφια, σκορπιούς), πλήθος ελασμάτων, ένα σε σχήμα ποδιού, φαλλούς, αγγεία πόσης και αποθηκευτικά. Το πλήθος των μινωϊκών ειδωλίων αποκαλύπτει ότι στη θέση υπήρξε ένα σημαντικό ιερό υπερτοπικού χαρακτήρα. Συγκριτικά αξίζει να αναφερθεί ότι σήμερα σε όλο τον κόσμο υπάρχουν άλλα 170 μινωϊκά ειδώλια. Άλλα ειδώλια, γυναικεία, έχουν τα χέρια σταυρωμένα στον κορμό.» (visitkythera.com) Τα ευρήματα απ' την ανασκαφή εκθέτονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κυθήρων.

Εικόνα 4.1.58 Το Μινωικό Ιερό Κορυφής-Πηγή visitkythera.gr

Το 1999 ο Κυθήριος αρχαιολόγος και καθηγητής Ιωάννης Πετρόχειλος πραγματοποίησε ανασκαφική έρευνα στην κορυφή του λόφου του Παλαιοκάστρου, δίπλα στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου όπου εντόπισε ιερό που ήταν σε χρήση από τα γεωμετρικά χρόνια έως και τα ελληνιστικά χρόνια. Από τα ευρήματα πιθανολογείται ότι το ιερό ήταν αφιερωμένο στην Αφροδίτη. Στο Παλαιοκάστρο σώζονται τα λείψανα κτιρίων και τειχών της πόλης των Κυθήρων και της Ακρόπολης. Τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας είναι διάφορα αγγεία, πώματα πυξίδων, θυμιατήρια, χάλκινα εξαρτήματα, όπως πόρπες, περόνες, δαχτυλίδια και άλλα. Η ανασκαφική έρευνα συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια. (visitkythera.com)

Τα Μεσαιωνικά μνημεία στα Κύθηρα είναι επίσης σημαντικά. Η Παλιόχωρα ή Άγιος Δημήτριος όπως ονομαζόταν η ερειπωμένη μικρή καστροπολιτεία ήταν η βυζαντινή πρωτεύουσα του νησιού κατά τον 12ο αιώνα. Το κάστρο Κάτω Χώρας Μυλοποτάμου και το κάστρο της Χώρας, της σημερινής πρωτεύουσας ανάγονται στα ενετικά χρόνια. Στον Αυλέμονα σώζεται σήμερα το Καστέλο, μικρό φρούριο που χρησίμευσε για τον έλεγχο και την προστασία του λιμανιού.

Σύμφωνα με την Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας Κυθήρων και Αντικυθήρων, «Στο νησί των Κυθήρων υπάρχουν σήμερα 3 μεγάλες Καστροπολιτείες, καθώς και μικρότερα οχυρά που κτίστηκαν κυρίως στη διάρκεια της μακράς περιόδου της Ενετοκρατίας. Το Καψάλι και η Παλιόχωρα ή Άγιος Δημήτριος ήταν οι μεγαλύτεροι οικισμοί του νησιού κατά τον 14ο αιώνα, οχυρωμένοι όμως από πολύ παλαιότερα. Όταν τα Κύθηρα περιήλθαν στην κυριαρχία των φεουδαρχικών Βενιέρων, χωρίστηκαν σε 24 τιμάρια. Το Καψάλι και η Παλιόχωρα δεν διανεμήθηκαν αλλά παρέμειναν κοινή κτήση. Τα Κύθηρα παρέμειναν κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου ως την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας το 1797, εκτός από ένα μικρό διάστημα τουρκικής κατοχής στα χρόνια 1715-1718.» (eghorios.gr)

«Η βυζαντινή καστροπολιτεία του Αγίου Δημητρίου χτίστηκε το 12ο αιώνα από τους Ευδαιμονογιάννηδες της Μονεμβασίας.» Είχε πρόσβαση μόνο από τη νοτιοδυτική πλευρά, γι αυτό κατασκευάστηκε οχυρωματικό τείχος ύψους 6 μέτρων με επτάξεις, τμήμα του οποίου σώζεται μέχρι σήμερα. Τα όρια του οχυρού στην ανατολική και βόρεια πλευρά ορίζονται από τους γκρεμούς του φαραγγιού πάνω στα χείλη των

οποίων είχαν κτιστεί οι κατοικίες και οι ναοί, σε επαλληλία, καθιστώντας αδύνατη οποιαδήποτε αναρρίχηση και διέλευση προς το εσωτερικό. Σύμφωνα με την Gillian Ince ερευνήτρια της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής που μελέτησε την Παλιόχωρα, στο οχυρό εντοπίζονται 23 εκκλησίες και 70 κατοικίες από τις οποίες οι περισσότερες έχουν καταρρεύσει. Από την ίδρυσή του το οχυρό του Αγίου Δημητρίου αποτελούσε σημαντικό οικιστικό και διοικητικό κέντρο στο νησί και εδραίωνε την κυριαρχία των Ευδαιμονογιάννηδων. Παρέμεινε ενεργό και στους μετέπειτα χρόνους με την επικράτηση των Ενετών φεουδαρχών Βενιέρ, αλλά και μετά το 1363 όταν το νησί πέρασε στον απόλυτο έλεγχο της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Το 1537, στη διάρκεια του Γ' Βενετοτουρκικού Πολέμου, ο αρχιναύαρχος του οθωμανικού στόλου Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, πολιορκήσε και λεηλάτησε το οχυρό του Αγίου Δημητρίου. Σφαγίασε πολλούς από τους κατοίκους ενώ άλλους τους αιχμαλώτισε για να τους πουλήσει στα σκλαβοπάζαρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης. Μετά την καταστροφή του οχυρού του Αγίου Δημητρίου οι Ενετοί αποφάσισαν την εγκατάλειψή του και επήλθε η οριστική ερήμωσή του.

Εικόνα 4.1.59 Το Κάστρο του Αγίου Δημητρίου-Πηγή visitkythera.gr

Το Κάστρο Χώρας έχει μήκος 200μ. και πλάτος 80μ, δηλαδή συνολικό εμβαδόν 16 στρέμματα. Ο κύριος δρόμος οδηγεί από τη δυτική είσοδο (φόσσα) στο ανατολικό τειχισμένο τμήμα περνώντας από μια μεγάλη καμάρα κάτω από το σπίτι του Προνοητού που σήμερα στεγάζει το Ιστορικό Αρχείο Κυθήρων, ένα από τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα της Ελλάδος. Η είσοδος αυτή είναι και η μοναδική πρόσβαση στο ενδότερο τμήμα του Κάστρου. Στην εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου ήταν εντοιχισμένο το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, το έμβλημα των Βενετών, το οποίο καταστράφηκε από τους Γάλλους το 1797 μαζί τη Βίβλο των Ευγενών (Libro d' Oro) και τα οικόσημα.

Στο ανατολικό μέρος του Κάστρου η δόμηση ήταν πυκνή. Εκτός από την κατοικία του Προνοητού, σώζονται οι εκκλησίες της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας ή Καστρινής, της Παναγίας Ορφανής καθώς και ερείπια άλλων κτισμάτων. Καθώς ανεβαίνουμε την κεντρική διαδρομή δεξιά εντοπίζουμε την Πυριπιδαποθήκη, κτήριο με τοίχους πάχους 1μ. και σε επαφή στα ανατολικά τον Ιερό Ναό του Χριστού Παντοκράτορος, που χρονολογείται το 1545 από αρχαιακό έγγραφο που σώζεται στο Ιστορικό Αρχείο του νησιού, με τοιχογραφίες σε δύο στρώματα, 16ου και 18ου αιώνα. Το κτήριο που στεγάζει σήμερα το Ιστορικό Αρχείο ήταν το Διοικητήριο, η έδρα του Βενετού Προνοητού (13ος αι – 1797) και αργότερα του Άγγλου Τοποτηρητή (1809-1864). Στην πλατεία του Διοικητηρίου βρίσκεται η μεγάλη εκκλησία του 1580, που αρχικά ήταν καθολική «η Παναγία των Λατίνων», η οποία το 1807 εγκαινιάστηκε ως ορθόδοξη επ'ονόματι της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας. Στο εσωτερικό του ναού αυτού φυλασσόταν η Θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας για δύο περίπου αιώνες (από το Νοέμβριο του 1682), εξαιτίας του φόβου των πειρατικών επιδρομών. Από το 1842 η εικόνα επέστρεψε στο Ιερό Προσκύνημα (όπου φυλάσσεται μέχρι σήμερα) και στο ναό του Κάστρου τοποθετήθηκε ένα αντίγραφο του 1844. (eghoiios.gr)

Εικόνα 4.1.60 Το Κάστρο της Χώρας-Πηγή visitkythera.gr

Το Κάστρο της Κάτω Χώρας, περικλείει μια μεσαιωνική νεκρόπολη. Οι ναοί εντός του φρουρίου είναι 9 και ανήκουν στον 16ο-17ο αιώνα, πολλοί από τους οποίους έχουν συντηρηθεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία σε αποστολές συντήρησης των πολύτιμων τοιχογραφιών που έγιναν τα έτη 1966, 1967, 1984 και 1985, αλλά και πρόσφατα. Μέσω ενός καμαροσκεπούς διαβατικού, ο επισκέπτης οδηγείται στους στενούς δρομίσκους και αντικρίζει τις ερειπωμένες και εγκαταλελειμμένες κατοικίες, που συνήθως είναι διώροφες. Ο κάτω όροφος (ισόγειο) αποτελείται από καμαροσκεπείς χώρους, οι οποίοι χρησίμευαν ως αποθήκες ή στάβλοι. Η άνοδος στο ανώγι του οποίου η στέγη κατά κανόνα ήταν επίπεδη, γινόταν με εξωτερική κτιστή κλίμακα.

Κατά το 18ο και μέχρι τον 19ο αιώνα μέσα στο Κάστρο του Μυλοποτάμου λειτουργούν οι ενορίες του Αγίου Αθανασίου, του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Ιωάννη και της Παναγίας της Μεσοσπορίτισσας. Εντός των ναών αυτών γίνονταν οι ενταφιασμοί των ενοριτών, μια συνήθεια που συνεχίστηκε μέχρι τη δημιουργία κοινοτικών κοιμητηρίων. Το Κάστρο του Μυλοποτάμου κατοικήθηκε μέχρι τη δεκαετία του 1950, οπότε και εγκαταλείφθηκε και από τους τελευταίους κατοίκους του. (eghoios.gr)

Στη θέση δυτικά του λιμανιού του Αυλέμονα χτίστηκε, από τους Ενετούς το 18ο αιώνα, το ενετικό φρούριο, το οχυρό του Αγίου Φραγκίσκου (Καστέλο). Η χρήση του φρουρίου αφορούσε τον πλήρη έλεγχο του λιμανιού και την προστασία από ξένες επιδρομές. Το αρχιτεκτονικό του σχέδιο έχει οκτάγωνη κάτοψη, αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα, με εσωτερικό εξώστη στα τείχη και φέρει τα εξής δομικά στοιχεία: καμαροσκέπαστες κανονιοθυρίδες, κεντρικό πύργο, αποθήκες. Σώζονται επίσης τα κανόνια που αποτελούσαν το αμυντικό όπλο του οχυρού. Στο νότιο τοίχο δεσπόζει ο μαρμάρινος θυρεός με το φερωτό Λέοντα του Αγίου Μάρκου, το έμβλημα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας.

Εικόνα 4.1.61 Το Κάστρο της Κάτω Χώρας-Πηγή visitkythera.gr

Την περίοδο της αγγλικής κατοχής των Κυθήρων, το 19ο αιώνα, κατασκευάστηκαν τα πέτρινα γεφύρια στο Λιβάδι και τον Ποταμό, ο φάρος στο ακρωτήριο Μουδάρι, τα σχολεία της Μηλαπιδέας, του Ποταμού, το υδραγωγείο στο Καψάλι και πολλά ακόμη έργα που σώζονται σε άριστη κατάσταση μέχρι σήμερα. Στα μνημεία του νησιού, συγκαταλέγονται και η ανεμόμυλοι και νερόμυλοι των Κυθήρων, δείγματα της παραδοσιακής αγροτικής πρακτικής και καθημερινότητας.

Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της Αγγλοκρατίας στα Κύθηρα είναι αξιοσημείωτη. Οι Άγγλοι έχτισαν αρκετά σχολεία και υποχρέωναν τους Κυθηριούς να στέλνουν τα αγόρια στο σχολείο. Προκειμένου να το επιτύχουν αυτό απάλλαξαν

τους γονείς των αρρένων μαθητών από την υποχρεωτική αγγαρεία στα δημόσια έργα. Την ανάγκη ανέγερσης σχολείων αύξησε και η μετανάστευση προς τα Κύθηρα κατοίκων της γειτονικής Πελοποννήσου κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, καθώς η αγγλική διοίκηση του νησιού εξασφάλιζε περισσότερη ηρεμία και σταθερότητα σε σχέση με την επαναστατημένη Ελλάδα. Έτσι, ο πληθυσμός αυξήθηκε και συνεπώς και οι ανάγκες για μάθηση. Οι Άγγλοι ήταν πολύ αυστηροί στο θέμα της φοίτησης και επέβαλλαν υποχρεωτική φοίτηση των αρρένων. Όταν ένας μαθητής απουσίαζε έπρεπε να ειδοποιήσει το σχολείο του. (Παπαδάκη, 2003) Σήμερα τα σχολεία αυτά ανήκουν στην Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας, ενώ πρόσφατα παραχωρήθηκε η χρήση τους στο Κυθηραϊκό Ίδρυμα Πολιτισμού και Ανάπτυξης με έδρα τα Κύθηρα, προκειμένου να συνταχθούν μελέτες αναστήλωσης και ανάδειξής τους και να προχωρήσει η διαδικασία συντήρησης των ιστορικών αυτών κτηρίων μέσω του ΕΣΠΑ. (eghorios.gr)

Το Σχολείο της Μηλαπιδέας, είναι ένα από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία που χτίστηκαν στο νησί από τους Άγγλους επί Επάρχου Μακφέιλ. Επίσημα ονομάζεται («η εν Λειβαδίω Αλληλοδιδασκτική Σχολή») και συγκέντρωνε όλα τα παιδιά των γύρω συνοικισμών. Το κτήριο είχε θολωτή στέγη και είναι άψογα χτισμένο με τέλειες αναλογίες και πολλή καλαισθησία. Έχει περιμετρικά 11 πελώρια γοτθικά παράθυρα με πελεκητούς πωρόλιθους και πάνω από την είσοδο είναι εντοιχισμένη μια μαρμαρίνη πλάκα σχετικά με την ανέγερσή του. Σύμφωνα με αυτήν, το Σχολείο χτίστηκε το 1825 σε χώρο που παραχώρησε ο Ιούλιος Κασσιμάτης, που ήταν πεθερός του ριζοσπάστη Τζώρτζη Μόρμορη και διετέλεσε Διευθυντής της Αστυνομίας επί Αγγλοκρατίας. Στο συγκεκριμένο σχολείο οι κάτοικοι του νησιού δεν δούλεψαν σχεδόν καθόλου ως αγγαρεία (η αγγαρεία ήταν ένα εφεύρημα των Άγγλων για τη συμμετοχή του κόσμου στα δημόσια έργα) αλλά προσέφεραν την εργασία τους δωρεάν, εκτιμώντας τη σημασία ενός σχολείου για τη μόρφωση των παιδιών τους. (eghorios.gr)

Το Αγγλικό ή Αστικό Σχολείο του Ποταμού, λειτούργησε από το 1824. Το 1825 φοιτούν 87 ντόπιοι μαθητές και 3 ξένοι. Διδάσκαλος υπογράφει ο Παύλος Σκούφος Πελοπίδας, ο οποίος είναι και συμβοηθός. Η αλληλοδιδασκτική Σχολή του Ποταμού λειτούργησε όπως και οι άλλες αλληλοδιδασκτικές σχολές της νήσου μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε ιδρύθηκε στον Ποταμό Δημοτικό Σχολείο Αρρένων και Δημοτικό Σχολείο Θηλέων. Το κτήριο της στέγασε τότε το Ελληνικό Σχολείο του Ποταμού (Σχολαρχείο) και κατόπιν το Ημιγυμνάσιο ή «Αστικόν Σχολείον», το οποίο αργότερα καταργήθηκε και συγχωνεύθηκε με το Γυμνάσιο Κυθήρων. Το κτήριο της Σχολής είναι καλοδιατηρημένο σε σχέση με τα υπόλοιπα. (eghorios.gr)

Τέλος, το Αγγλικό Σχολείο Κάτω Χώρας είναι ένα εμβληματικό αρχιτεκτονικό μνημείο, με τη θολωτή στέγη και τα χαρακτηριστικά γοτθικά παράθυρα, αντιπροσωπευτικό της περιόδου της Αγγλοκρατίας των Επτανήσων (1809 – 1864). Όπως αναφέρεται στην αναθηματική πλάκα, πάνω από την είσοδο της σχολής, το σχολείο χτίστηκε από τους ίδιους τους Μυλοποταμίτες, και λειτούργησε από το 1825 μέχρι το 1902. Το κτίριο βρίσκεται σε έναν χώρο μοναδικής πολιτιστικής αξίας, δίπλα στη μνημειακή πύλη της ενετικής καστροπολιτείας με τον Λέοντα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Είναι εναρμονισμένο στο αρχιτεκτονικό σύμπλεγμα της Κάτω Χώρας, που έχει χαρακτηριστεί παραδοσιακός οικισμός και ιστορικός τόπος. Είναι επίσης ένα τοπόσημο κατά μήκος της περιπατητικής διαδρομής M41, με τίτλο «Η κοιλάδα των νερόμυλων», μέρος του οργανωμένου δικτύου μονοπατιών των Κυθήρων 'Kythera Trails'.

Εικόνα 4.1.62 Το Αγγλικό Σχολείο Μηλαπιδέας-Πηγή egchorios.gr

Ναοί και μοναστήρια

Στο νησί υπάρχουν σχεδόν πάνω από τριακόσιες βυζαντινές, μεταβυζαντινές και νεότερες εκκλησίες. Το σημαντικότερο προσκύνημα του νησιού είναι αυτό της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας. Η εικόνα της Παναγίας αποτελεί το πολυτιμότερο θρησκευτικό κειμήλιο των Κυθήρων. Άλλα προσκυνήματα είναι της Αγίας Μόνης, του Αγίου Ιωάννη του εν Κρημνό η μονή της Αγίας Ελέσας και η Μονή Οσίου Θεοδώρου. Οι σημαντικότεροι βυζαντινοί ναοί είναι του Αγίου Γεωργίου στο Βουνό, πάνω από τον Αυλέμονα, η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στο Λιβάδι, ο Άγιος Δημήτριος στο Πούρκο, ο Άγιος Πέτρος στους Αραίους, ο Άγιος Νίκων στον Ποταμό, ο Άγιος Βλάσης κοντά στο αεροδρόμιο και η Αγία Βαρβάρα στην Παλιόχωρα. (visitkythera.com) Αρκετές σημαντικές βυζαντινές εκκλησίες βρίσκονται ακόμη στην μικρή ερειπωμένη καστροπολιτεία της Παλιόχωρας (πόλη Αγίου Δημητρίου), στο φρούριο της Κάτω Χώρας Μυλοποτάμου, στην ευρύτερη περιοχή του οικισμού Μητάτα και στο κάστρο της Χώρας Κυθήρων. Παρά την ενετική κατοχή των Κυθήρων για έξι αιώνες, δεν επιβλήθηκε στους κατοίκους του νησιού ο καθολικισμός. Το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα διατηρήθηκε και ο μόνος καθολικός ναός ήταν αυτός της Παναγίας των Λατίνων στο κάστρο της Χώρας, που μετά την λήξη της ενετικής κυριαρχίας μετατράπηκε σε ορθόδοξο και αφιερώθηκε στην Παναγία Μυρτιδιώτισσα. (Τσίχλη-Αρώνη)

Εικόνα 4.1.63 Η Μονή Μυρτιδιώτισσας-Πηγή visitkythera.gr

4.1.4.4 Κηρήξεις προστατευόμενων μνημείων και τοποθεσιών στα Κύθηρα

Κυρήξεις Υπουργείου Πολιτισμού

Το ΥΠΠΟ, έχει χαρακτηρίσει ως αρχαιολογικούς χώρους, ιστορικούς τόπους και περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, μια σειρά περιοχών στα Κύθηρα με στόχο την προστασία και την ανάδειξη τους. Παρακάτω ακολουθεί η καταγραφή τους, με την αντίστοιχη Υπουργική Απόφαση και ΦΕΚ για την κάθε περίπτωση.

ΥΑ ΥΠΠΕ/Β1/Φ26/39140/819/21-6-1979 - ΦΕΚ 672/Β/13-8-1979

«Περί χαρακτηρισμού Βυζαντινού οικισμού Μυλοποτάμου, ως ιστορικού τόπου.»

"Χαρακτηρίζουμε ολόκληρο το Βυζαντινό οικισμό Μυλοποτάμου Κυθήρων ως ιστορικό τόπο που χρειάζεται ειδική κρατική προστασία."⁵³

ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ02/20371/850/6-6-1980 - ΦΕΚ 553/Β/20-6-1980

«Περί κηρύξεως ως Αρχ/κων Χώρων περιοχών των Κυθήρων.»

"Κηρύσσουμε ως αρχαιολογικούς χώρους τις κατωτέρω περιοχές των Κυθήρων:

α) Ολόκληρο το λόφο του Παλαιοκάστρου, όπου σώζονται ερείπια αρχαίου τείχους της κλασικής εποχής, λείψανα αρχαίων κτισμάτων και όπου τοποθετείται το ιερό της Ουρανίας Αφροδίτης, και

β) Την περιοχή Παλαιοπόλεως από το χείμαρρο "Πλατύ Λαγκάδι" έως 1000μ. βορείως του χείμαρρου "Βόθωνος" και από την εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα προς Δυσμάς, έως την ακτή της Παλαιοπόλεως προς Ανατολάς, όπου σημειώνεται με ερυθρό χρώμα στο συνημμένο τοπογραφικό διάγραμμα. Η κήρυξη των περιοχών αυτών κρίνεται απαραίτητη για την καλλίτερη προστασία των αρχαιοτήτων που περικλείουν."⁵⁴

ΥΑ Α1/Φ02/20374/868/6-6-1980 - ΦΕΚ 595/Β/1-7-1980

«Περί χαρακτηρισμού περιοχών της Νήσου Κυθήρων, ως τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ιστορικών τόπων.»

"Κηρύσσουμε ως τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ιστορικούς τόπους τις εξής περιοχές της νήσου Κυθήρων:

α) Την περιοχή της Παλαιοπόλεως, όπου ο αρχαιολογικός λόφος "Καστρι" με ακτίνα 1500μ. γύρω από το λόφο, και

β) Την περιοχή της Κάτω Χώρας Μυλοποτάμου, από το Ενετικό Κάστρο, έως την ακτή, συμπεριλαμβανομένων και των υψωμάτων "Γρηγόρια", όπου το εξωκκλήσι της Αγίας Μαρίνας "Τραχήλια" και "Πύργος".

---

⁵³ ΦΕΚ 672/Β/13-8-1979

⁵⁴ ΦΕΚ 553/Β/20-6-1980

Η ειδική προστασία κρίνεται αναγκαία, για την αποτροπή επεμβάσεων που θα αλλοιώσουν το ωραίο παραλιακό τοπίο και το φυσικό περιβάλλον των χώρων αυτών που περικλείουν αξιόλογες αρχαιότητες."⁵⁵

ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Φ26/41112/1079/10-7-1980 - ΦΕΚ 788/Β/21-8-1980

«Περί κηρύξεως οικισμών Νήσου Κυθήρων ως διατηρητέων.»

"Χαρακτηρίζουμε ως διατηρητέο τον οικισμό της Χώρας Κυθήρων (Μέσα Βούργο) και τη νεώτερη επέκτασή του, επειδή διατηρείται σε υψηλό βαθμό ο αρχιτεκτονικός τους χαρακτήρας και έχει ιδιαίτερη σημασία να προστατευθεί σαν μεσαιωνικό σύνολο που έχει επιβιώσει μέχρι σήμερα."⁵⁶

ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/73561/3267/23-7-2008 - ΦΕΚ 358/ΑΑΠ/13-8-2008

«Οριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου Κάστρου Χώρας Κυθήρων, Νήσου Κυθήρων»

"Εγκρίνουμε την οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου Κάστρου Χώρας Κυθήρων, Νήσου Κυθήρων, με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία και ανάδειξη των σημαντικών μνημείων που περιλαμβάνονται εντός αυτού (Κάστρο Χώρας Κυθήρων, Ι. Ν. Παναγίας Ορφανής, Ι. Ν. Παναγίας Μυρτιδιώτισσας, οικία Προνοητού, Πυριπιδάποθήκη Ι, Πυριπιδάποθήκη ΙΙ, Ι. Ν. Χριστού Παντοκράτορα, Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Κάστρου, Πύργος Ακρόπολης, Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου του Καλούτζη, Ι. Ν. Αγίων Χρυσοστόμου και Φιλίππου, ημερειπωμένος ναός Αγίου Δημητρίου, Ι. Ν. Αγίας Τριάδας, Ι. Ν. Αρχιστρατήγου και Αγίου Αθανασίου, Ι. Ν. Παναγίας Μεσοχωρίτισσας, Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου Δραπανέζη, Ι. Ν. Αγίων Πάντων Βούργου, Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου του Λομβάρδου, Ι. Ν. Αγίου Ιακώβου, Ι. Ν. Αγίας Βαρβάρας, Μητροπολιτικός Ναός Εσταυρωμένου Χώρας, Ι. Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Ι. Ν. Αγίας Άννας, Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Χώρας, Λοιμοκαθαρήριο, Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου στο Καψάλι, Ι. Ν. Αγίου Νικολάου στο Καψάλι, Ι. Ν. Αγίου Σπυριδώνα στο Καψάλι, Ι. Προσκύνημα Αγίου Ιωάννου εν Κρημνώ, θέση «Γερμανικά», Ι. Ν. Αγίου Μηνά, Ι. Μ. Παναγίας Κακοπετρινής, Ι. Προσκύνημα Αγίας Ελέσσας, σπηλαιώδης ναός Παναγίας Φελωτής, Ι. Ν. Αγίων Ακινδύνων), καθώς και του ευρύτερου περιβάλλοντα χώρου τους."⁵⁷

ΥΑ ΥΠΑΙΘΠΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΒΜΑ/ΓΑΧΜΑΕ/85772/20197/2943/290/20-8-2012 - ΦΕΚ 287/ΑΑΠ/13-9-2012

«Κήρυξη - οριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου Παλαιόχωρας Κυθήρων, Περιφέρειας Αττικής.»

"Κηρύσσουμε - οριοθετούμε τον αρχαιολογικό χώρο Παλαιόχωρας Κυθήρων, Περιφέρειας Αττικής, για την προστασία και ανάδειξη του μνημειακού συνόλου της βυζαντινής καστροπολιτείας και των λοιπών μνημείων στους περιβάλλοντες λόφους."⁵⁸

⁵⁵ ΦΕΚ 595/Β/1-7-1980

⁵⁶ ΦΕΚ 788/Β/21-8-1980

⁵⁷ ΦΕΚ 358/ΑΑΠ/13-8-2008

⁵⁸ ΦΕΚ 287/ΑΑΠ/13-9-2012

Ο «Ενάλιος Αρχαιολογικός Χώρος του θαλάσσιου χώρου των νοτιοανατολικών ακτών της νήσου Κυθήρων» προστατεύεται βάσει του ΦΕΚ 1786/Β/2-12-2003. Επιπλέον, με τα ΦΕΚ 58/Α/11-3-1925 και ΦΕΚ 621/Β/7-5-1976 έχουν κηρυχθεί ως μνημεία πάνω από εκατό ναοί και μονές στα Κύθηρα ενώ επίσης έχουν κηρυχθεί μνημεία έργα υποδομών της Αγγλικής περιόδου καθώς και μεμονωμένα κτίρια, αστικά ή αγροτικά.

Αντίστοιχα, το ΥΠΕΝ έχει κηρύξει διατηρητέα 14 κτίσματα και κτιριακά συγκροτήματα, κυρίως αγροτικά με τα ΦΕΚ Δ869, Δ141, Δ329, Δ691, Δ654, Δ564 και Δ560

4.1.4.5 Άυλη πολιτιστική κληρονομιά

Οι Κυθηριοί συνέδεσαν την καθημερινή τους ζωή με τις τέχνες. Τα Κύθηρα έχουν να επιδείξουν πλούσια παράδοση στη μουσική, το τραγούδι και το χορό. Κρητικές και επτανησιακές επιρροές διαμορφώνουν την κυθηραϊκή παράδοση. Στη ζωγραφική το σπουδαιότερο δείγμα είναι οι αγιογραφίες των βυζαντινών ναών. Ο λιθογράφος Βασίλης Χάρος και ο ζωγράφος Μανώλης Χάρος είναι από τους σύγχρονους καλλιτέχνες που έχει να επιδείξει το Τσιρίγο. Στη λογοτεχνία με κύρια πηγή την Επτανησιακή Σχολή το 19ο αιώνα αναδεικνύονται οι Εμμανουήλ Στάης, Ιωσήφ Καλούτσης, Γεώργιος Μόρμορης και άλλοι. Ο Πάνος Φύλλης είναι ο σύγχρονος ποιητής των Κυθήρων που με τις ποιητικές του συλλογές αποτυπώνει την καθημερινή ζωή του νησιού με ότι όμορφο και ότι άσχημο μπορεί να συμβαίνει.

Η τοπική διάλεκτος των Κυθήρων και των Αντικυθήρων είναι ένα χαρακτηριστικό στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, το οποίο μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και σχηματίζει μία πολιτισμική ταυτότητα για ένα κομμάτι της τοπικής κοινότητας. (Medina, 2018, σελ.117) Είναι αρκετά εκείνα τα στοιχεία που προβάλλονται μέσα το γλωσσικό ιδίωμα των δύο νησιών, μέσω των οποίων εκφράζεται το πολύ σημαντικό στοιχείο της πολιτισμικής μοναδικότητας. Πολλά είναι τα παραδείγματα που υποδηλώνουν πως η Βενετική κυριαρχία στα Επτάνησα για έξι περίπου αιώνες τροφοδότησε με πολλές λέξεις την τοπική διάλεκτο, η οποία αναμφίβολα έχει και κοινά στοιχεία με τα τοπικά ιδιώματα της Κρήτης και της Μάνης.

Η κυθηραϊκή μουσική βασίζεται στον ποιητικό έμμετρο στοίχο. Έχει άμεση σχέση με τη θρησκεία, τη βυζαντινή μουσική, τις ενετικές και κρητικές επιρροές. Έτσι τα περισσότερα τραγούδια έχουν μέτρο 2/4, 3/4. Τα όργανα που χρησιμοποιούνται στην κυθηραϊκή μουσική είναι το λαούτο και το βιολί. Υπάρχουν πολλά τραγούδια, με μελωδία, ποικιλία και καλύπτουν σχεδόν όλα τα είδη του δημοτικού τραγουδιού. Υπάρχει όμως απουσία του ιστορικού τραγουδιού που συναντάμε στα Επτάνησα. Τέλος υπάρχει σωρεία τραγουδιών με δίστιχα ή τετράστιχα που μιλούν για την αγάπη και την ξενιτιά. visitkythera.com) Οι παραδοσιακοί χοροί των Κυθήρων αντίστοιχα, περιλαμβάνουν ένα κράμα χαρακτηριστικών απ' τα Επτάνησα, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη.

4.1.4.6 Πολιτιστικά δρώμενα

Σύμφωνα με τον επίσημο ιστότοπο του δήμου Κυθήρων, «ένας μεγάλος αριθμός από εποχικές πολιτιστικές εκδηλώσεις πραγματοποιείται κάθε χρόνο, χειμώνα και καλοκαίρι, σε ολόκληρο το νησί. Ο επισκέπτης θα συναντήσει εκθέσεις εικαστικών καλλιτεχνών, συναυλίες, θεατρικά δρώμενα, κινηματογραφικές προβολές, επιστημονικά συμπόσια, λαογραφικές εκθέσεις, παραδοσιακά πανηγύρια, ενημερωτικές διαλέξεις, αθλητικές συναντήσεις και θρησκευτικές τελετουργίες.» (Kythira.gr) Από τους χώρους φιλοξενίας, ξεχωρίζουν το ανοιχτό θέατρο, (πολυχώρος "Ζείδωρος"), στο Καψάλι, η αίθουσα του Κυθηραϊκού Συνδέσμου και η αίθουσα της αγοράς (Mercato) στη Χώρα, η αίθουσα του πνευματικού κέντρου στον Ποταμό και οι πολύ όμορφες πλατείες στα χωριά για τις καλοκαιρινές εκδηλώσεις. Στη σημερινή εποχή, ο Δήμος Κυθήρων διοργανώνει κάθε καλοκαίρι το «Ταξίδι στα Κύθηρα», ένα ετήσιο φεστιβάλ με πληθώρα πολιτιστικών εκδηλώσεων. η Ευρωπαϊκή Γιορτή Μουσικής ξεκίνησε σαν ιδέα πριν από λίγα χρόνια με σκοπό τη μουσική συνάντηση ντόπιων καλλιτεχνών αλλά σήμερα προσελκύει το ενδιαφέρον πολλών και τείνει να γίνει το μεγαλύτερο πολιτιστικό γεγονός σε τοπικό επίπεδο. Τέλος, εδώ και μερικά χρόνια το σωματείο με την ονομασία «Ένωση Νεολαίας Κυθήρων – Πορφυρίς» μέσα από διάφορα δρώμενα στοχεύει στη διατήρηση της πολιτιστικής και πνευματικής κληρονομιάς των Κυθήρων και στην προώθηση της πνευματικής, καλλιτεχνικής και πολιτιστικής δραστηριότητας στα Κύθηρα. (Medina, 2018, σελ.117)Επιπλέον, κάθε χρόνο διοργανώνεται το «Φεστιβάλ Πορτοκαλιάς», στον Καραβά Κυθήρων με διάφορα δρώμενα.

Εικόνα 4.1.64 Portokalia Festival στον Καρβά-Πηγή festival-portokalia.gr

4.1.4.7 Φορείς Πολιτισμού

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο σε σχέση με τα Κύθηρα είναι το γεγονός πως οι κάτοικοι είναι αρκετά ενεργοί, απόδειξη αποτελούν οι πολλοί αγροτικοί συνεταιρισμοί και οι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι, ενώ υπάρχουν μια σειρά από φορείς που λαμβάνουν διάφορες πρωτοβουλίες για την ανάδειξη του νησιού.

Η Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, που ιδρύθηκε το 1982, είναι επιστημονικό Σωματείο, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, με έδρα την Αθήνα. Περιλαμβάνει μεταξύ των σκοπών της και την έκδοση βιβλίων που έχουν σχέση με τα Κύθηρα και ειδικά με την ιστορία τους. Η εκδοτική δραστηριότητα της εταιρείας ξεκίνησε το 1987 και έχει εκδόσει μέχρι σήμερα 30 βιβλία, καλύπτοντας ένα σημαντικό εύρος θεμάτων. Τα βιβλία της Εταιρείας προβάλλουν τον τοπικό πολιτισμό των Κυθέρων και στοχεύουν στη δημοσίευση των πηγών της τοπικής ιστορίας, κυρίως από το πλούσιο ιστορικό αρχείο των Κυθέρων, μαζί με άλλα θέματα που έχουν σχέση με τη λογοτεχνία, τη λαογραφία, την επιστημονική έρευνα, τις παραδόσεις και το γλωσσικό ιδίωμα του τόπου. Στα πεδία ενασχόλησης της εταιρείας περιλαμβάνονται η επιστημονική έρευνα παντός θέματος που ενδιαφέρει τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα, η διάδοση των πορισμάτων των παραπάνω επιστημονικών ερευνών η συντήρηση μνημείων Τέχνης, Ιστορίας και Λογοτεχνίας και η ηθική ενίσχυση και συμπάρσταση σε πρόσωπα ή οργανισμούς, που το έργο τους ταυτίζεται με τους σκοπούς και τις επιδιώξεις της Εταιρείας.⁵⁹

Από το 2006, το Κυθηραϊκό Ίδρυμα Πολιτισμού & Ανάπτυξης (ΚΙΠΑ), εργάζεται με σκοπό να γίνουν τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα ένας κόμβος βιώσιμης ανάπτυξης, ενισχύοντας την ποιότητα ζωής των κατοίκων και αναδεικνύοντας τη πολιτιστική και φυσική κληρονομιά των δύο νησιών. Το ΚΙΠΑ είναι ένα κοινωφελές μη κερδοσκοπικό Ίδρυμα με την μορφή ΝΠΙΔ με έδρα το Λιβάδι Κυθέρων. Ιδρύθηκε το 2006 από τον Γεώργιο Ι. Κασμάτη. Σκοποί του ιδρύματος είναι η ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής (ιστορική και λαϊκή) και φυσικής κληρονομιάς και παράδοσης, η συμβολή στην ισόρροπη ανάπτυξη όλων των τομέων της κοινωνίας τους με ταυτόχρονη διασφάλιση και δημιουργία όρων υψηλής ποιότητας ζωής των κατοίκων τους, η προστασία του ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος των δύο νησιών, η διοργάνωση, εκτέλεση και χρηματοδότηση εκδηλώσεων, επιστημονικών ερευνών και προγραμμάτων.⁶⁰

Ο Όμιλος Κυθήριων Πανεπιστημιακών, από το 2002, εκδίδει σε ετήσια βάση το περιοδικό «Νόστος». Στις εκδόσεις αυτές δημοσιεύει επιστημονικές εργασίες Κυθήριων και άλλων επιστημόνων που αφορούν είτε το νησί είτε άλλα ενδιαφέροντα του Ομίλου όπως λογοτεχνία, οικονομία, κ.ά. Οι εργασίες που αναφέρονται στα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα είναι, κυρίως προϊόν ερευνητικής προσπάθειας είτε από το Ιστορικό Αρχείο Κυθέρων και τα αρχεία του τοπικού τύπου ή από επιτόπιες έρευνες .

Επίσης, η Πολιτιστική Εταιρεία Κυθέρων, με έδρα τη Χώρα, στοχεύει στην προστασία και προβολή της κυθηραϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ανάμεσα στις δραστηριότητες της συμπεριλαμβάνονται η οργάνωση συναυλιών, διαλέξεων, εκθέσεων, η διαχείριση ιστορικού και καλλιτεχνικού φωτογραφικού υλικού (Κυθηραϊκό Φωτογραφικό Αρχείο) και η διοργάνωση των καθιερωμένων Φωτογραφικών Συναντήσεων Κυθέρων.

⁵⁹ <http://www.eteriakythiraikonmeleton.gr/>

⁶⁰ <https://kipa-foundation.org/>

Τέλος, το πρόγραμμα «ο Ήχος των Κυθήρων» (The Sound of Kythera) είναι μια πρωτοβουλία που χρηματοδοτείται από το Ίδρυμα Robert Bosch , και υλοποιείται σε συνεργασία με το Goethe-Institut Thessaloniki και την Bundesvereinigung Soziokultureller Zentren e.V . Ο στόχος του προγράμματος είναι η ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς των Κυθήρων μέσα από τους ήχους του νησιού. Το πρόγραμμα, στο οποίο συμμετέχουν επιστήμονες από διάφορους κλάδους (τεχνολογίας ήχου, εικαστικών, ανθρωπολογίας, φυσικού περιβάλλοντος, κ.ά.), χρησιμοποιεί τις νέες τεχνολογίες προκειμένου να καταγράψει και να αξιοποιήσει δημιουργικά τους πιο χαρακτηριστικούς ήχους των Κυθήρων, κάτι που θα επιτρέψει στον κάθε ενδιαφερόμενο να περιηγηθεί στα Κύθηρα, με βασικό οδηγό τις ιστορίες και τους ήχους του νησιού. Ο τελικός ηχο-χάρτης του προγράμματος έχει εγκατασταθεί στον Κρατικό Αερολιμένα του νησιού ενώ διαθέσιμη είναι και η ηλεκτρονική εφαρμογή του.⁶¹ Επιπλέον, σε κάθε σχεδόν οικισμό των Κυθήρων λειτουργεί πολιτιστικός σύλλογος. Αναφέρονται οι πολιτιστικοί σύλλογοι Ποταμού, Αγίας Πελαγίας, Μητάτων, Καραβά κ.α. Στα Κύθηρα επίσης λειτουργεί Πολιτιστικό Πνευματικό Κέντρο⁶² καθώς και Φιλαρμονική στον Ποταμό.

Εικόνα 4.1.65 Πηγή- [soundofkythera.tumblr](https://soundofkythera.tumblr.com/)

⁶¹ <https://soundofkythera.tumblr.com/>

⁶² <https://kythira.gr/pneumatiko-kentro-paidikoi-stathmoi/>

4.1.4.8 Πρωτοβουλίες ανάδειξης του φυσικού περιβάλλοντος & της πολιτιστικής κληρονομιάς των Κυθήρων

Υπό την αιγίδα του ΚΙΠΑ έχουν εκπονηθεί μια σειρά προγραμμάτων με στόχο την ανάδειξη του φυσικού τοπίου των Κυθήρων. Ως προς το διαμορφωμένο δίκτυο μονοπατιών, σύμφωνα με το δημοσιευμένο Δελτίο Τύπου, «το ΚΙΠΑ υλοποιεί ένα πρότυπο και καινοτόμο πρόγραμμα βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης με βάση την αποκατάσταση παλιών κυθηραϊκών μονοπατιών, όπου μπορεί κανείς να “συναντηθεί” με τη φύση και τον πολιτισμό των νησιών μας. Το επίσημο δίκτυο μονοπατιών, ‘Kythera Trails’ έχει φτάσει πλέον τις 11 θεματικές διαδρομές, συνολικού μήκους 100 χιλιομέτρων.»⁶³

Απ’τη συνεργασία ΚΙΠΑ, Δήμου Κυθήρων, Επιτροπής Εγχωρίου Περιουσίας Κυθήρων και Αντικυθήρων και Μεσογειακού Ινστιτούτου για τη φύση και τον άνθρωπο, προέκυψαν οι καταγραφές τόσο του φυσικού περιβάλλοντος όσο και των πολιτιστικών στοιχείων των Κυθήρων μέσω του προγράμματος INCREATe. Το INCREATe είναι ένα πρόγραμμα που στοχεύει στην ολοκληρωμένη και βιώσιμη διαχείριση ευαίσθητων περιβαλλοντικά περιοχών μέσω της ανάπτυξης μιας προσέγγισης που ενσωματώνει τις πολιτιστικές αξίες στην περιβαλλοντική προστασία. Η προσέγγιση βοηθά στη σύνθεση της γνώσης, προωθεί την κατανόηση, συμβάλλει στην ενίσχυση των εν δυνάμει δυνατοτήτων της περιοχής καθώς και στη βελτίωση του πλαισίου των τοπικών και περιφερειακών πολιτικών. ⁶⁴

Σε συνέχεια του προγράμματος για τα μονοπάτια, το ΚΙΠΑ εκπονεί πρόγραμμα ανάδειξης και για τα φαράγγια των Κυθήρων. Στόχος του προγράμματος, εκτός από την επιμήκυνση της τουριστικής σεζόν, «είναι η ανάδειξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς των Κυθήρων αλλά και η δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης για νέους στο νησί. Το 2019, το ίδρυμα ξεκίνησε τις πρώτες δράσεις του νέου προγράμματος “Φαράγγια Κυθήρων”, αξιοποιώντας το φυσικό δυναμικό του νησιού. Το ίδρυμα συνεργάστηκε με την τοπική εταιρία τουριστικών υπαίθριων δραστηριοτήτων «Outdoor Activities Greece», αναπτύσσοντας ένα διαχειριστικό σχέδιο και χρηματοδοτώντας την οικονομοτεχνική μελέτη των πρώτων τριών διαδρομών Via Ferrata.»⁶⁵

Το Δεκέμβριο του 2019, το ΚΙΠΑ ξεκίνησε ένα νέο κοινωφελές πρόγραμμα βιώσιμης αγροτικής ανάπτυξης, μετά από πολλές συζητήσεις αλλά και προτροπές τοπικών παραγωγών. Έτσι, ένωσε τις δυνάμεις του με το Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο (MedINA), με το οποίο έχει στρατηγική συνεργασία από το 2017 στα πλαίσια του προγράμματος μονοπατιών. Με αυτόν τρόπο γίνεται δυνατή η μεταφορά τεχνογνωσίας από το μεγάλο αγροτικό πρόγραμμα που υλοποιεί το MedINA στη Λήμνο, με τον τίτλο Terra Lemnía, σε συνεργασία με το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και άλλους οργανισμούς. Στόχοι είναι:

Α) η συνδιαμόρφωση συμφώνου συγκεκριμένων αγροτικών πρακτικών με την ομάδα του προγράμματος και τους συμμετέχοντες παραγωγούς για την πιστοποίηση

⁶³ https://kipa-foundation.org/wp-content/uploads/2020/07/Kythera-Trails-2020-Welcome-to-the-world-of-Kythera-Trails_FINAL5_EN_21.05.2020.pdf

⁶⁴ <https://increate.med-ina.org/el/page/published-project/5>

⁶⁵ <https://kipa-foundation.org/faraggia-kythiron/>

«παραδοσιακών προϊόντων φιλικών προς τη βιοποικιλότητα και το τοπίο των Κυθίων». Το πρώτο πρότυπο θα αφορά την ελαιοκαλλιέργεια.

(β) εκπαίδευση παραγωγών σε συστήματα γεωργίας ακριβείας που οδηγούν στην πιστοποίηση των πρακτικών, αλλά και τη διαχείριση των εισροών και εκροών των εκμεταλλεύσεων τους,

(γ) στην εκπαίδευση παραγωγών για έλεγχο (monitoring) των επιπτώσεων των πρακτικών

(δ) στην κατάρτιση των παραγωγών πάνω σε θέματα αγροτικής επιχειρηματικότητας και μάρκετινγκ.⁶⁶

Επιπλέον, μια νέα δράση στα Κύθηρα είναι η εγκατάσταση πρότυπων μελισσοκομικών πάρκων σε εκτάσεις που υπάγονται στην Εγχώριο Περιουσία με δράσεις που περιλαμβάνουν την καταγραφή και μελέτη της ιδιαίτερης μελισσοκομικής χλωρίδας αυτών των περιοχών, την υποβοήθηση των απειλούμενων ειδών χλωρίδας χωρίς αλλαγή του γενετικού υλικού, την ενθάρρυνση των μελισσοκόμων για τοποθέτηση μελισσοσμηνών σε ενδεδειγμένα σημεία, την προστασία των αρωματικών και άλλων φυτών από παράνομη συλλογή και εμπόριο και τη συνεργασία με άλλους φορείς, ιδιωτικούς και δημόσιους, που σχετίζονται με το αντικείμενο.⁶⁷

Επιπλέον, στο ΚΙΠΑ έχει παραχωρηθεί η διαχείριση των Αγγλικών σχολείων Κάτω Χώρας και Μηλαπιδέας με στόχο την αποκατάσταση τους μέσα απ'την ένταξη τους σε αναπτυξιακά προγράμματα. Σύμφωνα με άρθρο του τοπικού τύπου, «η διαδικασία αυτή ξεκίνησε το 2007 με τη συμβολαιογραφική πράξη παραχώρησης χρήσης των δύο σχολείων από την Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας προς το ΚΙΠΑ. Στη συνέχεια, το Ίδρυμα ολοκλήρωσε τις μελέτες ανάπλασης, τις οποίες υπέβαλε στο Υπουργείο Πολιτισμού και στην Περιφέρεια Αττικής. Έτσι, βρισκόμαστε στο ευχάριστο σημείο, η Περιφέρεια Νήσων Αττικής να εντάξει σε πρώτη φάση, την ανάπλαση του αγγλικού σχολείου της Κάτω Χώρας Μυλοποτάμου στον Προϋπολογισμό του 2021 με ποσό 225.000€».⁶⁸

Τέλος, η Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης (ΕΕΠΦ) μετά την καταστροφική πυρκαγιά που κατέκαψε τα Κύθηρα, έχει δραστηριοποιηθεί στο νησί σε συνεργασία με πολλούς τοπικούς φορείς. Στόχος του προγράμματος «Το ταξίδι για την αναγέννηση των Κυθίων ξεκίνησε» είναι η αποκατάσταση των ζημιών στο φυσικό περιβάλλον και η κινητοποίηση και συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο το έργο «Καινοτόμα δράση για την πρόληψη δασικών πυρκαγιών στα Κύθηρα με την κινητοποίηση και συνεργασία του πληθυσμού πιλοτικά σε 3 οικισμούς», στοχεύει στην θωράκιση των κοινοτήτων απέναντι σε μελλοντικές πυρκαγιές που μπορεί να απειλήσουν οικισμούς και μεμονωμένες κατοικίες.

Σε επιστημονικό επίπεδο, η ΕΕΠΦ έχει προχωρήσει από τον Μάρτιο του 2018, σε υπογραφή μνημονίου συνεργασίας με τον Ελληνικό Γεωργικό Οργανισμό «Δήμητρα» (ΕΛΓΟ) του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης. Σκοπός της συνεργασίας αυτής είναι η προετοιμασία ερευνητικών-αναπτυξιακών προγραμμάτων από τον ΕΛΓΟ μέσω των

⁶⁶ <https://kipa-foundation.org/viosimi-georgia-kythiron/>

⁶⁷ <https://kipa-foundation.org/melissokomika-parka-sta-kythira/>

⁶⁸ <https://kythera.news/anaplasia-agglidikoy-scholeioy-kato-choras-mylopotamoy/>

Ινστιτούτων Μεσογειακών Δασικών Οικοσυστημάτων (ΙΜΔΟ), Δασικών Ερευνών (ΙΔΕ) και Αγροτικής Οικονομίας και Κοινωνιολογίας (ΙΝΑΓΡΟΚ). Οι δυο αυτές συνεργασίες με την Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας αλλά και με τον ΕΛΓΟ σηματοδότησαν τη σπουδαιότητα του προγράμματος για την Αναγέννηση των Κυθήρων.⁶⁹

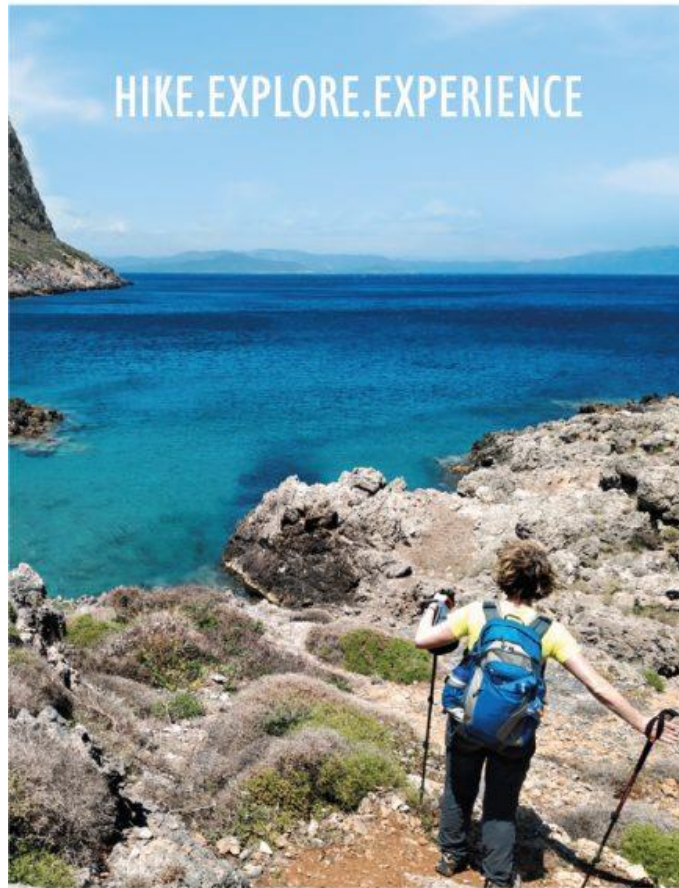
Εικόνα 4.1.66 Μελισσοκομικά πάρκα στα Κύθηρα-Πηγή kira-foundation.org

---

⁶⁹ <https://eepf.gr/el/>

KYTHERIAN
FOUNDATION
FOR CULTURE
& DEVELOPMENT

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΥΘΗΡΩΝ
KYTHERA
TRAILS

in collaboration with:

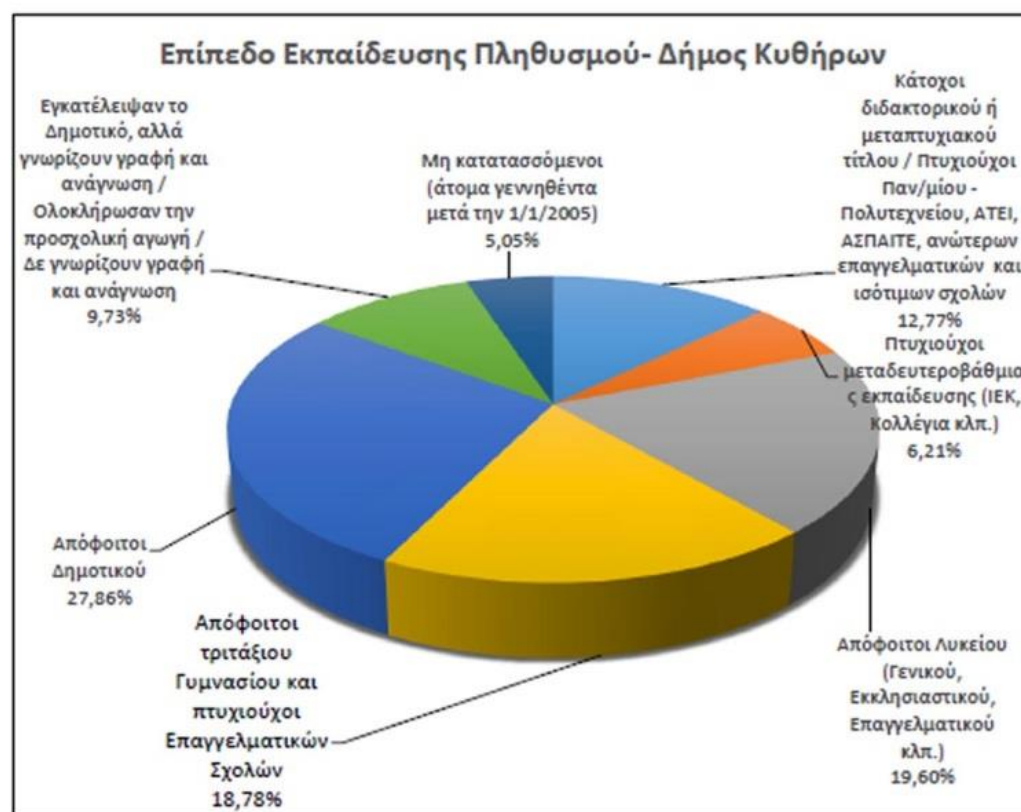
Εικόνα 4.1.67 Το πρόγραμμα Kythera Trails- πηγή kira.org

4.1.5 Κοινωνική και οικονομική οργάνωση

4.1.5.1 Δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία των Κυθήρων

Οι ντόπιοι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με τον πρωτογενή τομέα (γεωργία, μελισσοκομία, κτηνοτροφία, κ.ά.), το εμπόριο και, τους θερινούς μήνες, με τον τουρισμό. Η συγκοινωνία παραμένει ακόμη και σήμερα αρκετά προβληματική, ιδιαίτερα το χειμώνα, με περιορισμένα ακτοπλοϊκά και αεροπορικά δρομολόγια. Σε γενικές γραμμές, το νησί έχει κρατήσει σε ικανοποιητικό βαθμό την τοπική του ταυτότητα και αυτό οφείλεται, κυρίως, στην αγάπη των κατοίκων για τον τόπο τους, στο έντονο θρησκευτικό τους συναίσθημα, στη γεωγραφική θέση του νησιού και στην περιορισμένη τουριστική ανάπτυξη. (Δαμιανού, 2005)

Η οικονομία του νησιού στηρίζεται στον τουρισμό και την παραγωγή γεωργικών προϊόντων και την αλιεία. Η αγροτική δραστηριότητα είναι μικρή αλλά σταθερή και ποιοτική. Η Βιολογική Γεωργία αναπτύσσεται διαρκώς. Στο νησί παράγονται αρκετά προϊόντα που διατίθενται στην εντόπια αγορά. Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι εξαγωγές σε κύρια είδη όπως το λάδι, το μέλι κ.α. (ΣΔΑΕ Κυθήρων, σελ.25)

Εικόνα 4.1.68 Το επίπεδο Εκπαίδευσης του πληθυσμού των Κυθήρων, Πηγή : Σχέδιο δράσης αειφόρου ενέργειας δήμου Κυθήρων

Δ.Δ. και οικισμοί	Μόνιμος πληθυσμός			Πραγματικός πληθυσμός		
	2011	2001	1991	2011	2001	1991
Σύνολο Χώρας	10.816.286	10.934.097	10.223.392	10.940.777	10.934.097	10.259.900
Δήμος Κυθήρων	3.973	3.532	3.018	3.897	3.532	3.021
Δ.Δ. Κυθήρων	665	686	563	647	686	543
Κύθηρα	281	375	253	263	375	226
Κάλαμος	223	157	165	222	157	164
Καψάλι	76	74	63	73	74	63
Μανιτοχώρι	20	16	15	20	16	16
Πούρκος	8	20	24	10	20	31
Στραπόδι	57	44	43	59	44	43
Δ.Δ. Αρωνιάδικων	98	95	81	96	95	83
Αρωνιάδικα	77	83	72	76	83	72
Πιταινάδες	21	12	9	20	12	11
Δ.Δ. Καραβά	222	280	180	209	280	173
Καραβάς	129	114	105	117	114	95
Βουνό	17	9	8	17	9	8
Γερακάρι	9	5	19	9	5	19
Κρυονέρι	4	67	6	4	67	5
Πετρούνι	18	19	19	18	19	19
Πλατειά Άμμος	42	55	18	41	55	21
Προγκί	3	11	5	3	11	6
Δ.Δ. Καρβουνάδων	324	274	231	302	274	233
Καρβουνάδες	119	104	109	107	104	109
Άγιος Ηλίας	46	39	21	40	39	21
Αλεξανδράδες	35	25	25	32	25	25
Κεραμωτό	38	28	18	38	28	20
Πιτασιάνακα	79	72	49	77	72	49
Σταθιάνακα	7	6	9	8	6	9
Δ.Δ. Κοντολιάνικων	188	173	136	187	173	139
Κοντολιάνικα	45	41	26	45	41	19
Γουδιάνικα	36	31	22	36	31	26
Τσικαλαρία	38	42	36	38	42	36
Φατσάδικα	69	59	52	68	59	58
Δ.Δ. Λιβαδίου	464	390	302	457	390	303
Λιβάδι	77	130	130	69	130	113
Άνω Λιβάδι	284	192	103	285	192	112
Κατούνι	30	27	28	30	27	37
Λουραντιάνακα	8	5	8	8	5	8
Τραβασαριάνικα	65	36	33	65	36	33
Δ.Δ. Λογοθετιάνικων	208	118	148	218	118	170
Λογοθετιάνικα	153	81	112	152	81	125
Κομητιάνικα	25	3	8	25	3	8
Κουσουνάρι	19	22	13	19	22	16
Λισιάνικα	11	1	0	10	1	1
Περλεγκιάνικα	0	11	15	12	11	20
Δ.Δ. Μητρώων	192	191	181	195	191	182
Μητρώα	73	103	86	73	103	85
Αβλέμονας	81	66	69	85	66	69
Άγια Μόνη	1	1	1	1	1	1
Βιαράδικα	23	17	22	23	17	24
Παλαιόπολη	14	4	3	13	4	3
Δ.Δ. Μυλοποτάμου	102	109	91	99	109	87
Μυλοπόταμος	49	55	39	49	55	34
Αραίοι	15	11	15	14	11	16
Κάτω Χώρα	25	13	23	23	13	23
Πίσω Πηγάδι	13	30	14	13	30	14
Δ.Δ. Μυρτιδίων	132	129	116	129	129	118
Δρυμόνας	86	70	63	85	70	61
Καλησπεριάνικα	30	37	29	28	37	35
Καλοκαιρινές	15	20	19	15	20	17
Μονή Μυρτιδίων	1	2	5	1	2	5
Δ.Δ. Ποταμού	961	707	638	942	707	634
Ποταμός	476	384	338	474	384	328
Άγια Αναστασία	14	9	11	13	9	11
Άγια Πελαγία	419	291	272	401	281	276
Κάμπος	10	0	5	10	0	5
Τριφυλλιάνικα	42	23	12	44	24	14
Δ.Δ. Φρατσίων	167	132	114	167	127	114
Φράτσια	148	111	100	149	107	101
Δόκανα	19	21	14	18	20	13
Δ.Δ. Φριλιγκιάνικων	250	248	237	249	260	242
Φριλιγκιάνικα	78	72	62	78	76	59
Αλοιζιάνικα	34	50	32	33	50	32
Διακόφτι	52	45	61	52	45	67
Δρυμονάρι	11	13	15	11	13	15
Κάμπος Παλαισιόπλεως	11	23	39	11	31	41
Καστρισιάνικα	64	45	28	64	45	28

- Κηρυγμένοι παραδοσιακοί οικισμοί
- Παραδοσιακοί οικισμοί που αναφέρονται στο πολ/κο σχέδιο (1987)

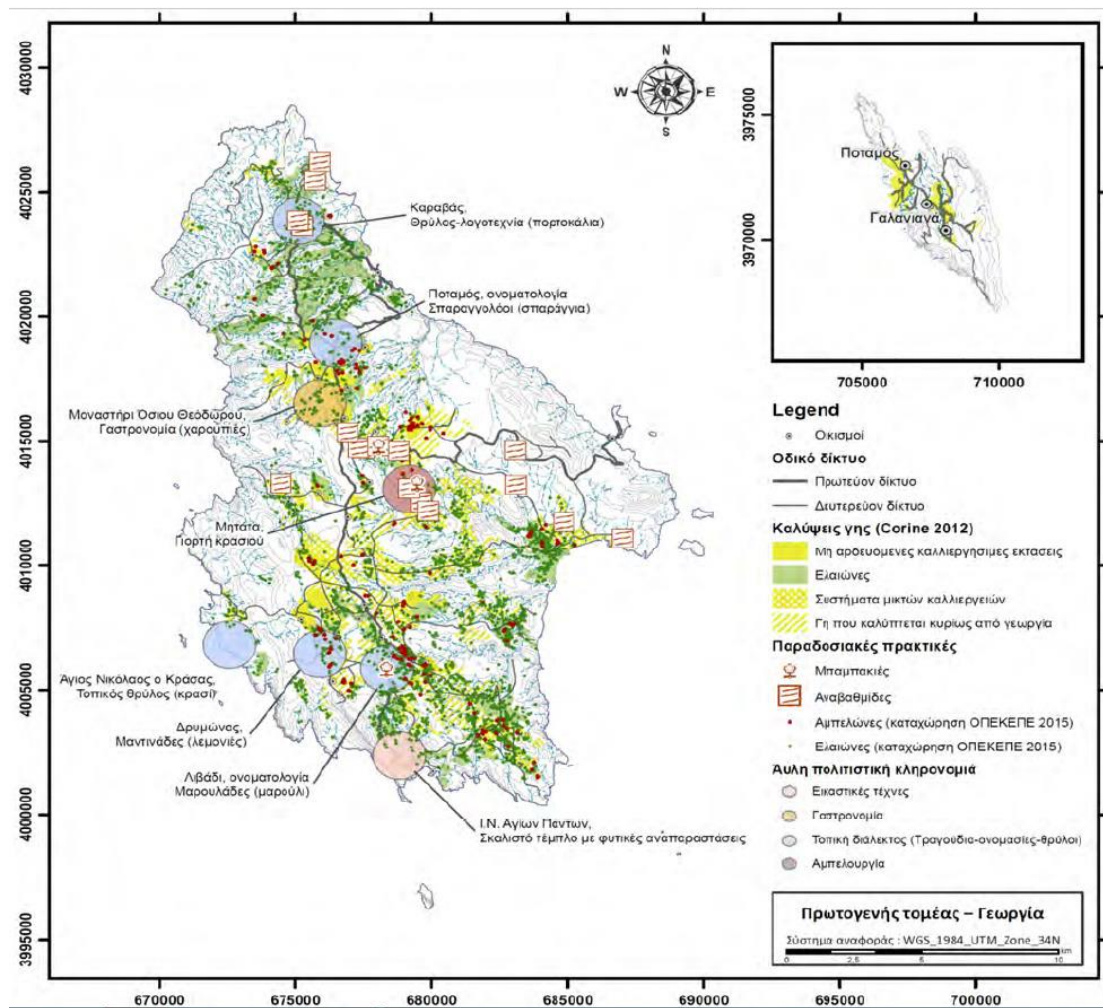
Εικόνα 4.1.69 Πληθυσμός των Κυθήρων βάσει των τελευταίων απογραφών-Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ

4.1.5.2 Πρωτογενής Τομέας

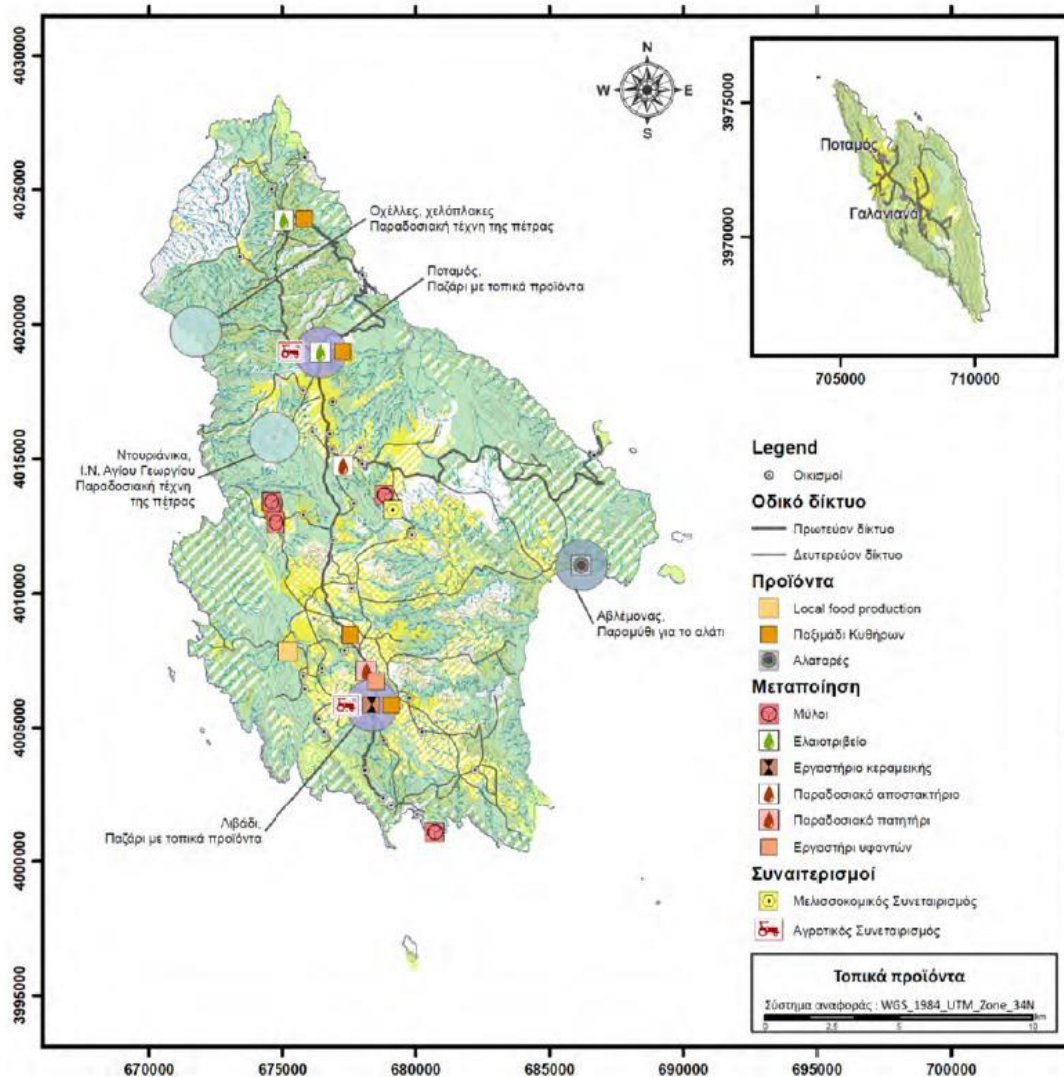
Η Γεωργία και η κτηνοτροφία ήταν οι βασικές παραγωγικές δραστηριότητες των Κυθηρίων τους προηγούμενους αιώνες, αν και η Κυθηραϊκή γη είναι άγονη και η αγροτική παραγωγή ποτέ δεν ήταν μεγάλη. Οι περισσότερες εκτάσεις καλλιεργούνταν, ειδικά μάλιστα αν σκεφτούμε ότι κάποτε ο πληθυσμός έφτανε τι 13.000 – 15.000 κατοίκους. Σήμερα καλλιεργούνται ελάχιστες εκτάσεις. Η αγροτική δραστηριότητα είναι μικρή αλλά σταθερή και ποιοτική. Η Βιολογική Γεωργία αναπτύσσεται διαρκώς. Τα καλλιεργούμενα φυτά είναι τα σιτηρά όπως κριθάρι, σιτάρι και καλαμπόκι, καθώς επίσης και τα όσπρια όπως κουκιά, ρεβίθια, φακές, βίκος και λαθούρι (φάβα). Η αμπελουργία είναι και σήμερα μία από τις βασικές ασχολίες των γεωργών. Τα δέντρα που καλλιεργούνται είναι η ελιά, η χαρουπιά, η συκιά, η δαμασκηλιά, η αμυγδαλιά, η αχλαδιά. Οι άγριες αχλαδιές είναι από τα πιο γνωστά δέντρα. Πολύ παλαιότερα υπήρχαν πολύ μικρές καλλιέργειες σε λινάρι, βαμβάκι και καπνό. Στην κτηνοτροφία των Κυθηρίων υπάρχουν τα πρόβατα οι κατσίκες και οι χοίροι, ενώ στα βοοειδή υπάρχει περιορισμένη δραστηριότητα. Το κρασί που παράγεται στα Κύθηρα, προορίζεται κυρίως για τις ανάγκες του σπιτιού, καθώς η παραγωγή δεν είναι μεγάλη. Καλλιεργούνται κυρίως δύο ποικιλίες. Ο αρικαράς, που είναι κόκκινο σταφύλι και ο πετρολανός που είναι λευκό σταφύλι και δίνει ωραίο άρωμα στο κρασί. Άλλες δύο ποικιλίες είναι το τοκουμάκι και ο ροδίτης. Από τα στέμφυλα των σταφυλιών παράγεται η ντόπια τσιπούρα, που είναι πολύ καλής ποιότητας και παραδοσιακό ποτό των Κυθηρίων. Το μέλι των Κυθηρίων είναι το πιο φημισμένο προϊόν και αυτό το δικαιολογεί στην καλύτερη ποιότητά του. Το θυμάρι που ευδοκίμει στο νησί, είναι η βασική τροφή της μέλισσας και δίνει μία άλλη γεύση στο μέλι. Η μελισσοκομία πρέπει να ήλθε στα Κύθηρα από τους Μινωίτες. Επίσης στα Κύθηρα παράγεται και μία άλλη ποικιλία μελιού. Είναι το μέλι Ερείκης όπου οι μέλισσες τρέφονται με γύρη από αυτό το φυτό. (Medina Περιβάλλον, 2018, σελ.122)

Στο νησί παράγονται αρκετά προϊόντα που διατίθενται στην εντόπια αγορά. Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι εξαγωγές σε κύρια είδη όπως το λάδι, το μέλι κ.α. Από τα σιτηρά παράγεται το παξιμάδι Κυθηρίων που είναι από τα πιο γνωστά προϊόντα. Γαλακτοκομικά προϊόντα που παράγονται είναι το φρέσκο γάλα, το ξινόγαλο, το κεφαλοτύρι, η μυζήθρα, το ανθότυρο, το βούτυρο. Από τα πρόβατα παράγεται επίσης μικρή ποσότητα μαλλιού. Στο νησί διατίθεται κρέας μοσχαρίσιο, χοιρινό, αρνίσιο, κατσικίσιο, άγρια γίδα, κοτόπουλο, πάπια, γαλοπούλα, φραγκόκοτα. Δεν υπάρχει μεγάλη επάρκεια σε κρέας γι αυτό γίνεται και εισαγωγή. Στα Κύθηρα παράγονται και ζυμαρικά όπως ο ξινόχοντρος, χυλοπίτες και άλλα. Στα Κύθηρα επίσης παράγεται αλάτι. Υπάρχουν αλυκές σε διάφορα σημεία του νησιού, όπως στον Αβλέμονα. Ακόμη, οι ντόπιοι παίρνουν μικρά ψάρια και βάζοντάς τα σε άρμη για να διατηρηθούν, φτιάχνουν παστά. (kythera.gr)

Τα Κύθηρα ήταν από τις πρώτες περιοχές της Ελλάδας όπου αναπτύχθηκε η βιολογική γεωργία. Περίπου 25 γεωργοί ασχολούνται ενεργά και πιστοποιούνται από τους υφιστάμενους οργανισμούς πιστοποίησης και ελέγχου βιολογικών προϊόντων. Η οργανική καλλιέργεια ενώ ξεκίνησε δυναμικά έχει τα τελευταία χρόνια ατονήσει εξαιτίας του αυξημένου κόστους παραγωγής. Ωστόσο, υπάρχει μια τάση ευαισθητοποίησης για ηπιότερους τρόπους καλλιέργειας και τη χρήση λιγότερων φυτοφαρμάκων, ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους αγρότες. Η πρακτική αυτή φαίνεται πως εδραιώθηκε μετά την αυξημένη εμφάνιση κρουσμάτων νεοπλασιών κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980. (Medina Πολιτισμός, σελ. 24-35)

Εικόνα 4.1.70 Ο πρωτογενής τομέας και η γεωργία στα Κύθηρα, πηγή-Medina, “Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων”

Εικόνα 4.1.71 Τα τοπικά προϊόντα στα Κύθηρα, πηγή-Medina, “Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων”

Αναβαθμίδες

Οι αναβαθμίδες αποτελούν ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία του τοπίου στα νησιά του Αιγαίου αλλά και την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Η χρήση τους ξεκίνησε παράλληλα με τις πρώτες καλλιεργητικές προσπάθειες των ανθρώπων στην περιοχή και συνέχισε να αποτελεί βασικό λειτουργικό στοιχείο της πρωτογενούς παραγωγής μέχρι την έλευση της εκμηχάνισης των γεωργικών πρακτικών, οπότε και άρχισε η σταδιακή εγκατάλειψή τους. Συναντώνται με διάφορα ονόματα όπως αναβαθμίδες, πεζούλες, λουριά, τράφοι κ.α. Η δημιουργία αναβαθμίδων έχει ως κύριο σκοπό την αξιοποίηση για γεωργικούς σκοπούς, γαιών που από τη φύση τους έχουν μικρές δυνατότητες εκμετάλλευσης, κυρίως λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους. Για τη δημιουργία των αναβαθμίδων είναι απαραίτητη η κατασκευή τοιχίων στήριξης κατά μήκος των πλαγιών. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα τοιχία αυτά δημιουργούνται με την χρήση ξερολιθιών, πέτρινων δηλαδή τοιχίων. Οι ξερολιθιές λειτουργούν ως αναλημματικοί τοίχοι, οι οποίοι εμποδίζουν τη μεταφορά του εδάφους και το συγκρατούν στα όρια της αναβαθμίδας. Έτσι, γίνεται δυνατή η καλλιέργεια σε επικλινείς πλαγίες που αλλιώς δε θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Παράλληλα, με τον πρωταρχικό στόχο της εκμετάλλευσης των εδαφών για την αγροτική παραγωγή, τα συστήματα των αναβαθμίδων εξασφαλίζουν πλήθος από οφέλη τόσο για το περιβάλλον όσο και για τις ανθρώπινες κοινωνίες. Παρέχουν δηλαδή Οικοσυστημικές Υπηρεσίες οι οποίες είναι ζωτικής σημασίας, ιδιαίτερα στις νησιωτικές περιοχές.

Το νησί των Κυθήρων είναι το σταυροδρόμι των πολιτισμών της Μεσογείου. Η φωτιά που προκλήθηκε το 2017 αποκάλυψε τις λίθινες αναβαθμίδες και τα τοιχία, έργα τα οποία μετράνε εκατοντάδες έτη ζωής. Η συντήρηση και η επέκτασή τους συνεχίζονταν έως τη δεκαετία του 1960, καθώς αποτελούν στοιχεία της ελληνικής υπαίθρου και χαρακτηριστικά του ελληνικού τοπίου. Σύμφωνα με την Κουλούρη, οι αναβαθμίδες αποτελούν, ιστορικά, μια από τις πιο σημαντικές και χαρακτηριστικές παρεμβάσεις του ανθρώπου στη διαμόρφωση του Μεσογειακού τοπίου. Αποτελούν ένα σημαντικότατο στοιχείο της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς των Μεσογειακών λαών και ταυτόχρονα ένα στοιχείο μεγάλης αισθητικής και περιβαλλοντικής αξίας. (Κουλούρη, 2005) Με τις αναβαθμίδες –που είναι ακόμη εμφανείς σε διάφορα σημεία στο νησί όπως στα Βιαράδικα, στον Καραβά και κοντά σε άλλους οικισμούς– οι αγρότες είχαν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν εκτάσεις (συνήθως κηπευτικά ή σιτάρι, αχλάδια, εσπεριδοειδή, και αργότερα ελιές) που η μορφολογία του εδάφους δεν τους επέτρεπε. Οι πεζούλες που κατασκεύαζαν για το σκοπό αυτό ήταν αρκετά ψηλές, το πλάτος τους δεν ξεπερνούσε το 2-3 μέτρα και στο εσωτερικό τους τοποθετούσαν χώμα που μετέφεραν –τις περισσότερες φορές από μακρινές αποστάσεις– με ζώα. (Καλλιγέρος, 2008)

Σήμερα, η διατήρηση των αναβαθμίδων και γενικότερα των χαρακτηριστικών του αγροτικού τοπίου αποτελεί δέσμευση των γεωργών στο πλαίσιο εφαρμογής της πολλαπλής συμμόρφωσης. Δυστυχώς στις μέρες μας, η σταδιακή εγκατάλειψη της υπαίθρου, η αλλαγή των καλλιεργητικών πρακτικών και η επίδραση των φυσικών καταστροφών, έχουν οδηγήσει σε σοβαρή υποβάθμιση τα συστήματα των αναβαθμίδων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη στέρηση των υπηρεσιών που αυτές προσφέρουν και την απώλεια ενός τοπίου μεγάλης ιστορικής και πολιτιστικής αξίας. Στην περιοχή των Κυθήρων και Αντικυθήρων, η χρήση των αναβαθμίδων για την εξασφάλιση καλλιεργήσιμων εκτάσεων ήταν μια πρακτική που άρχισε να εφαρμόζεται από την εποχή του χαλκού, συνεχίστηκε κατά τη Ρωμαϊκή εποχή και εντάθηκε κατά το 19ο αι. οδηγώντας στη δημιουργία κάποιων από τα πλέον χαρακτηριστικά τοπία της περιοχής. (Κορέτσος, 2018)

Εικόνες 4.1.72 & 4.1.73 Αναβαθμίδες στα Κύθηρα-Πηγή Περιοδικό «ΦΥΣΗ», τεύχος 160

Νερόμυλοι & Ανεμόμυλοι στα Κύθηρα

Στα Κύθηρα συναντώνται σε ερειπωμένη στην πλειοψηφία τους κατάσταση πλήθος νερόμυλων και ανεμόμυλων. Η ρεματιά του Μυλοποτάμου, φιλοξενεί τους περισσότερους νερόμυλους του νησιού. Συνολικά αριθμούν τους 23 νερόμυλους, εκ των οποίων μόνο τρεις διατηρούνται σε αρκετά καλή κατάσταση με άφθαρτο το σημαντικότερο μέρος του μηχανισμού τους. Όλοι είναι ιδιόκτητοι. Η ονομασία του χωριού προφανώς έρχεται από την ύπαρξη αυτών των μύλων στην περιοχή. Η λαγκαδιά του Μυλοποτάμου είναι η πιο εύφορη του νησιού και δέχεται στην κοίτη της τα περισσότερα νερά από κάθε άλλη. Η λειτουργία των νερόμυλων άνθισε κυρίως την εποχή της Αγγλοκρατίας και οι ιδιοκτήτες τους φορολογούνταν για τη λειτουργία τους. Οι μύλοι άλεθαν δημητριακά. Τη λειτουργία των μύλων υποστήριζε το मुलाύλακο μέσα στο οποίο κυλούσε το νερό, ενώ παράλληλα υδροδοτούσε τα περιβόλια της ρεματιάς για την άρδυσή τους. (Tzortzopoulou, Gregory, 2017)Επίσης οι νερόμυλοι επικοινωνούσαν μέσω ενός μεγάλου δικτύου μονοπατιών αρκετών χιλιομέτρων. Σταμάτησαν να λειτουργούν λίγο μετά το 1950, όταν διαδοχικά, κατά τους τελευταίους χρόνους υποσκελίστηκαν από τη λειτουργία των πετρελαιοκίνητων μύλων. Άλλες περιοχές στο νησί όπου υπάρχουν νερόμυλοι είναι η λαγκαδιά των Ωχέλων η οποία περιλαμβάνει δέκα μύλους, το φαράγγι του Τσάκωνα στα Μητάτα, η λαγκαδιά του Καραβά, ο Κάλαμος και ο νερόμυλος στην Αγία Πελαγία. (visitkythera.com)

Ανεμόμυλοι κτίστηκαν τον 19ο αιώνα στα Κύθηρα και σύμφωνα με τις γραπτές πηγές ο πρώτος ανεμόμυλος κατασκευάστηκε το 1805 από τον Βρεττό Φριλίγκο. Η χρήση τους ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την αγροτική παραγωγική δραστηριότητα του τόπου. (Κουμανούδης, 2004)Συναντώνται στις άκρες των οικισμών, σε ανεμοδαρμένα υψώματα, σε σημεία εύκολα προσβάσιμα από τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και είναι κτισμένοι είτε μόνοι, είτε ανά δύο. Είναι πετρόχιστοι στον τύπο του κυλινδρικού πυργόμυλου και έχουν διαστάσεις εξωτερικής διαμέτρου από 5 έως 6 μέτρα, ενώ το ύψος τους ποικίλει από 4,5 έως 5,5 μέτρα. Οι εισοδοί συνήθως διατηρούν πλαίσιο από πελεκισμένο πωρόλιθο. Επίσης υπάρχουν ανεμόμυλοι που η τοιχοποιία τους αποτελείται κυρίως από πώρινους λίθους. Στους μύλους των Κυθήρων άλεθαν το σιτάρι. Τον 20ο αιώνα άρχισαν σιγά – σιγά να εγκαταλείπονται μέχρι το 1955 που έπαψε να λειτουργεί και ο τελευταίος ανεμόμυλος του νησιού. Σήμερα σώζονται αρκετοί μύλοι σε καλή κατάσταση. (visitkythera.com)

Η περίπλοκη χρήση και διαχείριση του συστήματος ύδρευσης του μικρού χωριού Καραβά στα βόρεια Κύθηρα αποτελεί μαρτυρία μιας κοινότητας που επέζησε τουλάχιστον από την αρχή του 18ου αιώνα - αν όχι νωρίτερα - μέχρι το παρόν. Για το ζήτημα της διαχείρισης του νερού στον Καραβά έχει εκπονηθεί μελέτη με τίτλο «The Karavas Water Project: An archaeological and environmental study of interaction and community in northern Kythera» απ'τους Lita Tzortzopoulou (Australian Institute in Athens) και Timothy E. Gregory (Ohio State University), που περιλαμβάνει και σχεδιαστικές αποτυπώσεις των νερόμυλων. Αυτό το φαινόμενο της συλλογικής ιδιοκτησίας των υδάτινων πόρων σηματοδότησε μια σημαντική αλλαγή στην κοινωνική δομή του βόρειου τμήματος των Κυθήρων, κάτι που δεν θα μπορούσε να είχε πραγματοποιηθεί νωρίτερα λόγω διαφόρων και περίπλοκων ιστορικών και πολιτικών πραγματικοτήτων που σχετίζονται με το φεουδαρχικό σύστημα οργάνωσης και διακυβέρνησης.

Οι μύλοι του Καράβα έχουν κοινό τύπο. Σύμφωνα με τη μελέτη που αναφέρθηκε, «είναι παραδείγματα του «οριζόντιου» τύπου (επίσης γνωστός ως τα τύπος της εγγύς-ανατολής ή ελληνικός τύπος), που είχε το πλεονέκτημα της χρήσης σχετικά μικρών όγκων νερού, επιτρέποντας έτσι την άλεση όλο το χρόνο. Οι περισσότεροι από αυτούς τους μύλους είναι αρκετά μικροί και αποτελούνται από τρία δωμάτια: είσοδο και αποθήκη (όπου τα σιτηρά θα μπορούσαν να αποθηκευτούν για μικρό χρονικό διάστημα), μια «αίθουσα αναμονής» στο κέντρο, όπου τα αλεσμένα σιτηρά θα μπορούσαν να αποθηκευτούν για μικρό χρονικό διάστημα και όπου οι πελάτες ή ο μυλωνάς θα μπορούσε να περιμένει ή να κοιμηθεί όλη τη νύχτα, και το δωμάτιο άλεσης.» (Tzortzopoulou, Gregory, 2017)

Σύμφωνα με την Επιθεώρηση του 1923, οι νερόμυλοι των Κυθήρων που καταγράφηκαν βρίσκονται στις ακόλουθες περιοχές:

Επαρχία Μυλοποτάμου: 16 νερόμυλοι

Επαρχία Καράβα: 5 νερόμυλοι

Περιφέρεια Λογοθετιανικά: 2 νερόμυλοι (πιθανώς αυτοί βρίσκονταν στην περιοχή Οχέλεις)

Επαρχία Μητάτων: 5 νερόμυλοι

Είναι ενδιαφέρον ότι όλοι οι νερόμυλοι βρίσκονταν στο βόρειο μισό του νησιού, αλλά αυτό είναι κάπως παραπλανητικό αφού - όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι 16 νερόμυλοι του Μυλοποτάμου ανήκαν όλες σε οικογένειες ευγενών της Χώρας. Σύμφωνα με την Επιθεώρηση, οι μύλοι του Καράβα λειτουργήθηκαν (ή ανήκαν) το 1922 από τα ακόλουθα άτομα, και αυτό μας λέει ότι τουλάχιστον πέντε οι νερόμυλοι στην περιοχή του Καράβα λειτουργούσαν ακόμη εκείνο το έτος.

Ιωάννης Βενάρδος: Παλιόμυλος

Παναγιώτης Τζοτζόπουλος: Μύλος Κουρβούλη

Θεόδωρος Τζοτζόπουλος: Μύλος Πορτοκαλιώτη

Χαράλαμπος Βαγγής: Μύλος Κουμέσου- έχει μετατραπεί σε σπίτι

Παναγιώτης Κορώνεος: Μύλος Κουταλιανού

Τα κανάλια άρδευσης και οι γραμμές νερού για τους μύλους έπρεπε να κατασκευαστούν σε ιδιωτική γη, αλλά θεωρήθηκαν κοινοτικές και «δημόσιες» εγκαταστάσεις, οι οποίες έπρεπε να κατασκευαστούν, να χρησιμοποιηθούν, να διαχειριστούν και να συντηρούνται συλλογικά. Αυτό το σύστημα αλληλεπίδρασης μεταξύ των καλλιεργητών κήπων, των μύλων και του συνόλου του πληθυσμού. Η ροή του νερού έπρεπε να ρυθμιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε οι μύλοι και τα περιβόλια ανάντη να επιτρέπουν την ελεύθερη ροή του νερού σε εκείνους που βρίσκονταν κατόντη. Έτσι, κάθε μύλος θα έχει τις δικές του ημέρες λειτουργίας όπως υπαγορεύεται από ένα εβδομαδιαίο πρόγραμμα που δημοσιευόταν στο δημόσιο χώρο, στην περίπτωση αυτή, τα τοπικά καφενεία (καφενεία). (Tzortzopoulou, Gregory, 2017)

Εικόνα 4.1.74 Βοηθητικό κτίσμα νερόμυλου στον Καραβά- πηγή φωτογραφικό αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου «Πορτοκαλιά» στον Καραβά Κυθήρων

Εικόνα 4.1.75 Εργασίες αποκατάστασης των μικροφραγμάτων στον Καραβά-πηγή kira.org

4.1.5.3 Τριτογενής Τομέας

Ο τριτογενής τομέας, κυρίως όσον αφορά τον τουρισμό, αναπτύσσεται στο νησί με αρκετά αργό ρυθμό. Οι περιοχές που «πρωταγωνιστούν» σ' αυτή τη διαδικασία είναι η Αγία Πελαγία στα Ανατολικά και το Καψάλι στα Νότια. Ο «πολύκεντρος τρόπος ανάπτυξης» του δικτύου των οικισμών στα Κύθηρα ευνοεί τη συνύπαρξη πολλών διαφορετικών κατηγοριών επισκεπτών. Σημαντικό πόλο έλξης αποτελεί το φυσικό και γεωλογικό περιβάλλον του νησιού με το φυσιολατρικό τουρισμό να αποτελεί σημαντική κατηγορία επισκεπτών Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στο σύνολο των τουριστικών οδηγών για τα Κύθηρα, ο «εναλλακτικός τουρισμός» παρουσιάζεται με έμφαση με επιμέρους κατηγορίες τον θρησκευτικό, τον αρχαιολογικό, το φυσιολατρικό τουρισμό. Σε κάθε περίπτωση οι υποδομές δεν αντιστοιχούν σε ένα νησί που προσβλέπει στην προσέλκυση μαζικού τουρισμού ενώ είναι λίγοι οι κάτοικοι που απασχολούνται αμιγώς με τέτοιου είδους επιχειρήσεις. (kythera.gr) Σύμφωνα με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα του Δήμου Κυθήρων, ο τουρισμός χαρακτηρίζεται μικρής κλιμακας, με ρυθμιζόμενη ανάπτυξη, με ποικιλία δραστηριοτήτων και έμφαση στην απόκτηση εμπειριών για την τοπική κουλτούρα και τη διατήρηση των παραδοσιακών αξιών. (Στρατηγικός σχεδιασμός Δήμου Κυθήρων, σελ. 53) Το ζήτημα σε σχέση με τον τουρισμό στα Κύθηρα, προκύπτει απ' τη μικρή διάρκεια της τουριστικής περιόδου και τις μειωμένες δυνατότητες απασχόλησης των εποχιακά εργαζομένων τους χειμερινούς μήνες. Πέραν των δωματίων και των ξενοδοχείων στην περιοχή Καψάλι λειτουργεί και

δημοτικό camping. Τα διαθέσιμα τουριστικά καταλύματα στο νησί, απευθύνονται κατά κανόνα σε επισκέπτες υψηλού εισοδήματος ενώ, ειδικά στην περιοχή της Αγίας Πελαγίας αναπτύσσεται η λογική της διαμονής "all inclusive", με αποτέλεσμα τη μειωμένη συνεισφορά αυτού του δυναμικού στην τοπική οικονομία.

Δωμάτια & Διαμερίσματα	Βίλλες	Ξενοδοχεία
<ul style="list-style-type: none"> ▸ Αβλέμονας (15) ▸ Αγία Πελαγία (15) ▸ Άγιος Ηλίας (1) ▸ Διακόφτι (6) ▸ Κάλαμος (7) ▸ Καστρισιάνικα (1) ▸ Καψάλι (13) ▸ Κοντολιάνικα (1) ▸ Λιβάδι (6) ▸ Παλαιόπολη (1) ▸ Ποταμός (1) ▸ Τραβασαριάνικα (1) ▸ Φριλιγκιάνικα (2) 	<ul style="list-style-type: none"> ▸ Αβλέμονας (2) ▸ Αγία Πελαγία (1) ▸ Αρωνιάδικα (2) ▸ Γερακάρι (1) ▸ Διακόφτι (1) ▸ Δόκανα (1) ▸ Κεραμωτό (1) ▸ Κουσουνάρι (1) ▸ Λιβάδι (1) ▸ Λογοθεπάνικα (1) ▸ Μπτάτα (2) ▸ Περλεγκιάνικα (1) ▸ Στραπόδι (2) 	<ul style="list-style-type: none"> ▸ Αβλέμονας (1) ▸ Αγία Πελαγία (10) ▸ Διακόφτι (3) ▸ Καψάλι (2) ▸ Μπτάτα (1) ▸ Μυλοπόταμος (1) <p>Παραδοσιακοί Ξενώνες</p> <ul style="list-style-type: none"> Αρωνιάδικα 3 Μυλοπόταμος 1 Μητάτα 1 Κεραμωτό 1 Ποταμός 1

Εικόνα 4.1.76 Τουριστικά Καταλύματα στα Κύθηρα-Στοιχεία απ'το διαδικτυακό τόπο του Δ. Κυθήρων

Στα προβλήματα σε σχέση με την τοπική οικονομία η έκθεση του Δήμου αναφέρει το υψηλό ποσοστό οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού, τη μικρή εμβέλεια επιχειρηματικής δραστηριότητας και τη μικρή αξιοποίηση συγκριτικών πλεονεκτημάτων, όπως ο τουρισμός και ο πολιτισμός. Η σημαντικότερη δυνατότητα που επισημαίνεται είναι η διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος για την εφαρμογή ειδικών τομεακών πολιτικών, ειδικά σε σχέση με τον τουρισμό. (Στρατηγικός σχεδιασμός Δήμου Κυθήρων, σελ. 52)

4.1.5.4 Συνεταιρισμοί

Ο Αγροτικός Μελισσοκομικός Συνεταιρισμός Κυθήρων ιδρύθηκε το 1996 και αμέσως αναγνωρίστηκε ως ομάδα παραγωγών. Δημιούργησε Το πρατήριο μελιού, όπου γίνεται η συγκέντρωση και διάθεσή του. Καθιερώθηκε κοινή ετικέτα για το μέλι των παραγωγών του Συνεταιρισμού. Μέτοχος της Αναπτυξιακής Εταιρίας Κυθήρων Α.Ε. Εκτός από την ανάπτυξη της μελισσοκομίας συμβάλλει και στην ανάπτυξη γενικότερα του νησιού και την προ-βολή του, διοργανώνοντας εκθέσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.λ.π (kithira.gr) Αγροτικούς συνεταιρισμούς συναντάμε και στο Λιβάδι και τον Ποταμό, επικεντρωμένους στην επεξεργασία του ελαιολάδου. Υπάρχουν επίσης πολλά πρατήρια παραδοσιακών παρασκευασμάτων, όπως ο τοπικός φούρνος του Καραβά.

4.1.5.5 Ο Θεσμός της Εγχωρίου Περιουσίας

Στα Επτάνησα, λόγω δυτικού φεουδαρχισμού (Ενετοκρατία, Αγγλοκρατία) συναντάται ο θεσμός της Εγχωρίου ή Επιχωρίου Περιουσίας, δηλαδή ή εκτάσεις που δεν φέρουν είτε δημόσιους είτε ιδιωτικούς τίτλους ιδιοκτησίας αποτελούν κοινοτική περιουσία. Η περιουσία της Ιονίου Πολιτείας ήταν διακριτή απ'την τοπική περιουσία. Μετά την Ένωση (PN/1866), διατηρείται αυτό το ιδιοκτησιακό καθεστώς και φορέας διαχείρισης του είναι η Επιτροπή Εγχωρίου Περιουσίας κάθε νησιού. Τα μέλη της εκλέγονταν απ'τα κοινοτικά συμβούλια ενώ με εξαίρεση τη Λευκάδα και τα Κύθηρα, ο θεσμός αυτός ατόνησε και η περιουσία διαμοιράστηκε στις εκάστοτε κοινότητες. (Κασιμάτης, 2005, σελ.246) Στα Κύθηρα πρόεδρος ο ταμίας ή ο Ειρηνοδίκης. Σύμφωνα με το Ν1416/1984 Η εγχώρια περιουσία των Κυθήρων αποτελεί διακοινοτική περιουσία και περιλαμβάνει ⁷⁰:

- Όλες τις εκτάσεις (δασικές, αγροτικές, αστικές) που δεν ανήκουν με τίτλους ιδιοκτησίας σε ιδιώτη, δημόσιο ή συγκεκριμένη κοινότητα
- Την κινητή και ακίνητη περιουσία Μυρτιδιότισσας, Αγίας Μονής, Αγ. Ιωάννη εν κρεμνώ
- Τις βραχονησίδες γύρω απ'τα Κύθηρα
- Η επιτροπή πλέον εκλέγεται όπως και ο πρόεδρος απ'τα κοινοτικά συμβούλια και μετά το ν. Καποδίστρια απ'το Δημοτικό Συμβούλιο

Έτσι, σύμφωνα με τα, στην άμεση, αποκλειστική και αδιαφιλονίκητη κυριότητα, νομή και κατοχή της «Εγχώριας Περιουσίας Κυθήρων και Αντικυθήρων» ανήκουν όλα τα οποιασδήποτε φύσεως ακίνητα που βρίσκονται στα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα και δεν ανήκουν αποδεδειγμένα σε ιδιώτες, τα εγκαταλελειμμένα, τα βουνά, τα δάση, οι ακτές (αιγιαλός, παραλία και ο παλαιός αιγιαλός), οι νησίδες, άπασα η κινητή και ακίνητη περιουσία των Ιερών Προσκυνημάτων και κάθε γενικά ακίνητο ή τμήμα γης των δύο νησιών, το οποίο κατ' αναλογία σε άλλες περιοχές του Κράτους συνιστά ιδιοκτησία του Δημοσίου, με δεδομένο πάντα ότι στα Κύθηρα κατά τεκμήριο δεν υφίσταται ιδιοκτησία του Δημοσίου, όπως ρητά διασαφηνίστηκε με τη διάταξη του άρθρου 62 του Ν. 998/1979⁷¹ (δασικός νόμος).

---

⁷⁰ Ν1416/1984

⁷¹ Ν. 998/1979

Στη διαχείριση της Επιτροπής Εγχωρίου Περιουσίας ανήκουν:

- Όλες οι εκτάσεις των νησιών είτε είναι κοινόχρηστες δασικές ή χορτολιβαδικές είτε αγροτικά ή αστικά ή άλλης κατηγορίας ακίνητα, που δεν ανήκουν σε ιδιώτες ή βάσει νόμιμων τίτλων κτήσης κυριότητας στο Δημόσιο, σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου ή σε κατ' ιδίαν κοινότητες ⁷²
- Η κινητή και ακίνητη περιουσία των ιερών προσκυνημάτων της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας, της Αγίας Μόνης και του Αγίου Ιωάννου του εν κρημνώ και των ανηκόντων σε αυτά παρεκκλησίων ⁷³
- Οι νησίδες που βρίσκονται γύρω από τα Κύθηρα (και Αντικύθηρα) ⁷⁴
- Τα υπό του άρθρου 967 του Αστικού Κώδικα οριζόμενα ως Κοινόχρηστα, δηλαδή τα νερά με ελεύθερη και αέναη ροή, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι ακτές και οι γιαλοί (αιγιαλός, παραλία και ο παλαιός αιγιαλός), τα λιμάνια και οι όρμοι, οι όχθες πλεύσιμων ποταμών, οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους ⁷⁵
- Τα δάση και οι δασικές και χορτολιβαδικές εκτάσεις για τα οποία το Δημόσιο δεν προβάλλει δικαιώματα κυριότητας ⁷⁶
- Επιπλέον οι πύλες, τα τείχη, οι επάλξεις των Φρουρίων, τα αδέσποτα και εγκαταλελειμμένα κτήματα ιδιωτών και όλα τα μέρη τα οποία «δεν δύνανται να γεννώσιν ιδιοκτησία ιδιωτική» ⁷⁷

Οτιδήποτε έχει περιέλθει στην Επιτροπή δυνάμει δωρεάς ή κληροδοτήματος.

(www.egchorios.gr)

Η περιουσία αυτή, κατά τον Ηλία Μαρσέλο «θεωρείται, είναι και παραμένει διακοινοτική και δεν ανήκει στις επιμέρους κοινότητες (σημερινό Δήμο) αλλά στο σύνολο των κατοίκων του νησιού». (Μαρσέλλος, 2005) Σύμφωνα με την Ελένη Λεοντσίνη, «αν και ο θεσμός της Εγχωρίου Περιουσίας σήμερα είναι κυρίως οικονομικός, το θεωρητικό πλαίσιο που τον προσδιορίζει αναφέρεται σε κοινοτικές μορφές και αποτελεί παράδειγμα κοινοτιστικής διοίκησης όπου οι πολίτες ενεργά συμμετέχουν στην τοπική αντιπροσωπευτική διοίκηση και εμμέσως, έχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν σε ζητήματα σχετικά με τη διακοινοτική περιουσία και να προωθούν την προστασία της». (Λεοντσίνη, 2003) Σημαντικό πρόβλημα στη λειτουργία του θεσμού αποτελεί η απουσία συστηματικής καταγραφής των περιουσιακών αυτών στοιχείων. Μέχρι την ολοκλήρωση του Κτηματολογίου, αλλά και συμπληρωματικά με αυτό, θα πρέπει να αναζητηθού'ν αρχεία της «Κτηματολογικής Αναγραφής του 1803», με στόχο τον ποσοτικό και ποιοτικό προσδιορισμό αυτής της περιουσίας. (Μαρσέλλος, 2005) Στο νησί, λειτουργεί η «Αναπτυξιακή Κυθήρων» Α.Ε. το μετοχικό κεφάλαιο της οποίας κατέχουν σχεδόν αποκλειστικά ο Δήμος και η Επιτροπή της εγχωρίου Περιουσίας.⁷⁸ Βάσει αυτής, η Επιτροπή της Εγχωρίου Περιουσίας στα Κύθηρα θα μπορούσε να αναλάβει αναβαθμισμένο χωροταξικό, οικονομικό και δημοσιονομικό ρόλο.

---

⁷² Ν.1416/84

⁷³ Ν.1416/84

⁷⁴ Ν.1416/84

⁷⁵ παρ. 7α του άρθρου 15 του Ν.2946/2001

⁷⁶ Ν. 3208/03 (άρθρο 10/III/περ. 3)

⁷⁷ Ιόνιος Αστικός Κώδικας του 1841, άρθρα 423,424 και 425 και απόφαση 50/1976 Μονομελούς Πρωτοδικείου Ζακύνθου

⁷⁸ 86% αντιστοιχεί στο Δήμο, 6,4% στην Εγχώριο Περιουσία, 6,4% στο Μελισσοκομικό Συνεταιρισμό

Βιβλιογραφία Κεφαλαίου 4.1

- Medina, «Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων», INCreate, MAVA, 2018
- Βαλλιανάτου, «Η χλωρίδα των Κυθήρων», δημ. Στο περιοδικό «ΦΥΣΗ» της Ελληνικής Εταιρίας Προστασίας της Φύσης, τεύχος 160, Απρίλιος 2018
- Medina-Increate, «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων», INCreate, MAVA, 2018
- Bury, Meiggs, « Η Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας», Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 1998
- Treuil, Darcque, Poursat, Touchais, «Οι πολιτισμοί του Αιγαίου», Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2015
- Κούκκου, «Ιστορία των Επτανήσων απ' το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία», Εκδόσεις Παπαδήμα, 1983
- Σιμόπουλος, «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα», τομ.Β (1700-1800), Εκδόσεις Στάχυ, 1999
- Σιμόπουλος, «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα», τομ.Γ1 (1800-1810), Εκδόσεις Στάχυ, 1999
- Μυρίδης, Νάκος, Φιλιππακοπούλου, «Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων», Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών,Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα, Κύθηρα, 28-29 Σεπτ., 2000
- Δήμος Κυθήρων, «Στρατηγικός Σχεδιασμός 2011-2014», Κύθηρα, 2011
- Φιλιππίδης, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική-Κύθηρα», Εκδόσεις Μέλισσα, 1983
- Σούγιαννης, «Αρχές προστασίας νεωτέρων μνημείων-Το παράδειγμα του παραδοσιακού οικισμού Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά Κυθήρων», Α' Διεθνές Συνέδριο Μύθος & Πραγματικότητα, Κύθηρα, Σεπτέμβρης 2000
- Κούτλα, Λυτή, Νικολάου-Αλαβάνου, Νικολοπούλου,Σφύρα, Ardoin Saint Amand, Geffriaud, «Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Kontolios,Κωστούρου,Κονας,Ζηλάκου, Woredemelak Abebaw, Emanuele, Van Raer«Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Καπέρδα, Μιχαλοπούλου, Μπαλφούσια, Παναγοπούλου, Παπαλυμπέρη, Στανίτσα, Τσακίρη, «Μυλοπόταμος Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Ζουρέλλη, Κωνσταντοπούλου, Σταυρακάκη, Χαραμουντάνη, Χρυσανθοπούλου, Bedan, «Μυλοπόταμος Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Αλεξιάδη, Αντωνιάδη, Αντωνοπούλου, Καραγιάννη, Μαραγού Μόνικα-Νόελ,« Κάτω Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Κοσμίδη, Μαραβέλια, Μιχαλοπούλου, Παναγοπούλου, Τζωρμπατζάκη, Τσαζή, Χαβδούλα, « Κάτω Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Γκόνη, Μαγουλιώτης, Μαλέας, Παπαδημούλη, Περδίκη, Στενού, Macura, «Αρωνιάδικα Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Παπαδοπούλου, Σταματοπούλου, Σφακιωτάκη Ειρήνη, Φαραντάτου, Pacifico, Koka, Schliebener, «Αρωνιάδικα Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Αναστασίου, Βούκια, Ζαμάνη, Κορωνάκη, Πουλάκος, Σκαμάκης, Sautelet, «Καστρισιάνικα Κυθήρων», 2008-2009, διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Ιστογραφία

<https://www.kythera.gr/>

<https://visitkythera.com/el/pos-tha-elthete/>

<https://ypen.gov.gr/perivallon/viopoikilotita/diktyo-natura-2000/>

<https://dasarxeio.com/2013/09/07/7926/>

<https://www.kithera.gr/transportation/roadlaying/>

<https://kipa-foundation.org/apokatastasi-paradosiakon-monopatio/>

<https://www.kythera.gr/whattosee/museums/arxaiologiko-mouseio-kythiron/>

Κατάλογος ΦΕΚ που αναφέρονται στο κείμενο

ΦΕΚ 864/Δ/1987

ΦΕΚ 777/Δ/1991

ΦΕΚ 1009/Δ/2002

ΦΕΚ-594/Δ/78

ΦΕΚ 181/Δ/85

ΦΕΚ 390/Δ/89

4.2 Κριτική Θεώρηση- Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης

4.2.1 Διερεύνηση των απόψεων των κατοίκων των Κυθήρων για την αναπτυξιακή προοπτική τους

Στα πλαίσια του προγράμματος Increate- Καταγραφή των πολιτιστικών χαρακτηριστικών του νησιού, το καλοκαίρι του 2016 έγινε μια σειρά δομημένων συνεντεύξεων στους κατοίκους των Κυθήρων με στόχο τον εντοπισμό προβλημάτων και γενικά αποτύπωσης της γνώμης τους για τον τόπο τους. Ερωτήθηκαν 30 κάτοικοι, από διάφορους οικισμούς του νησιού, διαφόρων ηλικιών και κλάδου απασχόλησης.

Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν είναι :

1. Πως θα περιγράφατε το νησί σε τρεις λέξεις;
2. Για τι πράγμα είσαστε περήφανός για το νησί σας;
3. Τι θα αλλάζατε στο νησί;
4. Από όσο έχετε ζήσει τη ζωή στο νησί, ποια είναι η γνώμη σας, ήταν καλύτερα τώρα ή πιο παλιά;
5. Μιλήστε μας για τη δουλειά σας (σε σχέση με θέματα φύσης-πολιτισμού).
6. Μπορείτε να επιλέξετε τρεις αγαπημένες περιοχές στο χάρτη και να δικαιολογήσετε τις επιλογές σας;
7. Μπορείτε να επιλέξετε τρεις προβληματικές περιοχές στο χάρτη και να δικαιολογήσετε τις επιλογές σας;
8. Αν φεύγατε για πάντα από το νησί, τι θα παίρνατε μαζί σας (υλικό ή άυλο);

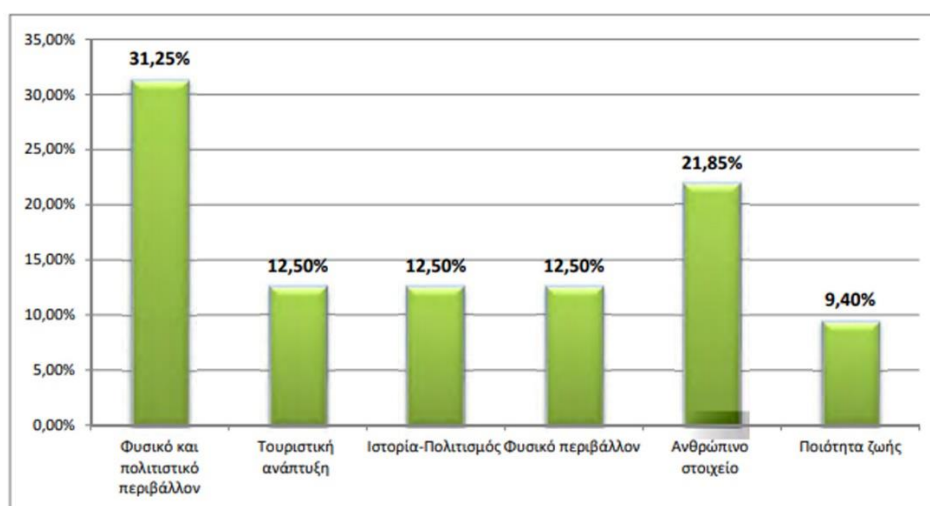
Στην πρώτη ερώτηση, οι περισσότεροι απάντησαν «οι άνθρωποι», με τα θετικά αλλά και την αρνητική χροιά που μπορεί να έχει, «τα συναισθήματα», χρησιμοποιώντας όρους όπως ηρεμία, ελευθερία και το «φυσικό περιβάλλον», λόγω της ποικιλίας του τοπίου, τη σχέση ανθρωπογενούς-φυσικού περιβάλλοντος και τον καλό βαθμό διατήρησης των οικισμών. Στη δεύτερη ερώτηση σχετικά με τα στοιχεία που κάνουν τους κατοίκους περήφανους για το νησί τους, στην πρώτη θέση είναι «το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον», ακολουθούν «οι άνθρωποι» και η «ήπια τουριστική ανάπτυξη». Στην ερώτηση για τις αλλαγές που θα έκαναν οι κάτοικοι, η μεγάλη πλειοψηφία αναφέρθηκε στη «νοοτροπία των ντόπιων κατοίκων». Όπως αναφέρεται στην έρευνα, «η αντιπαλότητα, οι αλληλοκατηγορίες, τα μονοπώλια, η απουσία κουλτούρας συνεργασιών, η αδυναμία ανάδειξης και αξιοποίησης της ταυτότητας του νησιού, η έλλειψη δεκτικότητας σε νέους ανθρώπους και ιδέες, η αδιαφορία, το κουτσομπολιό, η καχυποψία, η φυγοπονία, η εσωστρέφεια και ο συντηρητισμός είναι όλα κομμάτια του ίδιου πάζλ που συνθέτουν την εικόνα της νοοτροπίας της τοπικής κοινωνίας, σύμφωνα πάντα με τους ερωτώμενους.»⁷⁹ Σημαντικό πρόβλημα για πολλούς αποτελεί η ελλιπής συγκοινωνία- είτε τοπική είτε η σύνδεση με την υπόλοιπη Ελλάδα-η ελλιπής προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και η σύνθεση του πληθυσμού, με περισσότερους επισκέπτες απ'ότι μόνιμους κατοίκους.

Οι απαντήσεις στην τέταρτη ερώτηση είναι αρκετά συγκρατημένες, με τους κατοίκους να σημειώνουν τα θετικά και τα αρνητικά της κάθε περιόδου ενώ αναφέρουν την έλλειψη συλλογικών προσπαθειών στη σύγχρονη εποχή για την επίλυση ζητημάτων που απασχολούν τους περισσότερους, τα λιγότερα χρήματα και διάθεση σε σχέση με το παρελθόν. Οι πλειοψηφία των ερωτηθέντων ασχολούνται με τη γεωργία και τον τουρισμό. Σημειώνεται «το όραμά τους για ένα πράσινο νησί όπου θα κυριαρχεί η βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία («έυρεση και υλοποίηση νέων χρηματοδοτικών προγραμμάτων»), τα ποιοτικά τοπικά προϊόντα, και ο ήπιος τουρισμός που θα

⁷⁹ Medina-Increate, «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων», σελ. 121

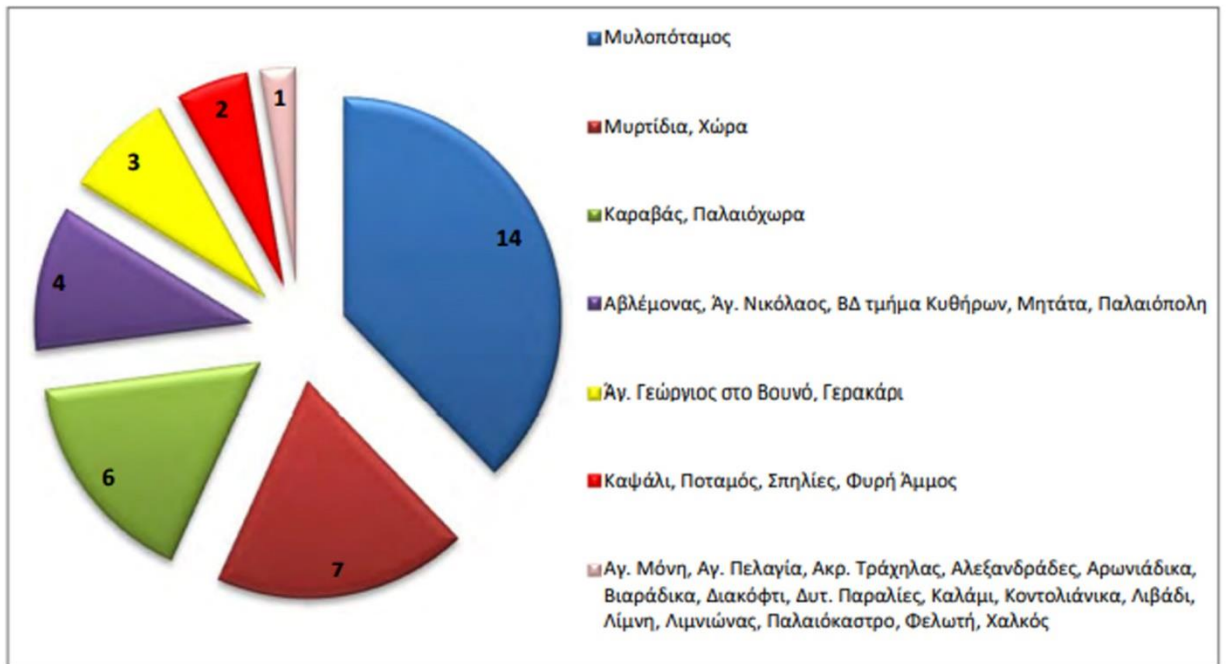
συνδέεται με τον κοινωνικό ιστό (π.χ. δημιουργία ανοικτών αρχαιολογικών πάρκων, περαιτέρω αξιοποίηση και προώθηση του πολιτιστικού κεφαλαίου των Κυθήρων, κτλ.)».⁸⁰ Για όσους είναι ενεργοί στον πρωτογενή τομέα, οι βασικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν είναι η έλλειψη νερού, η εγκατάλειψη της γης («το όργωμα που γίνονταν στις αναβαθμίδες, κρατούσε το νερό, βοηθούσε και τον υδροφόρο ορίζοντα»), η ελλιπής οργάνωση και προώθηση της οργανικής γεωργίας στο νησί, καθώς και η ελλιπής συνεργασία και ενημέρωση. Οι κάτοικοι που ασχολούνται με τον τουρισμό αναφέρουν πως το νησί προσφέρει ποιοτικές αλλά υψηλού κόστους διακοπές, τα μεγαλύτερα προβλήματα είναι η συγκοινωνία και η μικρή τουριστική περίοδος ενώ μεμονωμένα αναφέρονται προσπάθειες συνεργασίας για μικρά γαστρονομικά εργαστήρια, συνεργασίες για την ανάδειξη των παραδοσιακών αγροτικών πρακτικών κτλ.

Στις αγαπημένες περιοχές τον Κυθήρων, πρώτος έρχεται ο Μυλοπόταμος, λόγω ανθρωπογενούς και φυσικού τοπίου, ακολουθούν Χώρα και Παλιόχωρα λόγω ιστορικού ενδιαφέροντος και ο Καραβάς λόγω τοπίου και παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Οι περισσότεροι κάτοικοι επέλεξαν βάσει του φυσικού περιβάλλοντος ενώ για το ένα τέταρτο των ερωτηθέντων, κριτήριο αποτέλεσε η πολιτιστική κληρονομιά. Στις προβληματικές περιοχές των Κυθήρων πρώτη έρχεται η Αγία Πελαγία και ακολουθούν το Διακόφτι και ο Αβλέμονας, λόγω της άναρχης δόμησης και της στροφής προς το μαζικό τουρισμό. Και πάλι ο Μυλοπόταμος επιλέγεται λόγω της μη επαρκούς ανάδειξης του και η Χώρα λόγω άναρχης ανάπτυξης. Οι ανησυχίες των κατοίκων έχουν να κάνουν με την άναρχη ανάπτυξη, την έλλειψη αποτελεσματικής προστασίας παραδοσιακών οικισμών και φυσικού περιβάλλοντος και στη διαχείριση απορριμάτων/λυμάτων. Στις ευχές τους για το μέλλον οι κάτοικοι ανέφεραν την επίλυση των παραπάνω προβληματικών καθώς και την επίτευξη της δημογραφικής αυτάρκειας του νησιού, με περισσότερους και νεώτερους μόνιμους κατοίκους.

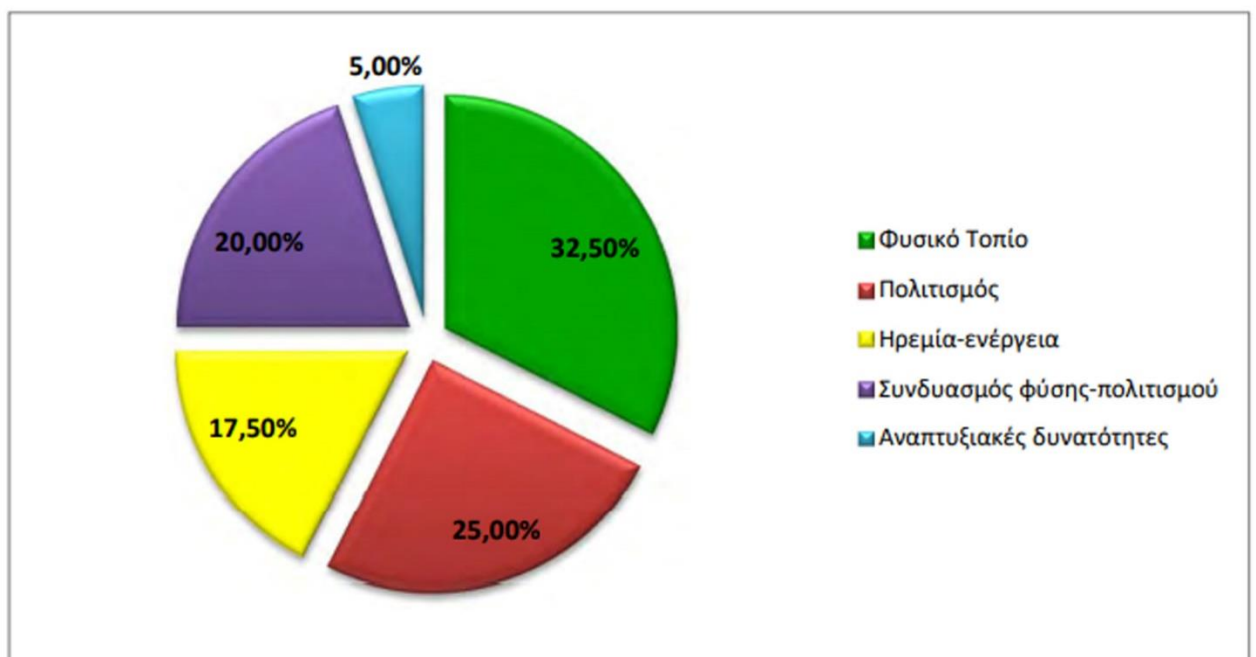

Εικόνα 4.2.1- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων στην ερώτηση 2) «Για τι πράγμα είστε περήφανος για το νησί σας;» Στο ερωτηματολόγιο της έκθεσης «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων»

⁸⁰ Medina-Increate, «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων», σελ. 123

Εικόνα 4.2.2- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων στην ερώτηση 6) «Ποιές είναι οι αγαπημένες σας περιοχές των Κυθήρων;» Στο ερωτηματολόγιο της έκθεσης «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων»

Εικόνα 4.2.3- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων στην ερώτηση 6) «Γιατί αυτές είναι οι αγαπημένες σας περιοχές των Κυθήρων;» Στο ερωτηματολόγιο της έκθεσης «Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων»

4.2.2 Διερεύνηση των απόψεων των επισκεπτών των Κυθήρων για την αναπτυξιακή προοπτική τους

Στην προσπάθεια περιγραφής των Κυθήρων ως τουριστικού προορισμού, συντάχθηκε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο συμπλήρωσαν 34 ερωτηθέντες, διαφόρων ηλικιών, που είτε επιλέγουν τα Κύθηρα για τις διακοπές τους συστηματικά είτε τα έχουν επισκεφθεί μόνο μια φορά. Το ερωτηματολόγιο δομείται σε τρεις ενότητες: η πρώτη έχει να κάνει με γενικές πληροφορίες, η δεύτερη με τα αξιοθέατα των Κυθήρων και τις πληροφορίες που είχαν οι επισκέπτες γι'αυτά πριν φτάσουν στο νησί και η τρίτη με τις τελικές εντυπώσεις απ'το νησί. Ανάλογα με τη φύση τους, ερωτήσεις είναι είτε κλειστής απάντησης είτε σύντομης ανάπτυξης. Χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή "Google forms" και η συμπλήρωση έγινε σε ηλεκτρονική μορφή ενώ το δείγμα ήταν τυχαίο και ανώνυμο. Παρακάτω παρατίθεται το ερωτηματολόγιο, σχολιασμός και διαγράμματα στατιστικής επεξεργασίας των αποτελεσμάτων.

Κύθηρα για διακοπές

Αγαπητέ/ή Συμμετέχοντα/ούσα,

Το παρόν ερωτηματολόγιο αποτελεί μέρος έρευνας διπλωματικής εργασίας που διεξάγεται στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος Προστασίας Μνημείων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η συγκρότηση μιας γενικής εικόνας, απ'τη σκοπιά του επισκέπτη, για τα Κύθηρα. Το ερωτηματολόγιο που ακολουθεί έχει σχεδιαστεί ώστε να συλλεχθούν τα απαραίτητα δεδομένα για την διεξαγωγή της έρευνας και η συμμετοχή σας είναι εντελώς εθελοντική.

Οι πληροφορίες που θα παρέχετε είναι ανώνυμες, εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν εξ'ολοκλήρου για ερευνητικούς σκοπούς. Δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Μας ενδιαφέρει η προσωπική σας γνώμη και κρίση. Σας παρακαλούμε να απαντήσετε με τη μέγιστη δυνατή ειλικρίνεια και ακρίβεια.

Η διαδικασία συμπλήρωσης θα διαρκέσει περίπου 15 λεπτά. Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για το χρόνο σας και την προθυμία σας να συμμετέχετε στην έρευνα και να συμπληρώσετε το παρόν ερωτηματολόγιο.

Με εκτίμηση,
Βυθούλκα Αναστασία

* Απαιτείται

Γενικές πληροφορίες

1. 1) Ηλικία *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- 18-24
- 25-34
- 35-44
- 45-54
- 55-64
- 65 και άνω

2. 2) Τρόπος μετάβασης *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Απ'το λιμάνι του Πειραιά
- Απ'το λιμάνι του Γυθείου
- Απ'το λιμάνι της Νεάπολης
- Αεροπορικά
- Άλλος τρόπος

3. 3) Έχετε ταξιδέψει στα Κύθηρα: *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Μία φορά
- Είστε τακτικός επισκέπτης

4. 4) Περίοδος επίσκεψης στο νησί *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Χειμώνας
- Άνοιξη
- Καλοκαίρι
- Φθινόπωρο

5. 5) Διάρκεια διαμονής *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Ως 3 μέρες
- Ως 7 μέρες
- Ως 14 μέρες
- Πάνω από 15 μέρες

6. 6) Επισκεφθήκατε τα Κήθυρα: *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Μόνη/Μόνος
- Με την/τον σύντροφό σας
- Με την οικογένεια σας
- Με τους φίλους σας

7. 7) Ύπαρξη μεταφορικού μέσου *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ναι
- Όχι

8. 8) Κρίνετε απαραίτητη την ύπαρξη μεταφορικού μέσου; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- ναι
- Όχι

9. 9) Τόπος διαμονής *

---

10. 10) Τρόπος διαμονής *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Ιδιόκτητο σπίτι
- Ξενοδοχείο
- Ενοικιαζόμενο δωμάτιο
- camping

Αξιοθέατα στα Κύθηρα

11. 11) Πριν το ταξίδι σας, είχατε ακούσει για κάποιο/α χωριό/α των Κυθήρων που σας κέντρισε το ενδιαφέρον; Ποιό ήταν αυτό/α και γιατί; *

---

12. 12) Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας, ποιά χωριά σας εντυπωσίασαν και γιατί; *

---

13. 13) Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας, ποιά χωριά σας απογοήτευσαν και γιατί; *

---

14. 14) Πριν το ταξίδι σας, είχατε ακούσει για κάποιο/α μνημείο/α των Κυθήρων που σας κέντρισε το ενδιαφέρον; Ποιό ήταν αυτό/α και γιατί;

---

15. 15) Ποιά μνημεία ξεχωρίσατε κατά την επίσκεψη σας στα Κύθηρα;

---

16. 16) Ποιά στοιχεία της τοπικής παράδοσης σας κέντρισαν το ενδιαφέρον; *

---

17. 17) Επισκεφθήκατε τοπία φυσικού κάλλους; Ποιά χαρακτηριστικά του φυσικού τοπίου των Κυθήρων σας εντυπωσίασαν; *

---

18. 18) Ποιά γνώμη σχηματίσατε για την τοπική αρχιτεκτονική των Κυθήρων; *

---

*Τοπόσημα

Ως τοπόσημο ορίζεται ένα αντικείμενο στον χώρο, το οποίο χαρακτηρίζει ένα συγκεκριμένο τόπο και μέσω αυτού ο άνθρωπος έχει στιγματίσει την περιοχή δράσης του και έχει εκφράσει τις βαθύτερες πνευματικές ή καλλιτεχνικές ανησυχίες του.

19. 19) Ποιά τοπόσημα/ χώρους συνάντησης ξεχωρίσατε στα Κύθηρα; *

Τελικές εντυπώσεις για τα Κύθηρα

20. 20) Τι βρήκατε πιο εντυπωσιακό στο ταξίδι σας στα Κύθηρα; *

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη ανά σειρά.

	Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
Φυσικό περιβάλλον	☐	☐	☐	☐	☐
Μνημεία	☐	☐	☐	☐	☐
Χωριά	☐	☐	☐	☐	☐
Παράδοση	☐	☐	☐	☐	☐
Νοοτροπία κατοίκων	☐	☐	☐	☐	☐

21. 21) Ποια προβλήματα αναγνωρίζετε στο νησί; *

---

22. 22) Γενικές εντυπώσεις και σχόλια

---

23. 23) Θα επισκεπτόσασταν ξανά τα Κύθηρα; *

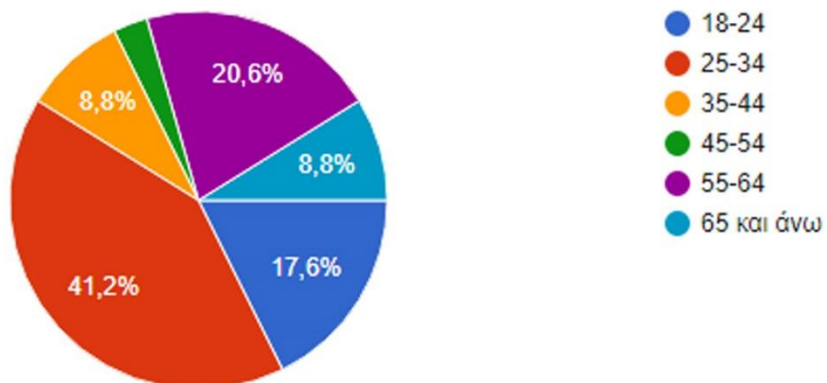
Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

Ναι

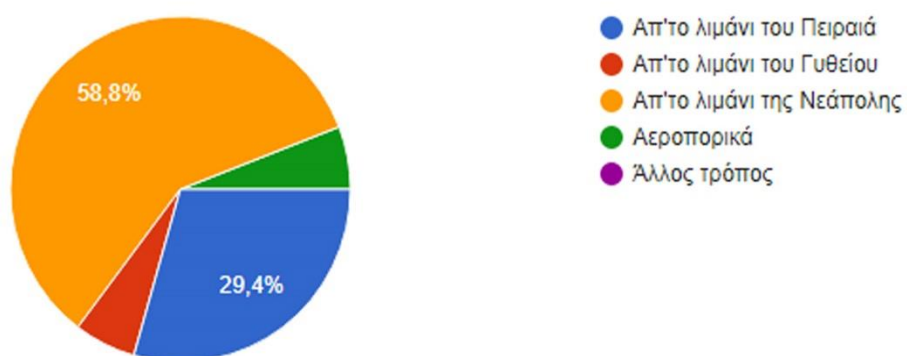
Όχι

Στην ηλικιακή ομάδα 18-24 ανήκουν έξι ερωτηθέντες (17,6%) ,δεκατέσσερεις στην ομάδα 25-34 (41,2%), στην ομάδα 35-44 ανήκουν τρεις (8,8%), στην ομάδα 45-54 ανήκει ένας, στην ομάδα 55-64 ανήκουν επτά (20,6%) και τρεις στην ηλικιακή ομάδα 65 και άνω (8,8%). Είκοσι απ'τους ερωτηθέντες έφτασαν απ'το λιμάνι της Νεάπολης (58,8%), δέκα απ'το λιμάνι του Πειραιά (29,4%), δυο απ'το λιμάνι του Γυθείου και δυο έφτασαν αεροπορικώς (5,9%). Δεκαεννέα είναι τακτικοί επισκέπτες στο νησί (55,9%) ενώ δεκαπέντε το επισκέφθηκαν μόνο μια φορά(44,1%). Τριανταδύο επισκέφθηκαν το νησί το καλοκαίρι(94,1%) ενώ δυο την άνοιξη (5,9%) . Δώδεκα έμειναν πάνω από 15 ημέρες (35,3%), τέσσερεις ως 14 μέρες (11,8%), δεκαεπτά ως 7 ημέρες (50%) και ένας ως 3 (2,9%). Δεκατέσσερεις επισκέφθηκαν το νησί με φίλους (41,2%), δώδεκα με την οικογένεια τους (35,3%)και οκτώ με την/τον σύντροφό τους (25,3%). Εικοσιεννέα ερωτηθέντες είχαν μεταφορικό μέσο (85,3%) ενώ πέντε όχι (14,7%). Το σύνολο των επισκεπτών κρίνει απαραίτητη την ύπαρξη μεταφορικού μέσου.

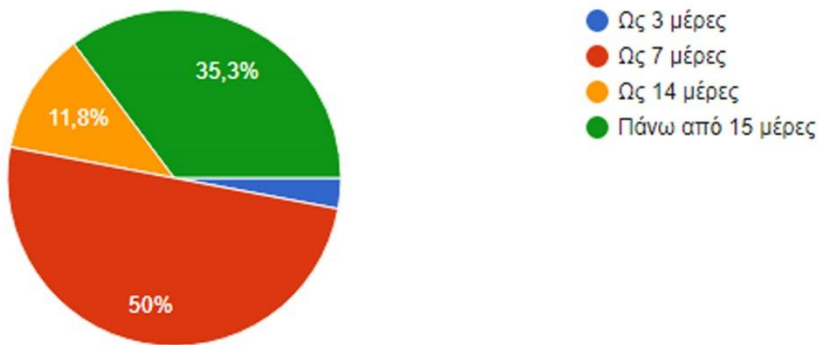
Ως προς τους οικισμούς στους οποίους επέλεξαν, από τέσσερεις επισκέπτες έμειναν στη Χώρα, στον Δρυμώνα, στον Ποταμό, στο Λιβάδι, στον Καραβά, δυο στο Σπαραγαρείο και τον Αβλέμονα, τρεις στην Πλατιά άμμο, ένας στην Αγία Πελαγία. Δεκαοκτώ διέμειναν σε ιδιόκτητο σπίτι (52,9%) , έξι σε ενοικιαζόμενα δωμάτια (17,6%) , πέντε σε ξενοδοχείο (14,7%)και πέντε σε κάμπινγκ. Οι περισσότεροι εντυπωσιάστηκαν απ'τη Χώρα, το Μυλοπόταμο, τον Αβλέμονα και τα βόρεια χωριά ενώ στην πλειοψηφία τους δεν είχαν ενημερωθεί πριν τη μετάβασή τους στο νησί για κάποιον οικισμό. Τα χωριά που κυρίως απογοήτευσαν τους επισκέπτες ήταν το Λιβάδι, το Διακόφτι, η Αγία Πελαγία λόγω της άναρχης δόμησης και της τουριστικής ανάπτυξης ενώ περίπου οι μισοί ερωτηθέντες δεν απογοητεύτηκαν από κανένα χωριό. Οι περισσότεροι ερωτηθέντες δεν είχαν ακούσει για κάποιο μνημείο ενώ οι πιο ενημερωμένοι, είχαν πληροφορίες για το Κάστρο της Χώρας, την Παλιόχωρα και τους καταρράκτες του Μυλοποτάμου. Στα μνημεία που αναφέρονται είναι τα κάστρα Χώρας και Κάτω Χώρας, οι διάφορες μονές, ο φάρος Μουδαρίου και η Παλιόχωρα. Ως προς τα στοιχεία της παράδοσης, οι περισσότεροι ανέφεραν τα πανηγύρια και την τοπική κουζίνα, σημειώνοντας τη διάθεση των κατοίκων να διατηρήσουν στην καθημερινότητά τους στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς τους. Στα τοπία φυσικού κάλλους, πιο διαδεδομένοι είναι οι καταρράκτες στο Μυλοπόταμο, το σύνολο των παραλιών και η εναλλαγή στη βλάστηση στην έκταση του νησιού. Ως προς την αρχιτεκτονική, οι περισσότεροι επισκέπτες παρατήρησαν τη διαφοροποίηση μεταξύ βορρά –νότου, την καλή διατήρηση των αρχιτεκτονικών στοιχείων ειδικά στους μη παραλιακούς οικισμούς. Ως προς τα τοπόσημα, οι περισσότεροι αναφέρουν τα Κάστρα, τις πηγές στον Καραβά και το Φάρο Μουδαρίου και την πλατεία του Ποταμού. Σχεδόν όλοι οι επισκέπτες εντυπωσιάστηκαν πολύ ως πάρα πολύ απ'το φυσικό περιβάλλον, μέτρια ως πολύ απ' τα μνημεία και τα χωριά, μέτρια ως λίγο απ'την παράδοση και μέτρια ως πολύ απ'τη νοοτροπία των κατοίκων. Όλοι οι ερωτηθέντες στα προβλήματα σημείωσαν το κακό οδικό δίκτυο, την έλλειψη συγκοινωνίας ενώ κάποιοι τη δυσκολία μετάβασης στο νησί τους μη καλοκαιρινούς μήνες. Οι περισσότεροι ερωτηθέντες αναφέρονται στα Κύθηρα σαν ένα νησί για ήρεμες διακοπές, που χρειάζονται αρκετές μέρες για να το εξερευνησεις. Στα θετικά περιγράφουν την ήπια, στους περισσότερους οικισμούς, τουριστική ανάπτυξη. Τέλος, 33/34 θα επισκεπτόντουσαν ξανά το νησί.

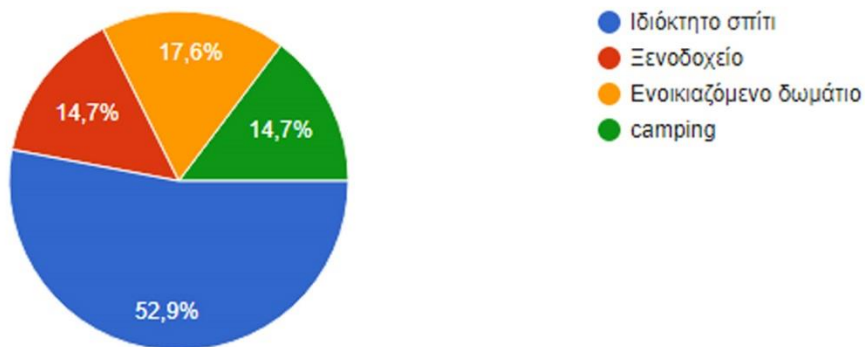
Εικόνα 4.2.4- Διάγραμμα κατανομής των ερωτηθέντων ανάλογα με την ηλικία τους-προσωπική επεξεργασία

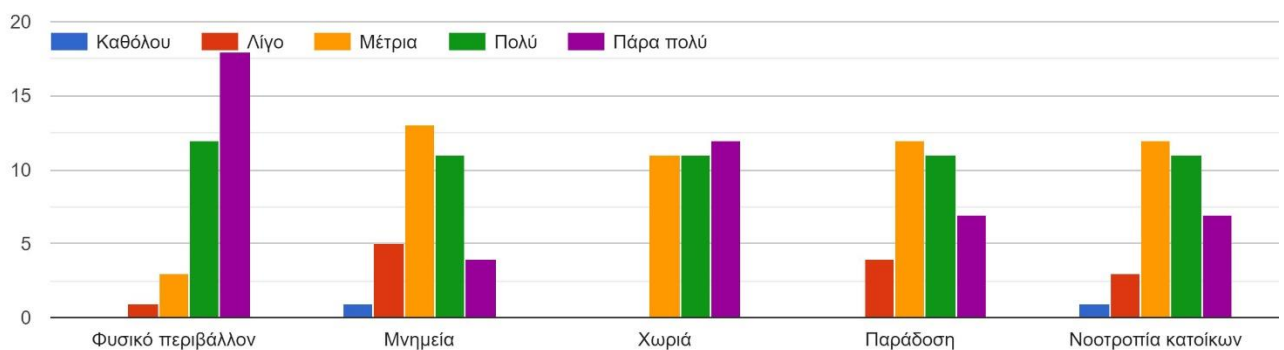
Εικόνα 4.2.5- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων ερωτηθέντων ανάλογα με τον τρόπο μετάβασής τους στα Κύθηρα-προσωπική επεξεργασία

Εικόνα 4.2.6- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων ερωτηθέντων ανάλογα με τη διάρκεια διαμονής τους στα Κύθηρα-προσωπική επεξεργασία

Εικόνα 4.2.7- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων ερωτηθέντων ανάλογα με το κατάλυμα διαμονής τους στα Κύθηρα-προσωπική επεξεργασία

Εικόνα 4.2.8- Διάγραμμα κατανομής των απαντήσεων ερωτηθέντων ανάλογα με το χαρακτηριστικά των Κυθήρων που τους εντυπωσίασαν-προσωπική επεξεργασία

4.2.3 Κριτική θεώρηση-Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης

Η ανάλυση της περιοχής μελέτης, σε συνδυασμό με τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων που απευθύνονται σε κατοίκους και επισκέπτες αποτελούν τις πηγές απ' τις οποίες μπορούν να διεξαχθούν συμπεράσματα τόσο για τα προβλήματα όσο και για τις προοπτικές ανάπτυξης του νησιού. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως πολλές απ' τις προβληματικές που είναι εμφανείς απ' την ανάλυση, αναφέρονται και απ' τους κατοίκους. Παρακάτω αναλύονται αυτά τα συμπεράσματα καθώς και οι προτάσεις ανάδειξης και επίλυσης των ζητημάτων που χρειάζονται βελτίωση.

4.2.3.1 Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης

Ξεκινώντας με τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου των κατοίκων, είναι φανερό πως οι ντόπιοι είναι περήφανοι για το πολιτιστικό απόθεμα και κυρίως για το φυσικό περιβάλλον του νησιού. Η ήπια τουριστική ανάπτυξη τους βρίσκει σύμφωνους ενώ οι «αγαπημένες» τους περιοχές στο νησί είναι σχεδόν αποκλειστικά παραδοσιακοί οικισμοί. Μια απ' τις βασικές τους ανησυχίες είναι η ελλιπής προστασία πολιτιστικού αποθέματος και φυσικού περιβάλλοντος, η μικρή τουριστική περίοδος, η μείωση των μόνιμων κατοίκων, η άναρχη τουριστική ανάπτυξη μεμονωμένων περιοχών και η παροχή ακριβών τουριστικών υπηρεσιών, η ανυπαρξία δημοτικής συγκοινωνίας και η ελλιπής ενημέρωση και συνεργασία σε τοπικό επίπεδο.

Απ' την πλευρά των επισκεπτών, ένα πρώτο συμπέρασμα που μπορεί να διεξαχθεί απ' τις απαντήσεις που συλλέχθηκαν, είναι πως τα Κύθηρα αποτελούν προορισμό διακοπών για διάφορες ηλικιακές ομάδες που αποζητούν διαφορετικά σενάρια διακοπών, με κοινό παρονομαστή την επιδίωξη για ένα ήρεμο και όχι ιδιαίτερα τουριστικά ανεπτυγμένο μέρος. Ως προς τους οικισμούς που επέλεξαν για τη διαμονή τους και πάλι δεν προκύπτει ένας ή δυο που να συγκεντρώνουν το σύνολο των επισκεπτών. Τα χωριά που απογοήτευσαν είναι αυτά που έχουν διαμορφωθεί βάσει της τουριστικής ζήτησης, όμως την ίδια στιγμή, με εξαίρεση τη Χώρα και το Μυλοπόταμο οι κηρυγμένοι παραδοσιακοί οικισμοί του νησιού δεν είναι γνωστοί. Στα μνημεία που αναφέρθηκαν, ως πιο εμβληματικά τα Κάστρα είναι λογικό να έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον των επισκεπτών, ενώ μνημεία ή τοποθεσίες που προσφέρουν θέα και πρόσβαση στο φυσικό περιβάλλον του νησιού είναι επίσης διαδεδομένα. Το φυσικό περιβάλλον εντυπωσιάζει περισσότερο τους επισκέπτες του νησιού, ενώ τα χωριά που βρίσκονται στα βόρεια δείχνουν να έχουν μια δυναμική στις προτιμήσεις τόσο ως προς την αρχιτεκτονική όσο και ως προς το φυσικό περιβάλλον. Στα προβλήματα, κάτοικοι και επισκέπτες συμφωνούν στις αδυναμίες του οδικού δικτύου και της συγκοινωνίας, σχεδόν ομόφωνα. Στις απαντήσεις των επισκεπτών, ενώ στους τόπους διαμονής υπάρχει ποικιλία, δε φαίνεται να έχει αναδειχθεί το πλήθος των οικισμών του νησιού όπως και μνημεία, για παράδειγμα τα Αγγλικά Σχολεία που λόγω ιδιαίτερης μορφής θα μπορούσαν να έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον. Τέλος, ειδικά απ' τα τελικά σχόλια εξάγεται το συμπέρασμα πως οι επισκέπτες επιλέγουν τα Κύθηρα ακριβώς επειδή δεν αποτελούν μια μαζική τουριστική επιλογή και εκτιμούν την ήπια ανάπτυξη που χαρακτηρίζει το νησί.

Θετικά		Αρνητικά	
Πολιτιστικό απόθεμα	K&E*	Συγκοινωνία	K&E
Φυσικό περιβάλλον	K&E	Προσβασιμότητα	K&E
Ήπια τουριστική ανάπτυξη	K&E	Περιοχές άναρχης ανάπτυξης	K&E
		Μείωση μόνιμων κατοίκων	K**
		Μικρή τουριστική περίοδος	K
		Ανεπαρκής ενασχόληση με βιολογική γεωργία	K
		Ενημέρωση-συνεργασία	K

*Αναδείχθηκε απο κατοίκους & επισκέπτες

** Αναδείχθηκε από κατοίκους

Εικόνα 4.2.9- Συγκεντρωτικός πίνακας των θετικών και αρνητικών στοιχείων των Κυθήρων από κατοίκους & επισκέπτες-προσωπική επεξεργασία

Η ανάλυση που προηγήθηκε, επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό τόσο τα σημεία ενδιαφέροντος όσο και τις προβληματικές που αναγνωρίζουν κάτοικοι και επισκέπτες. Η σπανιότητα της φυσικής ομορφιάς του νησιού, πέραν της περιβαλλοντικής της σημασίας, μπορεί να αποτελέσει πόλο έλξης ενός εναλλακτικού μοντέλου τουρισμού που θα αναδείξει το νησί συνολικά. Το ανθρωπογενές φυσικό περιβάλλον αλλά και το σύνολο των παραδοσιακών αγροτικών κατασκευών, που περιλαμβάνει τις αναβαθμίδες, τους νερόμυλους και τους ανεμόμυλους και το παραδοσιακό σύστημα άδρευσης, αποτελούν ένα σύνολο ενδιαφέροντων στοιχείων, των οποίων η ανάδειξη μόνο θετικά μπορεί να προσφέρει στο νησί. Το γεγονός πως η ανάδειξη των παραπάνω αποτελεί το επίκεντρο των πρωτοβουλιών κατοίκων και πολιτιστικών φορέων στο νησί, είναι ιδιαίτερα ελπιδοφόρο μιας και αποδεικνύει το ενδιαφέρον των κατοίκων για τα χαρακτηριστικά στοιχεία του τόπου τους. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί η διαμόρφωση του δικτύου «Kythera Trails», που με προτότυπο τρόπο μπορεί να συμβάλλει στην ανάδειξη φυσικού περιβάλλοντος και πολιτιστικού αποθέματος στο νησί. Την ίδια στιγμή, το πολύκεντρο οικιστικό σύστημα οργάνωσης του νησιού προσφέρει τη δυνατότητα πολύκεντρης ανάπτυξης, που ξεφεύγει από μοντέλα μαζικού τουρισμού. Επιπλέον, η πολυτάραχη ιστορία των Κυθήρων, άφησε στο νησί ποικιλία μνημείων και αρχιτεκτονικών μορφών που συνυπάρχουν δημιουργώντας διαφορετικά και πολλαπλά σημεία ενδιαφέροντος. Τέλος, άξια αναφοράς είναι η ύπαρξη του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας, ενός θεσμού πρωτότυπου για τα ελληνικά δεδομένα. Η σωστή διαχείρισή του, σε επίπεδο οργάνωσης και πρωτοβουλιών, μπορεί να λειτουργήσει επίσης προς όφελος τόσο της ανάδειξης του νησιού όσο και της βελτίωσης της καθημερινής ζωής των κατοίκων.

Στα αρνητικά σημεία που χρήζουν διαχείρισης πρέπει να αναφερθεί η έλλειψη ΣΧΟΑΑΠ και Ειδικής Χωροταξικής μελέτης για το ΓΠΣ των Κυθήρων (Επιχειρησιακό πρόγραμμα Δήμου Κυθήρων, 2010). Την ίδια στιγμή, η έλλειψη κτηματολογικών αρχείων αλλά και το ελλιπές καθεστώς προστασίας που δεν περιλαμβάνει ογκολογικούς περιορισμούς και περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μορφολογικούς κανόνες (Μαριάτος, 2014) οδηγεί σε λύσεις που μπερδεύουν την αυθεντικότητα, περιορίζουν τη νέα αρχιτεκτονική δημιουργία και ωθούν στην αναπαραγωγή πρωτύπων που προσομοιάζουν στα παραδοσιακά αλλά δεν εντάσσονται με οργανικό τρόπο στο διατηρητέο ιστό. Ειδικά σε ένα τόσο «πολυσυλλεκτικό» περιβάλλον όσο αυτό των Κυθήρων, όπου διαφορετικές

ιστορικές φάσεις και επιρροές συνθέτουν το υπό προστασία σύνολο, είναι απαραίτητη η εκπόνηση ειδικών, εμπειριστωμένων και τεκμηριωμένων μελετών ανά περίπτωση, που θα κεφαλαιοποιούν το σύνολο των προς διατήρηση στοιχείων και θα οριοθετούν τις απαραίτητες εργασίες. Άλλωστε, σύμφωνα με τη Μαϊστρου, «η ολοκληρωμένη προστασία αφορά την λειτουργική φυσιογνωμία, αφορά την κοινωνική και οικονομική συγκρότηση και έχει σαν βασικό στόχο την διατήρηση της ποιότητας ζωής. Άρα το θέμα είναι λοιπόν πως θα επιτευχθεί η προστασία της εικόνας μέσω της ολοκληρωμένης προστασίας, η οποία εμπεριέχει κάποια άλλα ζητήματα και όπου η οποία ολοκληρωμένη προστασία απαιτεί να υπάρχει ένας χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός» (Μαϊστρου, 2014)

Την ίδια στιγμή, οι κηρύξεις παραδοσιακών οικισμών είναι περιορισμένες, αποθέτοντας τη διατήρηση κτηρίων και παραδοσιακών ιστών στην ευαισθησία των ίδιων των κατοίκων. Αν και το κτιριακό πολιτιστικό απόθεμα του νησιού είναι πλούσιο, πολλά σημεία ενδιαφέροντος δεν έχουν αναδειχθεί επαρκώς με αποτέλεσμα οι τοπικές κοινότητες να στερούνται των προτερημάτων που θα μπορούσαν να έχουν. Εξαιτίας της έντονης μεταναστευτικής κίνησης των προηγούμενων ετών, πολλά παραδοσιακά κτίρια είτε μένουν ανεκμετάλλευτα είτε αποτελούν παραθεριστική ή και τουριστική κατοικία. Ιδιαίτερα σε παραδοσιακούς οικισμούς που εξακολουθούν να κατοικούνται, η λύση δεν πρέπει να είναι η αμιγής τουριστική χρήση στο σύνολο τους. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι η έλλειψη δυνατοτήτων μόνιμης στέγης σε ανθρώπους που είτε συνειδητά επιλέγουν να μείνουν μόνιμα στα Κύθηρα είτε για ορισμένο διάστημα χρειάζεται να μείνουν στο νησί (λ.χ δάσκαλοι, καθηγητές, γιατροί κ.τ.λ)

Τα Κύθηρα, είναι ένα νησί δύσκολα προσβάσιμο, που λόγω της θέσης του αλλά και άλλων παραγόντων ανήκει γεωγραφικά στα Επτάνησα, υπάγεται διοικητικά στην περιφέρεια Αττικής, ενώ βρίσκεται πιο κοντά στη Νότια Πελοπόννησο. Αυτή η πολυπλοκότητα, δε διευκολύνει τη λήψη των αναγκαίων διοικητικών πρωτοβουλιών και τη διαμόρφωση του κατάλληλου σχεδιασμού για το νησί συνολικά. Ο απομακρυσμένος χαρακτήρας του νησιού επιβάλλει την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αυτάρκεια του και την προσαρμογή του σε μοντέλα κυκλικής οικονομίας, με οικονομικά, περιβαλλοντικά αλλά και κοινωνικά οφέλη. Η ύπαρξη του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας που αναφέρθηκε νωρίτερα, σαν δομή θα μπορούσε να προσφέρει πολλά στους κατοίκους. Η ισχύς όμως ενός θεσμού αν δε συνοδεύεται με τη λεπτομερή καταγραφή της περιουσίας του αλλά κυρίως, αν δεν επιδιώκει την «κοινωνικοποίηση της» σε τοπικό επίπεδο, με την ενημέρωση και την ενεργή εμπλοκή των κατοίκων στη λήψη αποφάσεων που σχετίζονται ουσιαστικά με την από κοινού περιουσία τους, δεν μπορεί μεμονωμένα να λειτουργήσει ευεργετικά.

Τέλος, η κακή συγκοινωνία και το προβληματικό οδικό δίκτυο είναι ζητήματα που πρέπει να βρουν λύση ενώ η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου με στροφή σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού που συνδυάζονται με τις επιδιώξεις αλλά και τις ασχολίες των κατοίκων μπορούν να φέρουν λύσεις και στο ζήτημα της ακτοπλοϊκής και αεροπορικής σύνδεσης του νησιού με την υπόλοιπη Ελλάδα.

4.2.4 Στόχοι παρέμβασης

Βάσει των παραπάνω, οι κάτοικοι των Κυθήρων είναι περήφανοι για το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού τους και σημειώνουν τα ελλειπή μέτρα προστασίας και ανάδειξης των στοιχείων που τα αποτελούν. Το ενδιαφέρον των ίδιων των κατοίκων αποτελεί μια σημαντική βάση για τη διαμόρφωση ενός προγράμματος προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού. Οι τομείς απασχόλησης των κατοίκων, σε συνδυασμό με την πρόθεσή τους για επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου με ήπια χαρακτηριστικά αλλά και την ανάγκη για περισσότερους μόνιμους κατοίκους, θα μπορούσαν να ορίσουν μια πρόταση βασισμένη στον αγροτουρισμό και στις δυνατότητες που αυτός θα μπορεί να παρέχει. Ήδη ο Δήμος και το Κυθηραϊκό Ινστιτούτο Πολιτισμού και Ανάπτυξης, δραστηριοποιούνται με προγράμματα που έχουν να κάνουν με την ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας και την ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος με τη συντήρηση και προβολή των μονοπατιών. Η πρόθεση αυτή, συμβαδίζει με τη θετική γνώμη των επισκεπτών για το φυσικό περιβάλλον των Κυθήρων, που αποτελεί ένα απ'τα πιο εντυπωσιακά στοιχεία του νησιού.

Η ελλιπής ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών θα μπορούσε να συνδυαστεί με την επιδίωξη για περισσότερους μόνιμους κατοίκους και την εύρεση στέγης λογικού κόστους είτε για αυτούς που επιλέγουν τα Κύθηρα για τόπο μόνιμης κατοικίας είτε για μια μερίδα κόσμου που για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα πρέπει να διαμείνει στο νησί (γιατροί, δάσκαλοι, καθηγητές κτλ). Η ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών, δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της αμιγούς τουριστικής τους εκμετάλλευσης, ειδικά απ'τη στιγμή που στο νησί υπάρχει η ανάγκη αύξησης του μόνιμου πληθυσμού.

Στα παραπάνω, η ύπαρξη του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας στα Κύθηρα μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο. Η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων που υπάγονται σ'αυτή είναι το πρώτο βήμα ως προς την ορθολογική διαχείρισή της με στόχο την ανάπτυξη του νησιού, πρωταρχικά για τους κατοίκους αλλά και για τους επισκέπτες του. Σημαντικός παράγοντας γι'αυτό είναι η ενημέρωση κατοίκων, συλλογικών φορέων και συνεταιρισμών αλλά και η ενεργός εμπλοκή τους στη λήψη αποφάσεων ως προς τη διαχείριση αυτής της περιουσίας.

Οι στόχοι λοιπόν των παρεμβάσεων που προτείνονται είναι η ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών και η δημιουργία νέων σημείων ενδιαφέροντος, η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και η βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων.

- Φυσικό περιβάλλον
  - Πολιτιστικό απόθεμα
    - Ήπια τουριστική ανάπτυξη
- Πολύκεντρη οικιστική ανάπτυξη
  - Αγροτική παραδοσιακή κληρονομιά
  - Εγχώριος περιουσία

ΣΤΟΧΟΙ

Ανάδειξη παραδοσιακών οικισμών
Δημιουργία νέων σημείων ενδιαφέροντος
Βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων
Ενίσχυση τοπικής οικονομίας

Εικόνα 4.2.10- Διαμόρφωση στόχων παρέμβασης-προσωπική επεξεργασία

4.3 Προτάσεις ανάδειξης

Σε συνέχεια της ανάλυσης της περιοχής μελέτης, η γνώμη των κατοίκων του νησιού για τον τόπο τους, καθώς και των επισκεπτών για τα Κύθηρα, αποτέλεσαν οδηγό για διαμόρφωση των προτάσεων. Στα προβλήματα που αναγνωρίζονται και στις επιδιώξεις των κατοίκων για το μέλλον του νησιού, μπορεί να απαντήσει ένα ολοκληρωμένο σύστημα ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος των Κυθήρων στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης και της κυκλικής οικονομίας. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ένα πολύμορφο πεδίο που συντίθεται από και εξαρτάται από πολλαπλά κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά στοιχεία. (...) Με άλλα λόγια, η διαχείριση είναι μια διαδικασία με διπλό χαρακτήρα. Απ'τη μια πλευρά θεωρητικό, ερευνητικό, ακαδημαϊκό και απ'την άλλη πρακτικό, εφαρμοστικό. (Λεκάκης, 2015, σελ.115). Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2.1 *Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, πέραν της οριοθέτησης του αντικείμενου της διαχείρισης, οι σύγχρονες πρακτικές ορίζουν διαφορετικές πορείες χρηματοδότησης στις οποίες το Δημόσιο έχει διαφορετικό βαθμό εμπλοκής. Στη συγκεκριμένη μελέτη, προτείνονται ανά περίπτωση διαφορετικές εκδοχές χρηματοδότησης, βάσει των ιδιαίτερων, ιδιοκτησιακών, μορφολογικών ή χρωστικών, αξιών του κάθε πεδίου παρέμβασης.

Προτείνεται ένα πρόγραμμα τριπλής εκμετάλλευσης, με δράσεις που αφορούν το Δήμο και την Εγχώριο Περιουσία, δράσεις που επιβάλλουν τη σύμπραξη των φορέων αυτών με ιδιωτικές πρωτοβουλίες αλλά και δράσεις που αποτελούν ιδιωτικές επεμβάσεις. Η ύπαρξη ενός συνολικού σχεδίου που θα ρυθμίζει τις παραπάνω δράσεις, τους εμπλεκόμενους σ'αυτές και τα πεδία παρέμβασής τους είναι απαραίτητη ώστε ο στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης για το νησί να αποτελεί κοινό τόπο για το σύνολο τους.

Το πρόγραμμα θα περιλαμβάνει μέτρα ανάδειξης και αξιοποίησης των παραδοσιακών οικισμών, ανάδειξη και αξιοποίηση των Αγγλικών σχολείων που υπάγονται στην Εγχώριο περιουσία και διαμόρφωση του εγκαταλελειμένου οικισμού Μαυρογιωργιάννικα σε συγκρότημα καταλυμάτων αγροτουρισμού. Προτείνονται τρεις διαφορετικοί τρόποι διαχείρισης για καθένα απ'τα αντικείμενα παρέμβασης.

Οι προτάσεις χωρίζονται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη αφορά το θεσμό της Εγχωρίου Περιουσίας και τα Αγγλικά Σχολεία, η δεύτερη τους μικρότερους κηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς και η τρίτη τον εγκαταλελειμένο οικισμό Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά. Οι επιμέρους προτάσεις θα αναλυθούν παρακάτω, συνοπτικά όμως είναι οι εξής :

- 1) **Αγγλικά Σχολεία**--> ΣΔΙΤ (ανάδειξη φυσιολατρικών δραστηριοτήτων & διεπιστημονικό εργαστήριο στο Κάστρο στην Κάτω Χώρα, αυλή πολιτιστική κληρονομιά στον Ποταμό, κέντρο αγροτουρισμού και ανάδειξη τοπικών προϊόντων στη Μηλατιδέα)
- 2) **Κτίσματα εντός παραδοσιακών οικισμών**--> Δημοτική διαχείριση (για μόνιμη κυρίως κατοικία) με τα έσοδα των Αγγλικών Σχολείων και προγράμματα όπως το ΔΙΑΤΗΡΩ
- 3) **Μαυρογιωργιάννικα** --> Ιδιωτική επένδυση (καταλύματα αγροτουρισμού μαζί με την Πατρίκια Γεωργική Σχολή στον Καραβά)

«Αειφόρος ανάπτυξη, Αξιοποίηση και προστασία των Παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού αποθέματος, στο πλαίσιο της κυκλικής οικονομίας, για το νησί των Κυθήρων»

ΣΤΟΧΟΙ

Ανάδειξη πολιτιστικού αποθέματος & Φυσικού Περιβάλλοντος

Αναζωογόνηση παραδοσιακών οικισμών

Αύξηση μόνιμων κατοίκων

Επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου

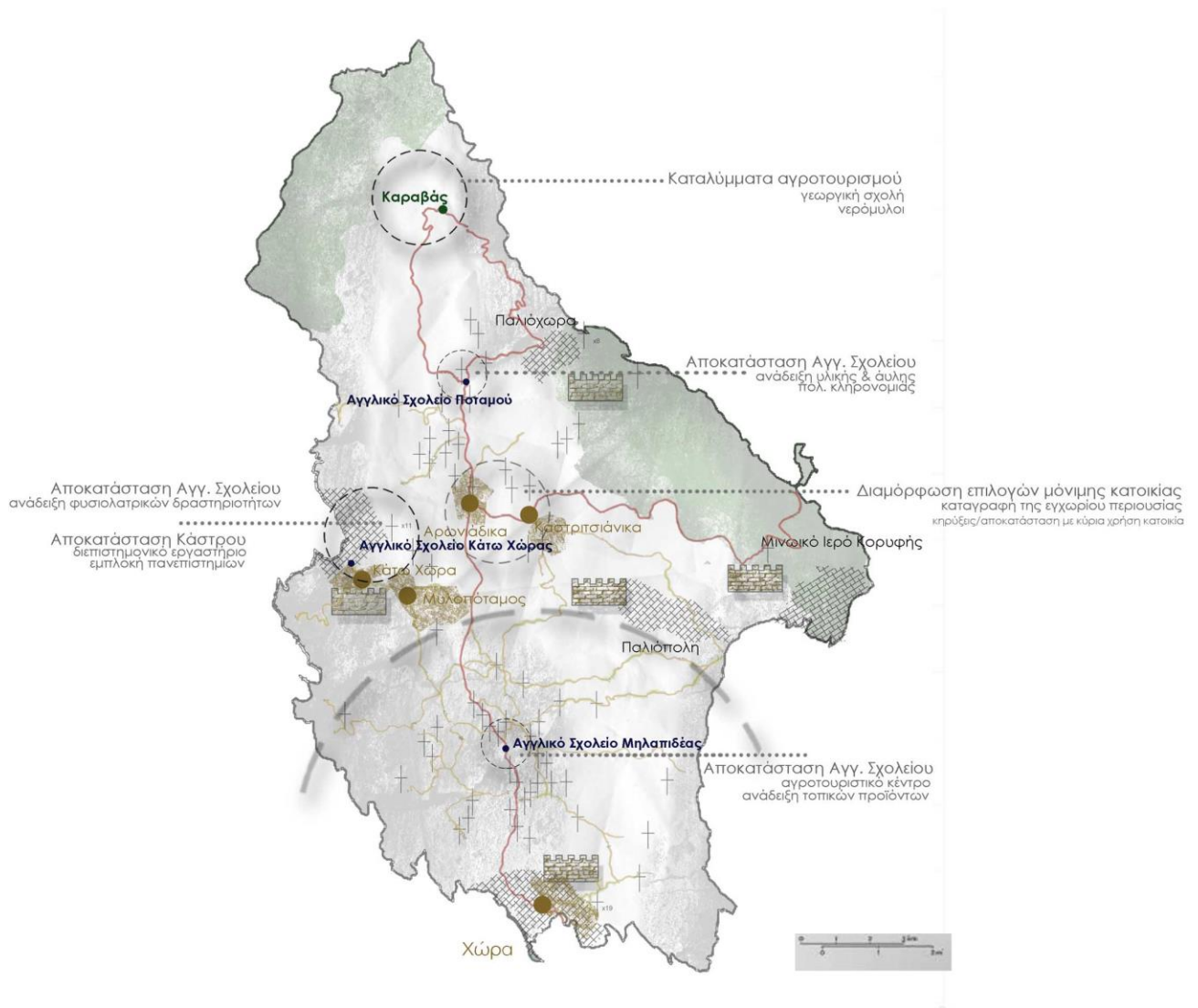
Αγγλικά Σχολεία--> ΣΔΙΤ (ανάδειξη φυσιολατρικών δραστηριοτήτων & διεπιστημονικό εργαστήριο στο Κάστρο στην Κάτω Χώρα, αυλή πολιτιστική κληρονομιά στον Ποταμό, κέντρο αγροτουρισμού και ανάδειξη τοπικών προϊόντων στη Μηλατιδέα

Κτίσματα εντός παραδοσιακών οικισμών--> Δημοτική διαχείριση (για μόνιμη κυρίως κατοικία) με τα έσοδα των Αγγλικών Σχολείων και προγράμματα όπως το ΔΙΑΤΗΡΩ

Μαυρογιωργιάννικα --> Ιδιωτική επένδυση (καταλύματα αγροτουρισμού μαζί με την Πατρίκια Γεωργική Σχολή στον Καραβά)

Διασύνδεση με υπάρχοντα προγράμματα που συμβάλλουν στην ανάδειξη των Κυθήρων όπως τα προγράμματα για τα μονοπάτια και τη βιολογική γεωργία

Εικόνα 4.2.11- Οι τρεις ενότητες παρεμβάσεων-προσωπική επεξεργασία

Εικόνα 4.2.10- Διαγραμματική απεικόνιση των επεμβάσεων -προσωπική επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθες. Στο visitkythera.com

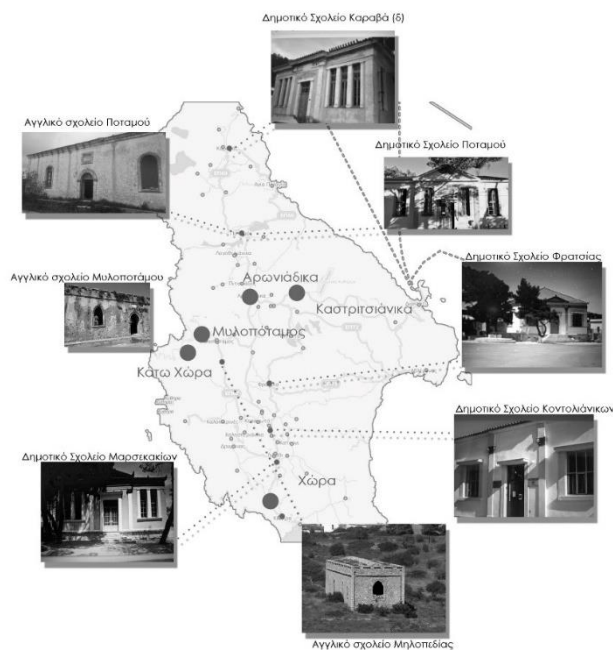
4.3.1 Εγχώριος Περιουσία

Η ύπαρξη του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας στα Κύθηρα, πέραν του ιστορικού του ενδιαφέροντος, μπορεί να αποτελέσει κινητήριο δύναμη για τη βιώσιμη ανάπτυξη στο νησί. Δομικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας του θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε αυτή την κατεύθυνση. Τα Κύθηρα συγκεντρώνουν λίγους κατοίκους συνεπώς οι διαδικασίες ενημέρωσης αλλά και λήψης αποφάσεων για θέματα που αφορούν την Εγχώριο Περιουσία που ουσιαστικά είναι κοινοτική θα πρέπει να έχουν ευρεία απεύθυνση στους κατοίκους, τους τοπικούς συνεταιρισμούς αλλά και τους πολιτιστικούς συλλόγους του νησιού. Η εγχώριος περιουσία ως δομή, οφείλει να καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των κατοίκων του νησιού, σε συνεργασία με ιδρύματα όπως το ΚΙΠΑ που προωθούν δράσεις ανάδειξης του πολιτιστικού αποθέματος των Κυθήρων, προτείνοντας λύσεις και διεξόδους στα καθημερινά προβλήματα, αποτελώντας τον πυρήνα της ευρείας συμμετοχής των κατοίκων.

Η διαμόρφωση μιας εμπειρισταωμένης καταγραφής των εκτάσεων αλλά και των κτισμάτων που υπάγονται σε αυτή είναι απαραίτητη για την καλύτερη ανάδειξη και αξιοποίηση τους. Τα πολυάριθμα ιστορικά κτίρια των σχολείων στο νησί για παράδειγμα αποτελούν ένα πεδίο παρέμβασης και αξιοποίησης. Αντίστοιχα, οι αγροτικές εκτάσεις μπορούν να αποφέρουν όφελος στην τοπική οικονομία, όπως οι αλυκές που ήδη αξιοποιούνται. Πέραν της καταγραφής, η πρότυπη ανάδειξη των περιουσιακών στοιχείων που υπάγονται σ' αυτή μπορούν να αποτελέσουν παράδειγμα και για τους μεμονωμένους ιδιοκτήτες ακινήτων στο νησί.

Το 1923 λειτουργούσαν στα Κύθηρα 22 δημοτικά σχολεία, 14 αρρένων και 8 θηλέων. Φοίτησαν 668 αγόρια και 571 κορίτσια.

Τα σχολεία αυτά είναι τα εξής:

- Δημ. Σχολείο αρρένων Κυθήρων
- Δημ. Σχολείο θηλέων Κυθήρων
- Δημ. Σχολείο Λεβαδίου
- Δημ. Σχολείο θηλέων Κοντολιάνικων
- Δημ. Σχολείο αρρένων Καρβουνάδων
- Δημ. Σχολείο αρρένων Πισπιναϊκών
- Δημ. Σχολείο θηλέων Πισπιναϊκών
- Δημ. Σχολείο αρρένων Μυλοποτάμου
- Δημ. Σχολείο θηλέων Μυλοποτάμου
- Δημ. Σχολείο Φρατσίων
- Δημ. Σχολείο Βιραδικών
- Δημ. Σχολείο αρρένων Ποταμού
- Δημ. Σχολείο θηλέων Ποταμού
- Δημ. Σχολείο Γερακαρίου
- Δημ. Σχολείο αρρένων Καραβά
- Δημ. Σχολείο θηλέων Καραβά
- Δημ. Σχολείο αρρένων Λογοθετιανικών
- Δημ. Σχολείο θηλέων Λογοθετιανικών
- Δημ. Σχολείο αρρένων Αριανσιδικών
- Δημ. Σχολείο αρρένων Καστρισιανικών
- Δημ. Σχολείο θηλέων Αλοΐζανικών
- Δημ. Σχολείο Μηγάτων

Εικόνα 4.2.11- Τα παλιά σχολικά κτίρια των Κυθήρων -προσωπική επεξεργασία σε υπόβαθρο διαθες. Στο visitkythera.com

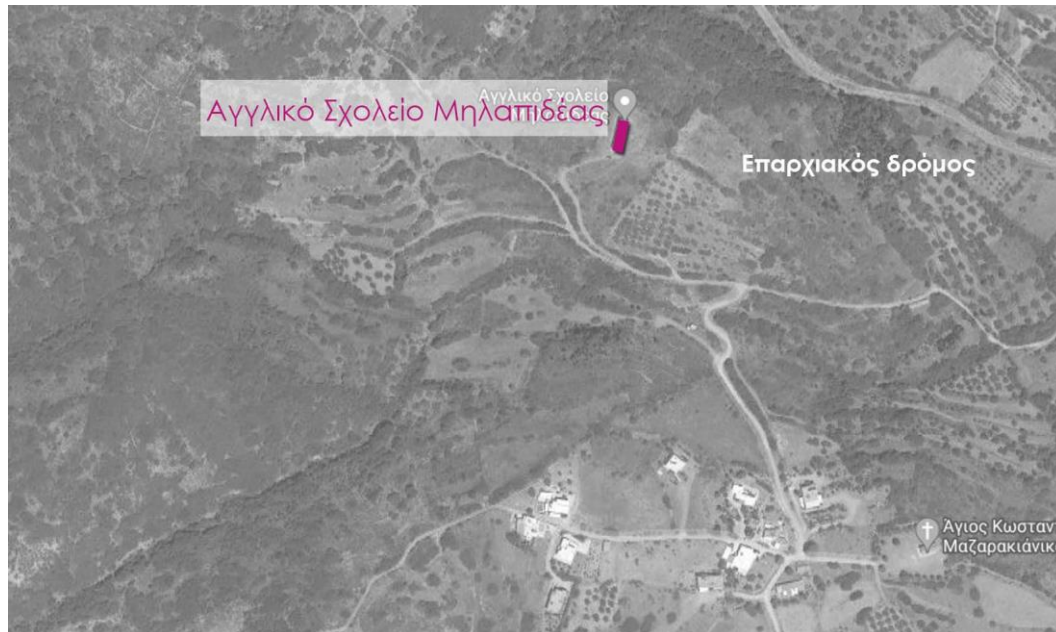

Σε επίπεδο δράσεων, είναι αναγκαία η σύναψη συμβάσεων μεταξύ του Δήμου, της Εγχωρίου Περιουσίας, των τοπικών Αγροτικών Συνεταιρισμών και των επενδυτών στη βάση της ανάπτυξης της βιώσιμης γεωργίας, στην ανάδειξη παραδοσιακών αγροτικών πρακτικών με τη συντήρηση των διαμορφώσεων όπως οι αναβαθμίδες ή τα κανάλια άρδευσης. Σε αυτή την προσπάθεια, καθοριστική θα είναι η συνεισφορά των μεμονωμένων παραγωγών διαφόρων προϊόντων στο νησί. Ενημερωτικά σεμινάρια και ανταλλαγή τεχνογνωσίας με ειδικούς ή κατοίκους άλλων περιοχών που στράφηκαν στη βιολογική γεωργία θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη βελτίωση της παραγωγής αφενός αλλά και στην καθιέρωση των Κυθήρων ως ενός προορισμού αγροτικού ενδιαφέροντος. Σε επόμενο επίπεδο, μια συνεννόηση με τους τοπικούς ξενοδόχους ή παρόχους υπηρεσιών στα Κύθηρα θα μπορούσε να συνεισφέρει στην καθιέρωση και προβολή των τοπικών προϊόντων, τόσο στους επισκέπτες του νησιού όσο και στην αγορά της Χώρας. Η καταγραφή της εγχωρίου περιουσίας θα επιτρέψει την εκμετάλλευση αγροτεμαχίων για τις ανάγκες της βιολογικής γεωργίας, ως ένας τομέας απασχόλησης για τους κατοίκους καθόλη τη διάρκεια του χρόνου αλλά και ως ένας τομέας ενδιαφέροντος για τους επισκέπτες του νησιού. Άλλωστε ήδη στο πρόγραμμα του ΚΙΠΑ για τη βιώσιμη μελισσοκομία στα Κύθηρα χρησιμοποιούνται τέτοιες εκτάσεις.

Σε τοπικό επίπεδο, χρειάζεται η ανάδειξη της προσπάθειας για μια στροφή στη βιώσιμη γεωργία αλλά και η ανάδειξη των φυσιολατρικών σημείων ενδιαφέροντος του νησιού. Τα τρία Αγγλικά Σχολεία που βρίσκονται στα Κύθηρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν γι' αυτό το σκοπό ως κέντρα αγροτουρισμού, σημεία προβολής των φυσιολατρικών δραστηριοτήτων αλλά και κοινοτικά κέντρα, με αίθουσες προς ενοικίαση για διάφορες δραστηριότητες. Σημεία πώλησης ή μικρά καταστήματα εστίασης που θα προβάλουν τα τοπικά προϊόντα και την παραδοσιακή κουζίνα, συνδυαζόμενα με πολιτιστικές δραστηριότητες που θα αφορούν τους κατοίκους αλλά και τους επισκέπτες του νησιού, θα μπορούσαν να προσφέρουν σ' αυτά τα μνημεία μια νέα πνοή και την εδραίωση τους ως τοπόσημα και σημεία ενδιαφέροντος. Τα Αγγλικά Σχολεία, των οποίων η αποκατάσταση πρόκειται να χρηματοδοτηθεί από Ευρωπαϊκά προγράμματα λειτουργούν ως τοπόσημα και ως σημεία ανάδειξης του συνολικού σχεδίου για τα Κύθηρα. Για τα τρία σχολεία, όπου επιβεβαιωμένα υπάγονται στην Εγχώριο Περιουσία προτείνεται η διαχείρισή τους με ΣΔΙΤ, με χρήσεις συμβατές ανά περίπτωση έτσι ώστε τα έσοδα να τροφοδοτήσουν άλλες αναγκαίες δράσεις του Δήμου και της Εγχωρίου Περιουσίας. Η συμφωνία οφείλει να διασφαλίζει τη σωστή αποκατάσταση των κτισμάτων, τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και την εμπλοκή των κατοίκων, κατά τη διάρκεια του έργου αλλά και κατά τη λειτουργία του. Τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι και φορείς κατοίκων πρέπει να εμπλακούν στη διαδικασία ώστε πέρα απ' τα άμεσα οικονομικά οφέλη να διασφαλιστεί η δημιουργία ανοιχτών χώρων για τις τοπικές κοινότητες, που θα προσφέρουν εκπαίδευση σε ζητήματα που αφορούν τη σύγχρονη βιώσιμη γεωργία, την ιστορία και τις παραδόσεις των Κυθήρων, τις δραστηριότητες που προσφέρονται στο νησί.

Στη Μηλαπιδέα, στο μεγαλύτερο απ' τα κτίρια προτείνεται η χρήση κέντρου αγροτουρισμού, με την ανάδειξη των τοπικών προϊόντων, πρότυπους κήπους καλλιέργειας τοπικών φυτών, με τη συμμετοχή μαθητών αλλά και των κατοίκων του νησιού. Το κτίσμα, όπως φαίνεται και στην εικόνα 4.2.12, βρίσκεται εκτός οικισμού, περιτρυγισμένο από εκτάσεις που προς το παρόν δεν καλλιεργούνται. Ο προσδιορισμός του ιδιοκτησιακού καθεστώτος αυτών των εκτάσεων, καθώς μάλλον υπάγονται στην Εγχώριο Περιουσία, μπορεί να δώσει στο μνημείο μια νέα διάσταση τοποσήμου για ολόκληρο το νησί. Το παράδειγμα της Βαενα που αναφέρθηκε νωρίτερα μπορεί να αποτελέσει οδηγό στον τρόπο ανάδειξης τόσο του κτιρίου όσο και των γύρω εκτάσεων. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις μπορούν να αποτελέσουν

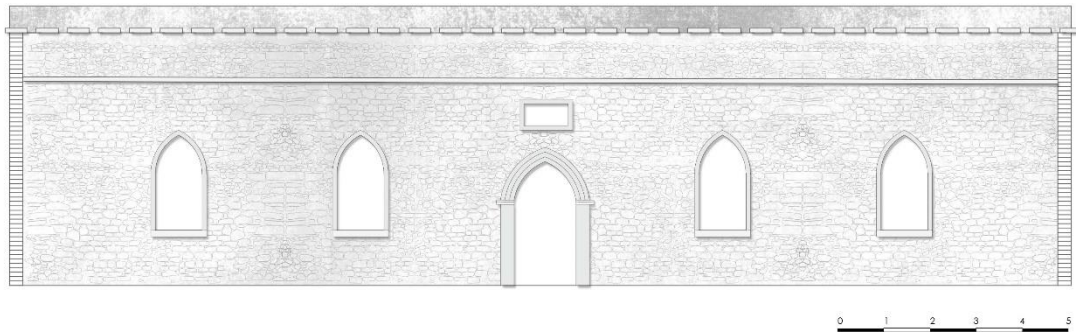
ταυτόχρονα μια νέα πηγή εσόδων για τους κατοίκους αλλά και ένα σημείο τουριστικού ενδιαφέροντος. Στο χώρο, προτείνεται να λειτουργεί αναψυκτήριο και πωλητήριο τοπικών προϊόντων, απ'τους συνεταιρισμούς ή μεμονωμένους παραγωγούς που θα διασφαλίζει την οικονομική αυτάρκεια του μνημείου αλλά και θα λειτουργεί ως σημείο προώθησης. Στόχος, είναι η λειτουργία του καθόλη τη διάρκεια του χρόνου και η συμβολή του στην καθιέρωση των Κυθήρων ως ενός διαδεδομένου αγροτουριστικού προορισμού.

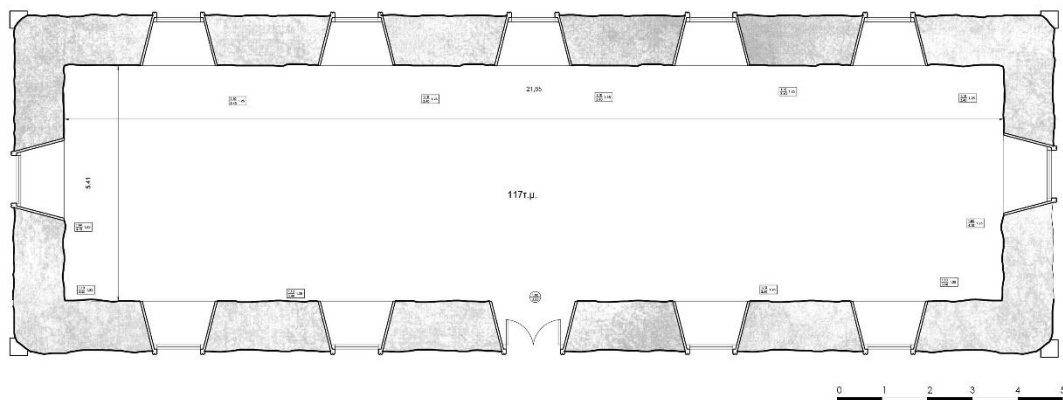
Εικόνα 4.2.12- Το σχολείο της Μηλαπιδέας –αεροφωτογραφία-πηγή googlemaps

Εικόνα 4.2.13- Το σχολείο της Μηλαπιδέας –πηγή kythera.gr

Εικόνα 4.2.14- Το σχολείο της Μηλαπιδέας σε όψη –αποτύπωση βάσει των σχεδίων του ΚΙΠΑ

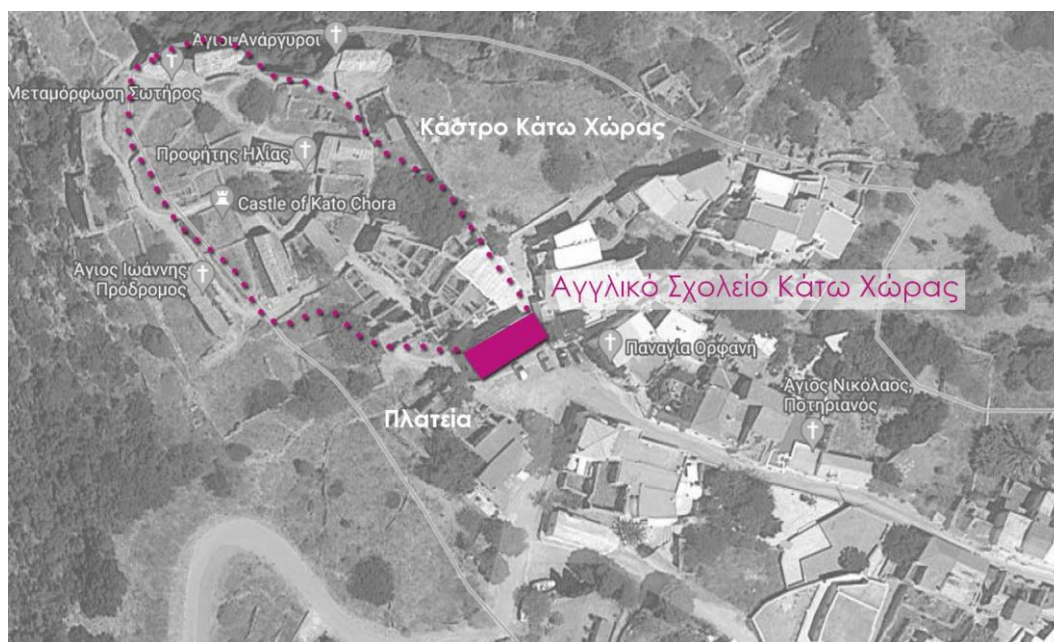

Εικόνα 4.2.15- Το σχολείο της Μηλαπιδέας σε κάτοψη –αποτύπωση βάσει των σχεδίων του ΚΙΠΑ

Εικόνα 4.2.16- Το σχολείο της Μηλαπιδέας –πηγή kythera.gr

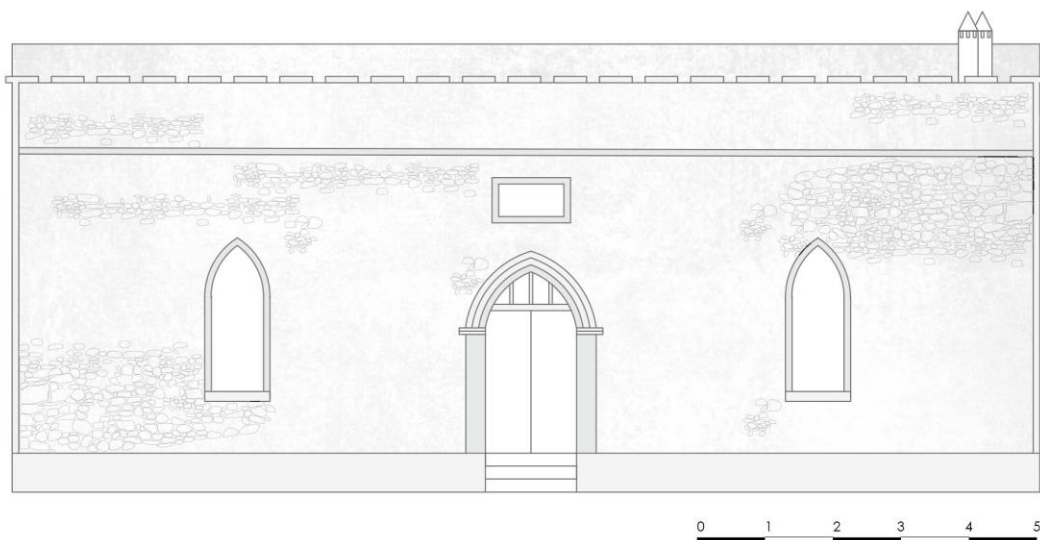
Στην Κάτω Χώρα, λόγω της γεινιάσης με τους καταρράκτες προτείνεται η χρήση ανάδειξης των φυσιολατρικών δραστηριοτήτων στο νησί, με οργανωμένα μαθήματα, εκπαιδεύσεις και ενημέρωσης γι αυτά. Σε ένα σημείο στο πιο αναδεδειγμένο μονοπάτι απ'αυτά του δικτύου και σε συνδυασμό με την ανάδειξη του κάστρου, η πρόσθεση ενός νέου σημείου ενδιαφέροντος μπορεί να είναι εξαιρετικά ωφέλιμη. Το κτίριο του σχολείου βρίσκεται στην πλατεία του μικρού χωριού της Κάτω Χώρας, στην είσοδο του Κάστρου. Γι αυτό και ο ρόλος του προτείνεται να είναι διπλός, αποτελώντας σημείο ενδιαφέροντος στη διαδρομή του μονοπατιού αλλά και είσοδο για το Κάστρο το οποίο επίσης υπάγεται στην Εγχώριο Περιουσία.

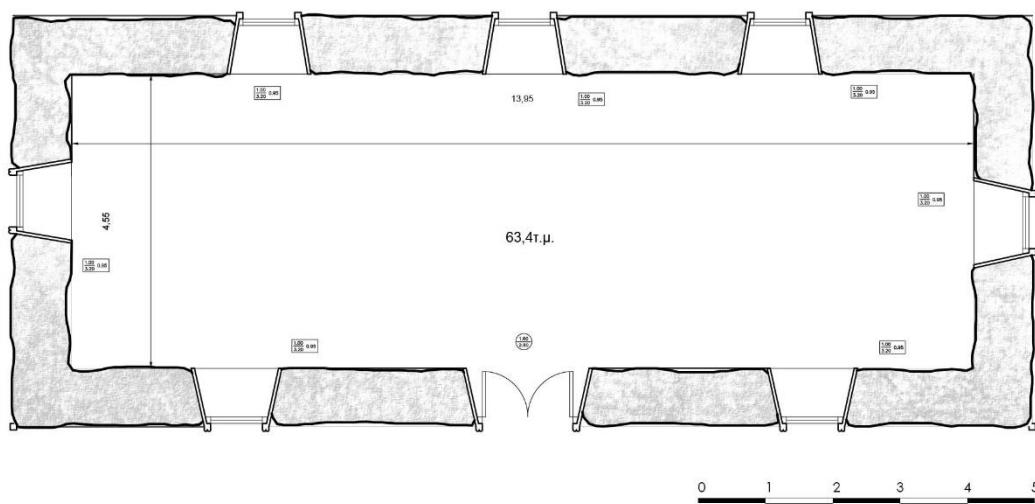
Εικόνα 4.2.17- Το σχολείο της Κάτω Χώρας –αεροφωτογραφί-πηγή googlemaps

Εικόνα 4.2.18- Το σχολείο της Κάτω Χώρας –kythera.gr

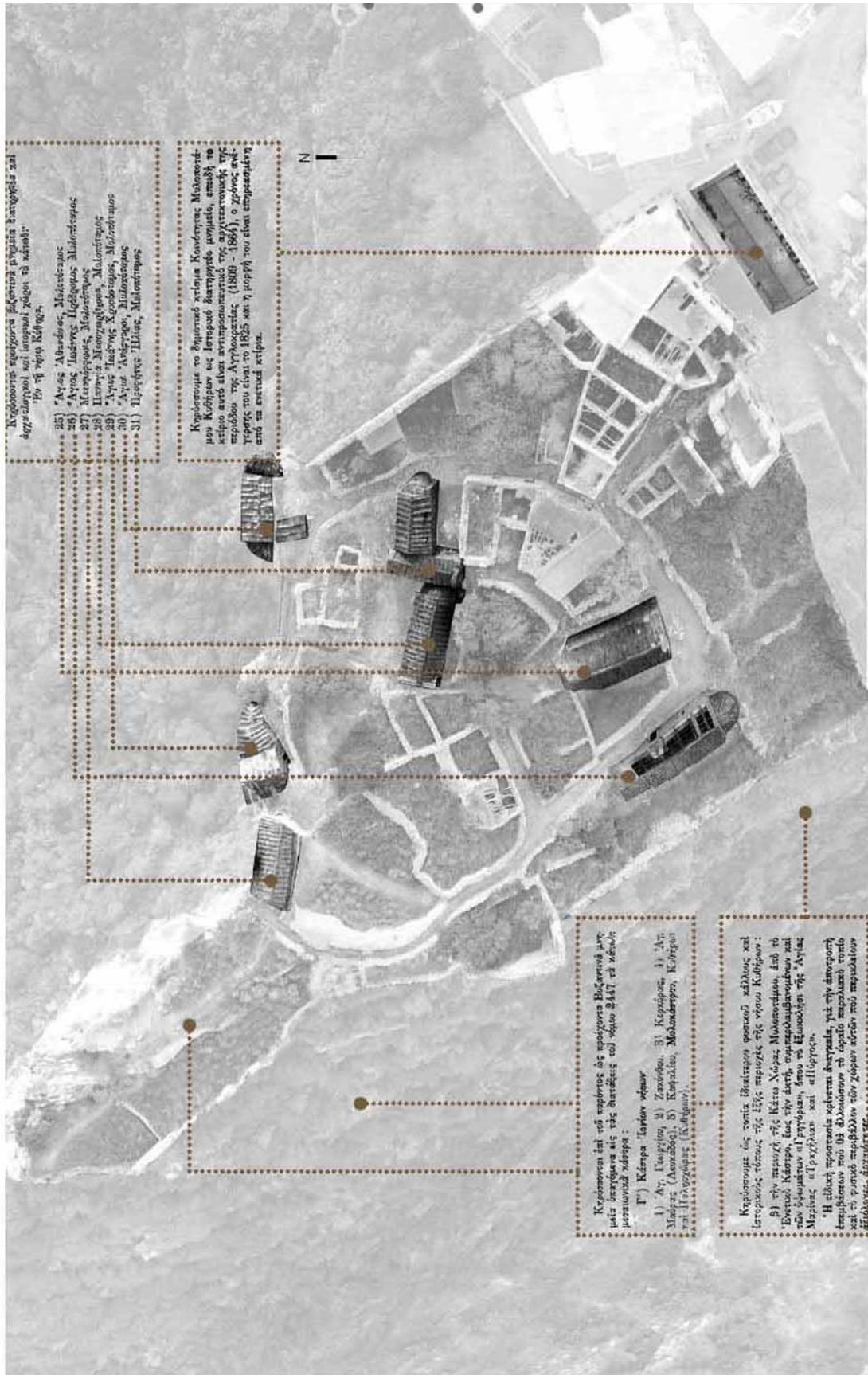
Εικόνα 4.2.19- Το σχολείο της Κάτω Χώρας σε όψη –αποτύπωση βάσει των σχεδίων του ΚΙΠΑ

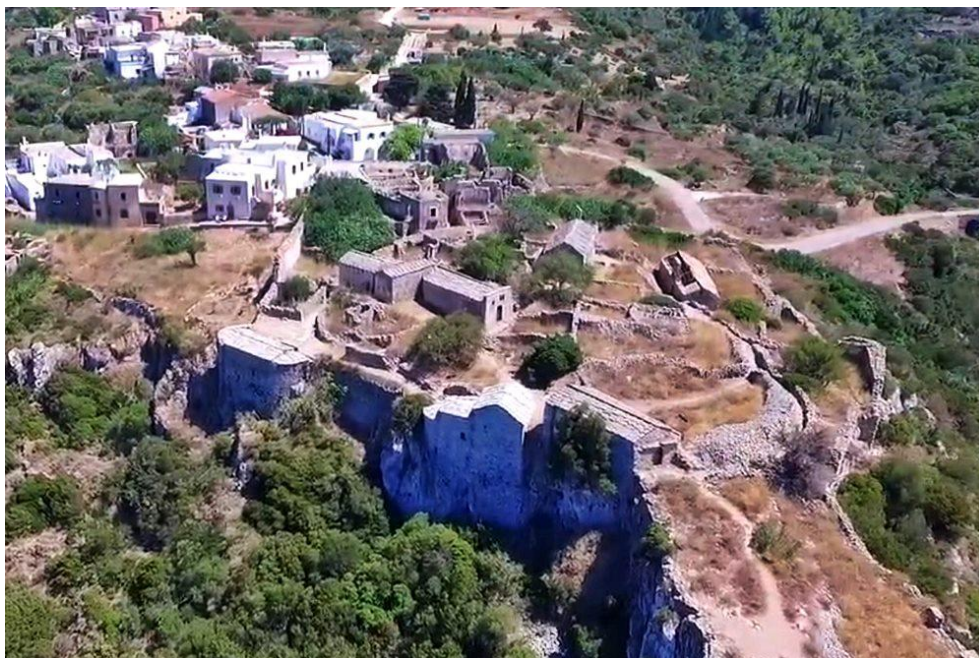
Εικόνα 4.2.20- Το σχολείο της Κάτω Χώρας σε κάτοψη–αποτύπωση βάσει των σχεδίων του ΚΙΠΑ

Το σημείο που βρίσκεται το κάστρο, επιτρέπει τον έλεγχο των δυτικών παραλίων του νησιού και του Ιονίου πελάγους, αν και ο πρωταρχικός σκοπός του μάλλον ήταν η προστασία του τοπικού πληθυσμού. Η πύλη σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση ενώ πάνω από την τοξωτή θύρα υπάρχει ανάγλυφο με τον λέοντα του Αγίου Μάρκου και με το Ευαγγέλιο ανοιχτό, σημάδι ότι η Γαληνοτάτη Δημοκρατία βρίσκεται σε περίοδο ειρήνης. Κάτω από το λιοντάρι υπάρχουν τα οικόσημα δύο ενετικών οίκων και η χρονολογία MDLXVI (1566).

Μετά την πύλη, ένα καμαροσκεπές διαβατικό οδηγεί στα στενά δρομάκια του οικισμού με τα ημιερειπωμένα σπίτια, που είναι συνήθως διώροφα. Το ισόγειο των σπιτιών ήταν ένας χώρος με καμαρωτή οροφή, που χρησίμευε σαν αποθήκη και στάβλος. Η άνοδος στον δεύτερο όροφο –«το ανώγι»– γινόταν από εξωτερική κτιστή σκάλα. Οι στέγες ήταν οριζόντιες. Στο Μυλοπόταμο, εντός των τειχών, υπάρχουν 9 εκκλησίες που ανήκουν στο 16ο - 17ο αιώνα. Είναι καμαροσκεπείς, ταπεινοί, μονόκλιτοι ναΐσκοι αλλά με εξαιρετικές τοιχογραφίες. Οι εκκλησίες είναι οι εξής : Παναγία Μεσοσπορίτισσα, Προφήτης Ηλίας, Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Άγιοι Ανάργυροι, Άγιος Νικόλαος, Άγιοι Πάντες, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, Άγιος Δημήτριος.
(kastra.eu)

Εικόνα 4.2.21- Οι ναοί στο κάστρο της Κάτω Χώρας–προσωπική επεξεργασία σε υπόβαθρο googleart

Εικόνα 4.2.22- Το κάστρο της Κάτω Χώρας–πηγή kastra.eu

Προτείνεται το κάστρο της Κάτω Χώρας να αποτελέσει διεπιστημονικό εργαστήριο, ελληνικών και ευρωπαϊκών σχολών που θα εστιάσουν σε αρχιτεκτονικές, δομοστατικές και αρχαιολογικές μελέτες, μελέτες των υλικών αλλά και τεχνικές και επεμβάσεις συντήρησης. Στόχο επίσης αποτελεί η συμμετοχή των τοπικών σχολείων έτσι ώστε οι νέοι κάτοικοι του νησιού να έρθουν σε επαφή με την ιστορία των Κυθήρων. Με αυτό τον τρόπο, προσελκύεται στο νησί μια νέα ομάδα επισκεπτών, αναδεικνύεται και συντηρείται η πολιτιστική κληρονομιά του. Το Αγγλικό σχολείο λοιπόν θα αποτελέσει σημείο συνάντησης της φύσης και της ιστορίας.

Trail M41 [4.7 km, 2h30']
"The Valley of the Watermills"

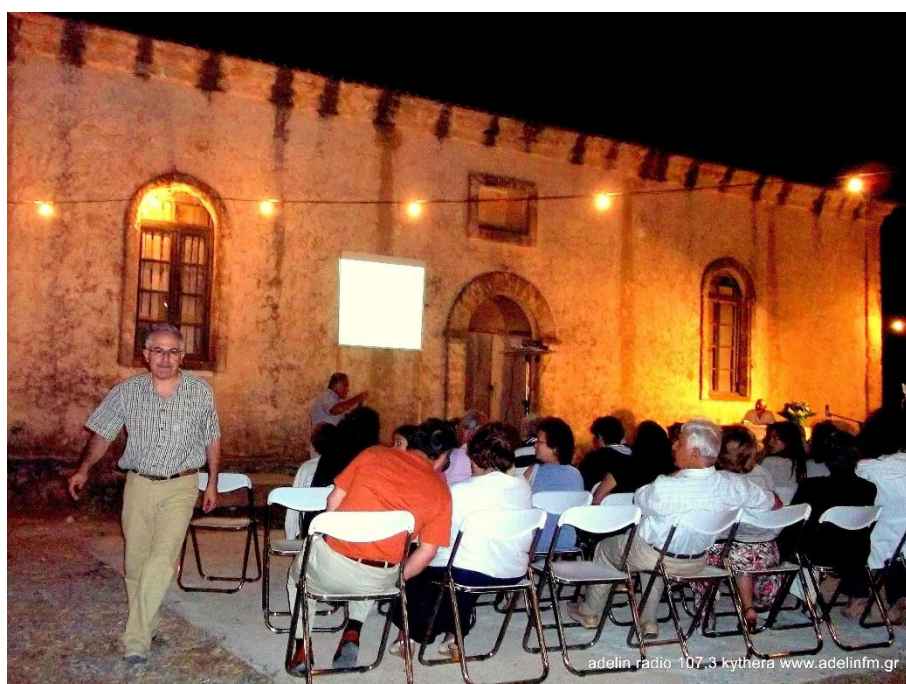
Εικόνα 4.2.23- Το μονοπάτι M41 που συνδέει το Μυλοπόταμο με την Κάτω Χώρα–πηγή kytheratrails.gr

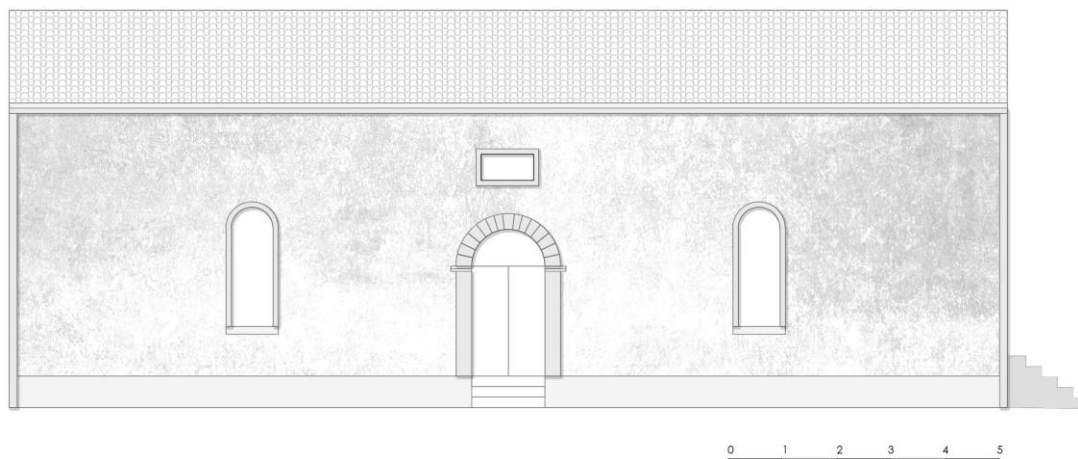
Τέλος, για το Αγγλικό Σχολείο στον Ποταμό προτείνεται η λειτουργία ενός σημείου ανάδειξης της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του νησιού, με χώρους για μαθήματα και σεμινάρια για κατοίκους και επισκέπτες. Το αγγλικό σχολείο βρίσκεται εντός του οικισμού, ενώ ήδη σ' αυτό πραγματοποιούνται περιστασιακά μαθήματα και εκθέσεις φωτογραφίας. Ο Ποταμός, είναι το δεύτερο κέντρο των Κυθήρων για το βόρειο τμήμα του νησιού, έχει αρκετούς μόνιμους κατοίκους ενώ σ' αυτόν βρίσκεται η φιλαρμονική και κάποιοι χώροι τέχνης. Είναι ένα χωριό γνωστό για την πολιτιστική του δράση, ενώ το εβδομαδιαίο παζάρι εκεί αποτελεί αγαπημένη συνήθεια των κατοίκων, Τα παραπάνω συντελούν ώστε το πρόγραμμα που προτείνεται για το σχολείο στον Ποταμό να απευθύνεται κυρίως στους κατοίκους αλλά και στους επισκέπτες του νησιού.

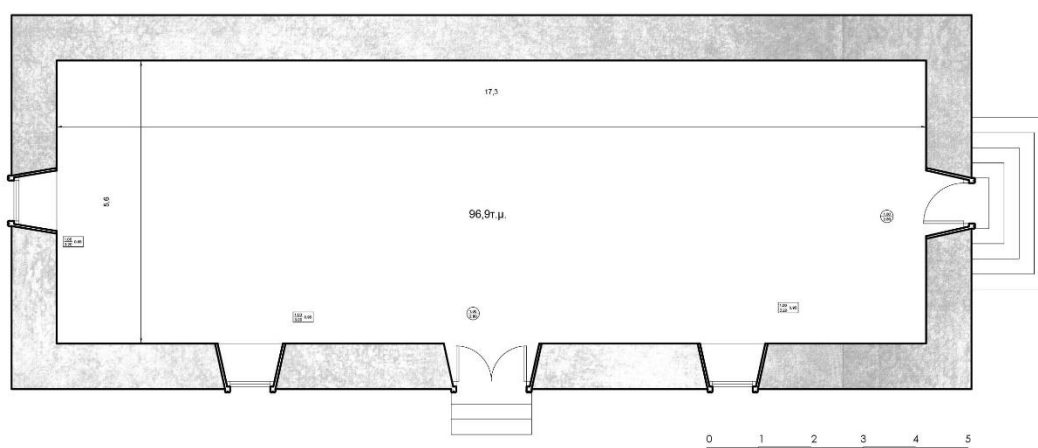
Εικόνα 4.2.24- Το σχολείο του Ποταμού –αεροφωτογραφία-πηγή googlemaps

Εικόνα 4.2.25- Εκδήλωση στο σχολείο του Ποταμού-πηγή kythera.gr

Εικόνα 4.2.26- Το σχολείο του Ποταμού σε όψη-αποτύπωση βάσει φωτογραφιών

Εικόνα 4.2.27- Το σχολείο του Ποταμού σε κάτοψη-αποτύπωση βάσει φωτογραφιών

Αγγλικό Σχολείο Μηλαπιδέας
117τμ

Κέντρο αγροτουρισμού
πρότυπα περιβόλια
ανάδειξη τοπικών προϊόντων
πωλητήριο/αναψυκτήριο
εκθέσεις/σεμινάρια

Αγγλικό Σχολείο ποταμού
96,9τμ

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά
αίθουσες για δραστηριότητες
χώρος έκθεσης
πωλητήριο/αναψυκτήριο
εκθέσεις/σεμινάρια

Αγγλικό Σχολείο Κάτω Χώρας
63,4τμ

Φυσιολατρικές δραστηριότητες
κέντρο ενημέρωσης μονοπατιών
πωλητήριο/αναψυκτήριο
εκθέσεις/σεμινάρια

Εικόνα 4.2.27- Οι προτάσεις ανάδειξης των Αγγλικών Σχολείων στα Κύθηρα-πηγή φωτογραφιών
kythera.gr, egchorios.gr

4.3.2 Παραδοσιακοί Οικισμοί

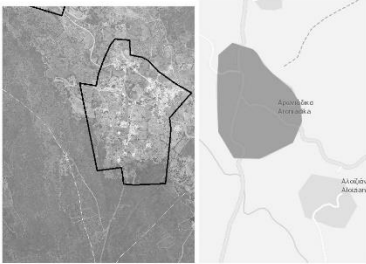
Οι τέσσερις μικρότεροι παραδοσιακοί οικισμοί των Κυθήρων αποτελούν πεδία παρέμβασης με στόχο τη συνολική ανάδειξη του νησιού. Ο Μυλοπόταμος ήδη συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό επισκεπτών λόγω του ιδιαίτερου φυσικού περιβάλλοντος. Μέσω των χωροθετημένων μονοπατιών, η ανάδειξη θα μπορούσε να ακολουθηθεί και στην Κάτω Χώρα (ρόλος του κάστρου της Κάτω Χώρας και του σχολείου όπως περιγράφεται πιο πάνω). Τα χωριά Αρωνιάδικα και Καστρισιάνικα, παραδοσιακά αγροτικά, ήδη συγκεντρώνουν τους περισσότερους κατοίκους. Ειδικά στο πρώτο, έχουν συμβεί πολλές αποκαταστάσεις κτιρίων με στόχο την τουριστική τους εκμετάλλευση. Σε δυο όμως ζωντανούς οικισμούς και ειδικά σε ένα νησί όπου η ανεύρεση μόνιμης στέγης αποτελεί μεγάλο πρόβλημα, ο τουρισμός ως μοχλός ανάπτυξης δεν είναι μονόδρομος. Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια είναι πολλά και με την καταγραφή της Εγχωρίου να εκλείπει, οι ιδιοκτησίες δεν είναι ξεκάθαρες. Και σε αυτήν την περίπτωση, ο προσδιορισμός των κτιρίων που υπάγονται στην Εγχώριο Περιουσία αλλά και γενικά ο συντονισμός των ιδιοκτητών είναι απαραίτητος.

Με ευθύνη του Δήμου, θα μπορούσαν να συσταθούν πρότυπες μελέτες αποκατάστασης και οδηγοί για τους ιδιοκτήτες ως προς τις εργασίες που χρειάζονται για την επανάχρηση των οικημάτων τους. Προτεραιότητα πρέπει να δοθεί πέρα απ' την αναπόφευκτη τουριστική εκμετάλλευση ορισμένων, στη διαμόρφωση επιλογών οικονομικής στέγασης για τους μόνιμους ή δυνητικά μόνιμους κατοίκους του νησιού, με στόχο την αναζωογόνηση των ίδιων των οικισμών, τη διάσωσή τους μέσω της επανάχρησης και την προσέλκυση νέων μόνιμων κατοίκων. Ένα μέρος των κερδών απ' την ανάδειξη των Αγγλικών Σχολείων θα μπορούσε να διατεθεί σε μια τέτοια δράση ώστε να διατηρηθεί η πολιτιστική κληρονομιά, να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής των κατοίκων αλλά και να μπουν οι βάσεις ώστε το νησί να αποτελέσει πόλο έλξης νέων, μόνιμων κατοίκων.

Πέραν των ιδίων κεφαλαίων και των βοηθημάτων του Δήμου, μπορεί να αναζητηθεί χρηματοδότηση σε ευρωπαϊκά προγράμματα ή να γίνει χρήση του εξαναγγελθέντος προγράμματος «ΔΙΑΤΗΡΩ».⁸¹ Η διαδικασία αυτή επιβάλλει την πλήρη ενημέρωση κατοίκων και ιδιοκτητών καθώς και τη λήψη πρωτοβουλιών απ' την πλευρά του Δήμου και της Εγχωρίου Περιουσίας στην κατεύθυνση αυτή. Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, για τη διαμόρφωση ενός τέτοιου συνολικού σχεδιασμού είναι η σύνταξη ΣΧΟΑΑΠ και ειδικών πολεοδομικών μελετών ανά περίπτωση, όπως επίσης και η δημόσια διαβούλευση με κατοίκους, τοπικούς συλλόγους και συνεταιρισμούς ώστε οι χρήσεις που θα αποδοθούν στα κτίρια να απαντούν στις πραγματικές τους ανάγκες. Παρακάτω παρατίθενται διαγραμματικές απεικονίσεις των κτιρίων που δεν κατοικούνται ή βρίσκονται σε ερηπωμένη κατάσταση στους τέσσερις παραδοσιακούς οικισμούς. Οι αποτυπώσεις βασίζονται σε αεροφωτογραφίες μέσω google earth και στις σπουδαστικές εργασίες του μαθήματος 5^α για τα Κύθηρα.

---

⁸¹ «Αντικείμενο του προγράμματος είναι η προστασία και η ανάδειξη της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας και πιο συγκεκριμένα των ιστορικών και αξιόλογων κτιρίων μέσω ενός χρηματοδοτικού εργαλείου (προγράμματος) που απευθύνεται στους ιδιοκτήτες ή άμεσα επωφελομένους των εν λόγω ακινήτων και φέρει τον τίτλο «Διατηρώ», πηγή <https://ecopress.gr/>

ανάρτηση δασικών χαρτών e-rolodomia

google earth

γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Αρωνιάδικα

77μόνιμοι κάτοικοι

Εικόνα 4.2.28-Τα όρια του οικισμού Αρωνιάδικα-πηγή e-rolodomia/ αεροφωτογραφίες του οικισμού-πηγές google earth και γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Εικόνα 4.2.29-- Διαγραμματική απεικόνιση της κατάστασης διατήρησης των κτισμάτων στα Αρωνιάδικα- προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

e-poleodomia

google earth

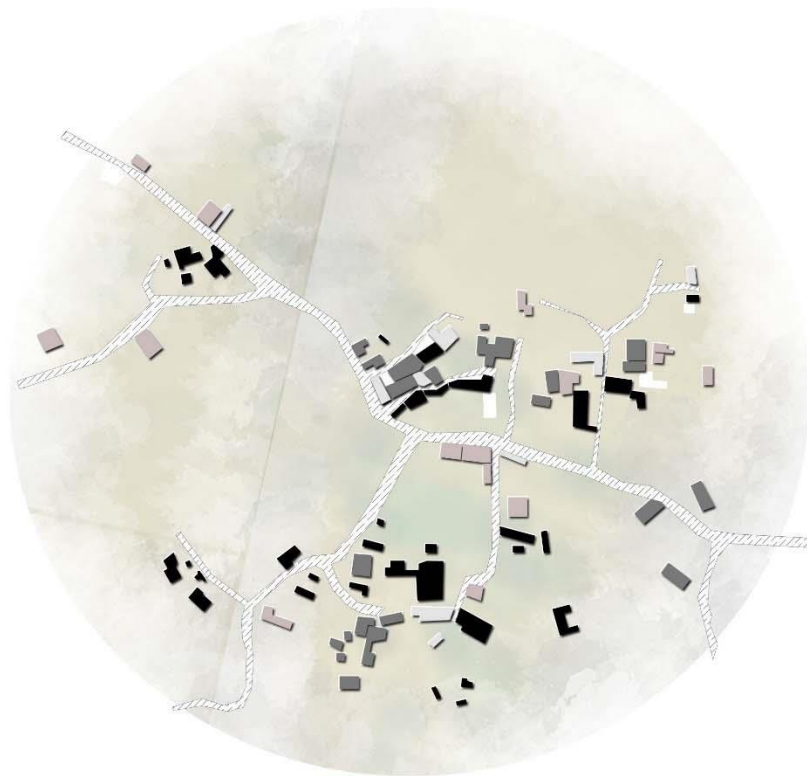

γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Καστριτσιάνικα

67μόνιμοι κάτοικοι

Εικόνα 4.2.30-Τα όρια του οικισμού Καστριτσιάνικα-πηγή e-poleodomia/ αεροφωτογραφίες του οικισμού-πηγές google earth και γεωγραφική υπηρεσία στρατού

- Νέα
- Ερείπια
- Παλιό κατοικίσμα
- Αποκατεστημένα

Καστριτσιάνικα
Κατάσταση διατήρησης

Εικόνα 4.2.31- Διαγραμματική απεικόνιση της κατάστασης διατήρησης των κτισμάτων στα Καστριτσιάνικα- προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

ανάρτηση δασικών χαρτών e-rolodomia

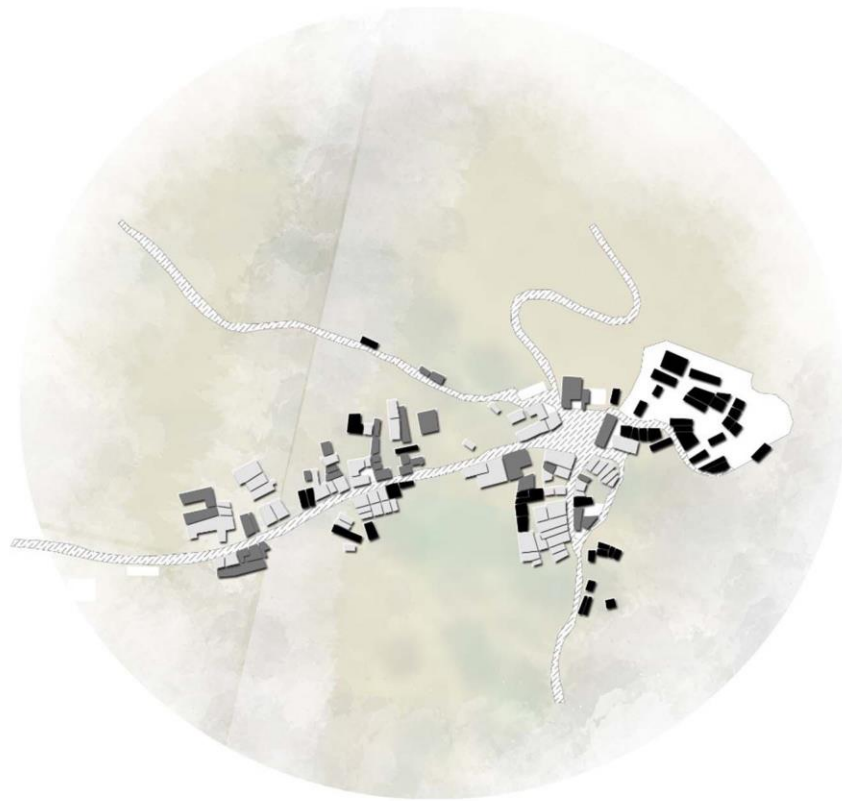
google earth

γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Κάτω Χώρα 22μόνιμοι κάτοικοι

Εικόνα 4.2.32-Τα όρια του οικισμού Κάτω Χώρα-πηγή e-rolodomia/ αεροφωτογραφίες του οικισμού-πηγές google earth και γεωγραφική υπηρεσία στρατού

- ερείπια
- κακή κατάσταση διατήρησης
- καλή κατάσταση διατήρησης

Κάτω Χώρα
Κατάσταση διατήρησης

Εικόνα 4.2.33- Διαγραμματική απεικόνιση της κατάστασης διατήρησης των κτισμάτων στην Κάτω Χώρα- προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

- ακατοίκητα
- εοχιακές κατοικίες
- μόνιμες κατοικίες

Κάτω Χώρα
Κατοίκηση

Εικόνα 4.2.34- Διαγραμματική απεικόνιση των χρήσεων των κτισμάτων στην Κάτω Χώρα-προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

ανάρτηση δασικών χαρτών e-rolodomia

google earth

γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Μυλοπόταμος

49 μόνιμοι κάτοικοι

Εικόνα 4.2.35-Τα όρια του οικισμού Μυλοπόταμος-πηγή e-rolodomia/ αεροφωτογραφίες του οικισμού-πηγές google earth και γεωγραφική υπηρεσία στρατού

Εικόνα 4.2.36-Διαγραμματική απεικόνιση παλαιών και νέων κτισμάτων στο Μυλοπόταμο-προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

Εικόνα 4.2.37-Διαγραμματική απεικόνιση χρήσεων των κτισμάτων στο Μυλοπόταμο- προσωπική επεξεργασία βάσει αεροφωτογραφιών στο googlemaps

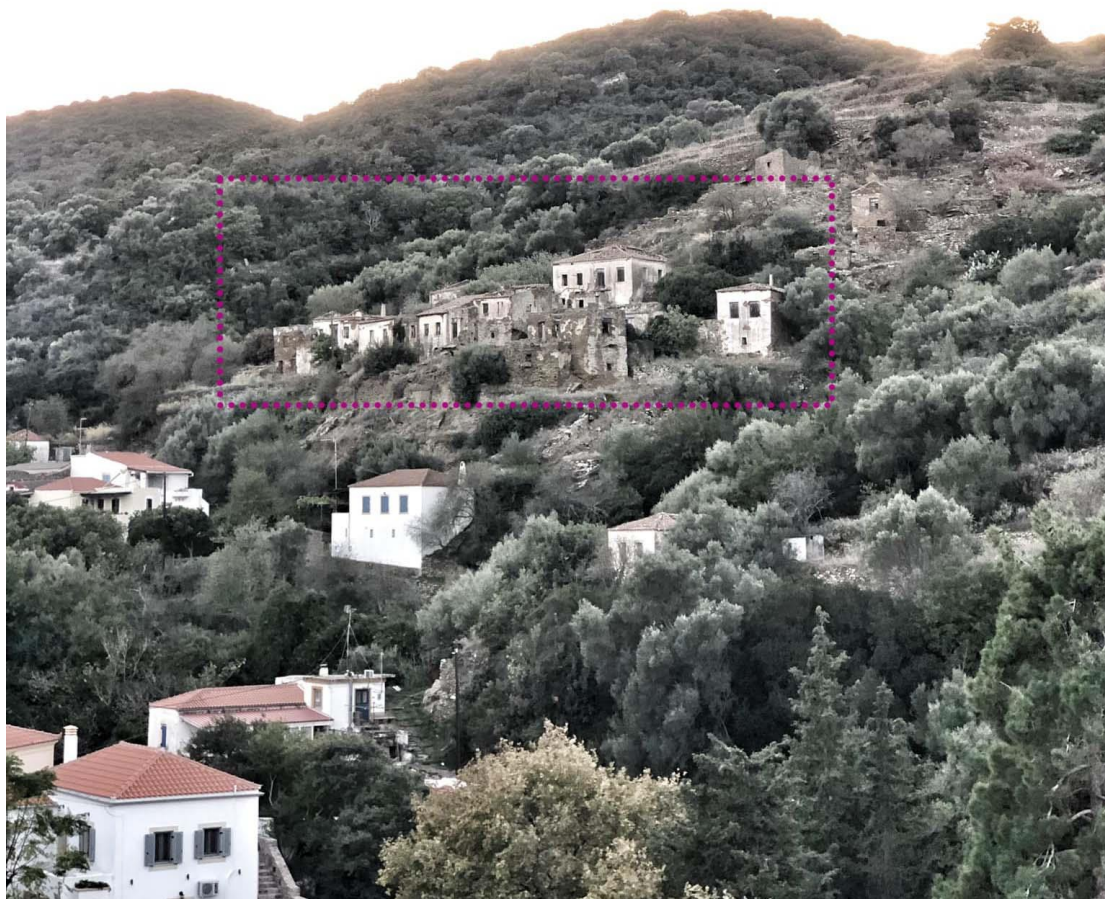
4.3.3 Καταλύματα αγροτουρισμού στα Μαυρογιωργιάννικα

Τα Μαυρογιωργιάννικα, βρίσκονται στον Καραβά στα βόρεια των Κυθήρων. Η γειτονιά των Μαυρογιωργιάννικων δεν κατοικείται, και αποτελείται από ερηπωμένα ή ημιερηπωμένα οικήματα, τα οποία διατηρούν σε πολύ καλή κατάσταση τον παραδοσιακό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής των Κυθήρων. Τα μεταναστευτικά ρεύματα του 20ου αιώνα είχαν σαν αποτέλεσμα την εγκατάλειψη του οικισμού. Τα κτίσματα, αν και ανοικοδομημένα δυο αιώνες πριν διατηρούν την αρχική οικοδομική τους μορφή και στοιχεία χρήσιμα για την κατανόηση του τρόπου ζωής των κατοίκων τους. (...) Εντύπωση προκαλεί η ποικιλία σε τυπολογίες των σπιτιών, που εξηγείται απ'τη διαφορετική καταγωγή των κατασκευαστών τους. Γενικά, διαθέτουν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους, για τις ανάγκες της γεωργίας ενώ μεγάλη σημασία στη διαμόρφωσή τους διαδραματίζει η ασφάλεια. (Σούγιαννης, 2000) Το ιδιοκτησιακό καθεστώς είναι ιδιαίτερα σύνθετο μιας και πολλά απ'τα οικήματα αυτά ανήκουν σε Κυθήριους που μετανάστευσαν σε Αυστραλία & Αίγυπτο. Βάσει των στοιχείων που υπάρχουν στα μεσιπικά γραφεία των Κυθήρων, έχει ξεκινήσει μια διαδικασία διερεύνησης τρόπων για την αξιοποίηση τους (συγκεκριμένα σύμπλεγμα 4 οικημάτων στα Μαυρογιωργιάννικα πωλείται προς 75.000 ευρώ για αποκατάσταση και αξιοποίηση).

Η διάταξή τους στον οικισμό γίνεται σε δυο βασικές γειτονιές και σε τρία ανεξάρτητα κτίσματα. Στην πάνω γειτονιά, τα σπίτια είναι πυκνοχτισμένα με μεσοτοιχίες, δημιουργώντας δυο γραμμικές ομάδες σπιτιών, παράλληλες προς τις υψομετρικές καμπύλες. Στη δεύτερη ομάδα το έδαφος είναι πιο ομαλό, τα σπίτια επίσης είναι πυκνοχτισμένα, πιο τετραγωνισμένα, με πρόσβαση από πολλές πλευρές. Σύμφωνα με το Σούγιαννη, «μοναδική λύση για τη διάσωση του οικισμού αποτελεί η συνολική του κήρυξη ως παραδοσιακό. Την πρωτοβουλία, την ευθύνη, το συντονισμό και τον έλεγχο για την εφαρμογή του προγράμματος αυτού πρέπει να έχει η δημοτική αρχή, αναλαμβάνοντας να ενημερώσει τους ιδιοκτήτες και να τους πείσει για την ανάγκη διάσωσης του οικισμού. Με τον τρόπο αυτό ο οικισμός θα αντιμετωπιστεί σαν σύνολο και θα αποφευχθούν αυθαίρετες μεμονωμένες επεμβάσεις.» (Σούγιαννης, 2000) Με αυτόν τον τρόπο δεν χρειάζεται η συνένωση των ιδιοκτησιών, η διαδικασία αποκατάστασης μπορεί να υπαχθεί σε διάφορα χρηματοδοτικά προγράμματα ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις οι αλλαγές στους εσωτερικούς χώρους περιορίζονται στην προσθήκη χώρων υγιεινής. Ο χαρακτηρισμός ως διατηρητέων των κτισμάτων μπορεί να οδηγήσει στην υπαγωγή των κτισμάτων στο εξαγγελθέν πρόγραμμα ΔΙΑΤΗΡΩ, που μπορεί να περιορίσει το κόστος αποκατάστασης. Βασικό μέτρο είναι η διαμόρφωση δρόμου που θα συνδέει τα Μαυρογιωργιάννικα με τον υπόλοιπο Καραβά που θα καταλήγει σε χώρους στάθμευσης. Επιπλέον η υδροδότηση, η ηλεκτροδότηση και η συλλογή λυμμάτων πρέπει να αντιμετωπιστεί με υπόγειο δίκτυο. Στους πρόποδες του οικισμού, σε οικόπεδο ιδιοκτησίας της πρώην κοινότητας Καραβά μπορεί να κατασκευαστεί κεντρική μονάδα βιολογικού καθαρισμού.

Και σε αυτή την περίπτωση, η καθυστέρηση του κτηματολογίου δημιουργεί προβλήματα ως προς τον προσδιορισμό των ιδιοκτησιών. Τα κτίσματα ανήκαν παραδοσιακά σε ιδιώτες που, σε μεγάλο ποσοστό δεν επέστρεψαν στα Κύθηρα. Η απεύθυνση στα ενεργά πολιτιστικά σωματεία των Κυθήριων της Αυστραλίας (Kytherian Association of Australia, Kytherian Brootherhood of Australia, Kytherian Brootherhood of Queensland Australia) θα μπορούσε να βοηθήσει αφενός στο προσδιορισμό των ιδιοκτητών, αφετέρου στην επίτευξη συνεννόησης μεταξύ τους ή στην εύρεση χρηματοδότησης. Σε κάθε περίπτωση, είτε αν μετά απ'αυτές τις διαδικασίες η επανάχρηση των Μαυρογιωργιάννικων έχει αμιγώς ιδιωτικό χαρακτήρα είτε αν η Εγχώριος Περιουσία προβεί σε αγορά των οικημάτων, ο συντονισμός των παλαιών ιδιοκτητών είναι απαραίτητος έτσι ώστε ο οικισμός να αντιμετωπιστεί σαν

σύνολο. Η ανεύρεση ιδιωτικής χρηματοδότησης είναι απαραίτητη, οπότε ο Δήμος και η Εγχώριος Περιουσία πρέπει να δουλέψουν ώστε να τεθούν αυστηροί όροι στον τρόπο αποκατάστασης και στη συνέχεια στη λειτουργία του οικισμού.

Εικόνα 4.2.38- Τα Μαυρογιωργιάννικα-πηγή προσωπικό αρχείο Ελένης Χάρου

Εφαλτήριο της πρότασης είναι το γεγονός πως τα Μαυρογιωργιάννικα δεν κατοικούνται αλλά βρίσκονται εντός ενός κατοικημένου οικισμού, με αγροτική κυρίως καθημερινότητα. Το χωριό βρίσκεται πολύ κοντά στον Αγροτικό Συνεταιρισμό του Ποταμού, συγκεντρώνει πολλούς μικροπαραγωγούς ενώ οι κάτοικοι έχουν σημαντική πολιτιστική δράση (Πολιτιστικός Σύλλογος «Πορτοκαλιά» Καραβά). Παράλληλα εκεί βρίσκονται οι πηγές του Αμίρ Αλή, που αποτελούν αξιοθέατο για τους επισκέπτες του νησιού, βρίσκεται δίπλα στη λαγκαδιά του Καραβά όπου εκτείνεται και το μονοπάτι Μ49, με τους εγκαταλελειμένους νερόμυλους και τα παραδοσιακά κανάλια άδρευσης που με πρωτοβουλία κατοίκων και ΚΙΠΑ αποκαθίστανται ενώ για χρόνια φιλοξενούσε την Πατρίκια Αγροτική Σχολή του Καραβά, της οποίας το κτίριο αλλά και το περιβάλλον έχουν περιέλθει στην κυριότητα της Κοινότητας. Τέλος, ο Καραβάς βρίσκεται στο λιγότερο προβλεπόμενο βόρειο τμήμα του νησιού, οπότε μια πρόταση ανάδειξης του θα ήταν ωφέλιμη για το σύνολο των βόρειων χωριών.

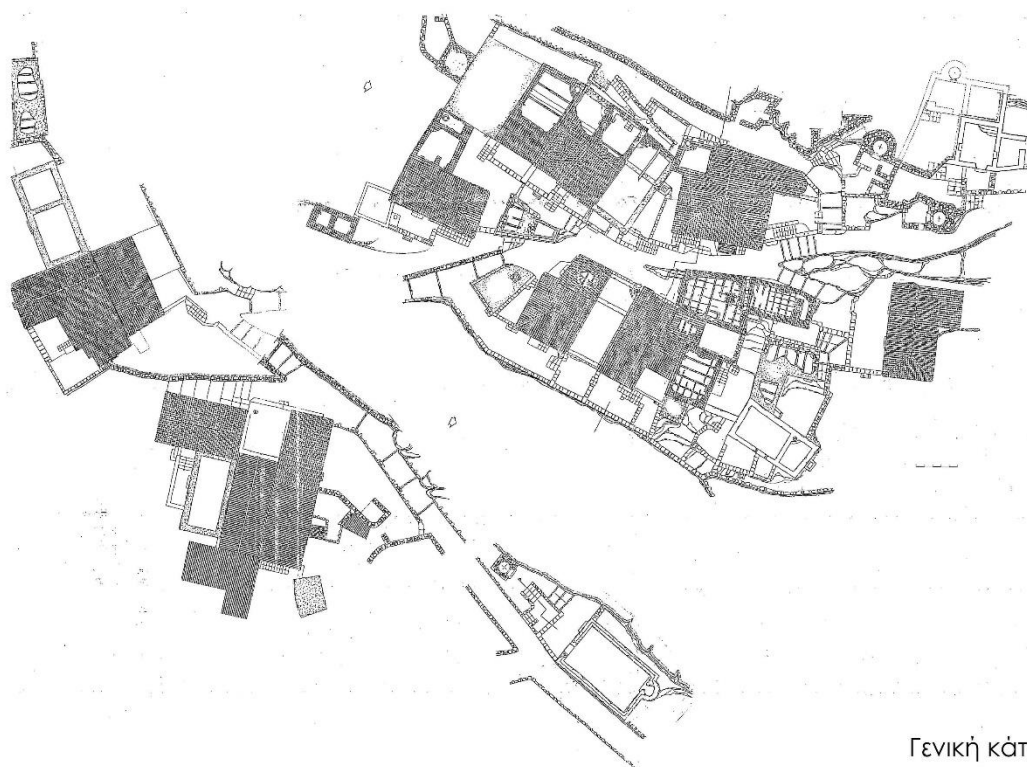

Εικόνα 4.2.39- Η σήμανση του μονοπατιού M49 'Φύση σε Αντιθέσεις' 14,6 χλμ, κυκλική διαδρομή [Καραβάς - Διακοπουλιάνικα - Φάρος Μουδαρίου - Πλατεία Άμμος - Καραβάς] στις πηγές Αμίρ Αλή-πηγή φωτογραφικό αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου «Πορτοκαλιά»

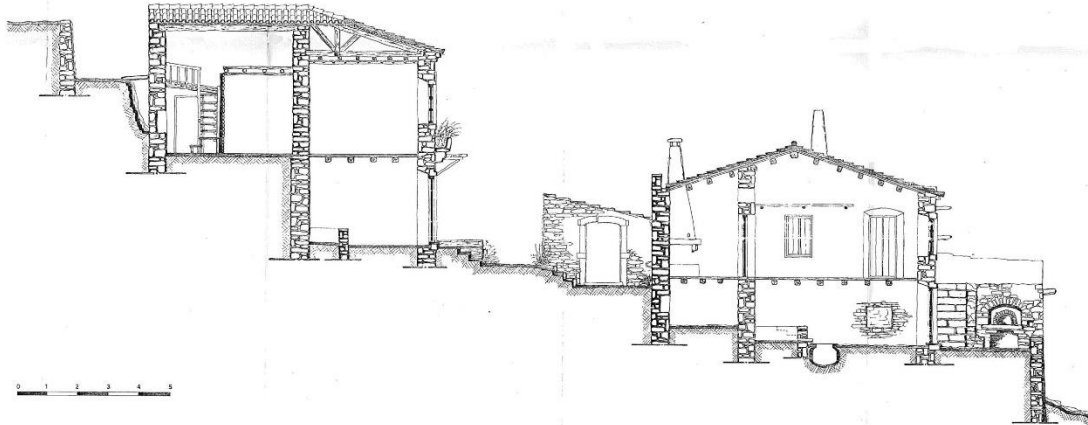
Όλα τα παραπάνω, συντέλεσαν στη σκέψη δημιουργίας ενός συγκροτήματος καταλυμάτων αγροτουρισμού στα Μαυρογιωργιάνικα, στη διαμόρφωση του οποίου θα διαδραματίσουν κομβικό ρόλο τα στοιχεία αγροτικής παράδοσης του χωριού. Ξεκινώντας απ'την ίδια τη γειτονιά των Μαυρογιωργιάνικων, η διαμόρφωση τους σε αγροτουριστικά καταλύματα επιβάλλει τη χρήση μόνο των χώρων των ορόφων, που είναι προσβάσιμοι με εξωτερικές σκάλες, μιας και το δύσβατο του εδάφους αλλά και η παραδοσιακή πρακτική κατοίκησης οδηγούν στη διαμόρφωση χώρων στο ισόγειο που δε φωτίζονται και αερίζονται επαρκώς. Όπως φαίνεται στα σχέδια που ακολουθούν, πρόκειται για τριάντα τρία σπίτια, χτισμένα σε ενιαίο μέτωπο και τρία ανεξάρτητα (στο παράδειγμα αναφοράς για το χωριό Pedralna στην Πορτογαλία τα σπίτια ήταν εικοσι δύο), απ'τα οποία προκύπτουν εξήντα οκτώ δωμάτια. Τα δωμάτια δεν είναι ισοδύναμα σε επιφάνεια και χώρους, γεγονός που επιτρέπει την απεύθυνση του εγχειρήματος σε διαφορετικά σενάρια διακοπών αλλά και σε επισκέπτες διαφορετικού οικονομικού επιπέδου.

Τα ισόγεια μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως χώροι σεμιναριακών μαθημάτων για τους κατοίκους και τους επισκέπτες σχετικά με τις παραδοσιακές αγροτικές πρακτικές και τις αρχές της βιολογικής γεωργίας, ως χώροι λαογραφικών εκθέσεων, που θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν ακόμη και μερικά απ'τα αντικείμενα και τις κατασκευές που βρίσκονται σήμερα στα Μαυρογιωργιάννικα ή ως αποθηκευτικοί χώροι των καλλιεργούμενων προϊόντων. Η χρήση τους ως σημεία προώθησης των τοπικών προϊόντων θα μπορούσε επίσης να είναι συμβατή όπως επίσης και η διαμόρφωση σημείων ενημέρωσης σχετικά με τις πρωτοβουλίες του Δήμου για προγράμματα αντίστοιχα με το «Kythera Trails». Τέλος, κάποιοι απ'τους χώρους θα μπορούσαν να στεγάσουν κάποιες απ'τις ανάγκες του τοπικού πολιτιστικού συλλόγου, του αγροτικού συνεταιρισμού ή βοηθητικές ανάγκες των καταλυμάτων, όπως κοινές κουζίνες, τραπεζαρίες. Σε κάθε περίπτωση, πρόθεση είναι οι χώροι αυτοί να είναι ανοιχτοί για την τοπική κοινότητα και τις δραστηριότητες της και να αποτελέσουν κίνητρο για τη δημιουργία νέων πρωτοβουλιών και κινήσεων.

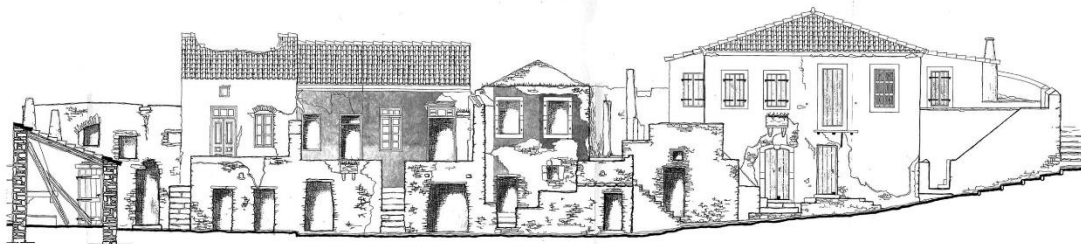
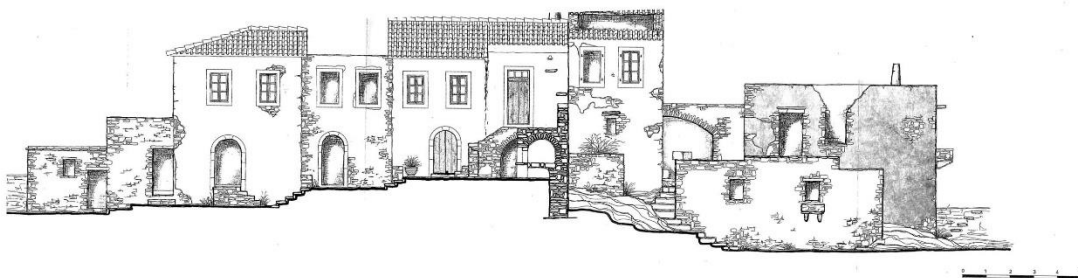

Γενική κάτοψη

Εικόνα 4.2.40- Γενική κάτοψη των Μαυρογιωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης

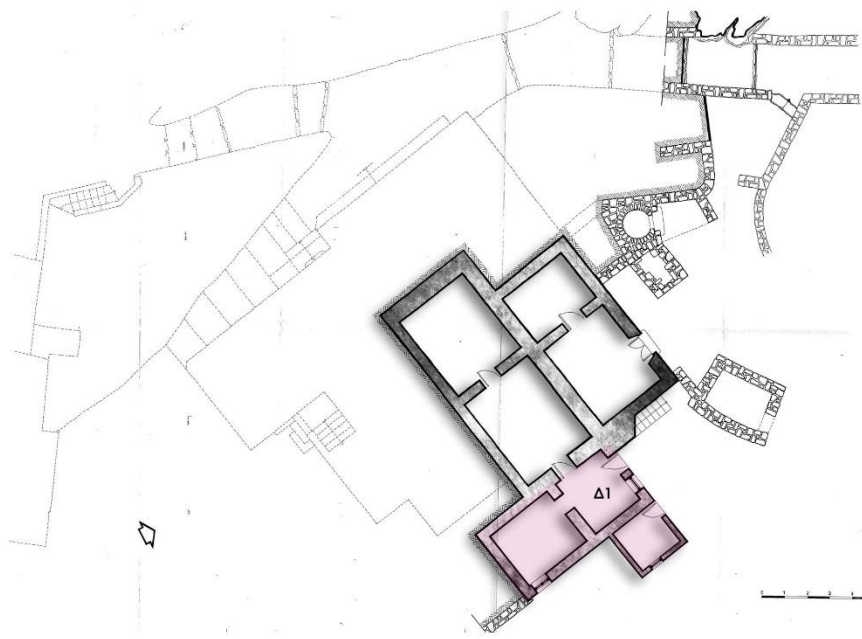

Τομή αα

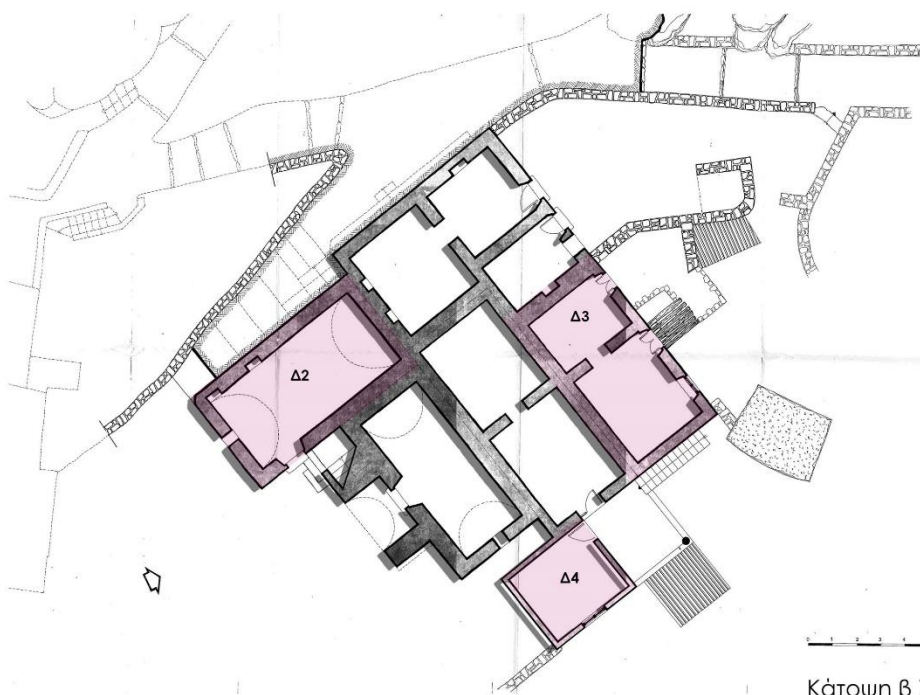

όψεις

Εικόνες 4.2.41, 4.2.42, 4.2.43- Τομή αα και γενικές όψεις των Μαυρογιωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

Κάτοψη Α Στάθμης

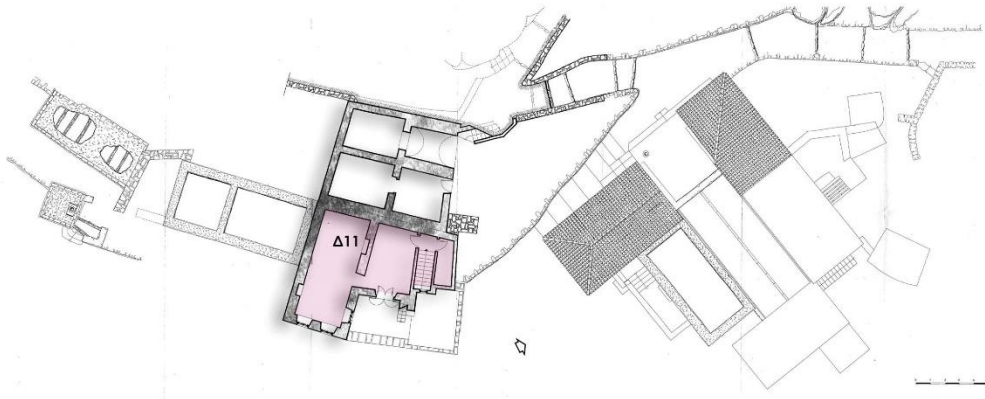

Κάτοψη β Στάθμης

Εικόνες 4.2.44, 4.2.45-Κατόψεις α&β στάθμης των Μαυρογιωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

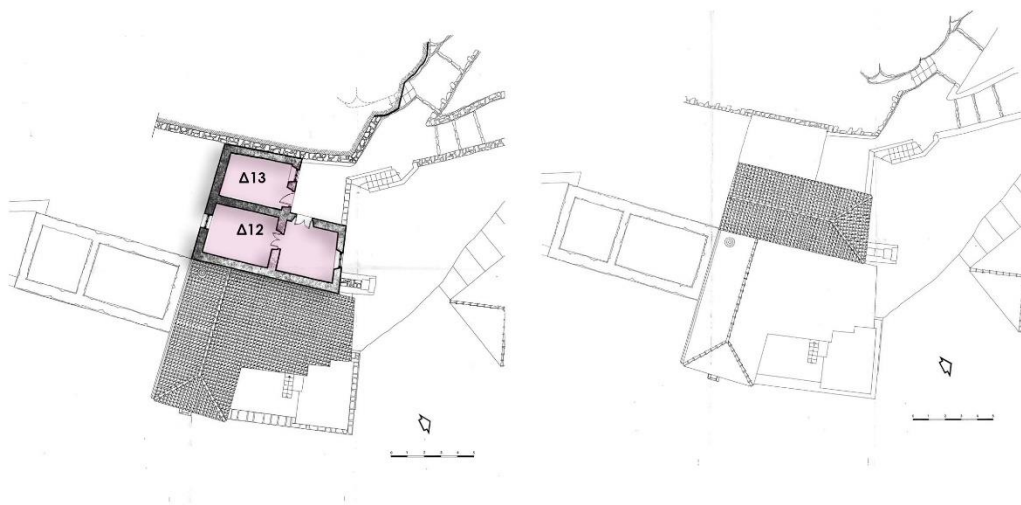

Κάτοψη γ Στάθμης

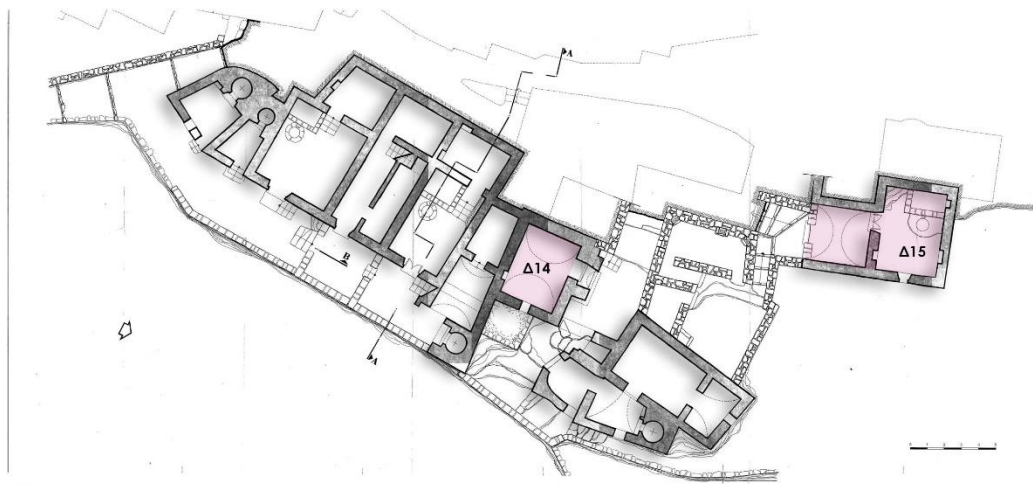

Κάτοψη δ Στάθμης

Εικόνες 4.2.46, 4.2.47-Κατόψεις γ&δ στάθμης των Μαυρογωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

Κάτοψη ε & στ Στάθμης

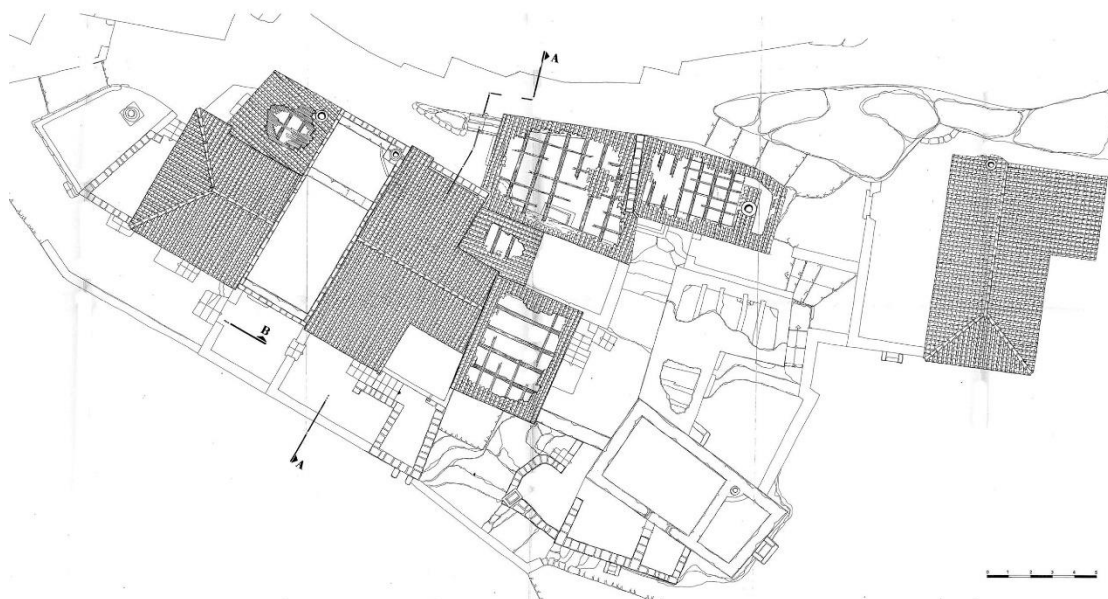

Κάτοψη ζ Στάθμης

**Εικόνες 4.2.48, 4.2.49, 4.2.50-Κατόψεις ε, στ & ζ στάθμης των Μαυρογιωργιάννικων-πηγή Χ.
Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία**

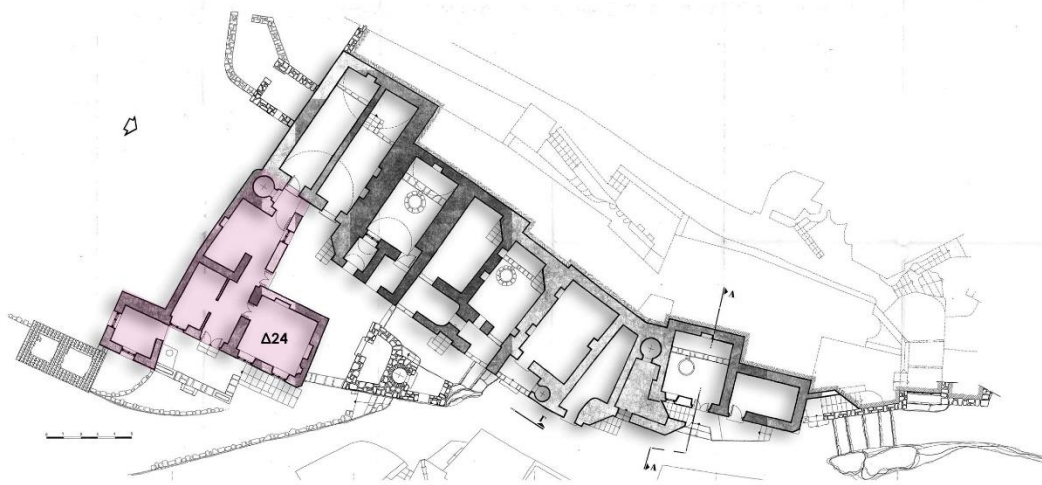

Κάτοψη η Στάθμης

Κάτοψη θ Στάθμης

Εικόνες 4.2.51, 4.2.52-Κατόψεις η & θ στάθμης των Μαυρογιωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

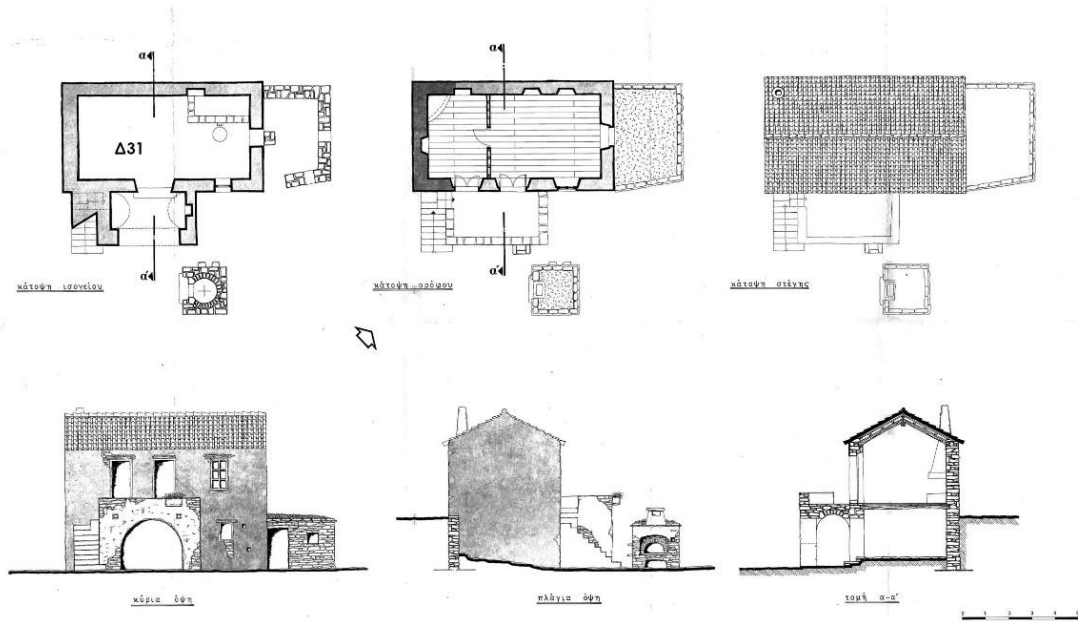
Κάτοψη ι Στάθμης

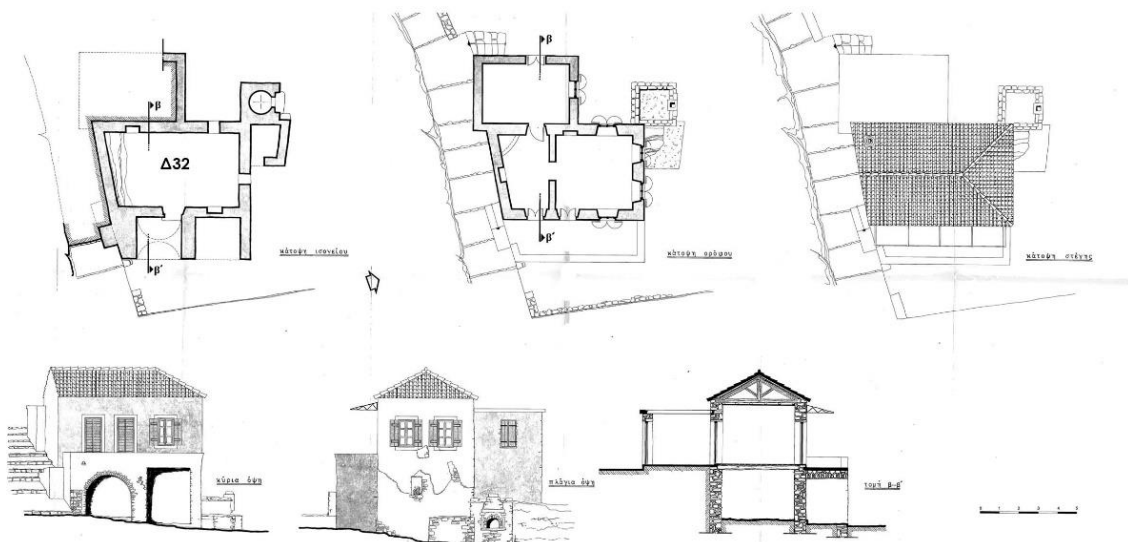
Κάτοψη κ Στάθμης

Εικόνες 4.2.53, 4.2.54-Κατόψεις ι & κ στάθμης των Μαυρογωργιάννικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

Ανεξάρτητο κτίσμα Α

Ανεξάρτητο κτίσμα β

Εικόνες 4.2.55, 4.2.56-Σχέδια αποτύπωσης των ανεξάρτητων κτισμάτων των Μαυρογιωργιάνικων-πηγή Χ. Σούγιαννης-προσωπική επεξεργασία

Όνομα	Περιοχή	Δωμάτια	Όνομα	Περιοχή	Δωμάτια
Δ1	Κάτω γειτονιά	3	Δ19	Πάνω γειτονιά	1
Δ2	Κάτω γειτονιά	1	Δ20	Πάνω γειτονιά	1
Δ3	Κάτω γειτονιά	2	Δ21	Πάνω γειτονιά	1
Δ4	Κάτω γειτονιά	1	Δ22	Πάνω γειτονιά	2
Δ5	Κάτω γειτονιά	2	Δ23	Πάνω γειτονιά	3
Δ6	Κάτω γειτονιά	1	Δ24	Πάνω γειτονιά	4
Δ7	Κάτω γειτονιά	2	Δ25	Πάνω γειτονιά	2
Δ8	Κάτω γειτονιά	1	Δ26	Πάνω γειτονιά	2
Δ9	Κάτω γειτονιά	2	Δ27	Πάνω γειτονιά	2
Δ10	Κάτω γειτονιά	2	Δ28	Πάνω γειτονιά	2
Δ11	Κάτω γειτονιά	2	Δ29	Πάνω γειτονιά	3
Δ12	Κάτω γειτονιά	2	Δ30	Πάνω γειτονιά	3
Δ13	Πάνω γειτονιά	1	Δ31	Ανεξάρτητο	4
Δ14	Πάνω γειτονιά	1	Δ32	Ανεξάρτητο	3
Δ15	Πάνω γειτονιά	2	Δ33	Ανεξάρτητο	3
Δ16	Πάνω γειτονιά	2		Σύνολο	68
Δ17	Πάνω γειτονιά	2			
Δ18	Πάνω γειτονιά	3			

Εικόνα 4.2.58- Τα διαμερίσματα που προκύπτουν στα Μαυρογιωργιάννικα- προσωπική επεξεργασία

Το κτίριο και το περιβόλι της Πατρίκας Αγροτικής Σχολής προτείνεται να αποτελέσει ένα νέο σχολείο για τους τοπικούς παραγωγούς με το οποίο θα μπορούν να έρχονται σε επαφή και οι επισκέπτες του χωριού. Νέες πειραματικές καλλιέργειες, μαθήματα πρότυπης μελισσοκομίας και βιολογικής καλλιέργειας, κοινοτικοί κήποι είναι κάποιες απ' τις δραστηριότητες που θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν στο χώρο. Το νέο πρόγραμμα για τη βιολογική γεωργία του ΚΙΠΑ θα μπορούσε να βρει στέγη στην Πατρίκια Σχολή με στόχο αυτή να αποτελέσει κέντρο για τη βιώσιμη γεωργία στο σύνολο του νησιού και σημείο αναφοράς για το σύνολο των μικρότερων παραγωγών με στόχο την ισχυροποίηση της αγροτικής παραγωγής στο νησί και την προβολή της σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο.

Εικόνα 4.2.58- Προετοιμασία του προαυλίου της Πατρίκιας Γεωργικής Σχολής για το Καλοκαιρινό φεστιβάλ Πορτοκαλιά- πηγή φωτογραφικό αρχείο Πολιτιστικού συλλόγου Πορτοκαλιά

Οι νερόμυλοι και τα μικροφράγματα της λαγκάδας μπορούν να ενταχθούν στο σχεδιασμό της πρότασης, σε συνδυασμό με το μονοπάτι που τη διασχίζει. Η σωστή αποκατάσταση και ανάδειξη των νερόμυλων μπορεί να ενισχύσει τη διατήρηση της ταυτότητας του χωριού, δημιουργώντας ένα νέο σημείο ενδιαφέροντος για ολόκληρο το νησί. Και σε αυτή την περίπτωση η αποσαφήνιση των ιδιοκτησιών θα αποτελέσει οδηγό στη διαμόρφωση της πρότασης, προσφέροντας νέες σημαντικές αναπτυξιακές δυνατότητες.

Η πρόταση για την επανάχρηση των Μαυρογιωργιάνικων έχει οικονομική, περιβαλλοντική αλλά και κοινωνική έκφραση μιας και εντάσσεται στα πλαίσια ενός μοντέλου διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς βασισμένου στην κυκλική οικονομία. Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια, ακόμα και σήμερα ενδιαφέρουν τους κατοίκους του χωριού ενώ προσπάθειες που αφορούν την αποκατάσταση των αγροτικών διαμορφώσεων στο φυσικό περιβάλλον αγκαλιάζονται απ' την τοπική κοινότητα. Την ίδια στιγμή, η επιλογή του μοντέλου του αγροτουρισμού μπορεί να απαντήσει στην επιδίωξη κατοίκων και επισκεπτών για διατήρηση της ήπιας τουριστικής ανάπτυξης και παράλληλα για επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

Μαυρογιωργιάννικα//αγροτουρισμός

Αξιοποίηση κοινοτικού κτιρίου Γεωργικής Σχολής
Πρότυπες καλλιέργειες/σεμινάρια επισκεπτών-κατοίκων

Νερόμυλοι/παραδοσιακό σύστημα ύδρευσης
τοπικές καλλιέργειες//παραδοσιακές πρακτικές

**Εικόνα 4.2.59- Διαγραμματική περιγραφή της πρότασης για τα Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά-
πηγή φωτογραφιών googleearth, kipa.org, <http://iek-spart.lak.sch.gr/>**

5. Συμπεράσματα- Παρατηρήσεις

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια, συνδέεται άμεσα με την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, περιλαμβάνοντας την οικονομική, την περιβαλλοντική και την κοινωνική διάστασή της. Συνεπώς, ο σχεδιασμός ενός ολοκληρωμένου πλάνου διαχείρισης της κληρονομιάς είναι ένα πολυπαραγοντικό ζήτημα που περιλαμβάνει τη σωστή μεθοδολογία τεκμηρίωσης και διενέργειας των εργασιών αποκατάστασης, τη μελέτη των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της καθώς και τον αντίκτυπο που θα έχει στο κοινωνικό σύνολο. Η οικονομική βιωσιμότητα διαδραματίζει κομβικό ρόλο στη διατύπωση των προτάσεων μιας και είναι ένα απ'τα κρίσιμα ζητήματα που θα επηρεάσει την αειφορία των μνημείων. Η εξέταση των παραδειγμάτων των Cinque Terre, Baena και Pedralna, επιβεβαίωσε πως η πολιτιστική κληρονομιά, το φυσικό περιβάλλον, το κτηριακό απόθεμα και η διαχείρισή του, μπορούν να τεθούν στο επίκεντρο ενός τοπικού μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης, βασισμένου στην κυκλική οικονομία με πολύ θετικά οικονομικά, περιβαλλοντικά αλλά και κοινωνικά αποτελέσματα.

Το νησί των Κυθήρων είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση μελέτης, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει. Απ'τη γεωγραφική του θέση ως την πολυτάραχη ιστορία του κι απ'το σπάνιο φυσικό του περιβάλλον ως τις ενδιαφέρουσες πρωτοβουλίες κατοίκων και πολιτιστικών σωματείων, συνθέτει ένα πολύπλοκο πεδίο παρέμβασης με στόχο την αειφόρο ανάδειξη, αξιοποίηση και προστασία των παραδοσιακών οικισμών και του πολιτιστικού του αποθέματος. Ένας απ'τους βασικούς στόχους διαμόρφωσης των προτάσεων ήταν η χάραξη ενός σχεδιασμού που αφενός θα προστατεύει και θα αναδεικνύει, τα λιγότερο ίσως αναδεδειγμένα στοιχεία της κληρονομιάς του νησιού αλλά αφετέρου θα διαμορφώνει νέες οικονομικές ευκαιρίες για τους κατοίκους και συνολικά ευνοϊκότερους όρους διαβίωσης σε ένα, στο μέτρο του δυνατού, αυτόνομο νησί. Η μελέτη της περιοχής που εξετάστηκε, ανέδειξε την ύπαρξη ενός πολύ πλούσιου και ετερογενούς πολιτιστικού αποθέματος, που δεν περιορίζεται σε μνημειώδη κτήρια αλλά περιλαμβάνει και στοιχεία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος όπως αυτό διαμορφώθηκε απ'τις παραδοσιακές πρακτικές. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι επίσης η ύπαρξη του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας, κατάλοιπου της Ιονίου Πολιτείας. Η θεσμοθετημένη ισχύς ενός μοντέλου κοινοτικής περιουσίας, ακόμη και αν σήμερα δεν λειτουργεί με τους βέλτιστους όρους, μπορεί να δώσει σημαντικές προοπτικές στο νησί.

Οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων, τόσο των κατοίκων όσο και των επισκεπτών, οδηγούν σε σημαντικά συμπεράσματα. Τα θετικά στοιχεία του νησιού που επισημάνθηκαν είναι το πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα, το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και η ήπια τουριστική ανάπτυξη που χαρακτηρίζει τα Κύθηρα. Τα αρνητικά στοιχεία είναι η ελλιπής συγκοινωνία και η δύσκολη προσβασιμότητα, η ύπαρξη περιοχών άναρχης ανάπτυξης, η συνεχής μείωση των μόνιμων κατοίκων, η μικρή διάρκεια της τουριστικής περιόδου, η ανεπαρκής ενασχόληση με τη βιολογική γεωργία καθώς και η έλλειψη ενημέρωσης και συνεργασίας σε τοπικό επίπεδο. Είναι ενδιαφέρουσα η επιδίωξη των κατοίκων για επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου ενώ ταυτόχρονα διαφωνούν με την άναρχη δόμηση στις πιο τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές του νησιού. Όπως επίσης και η αγωνία τους να προστατεύσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά και το τοπίο. Απ'την πλευρά των επισκεπτών, διαφαίνεται πως παρόλο που δε γνωρίζουν το σύνολο των μνημείων ή των παραδοσιακών οικισμών των Κυθήρων, θαυμάζουν την τοπική αρχιτεκτονική και προτιμούν το νησί ακριβώς επειδή δεν έχει ακολουθήσει ένα αμιγώς τουριστικό μοντέλο ανάπτυξης. Σε κάθε περίπτωση, ο συνδυασμός φυσικού περιβάλλοντος και πολιτιστικού αποθέματος, με δεδομένη την επιτυχία του δικτύου μονοπατιών μπορεί να καθιερώσει έναν νέο μοντέλο τουρισμού, με διαφορετικά σημεία ενδιαφέροντος που δε θα εξαντλείται στους καλοκαιρινούς μήνες.

Οι προτάσεις ανάδειξης, προκύπτουν απ'τα αποτελέσματα της ανάλυσης της περιοχής μελέτης σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων και διαμορφώνονται στο πνέυμα των αρχών της κυκλικής οικονομίας και των σύγχρονων θεωρήσεων για την προστασία και την ανάδειξη του πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος. Με βασικούς στόχους την ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών και τη δημιουργία νέων σημείων ενδιαφέροντος, την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και τη βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων, προτείνεται ένα πρόγραμμα τριπλής εκμετάλλευσης, με δράσεις που αφορούν το Δήμο και την Εγχώριο Περιουσία, δράσεις που επιβάλλουν τη σύμπραξη των φορέων αυτών με ιδιωτικές πρωτοβουλίες αλλά και δράσεις που αποτελούν ιδιωτικές επεμβάσεις. Η ύπαρξη ενός συνολικού σχεδίου που θα ρυθμίζει τα παραπάνω, τους εμπλεκόμενους σ'αυτά και τα πεδία παρέμβασής τους είναι απαραίτητη ώστε ο στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης για το νησί να αποτελεί κοινό τόπο για το σύνολο τους.

Οι προτάσεις χωρίζονται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη αφορά το θεσμό της Εγχωρίου Περιουσίας και τα Αγγλικά Σχολεία, η δεύτερη τους μικρότερους κηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς και η τρίτη τον εγκαταλελειμένο οικισμό Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά. Για κάθε ενότητα, προτείνεται ένα διαφορετικό μοντέλο διαχείρισης, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του μνημείου και την προτεινόμενη χρήση του. Η εμπλοκή τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα στη χρηματοδότηση και τη διαχείριση του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος των Κυθήρων, σε ένα αυστηρά οριοθετημένο πλαίσιο, μπορεί να είναι ιδιαίτερα επωφελής για την τοπική κοινωνία και οικονομία. Τα τρία Αγγλικά Σχολεία συγκροτούν μια ενότητα αναγνωρίσιμων κτισμάτων που επιβεβαιωμένα ανήκουν στην Εγχώριο Περιουσία. Η Επανάχρησή τους ως κέντρο αγροτουρισμού στη Μηλαπιδέα, ως σημείο ανάδειξης των φυσιολατρικών δραστηριοτήτων στην Κάτω Χώρα και ως χώρος ανάδειξης της άυλης τοπικής παραδοσιακής κληρονομιάς απευθύνεται τόσο στους κατοίκους όσο και στους επισκέπτες του νησιού, δημιουργώντας τις υποδομές για τη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού τουριστικού μοντέλου. Η επανάχρηση των εγκαταλελειμμένων σπιτιών εντός των παραδοσιακών οικισμών, απαντά στην επιδίωξη των κατοίκων για εύρεση οικονομικής κατοικίας με την ταυτόχρονη προστασία και ανάδειξη του παραδοσιακού κτηριακού αποθέματος. Αυτή η πρακτική, θα ωφελήσει και την τοπική κοινωνία των κηρυγμένων οικισμών που ήδη κατοικούνται. Τέλος, η πρόταση για τη διαμόρφωση των Μαυρογιωργιάννικων σε αγροτουριστικά καταλύματα σε συνδυασμό με την αξιοποίηση παραδοσιακών αγροτικών κτισμάτων και διαμορφώσεων, όπως οι νερόμυλοι, οι αναβαθμίδες αλλά και το κτήριο της παλιάς Αγροτικής Σχολής του Καραβά στοχεύει στην ανάδειξη του οικισμού, στη διαμόρφωση ενός αγροτουριστικού πλαισίου ανάπτυξης αλλά και στη δημιουργία ενός κέντρου βιώσιμης αγροτικής παραγωγής για τους μεμονωμένους καλλιεργητές του νησιού.

Ένα απ'τα πρώτα συμπεράσματα που διεξάγεται, είναι το γεγονός πως στη σύγχρονη εποχή, η προστασία του μνημειακού πλούτου συνδέεται άμεσα με την κοινωνική του απεύθυνση, την αειφορία και το περιβάλλον του. Βασικός γνώμονας όλων των προτάσεων που διατυπώθηκαν είναι η ενημέρωση, ευαισθητοποίηση και ενεργός εμπλοκή των κατοίκων του νησιού στην ανάδειξη του μνημειακού τους πλούτου. Η ενδυνάμωση της τοπικής κοινωνίας και η ενθάρρυνση νέων πρωτοβουλιών, με εφελκυστικό τον πολιτισμό οφείλει να είναι η βάση κάθε προσπάθειας ανάδειξης. Άλλωστε αυτός είναι ένας απ'τους παράγοντες που μπορούν να διασφαλίσουν την αειφορία του πολιτιστικού αποθέματος ενός τόπου και τη μεταβίβασή του, στην καλύτερη δυνατή κατάσταση, στις επόμενες γενιές. Η οικονομική αυτάρκεια των εγχειρημάτων αλλά και οι νέες διέξοδοι που μπορούν να προσφέρουν στους ίδιους τους κατοίκους αποτελούν παράλληλα σημαντική επιδίωξη. Το περιβάλλον, φυσικό και ανθρωπογενές, εντάσσεται ενεργά στο αντικείμενο της διαχείρισης μιας και αποτέλεσε

και αποτελεί το υπόβαθρο στο οποίο διαμορφώθηκαν οι παραδοσιακές καθημερινές πρακτικές, πόλο έλξης των επισκεπτών αλλά κυρίως αναγκαίο αγαθό της διαβίωσης των σημερινών κατοίκων. Μια ολοκληρωμένη πρόταση ανάδειξης συνεπώς, οφείλει να συνυπολογίζει όλους τους παραπάνω παράγοντες, προσφέροντας λύση σε κάθε ζήτημα που άπτεται κάποιου απ' αυτούς.

Επιπλέον, η επιλογή του διαχειριστικού μοντέλου ανάδειξης κάθε μνημείου δεν είναι μονοσήμαντη. Είναι απαραίτητη, η εξέταση κάθε περίπτωσης βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της και η επιλογή εκείνου του μοντέλου που είναι εφικτό να εφαρμοστεί και σε κάθε περίπτωση δε θίγει την ακεραιότητα και τις αξίες του μνημείου. Στην επιλογή αυτή, και πάλι κομβικός είναι ο ρόλος της τοπικής κοινότητας αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης που οφείλουν να θέσουν τους απαραίτητους όρους ώστε να διασφαλιστεί η αειφορία του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος. Ειδικά στην περίπτωση ενός μικρού νησιού όπως τα Κύθηρα, ο συνδυασμός μοντέλων διαχείρισης και χρηματοδότησης της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να διευρύνει το αντικείμενο των πρωτοβουλιών ανάδειξης, να αυξήσει τα οφέλη τους και να δώσει ώθηση στην τοπική οικονομία.

Στα Ελληνικά δεδομένα, ο πιο διαδεδομένος τρόπος ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας ενός νησιού είναι ο τουρισμός, μια διέξοδος που ανάλογα με τον τρόπο εφαρμογής της μπορεί να αποβεί είτε σωτήρια είτε καταστροφική για το περιβάλλον στο οποίο εφαρμόζεται. Οι παράγοντες που αναφέρθηκαν πιο πάνω σε σχέση με την ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος, επηρεάζουν άμεσα το τουριστικό μοντέλο που επιλέγεται να ακολουθηθεί σε κάθε περιοχή. Τα οικονομικά οφέλη, οφείλουν να ισορροπούν με την ευημερία των κατοίκων, η ανάπτυξη να μην εξαντλεί τους φυσικούς πόρους, η περίοδος άφιξης των επισκεπτών να μην είναι η μοναδική κατά την οποία η μόνιμοι κάτοικοι μπορούν να απασχοληθούν. Το μοντέλο του αγροτουρισμού, μπορεί να συγκεράσει τις κύριες ασχολίες των κατοίκων με τον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα, βελτιώνοντας τις υπάρχουσες υποδομές και δημιουργώντας νέες ευκαιρίες απασχόλησης.

Ιδιαίτερα σημαντική για τη διασφάλιση των παραπάνω είναι η κατάρτιση ενός κανονιστικού πλαισίου που θα ρυθμίζει τις δράσεις που θα προκύψουν. Η ανάγκη δημοσίευσης ΣΧΟΑΑΠ, ειδικής πολεοδομικής μελέτης και ολοκλήρωσης του κτηματολογίου για τα Κύθηρα είναι επιτακτική ώστε να διασφαλιστεί η διατήρηση και η ανάδειξη πολιτιστικού αποθέματος, φυσικού περιβάλλοντος και παραδοσιακών οικισμών. Αναγκαίες τομές πρέπει να γίνουν και στον τρόπο λειτουργίας του θεσμού της Εγχωρίου Περιουσίας που θα διασφαλίζουν την καλύτερη αξιοποίηση των περιουσιακών της στοιχείων αλλά και την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων στη λήψη σημαντικών αποφάσεων για τη λειτουργία της. Οι νέες δράσεις πρέπει να συνδιάζονται με τις ήδη υπάρχουσες, οι τοπικοί φορείς να συνδιαλλέγονται με τους κατοίκους και η ενθάρρυνση νέων πρωτοβουλιών να είναι ένας απ' τους βασικούς στόχους της διοίκησης. Σημαντικό επίσης ρόλο, διαδραματίζουν οι δράσεις εξωστρέφειας, έτσι ώστε το νησί, οι δραστηριότητες που προσφέρει και τα τοπικά του προϊόντα να γίνουν γνωστά σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο.

Τέλος, σημαντικό είναι να ενταχθεί στους σχεδιασμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης η λεπτομερής καταγραφή του πολιτιστικού αποθέματος των Κυθήρων, η αποσαφήνιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και η σύνταξη ειδικών πολεοδομικών μελετών τόσο για τους κηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς τόσο και για οικισμούς που χρήζουν προστασίας. Απαραίτητες βελτιώσεις πρέπει να γίνουν στο οδικό δίκτυο του νησιού όπως επίσης και συνεννοήσεις ώστε να διασφαλιστεί η σύνδεση του νησιού, ακτοπλοϊκά και αεροπορικά, με την υπόλοιπη Ελλάδα. Τέλος, ο Δήμος πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να αυξηθούν οι μόνιμοι κάτοικοι, δημιουργώντας τις

κατάλληλες υποδομές και διασφαλίζοντας την ύπαρξη οικονομικά προσιτών καταλυμάτων.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Agapito , Mendes, Oom do Valle, «*The rural village as an open door to nature-based tourism in Portugal: The Aldeia da Pedralva case*», *Tourism review* vol60, 2012

Ayuntamiento de Baena, «*Agri Urban Baena-integrated action plan*», URBAN III, 2015

Bury, Meiggs, «*Η Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*», Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 1998

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society ,Faro, 2005, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680083746>

Council of Europe, «*European Landscape Convention*», Florence 2000, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/1680080621>

Donovan Rypkema, Hristina Mikić, «*Toward new development perspectives of cultural heritage in creative economy*», Creative Economy Group Foundation, 2016

ENCATC (The European Network on Cultural Management and Policy), Europa Nostra, Heritage Europe (The European Association of Historic Towns and Regions), The Heritage Alliance from England as well as The International Cultural Centre (Krakow, Poland) and The Raymond Lemaire International Centre for Conservation at the University of Leuven (Belgium) Global Education Monitoring Report Team, «*Education for people and planet: creating sustainable futures for all, Global education monitoring report*», UNESCO, 2016

E.P.H.C., «*Making Heritage Happen: Incentives and Policy Tools for Conserving Our Historic Heritage*», Environment Protection & Heritage Council, 2004

Europa Nostra, ICOMOS, Climate Heritage Network, «*European Cultural Heritage Green Paper*», Μάρτιος 2021

IVth EUROPEAN CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR THE CULTURAL HERITAGE Helsinki, 30-31 May 1996, διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/16805077fc>

EX. POAUS, «*Σχεδιασμός της διαχείρισης των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO-Κατευθυντήριες γραμμές για την ανάπτυξη, υλοποίηση και παρακολούθηση των σχεδίων διαχείρισης*», Lidija Ljesar, 2016

«*EXTension of Potentiality of Adriatic UNESCO Sites*» διαθέσιμο στο <https://keep.eu/projects/4854/EXTension-of-POtentiality-of-EN/>

Foster, «*Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts*», *Resources, Conservation and Recycling* Vol. 152, Ιανουάριος 2020, 104507

Girard, Gravagnuolo, «*Circular economy and cultural heritage/landscape regeneration. Circular business, financing and governance models for a competitive Europe*», BDC, vol.17, 2017

Guler, Kahya «*Developing an approach for conservation of abandoned rural settlements in Turkey*», ITU A | Z, Vol 16 No 1, March 2019

ICOMOS, «*The Nara document of Authenticity (1994)*», διαθέσιμο στο <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>

Kontolios, Κωστούρου, Κονας, Ζηλάκου, Woredemelak Abebaw, Emanuele, Van Paer «Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Ellen Macarthur Foundation, « *Circular Economy in cities: project guide*», Ellen Macarthur Foundation, 2019

Macdonald, « Leveraging heritage : public-private, and third-sector partnerships for the conservation of historic urban environment», Scientific Symposium (ICOMOS General Assemblies), 2011

Macdonald, Cheong, «*The Role of Public-Private Partnerships and the Third Sector in Conserving Heritage Buildings, Sites, and Historic Urban Areas*», Getty Conservation Institute, 2014

Mascarenhas , Filippe, Barata «*Rehabilitation of abandoned villages through tourism: a solution for sustainable heritage development*», International Conference on «Rural tourism re-inventing rural tourism and the rural tourism experience, conserving, innovating and co-creating for sustainability», University of Aveiro, Portugal September 2013

Mauch Messenger, Smith, «*Cultural Heritage Management A Global Perspective*», University of Minnesota, 2010

Medina-Increate, «*Καταγραφή και Αξιολόγηση των Πολιτιστικών Χαρακτηριστικών Κυθήρων και Αντικυθήρων*», INCreate, MAVA, 2018

Medina, «*Καταγραφή και Αξιολόγηση του Φυσικού Περιβάλλοντος Κυθήρων και Αντικυθήρων*», INCreate, MAVA, 2018

Moropoulou, Delengou, « Innovative technologies and strategic planning methodology for assessing and decision making concerning preservation and management of historic cities»

OpenHeritage, « *Collaborative Heritage Reuse: Enabling strong partnerships*» POLICY BRIEF #02, Μάρτιος 2021

Pickard, «*Funding the architectural heritage: A guide to policies and examples*», Council of Europe publications, 2009

Raso, «*Setting the Scene: Tourism impacts on our social and cultural assets. How should sustainable tourism respond? Managing culture and social impacts: the 5 Terre Experience*», Europarc Sustainable tourism in protected areas, XI charter network meeting, Pramanta, 2019

« *Report of the United Nations Conference on environment and development*», Rio de Janeiro, 1992, διαθέσιμο στο <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1709riodeclarationeng.pdf>

Ribeiro, Marques, «*Rural Tourism and The Development of Less favoured Areas – between Rhetoric and Practice*», International Journal of Tourism Research, 4(3), 2002

Rypkema, Cheong, «*Cultural heritage and public-private partnership*», Creative Economy Group Foundation, 2016

Tzortzopoulou, Gregory, «The Karavas Water Project: An archaeological and environmental study of interaction and community in northern Kythera», δημ. Στο Journal of Greek Archaeology 2, 2017

Treuil, Darcque, Poursat, Touchais, «Οι πολιτισμοί του Αιγαίου», Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2015

UCLG Executive Bureau, «Culture: Fourth pillar of sustainable development», in Draft Proposal for Approval of the UCLG Executive Bureau, Mexico City 2010, διαθέσιμο στο http://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/zz_culture4pillarsd_eng.pdf

UNESCO, ICCROM, ICOMOS και IUCN, «Managing Cultural World Heritage», UNESCO World Heritage Centre (World Heritage Resource Manual), 2013

UNESCO, «Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention», Annex 3, 2008

United Nation Conference on human settlements (HABITATII), Istanbul 1996, διαθέσιμο στο <https://www.un.org/en/conferences/habitat/istanbul1996>

World Commission on Environment and Development, «Our common future», 1987

Ελληνική βιβλιογραφία

Αλεξιάδη, Αντωνιάδη, Αντωνοπούλου, Καραγιάννη, Μαραγού Μόνικα-Νόελ, «Κάτω Χώρα Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Αναστασίου, Βούκια, Ζαμάνη, Κορωνάκη, Πουλάκος, Σκαμάκης, Sautelet, «Καστρισιάνικα Κυθήρων», 2008-2009, διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Αυγερινού, «Νεώτερες εννοιολογικές προσεγγίσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς στα πλαίσια του βιώσιμου χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Βαλλιανάτου, «Η χλωρίδα των Κυθήρων», δημ. Στο περιοδικό «ΦΥΣΗ» της Ελληνικής Εταιρίας Προστασίας της Φύσης, τεύχος 160, Απρίλιος 2018

Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής επιτροπής, «Η κυκλική οικονομία Συνδέοντας, δημιουργώντας και διατηρώντας την αξία», 2014

Γκόνη, Μαγουλιώτης, Μαλέας, Παπαδημούλη, Περδίκη, Στενού, Macura, «Αρωνιάδικα Κυθήρων», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Γοσπονδίνη, Μπεριάτο και Ράσκου, «Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: «Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα», επ. περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ, τεύχος 6

Δαμιανού, «Λαϊκές αφηγήσεις – Μύθοι και παραμύθια των Κυθήρων», Φαντασιακή δημιουργία και πραγματικότητα, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα, 2005

Δήμος Κυθήρων, «Σχέδιο Δράσης Αειφόρου Ενέργειας (ΣΔΑΕ) του Δήμου Κυθήρων», Κύθηρα, 2016

- Δήμος Κυθήρων, «*Στρατηγικός Σχεδιασμός 2011-2014*», Κύθηρα, 2011
- Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, «*Κυκλική Οικονομία & Αυτοδιοίκηση*», Αθήνα, Σεπτέμβριος 2020
- Ευρωβαρόμετρο Flash 388: «*Ψτάσεις των Ευρωπαίων απέναντι στη διαχείριση αποβλήτων και την αποδοτική χρήση των πόρων*», 2010
- Ζουρέλλη, Κωνσταντοπούλου, Σταυρακάκη, Χαραμουντάνη, Χρυσανθοπούλου, Bedan, «*Μυλοπόταμος Κυθήρων*», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Καλλιγερως, «*Εδώ γεννήθηκε η Αφροδίτη – Συνοπτική ιστορία των Κυθήρων*», εκδ. Κυθηραϊκά, 2001
- Καρέτσος, «*Αξιοποίηση των λίθινων αναβαθμίδων και τοιχίων ως εργαλείων διατήρησης της βιοποικιλότητας*», δημ. στο <https://ecopress.gr/axiopiisi-ton-lithinon-anavathmidon-k/>, 2018
- Καπέρδα, Μιχαλοπούλου, Μπαλφούσια, Παναγοπούλου, Παπαλυμπέρη, Στανίτσα, Τσακίρη, «*Μυλοπόταμος Κυθήρων*», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Κασιμάτης, «*Ο Θεσμός της Εγχωρίου περιουσίας*», επ. συνέδριο «*Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*», ΠΡΑΚΤΙΚΑ, ΤΟΜ.α', 2005
- Κοσμίδη, Μαραβέλια, Μιχαλοπούλου, Παναγοπούλου, Τζωρμπατζάκη, Τσαζή, Χαβδούλα, «*Κάτω Χώρα Κυθήρων*», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Κούκκου, «*Ιστορία των Επτανήσων απ'το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία*», Εκδόσεις Παπαδήμα, 1983
- Κουλούρη, «*Εδαφική υδατική διάβρωση και αλλαγή χρήσης γης στη Μεσόγειο: εγκατάλειψη παραδοσιακής εκτατικής καλλιέργειας*». Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Περιβάλλοντος. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Μυτιλήνη, 2005
- Κουμανούδης, «*Ανεμομυλικά Κυθήρων, Μάνης, Αργολίδας, Αρκαδίας, Μεσσηνίας, Ακαρνανίας & των τριών κατέναντι νησιών (Κάλαμος, Καστός, Μεγανήσι)*», δημ. στα ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Νοέμβριος 2004
- Κούτλα, Λυτή, Νικολάου-Αλαβάνου, Νικολοπούλου, Σφύρα, Ardoin Saint Amand, Geffriaud, «*Χώρα Κυθήρων*», Τμήμα Α (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>
- Κυπριανίδου, «*Κυκλική οικονομία - νέο μοντέλο ανάπτυξης*», περιοδικό του ΕΤΕΚ, τεύχος 191, 2015
- Λαβούτα, «*Αρχές και κριτήρια Κυκλικής οικονομίας & Οικονομία Διαμοιρασμού*», Εκδήλωση για την Παγκόσμια Ημέρα Προτύπων: «*Πρότυπα για Βιώσιμες και Έξυπνες πόλεις*» Ε.Κ.Τ., 2017
- Λεοντίνη, «*Εγχώριος περιουσία Κυθήρων & Αντικηθύρων – Ιστορία & Πολιτική*», Α' Συνέδριο Κυθηραϊκών Μελετών, πρακτικά, τομ. Γ', 2000
- Λιόγκας, «*Κανονιστική εναρμόνιση και πρότυπα για τη θέσπιση εθνικών πολιτικών, τεχνική νομοθέτηση και δημόσιες συμβάσεις*», εισήγηση στο συνέδριο «*Εθνική Στρατηγική για Κυκλική Οικονομία και Περιβάλλον*», Αθήνα 2018

Μαϊστρου, «Οδηγός για την ανάδειξη και αξιοποίηση κτηρίων ιδιοκτησίας δημοσίου με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία», παρουσίαση, 2011

Μαϊστρου, «Προστασία και Διαχείρισης της ανάπτυξης ιστορικών πόλεων», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»,

Μαϊστρου, «Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία και ανάδειξη ιστορικών πόλεων και παραδοσιακών οικισμών.» Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», Μάιος 2020

Μαϊστρου, «Η έννοια και οι στόχοι της πολεοδομικής προστασίας από τα μεμονωμένα μνημεία στα ιστορικά σύνολα-νεώτερες αντιλήψεις και πρακτικές-η στρατηγική διαχείρισης», διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων» ΕΜΠ

Μαϊστρου, «Προστασία & Διαχείριση Ιστορικών πόλεων», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ», Μάιος 2020

Μαλλούχου-Tuffano, «Προστασία & Διαχείριση μνημείων- Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις», Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015

Μαρσέλλος, « Η τύχη της Εγχωρίου Περιουσίας μετά την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα- Σημερινό status και προοπτικές αξιοποίησης της για την ανάπτυξη των νησιών», επ. συνέδριο « Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ», ΠΡΑΚΤΙΚΑ, ΤΟΜ.α', 2005

Μοροπούλου, Μ. Καρόγλου, «Αειφόρος κατασκευή. Ο ρόλος των υλικών», Ε.Μ.Π.- Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Προστασία Μνημείων»

Μοροπούλου, «Ευρωπαϊκή στρατηγική περιβάλλοντος και ανάπτυξης: Η πόλη του αύριο και η πολιτιστική κληρονομιά», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Μοροπούλου, « Επεξεργασίες ΤΕΕ σχετικά με την ολοκληρωμένη συντήρηση και αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς», Ημερίδα ISCARSAH/ICOMOS, Αθήνα 21 Οκτωβρίου 2004

Μοροπούλου, Κωνσταντή, « Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία μνημείων», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Μοροπούλου, Λαμπρόπουλος, «Ο έλεγχος της ποιότητας των υλικών και κατασκευών στη διαχείριση ιστορικών κτηρίων», Διδακτικές σημειώσεις ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων ΕΜΠ»

Μπάνου, «Ύμπραξη Δημοσίου και ιδιωτών στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μνημόνια συνεργασίας του Ν. 4072/2012.» Διπλωματική εργασία ΠΜΣ «Δημόσιο Δίκαιο-Δημόσιες πολιτικές», Νομική Σχολή ΕΚΠΑ, 2018-2019

Μυρίδης, Νάκος, Φιλιππακοπούλου, «Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων», Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών,Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα, Κύθηρα, 28-29 Σεπτ., 2000

Παναγιώτου, «Αειφόρος ανάπτυξη και εκπαίδευση», διαθέσιμο στο <http://www.ec.gov.cy/environment/>

Παπαδάκη, «Η οικογένεια στα Κύθηρα την εποχή της ύστερης βενετοκρατίας,» δημ. Στο Νόστος 2, (2003)

Παπαδοπούλου, Σταματοπούλου, Σφακιωτάκη Ειρήνη, Φαραντάτου, Pacifico, Κοκα, Schliebener, «Αρωνιάδικα Κυθήρων», Τμήμα Β (2008-2009), διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://5a.arch.ntua.gr/>

Πλιάκος, «Κυκλική οικονομία»: Το οικονομικό μοντέλο του μέλλοντος», CNN Greece, δημ. 19/1/2017

Πουλημένος, Δανιήλ, Αντωνοπούλου, «Κανονιστικό πλαίσιο παρέμβασης των ΟΤΑ στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς», στα Πρακτικά του 2ου εθνικού συνεδρίου «ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών», 2006

Σιμόπουλος, «Ἐάνοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα», τομ.Β (1700-1800), Εκδόσεις Στάχυ, 1999

Σιμόπουλος, «Ἐάνοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα», τομ.Γ1 (1800-1810), Εκδόσεις Στάχυ, 1999

Σούγιαννης, «Αρχές προστασίας νεωτέρων μνημείων-Το παράδειγμα του παραδοσιακού οικισμού Μαυρογιωργιάννικα στον Καραβά Κυθήρων», Α' Διεθνές Συνέδριο Μύθος & Πραγματικότητα, Κύθηρα, Σεπτέμβρης 2000

Τσίχλη-Αρώνη, «Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές Εκκλησίες στα Κύθηρα», δημ. Στο Αρχαιολογία 8, 1983

ΥΠΕΝ, «Χωροταξικός και Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Άρθρο 09 – Τοπικό Χωρικό Σχέδιο (Τ.Χ.Σ) και Ειδικό Χωρικό Σχέδιο (Ε.Χ.Σ)», σχέδιο νόμου ΥΠΕΝ διαθέσιμο στο <http://www.opengov.gr/mineniv/?p=6188>

ΥΠΕΝ, «Εθνική στρατηγική για την Κυκλική οικονομία», Δεκ. 2018

Φιλιππίδης, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική-Κύθηρα», Εκδόσεις Μέλισσα, 1983

Φωτιάδης, «Αειφορία και αειφόρος ανάπτυξη: μία (ακόμα) κριτική θεώρηση», ΠΕΕΚΠΕ τεύχος 13

Χάρου, «Η λουλουδιέρα στην Κυθηραϊκή Αρχιτεκτονική», δημ. Στο <http://www.eleniharou.gr>, Απρίλιος 2017

«Η προσέγγιση της Ε.Ε. για τη βιώσιμη ανάπτυξη», διαθέσιμο στο c.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-approach-sustainable-development_el

«Ολοκληρωμένη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, πολιτική συνοχής 2014-2020», διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/urban_el.pdf

Ιστογραφία

<https://www.kythera.gr/>
<https://visitkythera.com/>
<https://ypen.gov.gr/>
<https://dasarxeio.com/>
<https://www.kithera.gr/>
<https://kipa-foundation.org/>
<https://www.eghorios.gr/>
<https://www.archaiologia.gr/>
<https://kythira.gr/>
<http://www.eteriakythiraikonmeleton.gr/>
<https://kipa-foundation.org/>
<https://soundofkythera.tumblr.com/>
<https://increate.med-ina.org/>
<https://eepf.gr/el/>
<http://www.ncppp.org/>
<https://unece.org/>
<https://www.wmf.org/>
<https://whc.unesco.org/>
<https://www.europarc.org>
<http://www.parconazionale5terre.it/>
<https://ec.europa.eu>
<https://fondazionemanarola.org/>
<https://urbact.eu/agri-urban>
<https://www.portugalfarmexperience.com/>
<https://www.aldeiadapedralva.com/>
<https://www.europarl.europa.eu>
<https://tourismpress.gr>
www.icom.museum/en
www.coe.int
www.iccrom.org
www.icomos.org/en

www.europanostra.org/
<http://europa.eu.int>
<https://eur-lex.europa.eu/>
<http://www.minenv.gr>
<http://www.euromedheritage.net/>
https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en
www.eeta.gr

Κατάλογος ΦΕΚ & νόμων που αναφέρονται στο κείμενο

ΦΕΚ 61/13.4.1992 Α'
ΦΕΚ 32/10.2.1981 Α'
ΦΕΚ 30/25.2.2010 Α'
ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α'
ΦΕΚ 160/16.10.1986 Α'
ΦΕΚ 131/22.6.1976 Α'
ΦΕΚ 153/28.6.2002
ΦΕΚ 153/28.6.2002 Α
ΦΕΚ 124/13.6.1997 Α'
ΦΕΚ 210/1985 Α').
ΦΕΚ 293/1989 Δ'
ΦΕΚ 210/18.12.1985 Α'
ΦΕΚ 79/9.4.2012 Α'
ΦΕΚ 207/7.10.1999 Α
ΦΕΚ 672/Β/13-8-1979
ΦΕΚ 553/Β/20-6-1980
ΦΕΚ 595/Β/1-7-1980
ΦΕΚ 788/Β/21-8-1980
ΦΕΚ 358/ΑΑΠ/13-8-2008
ΦΕΚ 287/ΑΑΠ/13-9-2012
ΦΕΚ 864/Δ/1987
ΦΕΚ 777/Δ/1991
ΦΕΚ 1009/Δ/2002

ΦΕΚ-594/Δ/78

ΦΕΚ 181/Δ/85

ΦΕΚ 390/Δ/89

Ν. 998/1979

Ν.1416/84

Ν.1416/84

Ν.1416/84

Ν.2946/2001

Ν. 3208/03 (άρθρο 10/III/περ. 3)

Αιτιολογική έκθεση του Ν. 4072/2012, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-naytilia-nausiploia/n-4072-2012.html>

Νόμος 3028/2002 : Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς., διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-arxaiotites/n-3028-2002.html>

Νόμος 4072/2012 : Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος - Νέα εταιρική μορφή - Σήματα - Μεσίτες Ακινήτων - Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις, διαθέσιμο στο <https://www.e-nomothesia.gr/kat-naytilia-nausiploia/n-4072-2012.html>